МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА
ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

М. П. КУРИЛО

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ТА УНІФІКАЦІЯ НА ЙОГО ОСНОВІ ІНШИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Монографія

Суми 2014

УДК 347.91/95 (477): 340.137
ББК 67.9(4УКР)310

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського національного аграрного університету (протокол № 4 від 25 листопада 2013 року)

Рецензенти:

Луць Володимир Васильович, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Академії муніципального управління;

Шишка Роман Богданович, академік Академії наук Вищої школи України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права і процесу Юридичного інституту Національного авіаційного університету;

Чернадчук Віктор Дмитрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права Української академії банківської справи Національного банку України.

Курило М. П.

Цивільне процесуальне право України та уніфікація на його основі інших процесуальних галузей права : теорія і практика : Монографія. – Суми : Сумський національний аграрний університет, 2014. – 401 с.

У монографії досліджено сутність уніфікації цивільного, господарського та адміністративного процесуального законодавства, яка полягає у створенні єдиного кодифікованого Судового процесуального кодексу України з відтворенням у його нормах нових узагальнених та зведених в одному акті положень, що мають стрункy систематизовану структуру, єдині процесуальні принципи, процесуальні інститути тощо.

Для науковців, викладачів, студентів, аспірантів та для всіх тих, хто цікавиться актуальними питаннями процесуальної науки.

ЗМІСТ

ВСТУП……..…….....5
РОЗДІЛ 1 ГЕНЕЗА ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ, ГОСПОДАРСЬКОМУ, АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ, ЇХ ПРИНЦИПИ, СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ…….....8
1.1 Історичні передумови реалізації захисту порушених природних прав особи в цивільному судочинстві…….....8
1.2 Процесуальне право України та можливості щодо його уніфікації – методологічний аспект…….....25
1.3 Порівняльний аналіз змісту і дії принципів цивільного, адміністративного, господарського процесуального права та їх уніфікаційні можливості……..34
1.4 Суб'єкти процесуальних правовідносин, їх правосуб'єктність у різних процесуальних галузях права……...……...56
1.5 Суд як суб'єкт процесуального права…….....79
1.6 Об'єкти захисту в різних процесуальних галузях права: питання теорії і практики……..…….…….98
РОЗДІЛ 2 СУТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У РІЗНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА, ПРОЦЕСУАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ…….....116
2.1 Доступ до правосуддя як основа судового захисту в різних процесуальних галузях права……....116
2.2 Процесуальні строки в різних процесуальних галузях права, їх характерні риси та уніфікаційні можливості …….....138
2.3 Докази та доказування в позовному провадженні цивільного, адміністративного і господарського процесуального права та можливості їх уніфікації……..…….....158
2.4 Процесуальна форма судових засідань: теоретико-правовий аналіз……....177

РОЗДІЛ 3 ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ ІНСТИТУТИ ……...191
3.1 Позовне провадження як універсальна форма судових процесів…….….....191
3.2 Представництво як міжгалузевий інститут процесуального права…….....208
3.3 Процесуальні права та обов'язки учасників судових процесів…….....232
3.4 Судові рішення та їх особливості в різних процесуальних галузях права…….....250
РОЗДІЛ 4 СУДОВЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СУДОВОГО ПРАВА…….....272
4.1 Апеляційне провадження як складова уніфікованого судового процесу……...272
4.2 Проблемні питання розгляду цивільних справ у касаційному провадженні та шляхи їх уніфікації…….....299
4.3 Проблемні питання розгляду цивільних справ у Верховному Суді України та шляхи їх вирішення……..…….....316
4.4 Судове процесуальне право як складова частина судового права…….....333
ВИСНОВКИ……...……...343
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...……..……....355

ВСТУП

Актуальність теми монографічного дослідження зумовлена перш за все тим, що розвиток системи судоустрою в Україні спричинив появу цілої низки процесуальних галузей права та процесуальних кодексів, зокрема Господарського процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства, а в питаннях розгляду цивільних позовів у кримінальній справі – Кримінально-процесуального кодексу. Сьогодні в науковому середовищі мова вже йде про необхідність прийняття Трудового, Земельного, Сімейного процесуальних кодексів.

Проте така множинність процесуального законодавства, а відповідно і створення нових процесуальних галузей права, які будуть схожими за своєю формою і структурою, призведе до теоретичної заплутаності та розбалансованості судової практики. З урахуванням даних обставин є нагальна необхідність у проведенні уніфікації всього процесуального законодавства (цивільного, господарського, адміністративного) шляхом створення єдиного Судового процесуального кодексу України, у якому необхідно закріпити в окремих розділах особливості розгляду цивільних, господарських, адміністративних, сімейних, житлових, земельних, трудових справ з єдиною загальною частиною регулювання процедури процесуальних правовідносин, окремих процесуальних дій, суті процесуальних інститутів та суб’єктів процесуального права.

Незважаючи на те, що значна частина процесуальних принципів та процесуальних інститутів давно апробована теорією та судовою практикою цивільного процесуального права і отримала своє світове визнання, усе ж різноплановість по суті ідентичного процесуального законодавства на рівні різних процесуальних галузей права породжує процесуальні ускладнення в судовій практиці, що не сприяє безумовному втіленню в життя принципу верховенства права, законності та оперативності судових процесів.

Без сумніву, сьогодні є нагальна потреба в науковому дослідженні цивільного, господарського, адміністративного

процесуального права з питань уніфікації процесуального законодавства з тим, щоб відповісти на питання: чи можлива така уніфікація взагалі? Чи є потреба у проведенні кодифікації всього процесуального законодавства з метою усунення множинності однотипного процесуально-правового матеріалу і створення на його основі єдиного Судового процесуального кодексу та єдиної судово-процесуальної практики в Україні з метою підвищення ефективності роботи всієї судової системи нашої держави?

Усе це вимагає детального наукового дослідження та практичних пропозицій щодо шляхів утілення нової процесуальної компенсації в життя.

Науково-теоретичну основу роботи становлять дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених-процесуалістів, які працювали в різні періоди становлення, розвитку та функціонування цивільного процесуального права та інших процесуальних галузей права, зокрема М. Г. Авдюкова, Ю. Д. Адоян, Н. П. Анікіна, А. М. Бойко, В. Е. Батюкова, Ю. В. Бауліна, О. Т. Боннер, В. Г. Власенка, Т. В. Варфоломєєвої, Є. В. Васьковського, В. М. Гордон, М. А. Гурвіч, М. В. Зейдера, Д. Д. Луспеника, С. В. Ківалова, А. Ф. Клейнмана, В. В. Комарова, Є. Кімінчижи, І. Є. Марочкіна, Е. М. Мурадьян, А. А. Мельника, Є. О. Нефедьєва, В. Т. Нор, К. П. Победоносцева, Т. І. Присяжнюк, І. Л. Петрухіна, Н. Н. Полянського, В. Н. Протасова, І. В. Решетникової, А. Л. Ривліна, В. М. Савицького, О. Ф. Скакун, М. С. Строговича, В. І. Тертишнікова, М. К. Треушнікова, В. П. Шибіко, Н. Б. Федорчука, С. Я. Фурси, Н. О. Чечиної, Д. М. Чечот, М. Й. Штефана, В. В. Яркова, М. М. Ясинка, Т. М. Яблочкова та інших.

Автор висловлює особливу подяку академіку Академії правових наук України, заслуженому діячеві науки і техніки України, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри цивільно-правових дисциплін Академії муніципального управління В. В. Луцю, академіку Академії наук Вищої школи України, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри господарського права і процесу

Юридичного інституту Національного авіаційного університету Р. Б. Шишці, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права Української академії банківської справи Національного банку України В. Д. Чернадчуку, академіку НАПрНУ, члену-кореспонденту НАНУ, доктору юридичних наук, професору О. Л. Копиленку, доктору юридичних наук, професору кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету М. М. Ясинку, які своїми порадами та активною життєвою позицією сприяли появі цієї праці.

РОЗДІЛ 1
ГЕНЕЗА ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ, ГОСПОДАРСЬКОМУ, АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ, ЇХ ПРИНЦИПИ, СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ

1.1 Історичні передумови реалізації захисту порушених природних прав особи в цивільному судочинстві

Історія суспільного життя людства, а з ним і права свідчить про те, що люди завжди прагнули свободи, але не свободи безкінечної, а свободи «розумної», яка б мала певні обмеження, поза якими поведінку людини можна вважати неприйнятною. На цьому ґрунтувалося перш за все звичаєве право, яке характеризувалося справедливістю, мудрістю, життєвим реалізмом. Це був період суспільної демократії, коли члени роду були рівними в тих нескладних суспільних відносинах, становище старійшин поважалося, а їх поради виконувалися членами роду в безумовному порядку. Разом з тим це не означало, що навіть у такому вкрай спрощеному суспільстві не було конфліктних ситуацій між членами роду. Незважаючи на те, що все майно роду часто було його спільною власністю, усе ж певні незначні речі мали індивідуальних власників. Це стосувалося різного роду природних прикрас, які кріпилися у волосся чи на зап'ясток рук. Іноді такі прикраси зникали в однієї особи, а потім їх знаходили в іншої особи цього ж роду. У зв'язку з цим, безумовно, виникала конфліктна ситуація, яку врегульовував старійшина, і хоча первісні люди не знали такого поняття, як позов, усе ж природно вони розуміли, що кожен із них має право на захист своєї власності, і на цій підставі вони вважали таку поведінку члена роду неприпустимою.

Це були перші прояви захисту свого права власності через примітивну, але все ж таки публічність. Цей період можна назвати періодом дії «первісного права», яке являло собою сукупність звичаїв

роду[1] [2 ,5] . Ще його називають періодом дії звичаєвого права [2] [138, 61] .

З появою перших державних утворень відбувається формування влади.

Влада стає однією із суттєвих ознак держави [3] [237, 32], оскільки влада через прийняття вже писаних законів, які мають тепер статичний характер, починає впливати на поведінку не лише окремої особи, а й суспільства в цілому. Прикладом цього є Античний Рим, який відрізнявся у стародавньому світі кодифікацією звичаєвого права в питаннях не лише цивільного чи кримінального законодавства, але й судового процесу. Підтвердженням цього є збірник законів, який отримав назву «Закони XII таблиць» (середина V ст. до н.е. – 451-450 р.р.) [4] [460, 12], (Lex XII tabulanum) [5,] [273, 21].

Саме в «Законах XII таблиць» уперше на державному рівні було сформульовано правові засади організації громадянського суспільства [6] [244, 6], з одного боку, а з іншого – усне звичаєве право отримало свою статично-письмову форму. З цього часу захист прав та інтересів громадян стає справою держави [7] [245, 68].

Особливість римського судового процесу полягала в тому, що в ньому вперше в історії людства відбулася реальна реалізація права особи щодо захисту свого порушеного чи невизнаного суб'єктивного права на рівні держави. У зв'язку з цим особа мала можливість уникати саморозправи як способу самозахисту свого права за

[1] Hartland S. E. Primitiv Law / S. E. Hartland. – Wach. Etc., 1924.

[2] Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

[3] Основы государства и права : учебник / под ред. В.А. Ржевского и В.Т. Гайкова. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 512 с.

[4] Черниловский З. М. Римское частное право : Элементарный курс / З. М. Черниловский. – М. : Новый юрист, 1997. – 220 с.

[5] Пухан И. Римское право : (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская; пер. с македонского В. А. Томсинова. – М. : Зерцало-М, 2003. – 411 с.

[6] Підопригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підопригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

[7] Підопригора О. А. Римське приватне право : підручник / О. А. Підопригора. – вид. 3-є перероб. та доп. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.

допомогою сили та обирати суд як державний засіб захисту свого приватного права.

Одним із найдавніших видів цивільного процесу був легісакційний процес, який характеризувався ритуальними формулами і жестами. Це була складна процедура, яка нагадувала за своїм змістом певний звичай, але, незважаючи на її примітивізм, це вже був судовий процес з певними вимогами до нього: участю у процесі сторін, наявністю незаінтересованого у справі суду. При цьому вся судова процедура була вже узаконена державою і перебувала під її захистом, оскільки всі легісакції мали своє правове закріплення в «Законах XII таблиць».

З розвитком суспільних відносин легісакції з їх ритуальністю поступилися місцем формулярному процесу. Даний судовий процес характеризувався своєю неформальністю. Спочатку особа зі своєю вимогою зверталася до претора, який і формулював її вимоги, даючи їм правову кваліфікацію, і лише в такому вигляді вимога надходила до судді. У визначений судом час позивач у неформальний спосіб пред'являв позовні вимоги в судовому засіданні відповідачу. Якщо відповідач погоджувався з вимогами, то у відведений йому час він повинен був задовольнити таку вимогу. Якщо ж останній не визнавав вимоги позивача, то така вимога ставала спором який суд і вирішував по суті [8] [273, 332-345].

Даний судовий процес був більш цивілізованим, оскільки в ньому кожна особа могла просто вирішувати будь-які справи щодо захисту своїх суб'єктивних прав. Він відрізнявся демократизмом, безпосередністю, змагальністю, усністю, наявністю вже чітко окреслених процесуальних правовідносин, хоча даний судовий процес і був ускладнений своєю стадійністю.

Останнім етапом у розвитку цивільного судочинства античного Риму був екстраординарний процес. Це був період розквіту імператорської влади. Політична боротьба вищих сановників за владу мала вплив і на судочинство того періоду. Тепер усі процесуальні дії

[8] Пухан И. Римское право : (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская; пер. с македонского В. А. Томсинова. – М. : Зерцало-М, 2003. – С. 332-345.

почали вестися таємно в письмовій формі перед державними чиновниками у закритому режимі. Були встановлені плати за кожну процесуальну дію. Звернення до суду було письмовим. Тому в судовому засіданні встановлювалися точність позовних вимог. Явка в судове засідання була обов'язковою, оскільки від цього залежала суть рішення. Уперше було введено апеляцію [9] [273, 352-354].

Незважаючи на те, що даний судовий процес хоча і був певним відхиленням від демократичних основ судочинства, яке мало місце у формулярному процесі, але деякі його інститути, наприклад подання письмової позовної заяви, сплата судового збору, апеляція, принцип вільного переконання суду, мали прогресивний характер і наявні й сьогодні в усіх процесуальних галузях права.

Незважаючи на те, що «норми процесуального права ще носили, так би мовити «звернутий» характер щодо процедури захисту особою своїх цивільних прав, усе ж це були перші нормативні паростки, на фундаменті яких в подальшому створювалася не лише вся європейська цивілістика середньовіччя, але й сучасне Цивільно-процесуальне, Господарсько-процесуальне та Адміністративно-процесуальне право» [10] [180, 558-559].

Крім того, питання захисту та справедливості щодо відновлення своїх порушених прав та інтересів особа розглядала не просто як юридичні передумови для звернення до суду, а й поєднувала їх зі своєю заінтересованістю, змістом якої була матеріально-правова вимога. Таким чином, ще за часів дії перших писаних законів на законодавчому рівні вперше було сформульовано передумови для звернення до суду. Такими передумовами були: наявність неправомірних дій особи та заподіяння такими діями майнової чи немайнової шкоди, яка розглядалася як наслідок таких дій, що й давало право особі на звернення до суду з метою відшкодування такої шкоди. Зауважимо, що неправомірні дії та їх наслідки вперше були

[9] Пухан И. Римское право : (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская; пер. с македонского В. А. Томсинова. – М. : Зерцало-М, 2003. – С. 332-345, С.352-354.

[10] Курило М.П. Історичні передумови становлення цивільного процесуального права в Україні та світі [Електронний ресурс] / М.П.Курило// Форум права. – 2013. – № 1. – С.556-566. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/fp/2013-1/13kmputc.pdf с.556-566.

пов’язані в єдину систему, яка в подальшому отримала назву причинно-наслідкового зв’язку. Такий підхід був характерним не лише для кримінальних справ, але і для цивільних справ, оскільки останні також пов’язувалися із причинно-наслідковим зв’язком, який завжди повинен був мати місце між неправомірними діями особи й негативними наслідками на рівні цивільних чи господарських правовідносин, наприклад за умови неповернення грошового боргу чи орендованого майна.

Проведене нами дослідження дозволяє визначити певну закономірність, яка полягає в тому, що розвиток суспільних відносин сприяв безумовному ускладненню матеріального права. Останнє не лише зумовило, а й безпосередньо впливало на швидкий розвиток римського цивільного процесуального права.

Такий підхід до захисту цивільних прав особи отримав подальший розвиток і в державах Європи за часів Середньовіччя.

Так, досліджуючи Салічну правду франків (далі – СП), яка являла собою правовий конгломерат, ми спостерігаємо поєднання на правовому рівні зародків кримінального, цивільного, цивільно-процесуального, корпоративного та адміністративного права.

Так §4 Розділу 1 СП зазначав, що «якщо хто-небудь, викликавши іншого на суд не з’явиться і якщо його не затримає якась законна причина, присуджується до сплати 15 сол. на користь того, кого він викличе на суд ». «Якщо хто-небудь дасть неправдиве свідчення, присуджується до сплати 600 ден.» (Розділ XLVIII §1 СП). «Якщо ж рахінбурги будуть судити не по закону, той, проти кого вони винесуть рішення, нехай подасть на них позов» (Розділ LVII §3 СП). «Якщо хтось побажає переселитись у віллу до іншого… але знайдеться хоча б один, який чинитиме опір переселенню, він не буде мати права там поселитися» (Розділ XLV §1 СП) [11] [299, 181].

Таким чином, на рівні даного кодифікованого загального права ми спостерігаємо розвиток не лише певних процесуальних інститутів, таких як інститут судових викликів, відповідальності за неправдиві

[11] Салічна правда // Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібн. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К. : ЦУЛ, 2004.

свідчення, але й зародки адміністративно-процесуального права з можливістю оскарження в суді дій посадових осіб.

На початку XII століття на території Київської Русі діяла скорочена Руська Правда, яка являла собою зразок давньоруського феодального права. Нормативний зміст Руської Правди було сформовано на підставі усного звичаєвого права, яке було кодифіковано і стало основою для Просторової Правди, прийнятої в XV столітті [12] [137, 64]. За Просторовою Правдою суд, розглядаючи цивільні справи, виконував функції посередника між позивачем і відповідачем [13] [138, 78]. Разом з тим Просторова Правда не відрізняла кримінальні правопорушення від цивільно-правової чи господарсько-правової відповідальності, хоча в тексті Просторової Правди поряд із покараннями у вигляді штрафу – «вири», мало місце і відшкодування потерпілим як матеріальної, так і моральної шкоди. Таке відшкодування передбачалося, наприклад, за «образу». Так, у ст. 34 Руської Правди (Просторової редакції) зазначалося: «А и кто конь погубить или оружье, или порт, а заповесть на торгу, а после познаеть в своем городе, свое ему лицем взяти, а за обиду платити ему 3 гривны» [14] [291, 32].

Якщо ж особу було вбито, то родичам убитого виплачувалося грошова компенсація – «головщина», що дорівнювало розміру «вири» (ст. 27, 89 розш. ред.).

У той же час законодавство Руської правди не встановлювало правового статусу цивільного позивача – потерпілого та відповідача – винуватця. У кримінальних процесах, а це був єдиний процес як для кримінальних, так і цивільних справ, обидві сторони іменувалися «позивачами» [15] [79, 634]. Незважаючи на це, участь позивача в

---

[12] История государства и права СССР : [учеб. для вузов по спец. «Правоведение»] / под ред. Ю.П. Титова. – Москва : Юрид. лит., 1988. – Ч. 1 / [Г.К. Амелин, В.Д. Гончаренко, Б.С. Громаков и др.], 1988. – 542 с.

[13] Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко., Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

[14] Руська Правда : (Просторова редакція) // Хрестоматія з історії і права України / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. І.

[15] Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К., 1907. – 634 с.

судовому процесі була більш важкою порівняно з відповідачем, оскільки на нього покладався обов'язок розшукати викрадене, виявити особу, яка вчинила злочин, переслідувати її, затримати та протримати до суду. При цьому як позивач, так і відповідач наділялися такими процесуальними правами, як право подавати докази, давати свідчення, брати участь у судовому розгляді справи [16] [229, 8]. Без сумніву, розвиток феодального права Середньовіччя не дає підстав стверджувати про виділення із кримінального законодавства, яким були і Салічна правда, і Саксонське зерцало, а також Кароліна і Руська Правда, цивільно-процесуального чи іншого процесуального права, у межах якого відбувався б захист цивільних прав особи. Це ще був правовий конгломерат, у межах якого одночасно вирішувалися питання кримінальних покарань та стягнення збитків зі злочинців за завдану ними матеріальну шкоду, а також розгляд цивільних справ, у яких розглядалися цивільно-правові та господарсько-правові спори. Разом з тим це вже були динамічні кроки, які окреслювали перш за все напрями відшкодувань у вигляді матеріальної та моральної шкоди, відшкодувань за лікування потерпілих, компенсаційних виплат родичам за втрату годувальника. Безумовно, усе це було ще недосконалим, оскільки судовий процес за часів феодалізму не мав своєї закріпленої нормативної відокремленої цивільно-процесуальної частини. Відшкодування майнової шкоди вважалося звичайним явищем, оскільки так робили предки за звичаєм.

У цій частині судовий процес античного Риму був більш досконалим, і хоча тут також норми процесуального права застосовувалися в тісному зв'язку з нормами матеріального права, але введення в них інституту письмового цивільного позову з їх правовою кваліфікацією робили такі судові процеси чітко спрямованими, з розумінням предмета судового розгляду, з процесуальними правами сторін та процедурою розгляду таких справ.

[16] Нескороджена Л. Л. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві теорія і практика : наук.-практ. посібн. / Л. Л. Нескороджена ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 416 с.

У середньовічній Європі судовий процес набуває інквізиційних форм і характеризується відсутністю змагальності та публічності. Поширеним явищем стає застосування катувань, під час яких добувалися докази. Судові процеси отримують письмове провадження[17] [472, 75]. У той же час це був період, коли в межах національних держав поступово формувалися основи майбутніх національно-правових систем, які вже мали свої, притаманні лише їм контури[18] [70].

У цей час українське судочинство (кінця XIV - першої половини XVII ст.) характеризувалося прийняттям і дією на землях України Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 років. Характерною їх особливістю було те, що під час розгляду кримінальних справ в обов'язковому порядку повинні бути розглянуті цивільно-правові вимоги. Так, наприклад, якщо скоєно вбивство, злочинець зобов'язаний був відшкодувати як матеріальну, так і моральну шкоду дружині загиблого (Артикул 5 Литовського статуту 1588 року). Разом з тим Литовський статут 1588 р., як і Руська Правда, зобов'язував потерпілого від злочину особисто провести розслідування, повідомивши про злочин сусідів та урядові установи. Якщо злочинець знайдений, він передавався до суду. А за умови засудження особи, відшкодування шкоди потерпілому було обов'язковим елементом судового вироку[19] [306, 40-43].

Таким чином, за Литовськими статутами злочин розумівся як «фізична, матеріальна і моральна шкода, якої було завдано окремій особі або громаді» [20] [138, 155]. Отже, за законодавством того часу злочин розуміли як уніфікований інститут, наслідком якого було

[17] Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн / О. О. Шевченко. – К., 1995. – 176 с.

[18] Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К. : Центр учбової літератури. –2004. – 238 с.

[19] Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України доби Гетьманщини / Н. Сиза. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 119 с.

[20] Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

кримінальне та цивільне покарання, яке сприймалося у нерозривному їх зв'язку.

Це був наступний крок у розвитку судового процесу, який ще поєднував у собі цивільний і кримінальний процес, характерною особливістю якого було, з одного боку, неодмінне відшкодування майнової та немайнової шкоди, завданої злочином, а з іншого – відновлення порушених цивільних прав І хоча така шкода під час розгляду кримінальних справ ще відшкодовувалася, автономно випливаючи зі звичаєвого права, без заявленого позову, усе ж це була дієва дія, хоча процесуально і не обумовлена.

Законодавство того часу на перше місце ставило відшкодування майнової шкоди, спричиненої злочином, і лише потім мова йшла про покарання. Це було, з одного боку, природним, а з іншого – логічним, оскільки такий підхід давав можливість особі, яка скоїла злочин примиритися із потерпілим і цим самим спокутувати провину, а з нею й нейтралізувати конфлікт, який завжди має місце в таких випадках.

Цим було закладено перші підвалини до розвитку примирної процедури у кримінальному судочинстві в першу чергу в питаннях відшкодування як майнової, так і немайнової шкоди, які лише сьогодні набирають свого розвитку як на теоретичному, так і практичному рівнях. Крім того, цей період характеризується створенням судової інстанційності, суть якої зводиться до створення вищестоящих судових інстанцій, яких в окремі періоди було то дві, то три інстанції (суд намісників, приказний суд, суд Боярської думи). Разом з тим говорити про створення в цей період чіткої системи судів цивільної чи кримінальної юстиції було б ще зарано[21] [137, 153]. У той же час це був крок до подальшого розвитку не лише судової системи, а й до формування цивільного, господарського та адміністративного процесуального права, яке поступово, з притаманними йому інститутами виокремлюється із кримінального процесу.

[21] История государства и права СССР : учебник / [Г. К. Амелин и др.] ; под ред. Ю. П. Титова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 542 с.

Після входження України до складу Російської Імперії в 1654 році на території України було запроваджено «Соборное уложение 1649 года». Це був достатньо чітко кодифікований законодавчий акт, у якому закріплялася вся правова система тодішньої Російської держави з одночасним закріпленням кримінального, цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права з окремою главою про суд. Це був закон, який остаточно закріпляв феодальне право, за яким народ судили за порушення царської волі та закону. Параграф 1 глави X «О суде» зазначав: «Суд государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси судить бояров и всякая расправа всем людям Московского государства от большого и до меньшего чину». «А будет который судья истцу будет недруг, а ответчику друг или свой, и о том истец учнет бити челом государю… тому суды не судить, а судить их иному судье» (гл. X §3 СУ). Таким чином, законодавець, прийнявши Соборне уложення, надав суду можливість розгляду як цивільних, так і кримінальних справ щодо всіх верств населення, не роблячи щодо цього жодних винятків. Більше того, це унеможливило з правової точки зору розгляд справ суддями, які мали певну зацікавленість у результатах її розгляду. Особливість розгляду справ того періоду полягала в тому, що справи могли бути закриті за примиренням сторін. Разом з тим такому примиренню, як правило, передувало добровільне відшкодування винною особою майнових претензій. Лише після цього сторони могли скласти мирову угоду, подавши її судді, а також «челобитную» про примирення. При цьому сторони повинні були з'явитися в судове засідання, перебіг якого починає фіксуватися письмово у вигляді протоколу судового засідання. Якщо ж справа розглядалася по суті, то «взыскание заявленных убытков» було обов'язковим (ст. 271 Соборного уложения) [22] [309; 31, 226].

Таким чином, як Литовські статути, так і Соборне уложення, які діяли на території України (причому останнє мало місце до середини XVII століття), заклали фундаментальні основи майбутнього

[22]Соборное уложение 1649 года : текст, комментарии / коммент. Г. В. Абрамовича [и др.] ; руковод. авт. коллектива А. Г. Маньков. – Л. : Наука, 1987. – 448 с.

цивільного процесуального права та його інститутів. Об'єктивною підставою такого розвитку слугували постійні розгляди по суті цивільних справ щодо відшкодування цивільної «кривди», «образи», «шкоди», «компенсації». Це був передостанній правовий етап, за яким починається епоха відокремленого цивільного процесу, що починає існувати як самостійне право.

Перш ніж перейти до дослідження епохи кінця XVII століття – початку першої половини XIX століття, необхідно звернути увагу на порядок розгляду цивільних справ за часів Запорізької Січі, оскільки на початку XVIII століття тут діяло ще звичаєве, не підпорядковане кодифікації право. Але навіть у такій ситуації цивільні і кримінальні справи розглядалися відокремлено, оскільки тодішнє законодавство доволі чітко регламентувало процедуру розгляду як цивільних, так і кримінальних справ. При цьому «шкода», завдана життю, здоров'ю, майну чи запорізькому товариству, в Запорізькій Січі розглядалася як злочин. Справи про завдання «шкоди» розглядалися курінними отаманами та паланковими полковниками. Правдивість показань сторін забезпечувалася присягою, інколи й катуванням. Покарання передбачало «залякування» та відшкодування майнової шкоди. Це був період відокремленого, на певній території, звичаєвого права, яке характеризувалося специфікою суспільного життя Запорізької Січі та обумовлювалося військовою демократією.

У 1743 році в Україні було підготовлено кодифікований збірник правових норм, який отримав назву «Права, по которым судится малороссийский народ» (далі – Права). У Правах норми цивільного, адміністративного процесуального права [23] [138; 165, 200] поділялися на окремі артикули. Позивачів того часу називали – чолобитник, істець, жалоблива сторона. Відповідачів – одвітчик, опірна, пізвана, обвалована сторона.

[23]Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

Усі ці стягнення щодо відшкодування як майнової, так і немайнової (моральної) шкоди здійснювалися судом безпосередньо під час розгляду як Цивільних, так і кримінальних справ.

У 1864 р. в Росії було проведено судово-правову реформу, у межах якої було прийнято Устрій судових установлень, Статут карного судочинства (далі – СКС) та Статут цивільного судочинства 1864 року (далі – СЦС). Таким чином, реформа на нормативному рівні остаточно розмежувала кримінальний і цивільний процеси. У той же час Статут кримінального судочинства по суті був доповнений ще одним законодавчим актом, який отримав назву Уложення про покарання кримінальне і виправне (1885 р.) (далі – Уложення). Уложення передбачало покарання за «зло или вред» (ст. 129 п. 9 Уложення). При цьому Уложення спонукало злочинців до добровільного відшкодування спричинених матеріальної та моральної шкоди за «зло или убыток» (ст. 134 п.9 Уложення), оскільки «сверх наказания определяемого за самое деяние от коего произошел тот ущерб, с виновного взыскивается сумма или цена оного, кроме, однако ж, тех случаев, в которых … определяется взыскание сей суммы или цены вдвое. Если виновный оказывается не в состоянии заплатить взыскиваемой с него суммы, то он… приговаривается … к временному, соразмерному с сею суммою, заключению, как же и отдаче в общественные работы» (ст. 548 Уложения)[24] [428].

Таким чином, законодавець унеможливив ухилення винної особи від відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої злочином. У цивільному процесуальному законодавстві закріплюються демократичні принципи правосуддя: гласність, змагальність, диспозитивність, безпосередність, усність, тощо. Систему формального доказування було замінено вільною оцінкою доказів, коли судові рішення приймалися суддями за внутрішнім їх переконанням. Отже, цивільне процесуальне право отримало свою відокремленість. Воно поділялося на позовне, наказне і окреме

[24] Уложення про покарання кримінальне і виправне // Хрестоматія з історії держави і права України : в 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. І. – 275 с.

(охоронне) провадження. Розгляд цивільних позовів починався на підставі поданої позовної заяви як диспозитивного волевиявлення особи, спрямованої на відновлення своїх прав. Доказами могли були письмові й речові докази, показання свідків. Судовий процес, з точки зору розгляду цивільних справ, мав уже чітку регламентацію щодо процесуальних дій суду, позивача, відповідача, їх представників, оскільки сторони під час розгляду цивільних позовів мали тепер рівні процесуальні права. При цьому свідки як з боку позивача, так і відповідача допитувалися в їх присутності. Сторони мали право ставити їм запитання. У той же час суд не міг виходити за межі заявлених позовних вимог. Ураховуючи той факт, що розвиток як теорії, так і практики цивільного процесу здійснювався на основі доктрини про стадійність судового процесу, треба зазначити, що сторони, не погоджуючись з рішенням суду першої інстанції, мали можливість оскаржити таке рішення в апеляційному та касаційному порядку. Це були часи розквіту буржуазного законодавства, особливо в питаннях цивільного судочинства.

Жовтневі події 1917 року, які були пов'язані зі зміною політичної системи, сприяли тому, що 4 січня 1918 року в Україні Декретом Народного Секретаріату було прийнято Постанову «Про введення народного суду в Україні», якою було ліквідовано судову систему Російської імперії [25] [418, 7]. Цією постановою не передбачалися ні апеляційні, ні касаційні суди.

Кількість цивільних справ, поданих на розгляд, суттєво зменшилася, а розгляд цивільних позовів у кримінальних процесах не мав місця взагалі, оскільки, як зазначає Д.С. Сусло, вироки народних судів були остаточними і підлягали негайному виконанню [26] [418, 9]. Така судова практика та відсутність можливостей щодо оскарження вироків в апеляційному та касаційному порядку призводили до численних суддівських помилок, оскільки судді обиралися Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів із робітників,

[25] Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917-1967 рр.) / Д С. Сусло. – К. : Вид. Київський університет, 1968. – 217 с.

[26] Там само.

солдатів та селян, які часто не могли ні писати, ні читати. Незважаючи на це, вони мали статус суддів, ухвалюючи при цьому вироки, виходячи з революційної доцільності.

22 лютого 1918 року в Україні до влади прийшла Центральна Рада. Остання своєю Постановою «Про ліквідацію радянських судів» закликала до роботи в судах колишніх суддів. Однак 29 квітня 1918 року Центральна Рада закінчила своє існування [27] [448, 273]. Період Гетьманщини характеризувався прийняттям 8 липня 1918 року Закону «Про судові палати і Апеляційні Суди», тобто це було намагання повернути судову систему до дореволюційного періоду, але 22 листопада 1918 року відбулося падіння Гетьманщини Скоропадського. Їй на зміну прийшла доба Директорії, але й вона жодних кардинальних змін у розвиток безпосереднього правосуддя не привнесла.

06 січня 1919 року Україна отримала нову назву – Українська Радянська Соціалістична Республіка. 14 лютого 1919 року РНК УРСР було прийнято декрет «Про суд» [28] [120]. Відповідно до декрету в Україні було створено систему народних судів з організацією касаційних судів, у яких розглядалися як цивільні, так і кримінальні справи. 26 жовтня 1920 року РНК УРСР прийнято нове Положення про народний суд [29] [247, 28].

Це був період воєнного комунізму, коли сфера цивільно-правових відносин значно звузилася, а кримінальне судочинство здебільшого було пов’язано з розправою з іншодумцями. Питання ж формування адміністративної юстиції взагалі не було предметом розгляду, оскільки вважалося, що влада є народною, а тому всі її рішення є народними. 20 вересня 1922 року ВУЦВК затвердив новий Кримінально-процесуальний кодекс УРСР [30] [168], але Цивільний процесуальний кодекс УРСР не було прийнято, тому НКЮ видав

[27] Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібн. / упоряд.: А. С. Чайковський [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
[28] Декрет «Про суд» // Законодательство Украины. – 1919. – № 1. – С. 7.
[29] Положення про народний суд : від 26.10.1920 р. // Законодавство України. – 1920. – № 25.
[30] Кримінально-процесуальний кодекс УРСР // Законодавство України. – 1922. – № 41.

Інструкцію «Про основні норми цивільного процесу» [31] [262]. Новий КПК УРСР не передбачав представництва інтересів цивільного позивача на попередньому слідстві, тому на цій стадії кримінального процесу, яка носила, як правило, завжди закритий характер, цивільні позови не заявлялися.

30 липня 1924 р. було прийнято перший Цивільно-процесуальний кодекс УРСР, завдання якого полягало в захисті майнових прав як фізичних, так і юридичних осіб шляхом заявлення цивільних позовів. 27 липня 1927р. було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс. Цими кодексами було посилено тиск держави на особу, оскільки велике коло кримінальних справ підлягало розгляду надзвичайними судами і ревтрибуналами, де цивільні позови не розглядалися, оскільки майже всі вироки пов'язувалися з розстрілом осіб.

У 1929 році було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс УРСР, а 25 вересня 1931 р. – нове Положення про судоустрій УРСР, за яким обласні суди стали судами першої інстанції для кримінальних та цивільних справ, віднесених до їх підсудності. Держава посилювала відповідальність за цілу низку діянь, за які передбачалося покарання у вигляді смертної кари. У такі судові процеси цивільні позови, як правило, не заявлялися, оскільки вони здебільшого були закритими. Це був період масових репресій, які пов'язувалися з Особливою радою, яку було створено при НКВС СРСР 10 липня 1934 року [32] [138, 346] . У таких судових процесах мова про розгляд цивільних позовів не йшла, незважаючи на те, що ст. 14 Кримінально-процесуального кодексу УРСР зазначала «Потерпілий, що зазнав від злочинного діяння шкоди чи збитків вправі пред'явити до обвинуваченого, а також до осіб, які несуть відповідальність за спричинену обвинуваченим шкоду чи збитки,

[31] Про основні норми цивільного процесу : Інструкція № 2 // Бюлетень Народного Комісаріату Юстиції. – 1923. – № 16/17.

[32] Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

цивільний позов, який належить розглянути разом з кримінальною справою».

08 грудня 1961 року було прийнято «Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик». Частина 2 ст.1 зазначала «законодавство про цивільне судочинство встановлює порядок розгляду справ по спорах, які виникають із цивільних, сімейних, трудових и колгоспних правовідносин, справ, які виникають із адміністративно-правових відносин. Справи, які виникають із адміністративно-правових відносин… розглядаються за загальними правилами судового провадження за окремими винятками, встановленими законодавством Союзу РСР і союзних республік» [33] [238].

На підставі даних Основ 18 липня 1963 року в Україні було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс, якому було надано чинності 1 січня 1964 року. Відповідно до ст. 2 даного Кодексу завданням цивільного судочинства визнавалися правильний та швидкий розгляд і вирішення цивільних справ. При цьому «всякое заинтересованное лицо вправе… обратиться в суд за защитой нарушенного или оспариваемого права или охраняемого законом интереса» (ст. 4 ЦПК 1963 р.) [34] [102].

Як бачимо, новий кодекс, з одного боку, розширив повноваження судів щодо розгляду цивільних справ, а з іншого – надав кожній заінтересованій особі право на звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів. І хоча Кодекс ще не закріплював можливостей захисту в суді демократичних свобод, усе ж це був законодавчий акт, який відтворював соціально-економічний устрій тодішньої держави з її адміністративно-командною системою управління. З певними змінами даний кодекс діяв в Україні до 01.01.2005 року. Разом з тим це вже була нова епоха в розвитку не тільки цивільного, але і відокремлених адміністративного та

[33] Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. – М. : Юрид. лит., 1987. – 347 с. – (Основы законодательства союза ССР и союзных республик).

[34] Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР : офиц. текст с изм. и доп. на 01.01.1982 г. – К. : Политиздат Украины, 1983.

господарського судочинства.

Дослідивши основні етапи розвитку цивільного процесуального права, вважаємо за можливе виділити такі періоди:

1) античний період (Закон XII таблиць: легісакційний, формулярний, екстраординарний, судові процеси);

2) період давньофеодального судового процесу XI – XIV ст. (Руська правда, Салічна правда, Саксонське зерцало, Біль про права, Кароліна);

3) період русько-литовської доби – XV – XVII ст. (Литовські статути 1529, 1566, 1588 рр., Соборне уложення 1649 р.);

4) цивільний процес Російської імперії – XVIII – початок XX ст. («Права, по которым судится малороссийский народ», Статут цивільного судочинства 1864 р.);

5) цивільний процес радянської доби (Цивільні процесуальні кодекси 1924, 1929 рр. Основи цивільного судочинства СРСР 1961 року, Цивільний процесуальний кодекс 1963 року);

6) сучасний розвиток цивільного процесу (Конституція України 1996 року, Цивільний процесуальний кодекс 2004 року).

Безумовно, кожен із цих періодів розвитку цивільного процесуального права накладав свій відбиток на суть процесуального законодавства. Саме у процесуальному законодавстві, як в дзеркалі, відбиваються всі особливості розвитку суспільства з точки зору культури, традицій, принципів, ставлення влади до судочинства тощо. Це і зумовлює актуальність нашого дослідження.

1.2 Процесуальне право України та можливості щодо його уніфікації – методологічний аспект

Наукове дослідження правових явищ зумовлює досягнення істини лише в тому випадку, якщо воно ґрунтується на загальновизнаних наукових способах пізнання. Сучасна система методів наукового дослідження досить різноманітна, але серед загальнонаукових методів особливе місце належить логічним методам дослідження, зокрема аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагуванню та формалізації, узагальненню та моделюванню тощо.

У доктрині вітчизняного процесуального права відсутнє поняття процесуальної системи, оскільки таких досліджень в Україні не проводилося. Здебільшого наукові дослідження проводили в руслі Цивільного процесуального права, але, як правило, вони носили локальний характер, оскільки стосувалися лише окремих процесуальних принципів та інститутів, їх змісту, особливостей правозастосування і на цій основі пропонувалися зміни до процесуального законодавства. Разом з тим такі дослідження не змінювали кардинально процесуальне законодавство, а тому Цивільний процесуальний кодекс України, прийнятий у 2004 році, по суті є копією Статуту цивільного судочинства 1864 року, оскільки як перший, так і другий регулює позовне, наказне, заочне, окреме, апеляційне та касаційне провадження. Останнім часом у науці цивільного процесуального, адміністративного та господарського права спостерігаються застійні явища. Так, в Україні кожного року друкується велика кількість наукових статей, видаються монографії, захищаються дисертації, але більшість таких робіт зводиться до тлумачення чи коментування процесуального законодавства, до полеміки щодо загальновідомих понять, і все це відбувається «без якісного приросщення нових знань» [35] [140, 61].

На сьогодні з цивільного процесуального права виокремилися господарське та адміністративне процесуальне право, які відповідно

[35] Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права: 4-е изд./ Д. А. Керимов. - М.: Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.

сформували свої галузі процесуального права. Загальний огляд прикладного і теоретичного матеріалу даних процесуальних галузей права переконує в їх ідентичності як у завданнях, так і в процесуальних принципах, процесуальних інститутах, питаннях інстанційності, процесуальної форми судових засідань, внутрішньої процедури судового розгляду справ незалежно від предмета такого розгляду. Така ситуація призвела до того, що досліджень у процесуальних галузях господарського та адміністративного процесуального права практично немає, а ті дослідження, які й мають місце, в основному ґрунтуються на дослідженнях у галузі цивільного процесуального права.

Уніфікація цивільного, господарського та адміністративного процесуального законодавства, ураховуючи їх однотипність, а від цього і спорідненість, дає можливість говорити про ідентичність судового процесу в усіх галузях процесуального права із врахуванням особливостей розгляду цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових, адміністративних та господарських справ.

Разом з тим, щоб зрозуміти суть судового процесу, його становлення та розвиток, особливості процесуального законодавства необхідно на основі історико-правового методу провести наукове дослідження процесуального законодавства, яке мало місце в різних суспільних формаціях, і на цій основі визначити рівень такого розвитку в кожній із цих формацій. Такий напрям дослідження надасть можливість віднайти спільні та відмінні особливості судових процесів на кожному з етапів розвитку. Таким чином, за своєю внутрішньою структурою така наукова робота становитиме системне диференційоване наукове дослідження, у якому кожен окремо взятий елемент процесуального законодавства, переходячи з однієї суспільної формації в іншу, взаємодіючи з новими елементами цієї ж самої системи, дасть нам загальне уявлення про особливості розвитку всієї системи цивільного, господарського та адміністративного правосуддя. К.І. Малишев у цій частині зазначав, що «історія повинна вказати нам, по-перше, підґрунтя на основі якого розвивалося сучасне судочинство, по-друге, історичні моменти понять повинні слугувати

більш чіткому і глибокому розкриттю сучасного процесу»[36] [216]. З огляду на це важливо приділити увагу процесуальному законодавству античного Риму, Вавілону, Індії, епохи середньовіччя, дослідити процесуальне законодавство Франції, Німеччини, Російської імперії. Доцільно звернути увагу на Статут цивільного судочинства 1864 року – періоду зародження капіталізації суспільства, а також провести дослідження цивільного процесуального законодавства 1922, 1929, 1963 років. Необхідно також дослідити формування господарського судочинства, а також особливостей Цивільного процесуального кодексу України 2004 року та виділених і сформованих на його основі нових галузей процесуального права та процесуального законодавства.

При цьому, створюючи систему Судового процесуального права України, ми рухаємося від загальних положень до особливостей розгляду і регулювання цивільних, господарських та адміністративних справ єдиним процесуальним законодавством, які, безумовно, потребують деталізації та конкретизації, а відповідно і формально-логічного тлумачення процесуально-правових позицій та їх закріплення у процесуальному законодавстві. Такий підхід дає можливість практичного правозастосування процесуальних норм у практичній площині судового процесу.

Кінець XX початок XXI століття характеризує Україну як самостійну, демократичну та правову державу, яка стала відкритою для світу. Процесуальним наукам така відкритість дала змогу проводити наукові дослідження шляхом порівняльного аналізу нашого процесуального законодавства з процесуальним законодавством сусідніх країн та країн Європи. Таким чином, компаративістський підхід до дослідження процесуального законодавства на основі порівняльно-правового аналізу дає можливість більш повно з’ясувати його переваги чи недоліки та визначити шляхи подальшого його розвитку, оскільки юриспруденція, визнаючи на словах потребу зміни застарілих

[36] Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства : [в 3-х т.] / К. И. Малышев. – СПб., 1876. – 454 с.

поглядів на сучасність, досить часто прагне до консервації ідей у межах звичного стилю мислення[37] [122, 16]. На нашу думку, доцільно застосовувати при цьому загальнонаукові та філософські підходи як до визначення судової системи та її діяльності, так і до дослідження процесуальної системи в цілому.

«Основним методом наукового дослідження уніфікаційних можливостей процесуального законодавства є метод системного аналізу, оскільки даний метод дозволяє розкрити цілісність об'єкта дослідження, яким є цивільне, господарське, адміністративне процесуальне законодавство та сформувати на його основі Судовий процесуальний кодекс України, а також дослідити їх внутрішні взаємозв'язки, які існують як в окремих процесуальних галузях права (цивільному, господарському та адміністративному), так і за їх межами. Такий підхід надасть можливість виявити спільні та відмінні особливості кожного процесуального принципу, кожного процесуального інституту, кожної процесуальної дії чи процесуальних правовідносин на предмет можливої чи неможливої їх уніфікації та принципів створення Судового процесуального кодексу України» [38] [185, 77]. Здійснення такого дослідження лише в напрямі загальної теорії систем Л. Берталанфі[39] [11] не зможе забезпечити остаточного вирішення поставлених завдань, оскільки в нашому випадку системність усіх трьох процесуальних галузей права як теоретичних напрацювань повинна, безумовно, пов'язуватися не лише з аналізом процесуального законодавства, але і з судовою практикою, яка сьогодні має проблеми, пов'язані, з одного боку, з розбалансованістю судової системи, а з іншого – з відсутністю єдиного підходу до практики правозастосування процесуального законодавства. Разом з тим ми не відкидаємо даний метод наукового

[37] Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении/ А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. - №4. – С. 14-22.

[38] Курило М. П. Процесуальне право України та можливості щодо його уніфікації: методологічний аспект / М. П. Курило // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 26 (65). – № 2-1 (Ч.1). – С. 75 – 82.

[39] Алексеев П. В., Панин А. В. Философия. – М., 1999. – 384 с.

дослідження, але вважаємо, що він повинен синтезуватися з іншими методами пізнання.

В.М. Шерстюк свого часу зазначав, що дослідження системи цивільного процесуального права … повинно спиратися на методологію системних досліджень, на понятійний та термінологічний апарат загальної теорії систем [40] [475]. Загальна теорія систем – це концепція дослідження об'єктів, які являють собою систему. Безумовно, застосування даної теорії надасть можливість вивчити виникнення, існування, зміну і розвиток не лише систем природи, а і процесуального законодавства, яке також є системою, що регулює цілу низку процесуальних правовідносин.

Виходячи з цих позицій, доцільно застосувати в нашому дослідженні системно-структурний метод, який дозволить визначити загальні підходи до формування уніфікованого процесуального законодавства, а також об'єднати сукупність єдиних понять, єдиний зміст принципів та інститутів цивільного, господарського та адміністративного процесуального права, створивши на їх основі комплекс взаємопов'язаних процесуальних елементів, які дозволяють сформувати Судовий процесуальний кодекс, а відповідно до цього утворити нову структуровану процесуальну галузь права – судове процесуальне право. При цьому цивільне, господарське та адміністративне процесуальне право становитимуть спеціалізовані підгалузі судового процесуального права, оскільки галуззю права, у тому числі й судового процесуального права, є відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання[41] [308, 245].

Таким чином, судове процесуальне право поєднуватиме однорідну процедуру розгляду судових справ, предметом яких стануть приватні, господарські та публічно-правові спори. Змістом

[40] Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права / В. М. Шерстюк. – М. : МГУ, 1989. – 298 с.

[41] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. : [пер. з рос.] / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2008. – 655 с.

дослідження нової процесуальної галузі права – судового процесуального права – є синтез хаотично відокремлених теоретичних питань, які містяться в різних галузях процесуального права, та тих загальновизнаних постулатів процесуального права, які вже стали хрестоматійними. Такий, з одного боку, науково-теоретичний, а з іншого – практичний підхід не лише допоможе сформувати нове судове процесуальне законодавство, але й сприятиме розвитку теоретичної процесуальної науки.

Наукова концепція уніфікації процесуального права допоможе дати відповідь на питання щодо місця в судовому процесуальному праві його підгалузей: цивільного, господарського та адміністративного процесуального права. У даному випадку є всі підстави зіставити всі три підсистеми процесуального права, використовуючи метод аналогії. Такий підхід надасть можливість відповісти на питання, чи є ці галузі права спорідненими? Чи можуть вони діяти самостійно, складаючи систему судового процесуального права? Чи можуть вони бути підгалузями судового процесуального права? Якщо так, то чи може судове процесуальне право бути елементом системи права? У зв'язку з цим застосування формально-догматичного методу надає нам можливість тлумачення правових категорій. Безумовно, це є важливим, оскільки доктринально ми говоримо про створення нової галузі – мегагалузі процесуального права – судового процесуального права, що, звичайно, передбачає застосування даного методу дослідження.

Методом теоретичного визначення ґенези предмета нашого дослідження є логічний метод пізнання, оскільки він дає нам можливість рухатися від простого дослідження окремих процесуальних принципів та інститутів до формування цілих глав і розділів, що являють собою вже складні нормативні утворення. При цьому вектор нашого дослідження спрямовується від абстрактних формулювань теоретичного характеру до конкретної судової практики.

Разом з тим такий підхід дає нам можливість і зворотного руху під час формулювання наукових висновків. Таким чином,

застосовуючи логічний метод дослідження, який, на нашу думку, є універсальним засобом аргументації наукових висновків та розроблення на їх основі нового синтетичного процесуального законодавства, дає нам можливість сформулювати новизну нашого дослідження, з одного боку, та удосконалити саме процесуальне законодавства – з іншого.

Без сумніву, кожне наукове дослідження і наше дослідження зокрема пов'язано зі спорідненими процесуальними діями судових процесів, однотипністю процесуальних інститутів, ідентичністю назв і змісту процесуальних принципів, судових інстанцій, процесуальної форми судових процесів як у цивільному, так і в господарському та адміністративному судочинстві. Ми вже зазначали, що для того, щоб обґрунтувати наявність концепції щодо уніфікації всього процесуального законодавства України необхідно провести не лише наукове, але і практичне дослідження всіх частин процесуального законодавства всіх трьох вищезазначених процесуальних галузей права, з одного боку, та судової практики – з іншого. У зв'язку з цим ми не уникнемо застосування методу індукції, оскільки необхідно сформулювати щодо кожної їх складової частини окремі наукові висновки, суть яких, безумовно, повинна відповідати на питання: наявні чи відсутні за змістом, за формою та науковою сутністю підстави щодо уніфікації цих складових процесуальних елементів? Чи можуть такі елементи, будучи закріпленими в Судовому процесуальному кодексі, стосуватися різних видів судових процесів та регулювати їх, а разом з тим і всю судову процедуру?

Метод дедукції, безумовно, формує процес дослідження кожного виду судового провадження щодо окремих категорій справ, а також допомагає визначити специфіку їх суб'єктного складу, оскільки практична і теоретична частини дослідження різних процесуальних галузей права пов'язані з різними процесуальними суб'єктами, що для нашого дослідження є дуже важливим фактом.

Разом з тим для системних форм дослідження, які безпосередньо пов'язуються з судовою практикою судів різних інстанцій, важливими методами дослідження є соціологічні методи пізнання,

зокрема статистичний метод дослідження. Дослідження даних судової статистики, безперечно, дає підстави для визначення оперативності судового розгляду як цивільних, так і господарських та адміністративних справ та підстави для з'ясування причин тривалого їх розгляду.

Лінгвістичний метод, пов'язаний зі словесними позначеннями як засобами індивідуалізації, є особливо цінним у нашому дослідженні, оскільки ми запроваджуємо у процесуальне право такі нові поняття, як «судове право», «судове процесуальне право», «Судовий процесуальний кодекс», що, безумовно, потребує свого як словесного, так і лінгвістично-правового розуміння.

Без сумніву, реалії сучасного прискореного розвитку суспільства вимагають від науки, у тому числі й процесуальної, пошуку оптимальних моделей процесуальної діяльності суду та учасників судового процесу, можливостей швидко, якісно і, звичайно, на законній підставі досягти необхідного правового результату.

Таким чином, сьогодні методологія наукового дослідження є тим ключем, який сприяє відтворенню об'єктивного розвитку не лише цивільного процесу, а й інших галузей права, допомагаючи спрогнозувати та змоделювати майбутній розвиток судочинства у країні.

М.М. Ясинок у цьому зв'язку зазначає, що методи дослідження (про які йшла мова вище) не існують самі по собі чи в чистому їх вигляді. Вони кожного разу переплітаються між собою, створюючи методологічну групу, на підставі якої відбувається не лише конкретизоване дослідження якогось окремо взятого питання, але і відбувається комплексне дослідження такого питання в цілому[42] [499, 37].

З цього приводу Р.Б. Шишка, досліджуючи питання методології, зазначає, що методологія не дає певних рецептів вирішення наукових

[42] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

завдань, а лише пояснює, описує можливі способи досягнення вірогідного результату[43] [478, 324].

Таким чином, досліджуючи можливості уніфікації процесуального законодавства, ми використовували такі методи дослідження правових явищ, як історико-правовий метод, метод системного аналізу, компаративістський метод, системно-структурний метод, формально-догматичний метод, логічний метод, метод дедукції, статистичний метод, лінгвістичний метод тощо.

[43] Шишка Р. Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт: Навчальний посібник. / Р. Б. Шишка. – Харків: Еспада, 2007. – 543 с.

1.3 Порівняльний аналіз змісту і дії принципів цивільного, адміністративного та господарського процесуального права та їх уніфікаційні можливості

Будь-яка сфера людської діяльності, від простої до складної, ґрунтується на певних закономірностях, правилах, постулатах, основах, які характеризують її, розкривають її зміст, формують погляди особи, виступаючи фундаментальними основами такої діяльності.

Ні ЦПК, ні КАС, ні ГПК чи КПК України як правові відокремлені процесуальні системи, які функціонують за певними врегульованими процесуальними нормами та правилами, не є винятком з цього, а тому також мають свої, притаманні лише їм процесуальні постулати, закономірності, які отримали загальну назву – принципи.

Слово «принцип» походить з латинської мови («principium») і означає «те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо». Саме основи як фундаментальні складові всіх процесуальних галузей права і визначають спрямованість їх процесуальних правовідносин, предмет та методологію судових процесів.

Незважаючи на те, що в юридичній літературі дослідженню поняття процесуальних принципів присвячено не одну наукову роботу, усе ж науковці так і не виробили єдиного підходу до його визначення. Причина, на нашу думку, полягає в тому, що такі дослідження проводилися тільки на основі цивільного процесуального права і стосувалися процесуального змісту, як правило, одного принципу. Досліджень, які б охоплювали всі без винятку процесуальні галузі права з питань процесуальних принципів, ні в Україні, ні в країнах СНД не проводилося. Ми вважаємо, що необхідно здійснити порівняльний аналіз характерних для всіх процесуальних галузей права основоположних процесуальних принципів, основою яких є природна потреба особи в судовому захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

У науковій літературі з питань цивільного, адміністративного та господарського процесуального права по-різному визначено основні поняття процесуальних принципів.

Так, представники галузі цивільного права радянської епохи С.Н. Абрамов [44] [7, 26], К.С. Юдельсон [45] [489, 35] , В.М. Семенов [46] [310, 32], М.Й. Штефан [47] [480, 14] зазначали, що принципи цивільного процесуального права обумовлені базисом соціалістичного суспільства і є політико-правовими ідеями, нормативно-керівними основами (началами) даної галузі права.

За часів незалежності М.Й. Штефан дає інше визначення поняття процесуальних принципів, зазначаючи, що принципи – це закріплені у процесуальних нормах правові погляди українського народу на мету і завдання правосуддя в цивільних справах, їх організаційну побудову та процесуальну діяльність[48] [482, 29].

Інші вчені, зокрема В.І. Тертишніков [49] [421, 18], В.А. Кройтор, М.М. Ясинок [50] [93, 39], зазначають, що цивільно-процесуальні принципи – це основні ідеї, уявлення про суд та правосуддя, які отримали закріплення в нормах цивільно-процесуального права, унаслідок чого стали основними положеннями. С.В. Щербак, С.Я. Фурса [51] [452, 64] під принципами цивільного процесуального права розуміють основні положення, що виражають його сутність, специфіку та зміст.

---

[44] Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс / С. Н. Абрамов. – М. : Госиздат, 1952. – С. 26.

[45] Юдельсон К. С. Советское гражданское процессуальное право / К. С. Юдельсон, В. П. Воложанин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 470 с.

[46] Советский гражданский процесс : [учеб. для вузов по спец. «Правоведение»] / [В. П. Воложанин, Н. А. Земченко, А. К. Кац и др.] ; отв. ред. К. И. Комиссаров, В. М. Семенов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит. , 1988. – 479 с.

[47] Штефан М. Й. Гражданское процессуальное право Украинской ССР / М. Й. Штефан. – К. : Высшая школа, 1989.

[48] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

[49] Тертишніков В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

[50] Гражданский процесс : учеб. пособие / под ред. В. А. Кройтора, М. М. Ясынка. – 5-е изд., перераб. и доп. – Х. : Эспада, 2010. – 264 с.

[51] Цивільний процес України : академічний курс / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

Дослідники в галузі господарської юстиції, як і дослідники в галузі цивільної юстиції, також давали різні визначення поняття процесуальних принципів у господарсько-процесуальному праві. Такі, Т.Є. Абова [52] [4, 78], А.А. Добровольський [53] [126, 51], І.Г. Побірченко [54] [246, 117.] зазначали, що принципи – це основні положення, які у своїй сукупності характеризують найсуттєвіші риси процесу, а також зміст і призначення його основних інститутів. Інші науковці, зокрема Н. А. Абрамов [55] [5, 18], дотримуються думки про те, що принципи господарського процесуального права – це вихідні основоположні положення того чи іншого явища, які чітко визначають його сутність.

Деякі дослідники під процесуальними принципами розуміють керівні ідеї, які визначають структуру господарського процесу.

Представник адміністративної галузі права Р.С. Павловський свого часу під процесуальними принципами розумів вихідні, об'єктивно зумовлені і стабільні основоположні начала, згідно з якими сформовано систему й визначено зміст даної галузі права[56] [240, 9] . Разом з тим О.М. Бандурка, М.М. Тищенко під процесуальними принципами адміністративно-процесуального права розуміють вихідні, основні ідеї, відповідно до яких така діяльність здійснюється, спираючись на конституційні принципи державного управління[57] [60, 28].

Під принципами кримінально-процесуального права Л.М. Лобойко визнає закріплені у правових нормах вихідні положення, що відбивають панівні в державі політичні та правові ідеї та визначають сутність організації і діяльності компетентних

---

[52] Абова Т. Е. Арбитражный процесс в СССР: понятия, основные принципы / Т. Е. Абова. – М., 1985.

[53] Добровольский А. А. Арбитражный процесс в СССР / А. А. Добровольский. – М., 1983. – 325 с.

[54] Побирченко И. Г. Советский арбитражный процесс / И. Г. Побирченко. – К., 1988. – 272 с.

[55] Абрамов Н. А. Хозяйственно-процессуальное право Украины / Н. А. Абрамов. – Х. : Одиссей, 2003. – 336 с.

[56] Павловський Р. С. Советское административное право / Р. С. Павловський. – К. : Вища школа,1986. – 416 с.

[57] Бандурка О. М. Адміністративний процес : [підруч.для вищ.навч.закл.] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2002. – 288 с.

державних органів [58] [208, 9]. Л.Т. Ульянова під принципами розуміє керівні ідеї, які визначають побудову кримінального процесу [59] [429, 62].

Таким чином, незважаючи на те, що на перший погляд учені-процесуалісти різних процесуальних галузей права дають неоднакові визначення поняття процесуальних принципів у цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному процесуальному праві, усе ж основною думкою в таких визначеннях є те, що принципи – це керівні, вихідні політико-правові ідеї, зумовлені соціально-економічним розвитком суспільства, які закріплені у процесуальних нормах права і є обов'язковими для їх застосування під час вчинення правосуддя.

З урахуванням цього ми можемо сказати, що поняття процесуальних принципів у всіх процесуальних галузях права є за своїм змістом однотипними і мають єдину природу, незважаючи на те, що цивільний та господарський процеси розглядають приватні справи, а кримінальний та адміністративний процеси – публічні справи. У той же час, якщо принципи всіх чотирьох процесуальних галузей права змістовно однаково регулюють судову процедуру на різних її стадіях у питаннях верховенства права, законності, диспозитивності, змагальності, надання доказів, безпосередності, усності тощо, то ми вже можемо говорити про те, що ці процесуальні галузі права, незважаючи на різний їх предмет розгляду, є суміжними, оскільки однотипною є не лише їх структура, а і процесуальна форма та процедура, яка ґрунтується на одних і тих же принципах.

Якщо ж процесуальні принципи за своїм змістом є доволі схожими, то виникає питання, які спільні та відмінні риси їм притаманні та чи не виникає між одними і тими ж принципами, які

[58] Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2008. – 456 с.

[59] Ульянова Л. Т. Уголовный процесс : ученик / Л. Т. Ульянова [и др.]; под ред. К. Ф. Гуценко. – Изд-во 3-е, перераб. и доп. – М. : Зерцало, 1997. – 509 с.

мають місце в різних процесуальних галузях права, процесуального конфлікту?

Отже, дослідження процесуальних принципів є актуальним для розуміння того, як будуть розвиватися в подальшому процесуальні галузі права та чи можливе створення на їх основі єдиного судового процесуального кодексу з окремим закріпленням у ньому судових процедур, що регулювали б не лише цивільні, господарські чи публічно-правові спори, а й земельні, сімейні, житлові, трудові спори з урахуванням особливостей їх розгляду, а також справ скороченого, наказного, окремого, апеляційного та касаційного провадження тощо.

Ураховуючи той факт, що кожен принцип правосуддя відіграє самостійну роль у судовому процесі, потрібно зазначити, що в сукупності вони становлять єдину систему принципів, оскільки змістовно всі вони тісно пов'язані між собою. Така система принципів є в кожній із чотирьох суміжних процесуальних галузей права. Якщо ж провести уніфікацію цих систем, то вони точно будуть накладатися одна на одну, створюючи таким чином єдину систему процесуальних принципів, що дасть можливість створити єдині підходи до правосуддя в державі, оскільки принципи цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесуального права мають не лише однакову їх назву, наприклад принципи законності, диспозитивності, змагальності, гласності, але й діють з однаковим змістом у цих судових процесах, а тому зумовлюють однотипні дії як суду, так і учасників судових процесів.

У той же час у кримінальному провадженні через одночасний розгляд кримінальної і цивільної справи процесуальні принципи цивільного і кримінального процесуального права синтезуються шляхом їх складення і в такому вигляді одночасно регулюють процедуру розгляду і кримінальних, і цивільних справ, створюючи при цьому досить ефективну процесуально-правову комбінацію, що, безумовно, сприяє, з одного боку, оперативному розгляду кримінальних справ, а з іншого – оперативному відшкодуванню спричиненої злочином матеріальної та моральної шкоди.

Перевіримо наші висновки шляхом дослідження кожного із вищезазначених принципів у кожній із процесуальних галузей права.

Цивільне процесуальне право ґрунтується на принципах, які закріплені в його нормах. Це принципи законності; рівності учасників судового процесу перед законом і судом; змагальності сторін; диспозитивності; безпосередності; гласності судового процесу та повного його фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження; обов'язковості постанов суду; незалежності та недоторканності суддів. Дані принципи закріплені як у Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 6, 7, 10, 11, 159 ЦПК України), так і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» ст. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 [60] [267].

Якщо звернути увагу на перелік процесуальних принципів господарського процесуального права, то ми знову бачимо принципи законності (ст.4 ГПК); рівності учасників процесу перед законом і судом (ст.4-2 ГПК); доступу до правосуддя (ч.7 ст. 4 ГПК) обов'язковості судових рішень (ст.4-5 ГПК); змагальності сторін (ст.4-3 ГПК); гласності і відкритості судових проваджень та їх точного фіксування технічними засобами (ст.4-4 ГПК); мови господарського провадження (ст.3 ГПК) [61] [90].

Що ж стосується адміністративно-процесуального права, то перелік таких принципів закріплено у ст. 7 КАС України, а також і в окремих його нормах. Так, поняття принципу верховенства права закріплено у ст. 8 КАС, а законності – у ст. 9 цього ж Кодексу. Принципи рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин, гласності й відкритості адміністративного процесу,забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду закріплено відповідно у ст. 10, 11, 12 та 13 КАС України.

[60] Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17. – Назва з екрану.

[61] Господарський процесуальний кодекс України : затв. 6 листопада 1991 р. // Бюллетень законодавства і юридичної практики України. – 2010. – № 9. – С. 235-301.

Кримінально-процесуальне право також закріплює в КПК принцип верховенства права (ст. 8 КПК), законності (ст.9 КПК), рівності перед законом і судом (ст. 10 КПК), змагальності (ст.22 КПК), публічності (ст. 25 КПК), диспозитивності (ст. 26 КПК), принцип гласності і відкритості судових проваджень(ст. 27 КПК), державної мови (ст. 29 КПК).

При цьому, незважаючи на нормативне закріплення процесуальних принципів у кожній процесуальній галузі права, усе ж законодавець з метою єдиного розуміння їх змісту вдруге здійснює їх закріплення, але вже на рівні загальнодержавного закону. Так, ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначає, що суд здійснює правосуддя на засадах верховенства права, справедливості, рівності всіх перед законом і судом (ст. 9), гласності і відкритості судових процесів (ст.11). При цьому особа має право на оскарження судових рішень (ст.14). Таким чином, законодавець адресує дані принципи не якомусь окремому виду судочинства, а всім судам без винятку.

Етичні правила поведінки, звичаї, традиції як загальносоціальне явище супроводжують життя кожної особи і суспільства в цілому. Вони відіграють важливу роль у суспільстві, юридично перебуваючи за межами регламентації правових норм. Змістом таких правил є уявлення людей про добро, зло, справедливість, обов'язки, честь, гідність та інші етичні категорії [62] [219, 49] . Разом з тим у суспільстві часто моральні та правові принципи втілюються в закріплену у процесуальних нормах права етико-правову конструкцію. Такий етико-правовий синтез і є фундаментальною основою для створення універсальних процесуальних принципів, одним із яких є принцип верховенства права.

Сучасна філософська та правова думка вже підготувала певне теоретичне підґрунтя для розуміння та практичного впровадження принципу верховенства права в різні види судових процесів. Разом з тим дати точне визначення поняття верховенства права занадто

[62] Марчук В. М. Нариси з теорії права : навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2004. – 304 с.

складно, оскільки це є мегапринцип, який впливає на цілу низку суспільних інститутів з метою забезпечення природних прав і свобод людини [63] [127, 9]. Саме в його змісті поєднується широке поняття справедливості та імперативності права, за яким права людини визнаються найвищою соціальною цінністю.

На ці обставини звернув увагу і Пленум Верховного Суду України у своїй постанові № 9 від 01 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», який зазначив, що відповідно до ст. 8 Конституції України визначається і діє принцип верховенства права. Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист таких прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. При цьому закріплені в Конституції права і свободи людини і громадянина не є вичерпними.

Більш широке визначення поняття принципу верховенства права дав Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004, де останній зазначив: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем його розвитку».

Разом з тим принцип верховенства права – це не абстрактне теоретико-юридичне поняття, це перш за все прикладне його

[63] Довгерт А. С. Принцип верховенства права у приватно-правовій сфері : навч. посібн. для суддів з цив. права / А. С. Довгерт ; Центр суддівських студій. – К., 2007.

спрямування, оскільки механізм дії даного принципу у процесуальних галузях права пов'язаний не просто з точним дотриманням процесуальних норм, хоча це, безумовно, досить важливо, а в першу чергу – з оперативністю розгляду справ, справедливістю судових рішень, вчасністю і точністю їх виконання. Таким чином, принцип верховенства права регулює не просто певну процесуальну дію чи групу таких дій, а всі стадії судового процесу незалежно від юрисдикційної діяльності судів. Але поняття «принцип верховенства права» не замінює поняття «верховенство закону», а навпаки – охоплює його, розширює можливості правозастосування закону шляхом легітимності певних звичаїв чи традицій. У той же час принцип верховенства права може стати змістом правового прецеденту, але не кожен правовий прецедент може пов’язуватися із принципом верховенства права. Принцип верховенства права – це кожного разу новий підхід до матеріально-правових та процесуальних питань з позицій справедливості, соціальної рівності, правової можливості та доцільності. При цьому даний принцип не є відокремленим, оскільки відсутнє чітке визначення його меж. Треба вважати, що це взаємопроникна юридична субстанція, яка проникає в матерію процесуальних норм права, надаючи їй динаміки, моральності та безумовної імперативності. Остання позиція сьогодні ще не стала об’єктом уваги дослідників, оскільки дія даного принципу пов’язується з соціальними, гуманістичними та демократичними гарантіями. Але ж принцип верховенства права – це в першу чергу точне дотримання не лише норм моралі, але і норм матеріального та процесуального права. Даний принцип вимагає наявності якісного матеріального та процесуального законодавства, безумовного доступу особи до правосуддя, розуміння ролі й місця особи в судочинстві, можливостей доступу до апеляційного, касаційного провадження та міжнародних судових інституцій, точне, у відведений законом строк виконання судових рішень тощо.

Розглядаючи зміст принципу верховенства права з точки зору одного з основних його компонентів – доступу особи до правосуддя, можна зазначити, що відповідно до ст. 3 ЦПК України кожна особа

має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Аналогічний підхід у питаннях доступу до правосуддя закладено й у ст.1 ГПК України, відповідно до якої юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності мають право звернутися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав, охоронюваних законом інтересів.

Кодекс адміністративного судочинства також надає можливості кожній особі мати право на звернення до адміністративного суду з метою захисту своїх порушених прав, свобод та інтересів (ст. 6 КАС). При цьому Закон України «Про судоустрій і статус суддів» зазначає, що право на судовий захист гарантується незалежним і безстороннім судом (ч.1 ст. 7 Закону).

Як бачимо, законодавець уніфікує не лише дію принципу верховенства права, але і принципу доступу до правосуддя, створюючи таким чином єдиний правовий простір як для фізичних, так і юридичних осіб у питаннях судового захисту порушених прав, свобод чи інтересів. Це важливий факт, який указує на демократизацію підходів у цьому доволі важливому питанні. Так, у 1992 році, через рік після проголошення незалежності України, у загальний суд надійшло 400 тис. цивільних справ, із яких 300 тис. складали справи про розірвання шлюбу та стягнення аліментів. У 2010 році в суди України надійшло 6,9 млн. справ [64] [18, 24], а в 2011 році таких справ було 8,1 мільйона [65] [15, 34-35]. Статистика свідчить, що принцип доступу до правосуддя діє в усіх його проявах та на всій процесуальній площині.

Разом з тим це не означає, що в цьому питанні немає проблем. Законодавець, безумовно, надає право особі на доступ до правосуддя, але це не означає, що таке право вже є захищеним, бо окрім права, особа повинна мати ще й можливості щодо його реалізації, які

[64] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

[65] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – С. 28-42.

обмежуються високою платою за надання правової допомоги, значними судовими зборами, занадто дорогими експертними послугами. Держава намагається вирішити ці питання через прийняття цілої низки законодавчих актів з метою зменшення фінансового тиску*, проте, на нашу думку, це можна зробити шляхом запровадження в усіх судових процесах обов'язкової стадії примирення. З одного боку, це надасть можливість оперативно вирішувати сотні тисяч справ, не вносячи їх до судового розгляду **, а з іншого – на цій стадії можна було б оплачувати 50% від судового збору. У разі непримирення сторін, позивач доплачує ще 50 % від судового збору і справа вноситься до судового розгляду. Безумовно, такий підхід призведе до позитивного результату.

Сьогодні вся судова система діє на основі змагальної форми судових процесів. Таким чином, реалізація матеріально-правого інтересу сторін, незалежно від виду судочинства, перебуває у площині дії принципу змагальності, який має безпосереднє закріплення в усіх процесуальних галузях права. Так, ст. 10 ЦПК України зазначає, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін, які беруть участь у справі.

* 2 червня 2011 року було прийнято ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»; 20 грудня 2011р. прийнято ЗУ «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах». З прийняттям в 08.07.2011 ЗУ «Про судовий збір» було скасовано Постанову Кабінету Міністрів України № 693 від 8 липня 2009 р. «Про впровадження витрат на інформаційно-технічне забезпечення судових процесів».

** У 2010 р. до судів України надійшло 6,9 млн. справ різних категорій, 2,5 млн. із них складали цивільні справи. Судове рішення було ухвалено по 1,398 млн. справ. Таким чином, більше одного мільйона справ суди закрили за примиренням сторін, за залишенням справи без розгляду, за відмовою від позову тощо. Отже, ми бачимо дуже низьку продуктивність суду, з одного боку, і дуже високий рівень медіативної роботи, з іншого. Таку роботу можна перенести на позасудовий медіативний рівень.

При цьому останні мають рівні права, а тому кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Частина 1 ст. 11 КАС аналогічно передбачає, що розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Стаття 4-3 ГПК закріплює принцип змагальності, зазначаючи, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими суду доказами.

Зміст принципу змагальності виражено у змісті цілої низки процесуальних принципів, зокрема принципів усності, безпосередності, гласності, мови судочинства, публічності тощо, оскільки кожен із даних принципів своєю дією створює загальний процес змагальності. Так, принцип безпосередності регулює питання роботи суду з доказами. Його сутність полягає в тому, щоб між сторонами, джерелом доказів та судом не було опосередкованих ланок. Розкриття сторонами змісту засобів доказування повинно відбуватися безпосередньо в судовому засіданні [66] [500, 56] . Судова процедура здійснюється в усній формі, оскільки усна форма судових процесів є універсальною. Її універсальність в судовому засіданні пов'язана з миттєвим усуненням неточностей у показах сторін, свідків, експертів. При цьому суд має всі реальні можливості для їх уточнення. Слід зазначити, що така форма дослідження засобів доказування характеризується оперативністю, що, з одного боку, прискорює безпосереднє сприйняття судом доказів, а з іншого – уможливлює точне розуміння змісту доказової інформації, що є важливим для судового процесу.

Одним із основоположних принципів правосуддя є принцип законності. Даний принцип у теорії цивільного процесуального права віднесено до загальноправових принципів, оскільки цей принцип однаково стосується всіх без винятку галузей права. «Незважаючи на те, що даний принцип безпосередньо не має свого закріплення в

[66] Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2007. – 152 с.

жодному із процесуальних кодексів, усе ж він кореспондується до всього правосуддя на підставі дії ч. 2 ст. 129 Конституції України, яка зазначає, що принцип законності належить до основних засад судочинства. Суд же вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, які ратифікувала Верховна Рада України (ч.1 ст.8 ЦПК). Таким чином, законність пов'язується з безумовним дотриманням як матеріального, так і процесуального права під час розгляду та ухвалення судових рішень. У той же час поняття законності щодо норм права полягає в однотипному розумінні їх змісту на всій території України всіма суддями, оскільки законність не може бути місцевою чи апеляційною, законність повинна бути єдиною для всієї судової системи» [67] [197, 275]. Відхилення від процедури розгляду судових справ, судова тяганина, недотримання «розумних строків» під час розгляду справ, невиконання судових рішень призводить до порушень змісту даного принципу, який діє з однаковим змістом у всіх процесуальних галузях права. Принцип законності, безумовно, впливає на стабільність судової практики, яка донедавна досягалася через її узагальнення Пленумом Верховного Суду України. Сьогодні таку практику регулюють Пленуми Вищих спеціалізованих судів.

Звісно, принцип законності не діє в автоматизованому режимі, як до речі й інші принципи. Він носить мобілізаційний характер щодо суддів, оскільки зобов'язує останніх діяти виключно відповідно до закону та в його межах. Крім того, цей принцип виконує контролюючі функції щодо судових рішень з боку вищих судових інстанцій, оскільки порушення принципу законності спричиняє негативні процесуальні наслідки в частині скасування судового рішення, а також притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності навіть у вигляді звільнення з роботи, а в окремих випадках – і до кримінальної відповідальності.

Принцип законності тісно пов'язаний із принципом рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Даний принцип

[67] Курило М. П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права // Право України. – 2013. –№ 8. – С. 271-278.

стосується перш за все суб'єктів судового процесу незалежно від того, до якої юрисдикції належить суд.

Основою позовного провадження як цивільного, так і адміністративного та господарського процесу є спір про право. Це загальна, абстрагована процесуальна категорія, що визначає певних суб'єктів, які в кожному виді судочинства є відокремленими. Так, у цивільному судочинстві, в якому вирішуються приватні справи, позивачами і відповідачами можуть бути фізичні, юридичні особи, а також держава (ч.2 ст.30 ЦПК). Позивачами в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень (ч.2 ст.50 КАС). Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень (ч.3 ст. 50 КАС).

Позивачами та відповідачами в господарському судочинстві виступають юридичні особи чи суб'єкти підприємницької діяльності. Як бачимо, у кожному виді судочинства, незалежно від того, яке їх начало, приватне чи публічне, принцип рівності суб'єктів перед законом і судом є загальноправовою вимогою, оскільки даний принцип є основоположним для правосуддя. Відхилення від процесуальної рівності сторін робить із правосуддя потворне адміністрування. Така рівність сторін, їх представників, зокрема в цивільних процесуальних правовідносинах, підтверджується наявністю однакових загальних процесуальних прав (ст. 27 ЦПК). У той же час ч.1 ст. 49 КАС прямо передбачає, що особи, які беруть участь у справі, мають рівні процесуальні права й обов'язки. Стаття 4-2 ГПК також закріплює рівність усіх учасників господарського процесу перед законом і судом. Інша складова даного принципу характеризується соціальною рівністю таких осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками, що закріплено у ст.5 ЦПК та ст.10 КАС України. Незважаючи на те, що законодавець досить повно виклав усі

підстави щодо рівності учасників судових процесів перед законом і судом у всіх процесуальних кодексах, усе ж ми вважаємо, що принцип рівності сторін перед законом і судом у ЦПК є недостатньо закріпленим, оскільки в ст.5 ЦПК говориться про все, окрім «процесуальної рівності» сторін. Ураховуючи це, вважаємо, що є нагальна необхідність доповнити ч.1 ст.5 ЦПК України після слів «на засадах їх…» словами «процесуальної рівності», а далі – за текстом.

Суть принципу диспозитивності полягає в тому, що особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми суб'єктивними матеріальними правами, які визначають предмет спору, та своїми процесуальними правами. Такий зміст принципу диспозитивності закріплено в ст.11 ЦПК та ст.11 КАС. Даний принцип не має безпосереднього закріплення в Господарському процесуальному кодексі, але його суть можна визначити із цілої низки норм.

Незважаючи на те, що одні кодекси закріплюють поняття принципу диспозитивності, а інші – ні, це не означає, що диспозитивність має якісь обмеження. Даний принцип можна порівняти з серцем судового процесу, оскільки він є «мотором» у повному розумінні цього слова, механізм дії якого закріплено в цілій низці процесуальних норм. Так, ст.1 ГПК зазначає, що підприємства, установи, організації, інші юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності мають право звернутися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав чи охоронюваних законом інтересів. Таке ж право мають і фізичні та юридичні особи під час звернення до цивільного (ст.3 ЦПК) та адміністративного судів (ст.6 КАС). У той же час відповідач у господарському процесі має право подати відзив на позовну заяву (ст.59 ГПК), зустрічний позов (ст.60 ГПК). При цьому позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, апеляційної чи касаційної скарги, змінити предмет і підстави справи. Так трактує диспозитивні дії позивача Кодекс адміністративного судочинства (ч.1 ст.51 КАС). Відповідач має право визнати адміністративний позов повністю або частково, подати заперечення проти адміністративного позову, сторони можуть

досягти примирення (ч.2 та 3 ст.51 КАС). Аналогічні права сторін закріплені у ст. 27 та ст.31 ЦПК, та ст.78 ГПК України .

Разом з тим, незважаючи на те, що процесуальні права сторін закріплені в усіх процесуальних кодексах, особа може ними і не скористатися. У такому разі порушені права не отримають свого захисту в судовому порядку. Вони так і залишаться незахищеними. Захист порушених прав у суді характеризується завжди цілеспрямованим щодо цього волевиявленням, утіленим у дії правового характеру.

Таким чином, динамізм даного принципу визначається волевиявленням сторін щодо використання своїх матеріальних і процесуальних прав.

В.В. Ярков, розкриваючи зміст принципу диспозитивності в цивільному процесі, зазначав, що принцип диспозитивності має такі елементи: порушення цивільної справи; визначення характеру та обсягу позовних вимог та заперечень і можливості їх зміни; розпорядження матеріальними правами та процесуальними засобами захисту, зокрема відмова від позову, визнання позову, укладення мирової угоди; порушення касаційного провадження; вимоги примусового виконання судового рішення [68] [493, 102].

Безумовно, потрібно додати, що зміст принципу диспозитивності сьогодні полягає і в порушенні заінтересованою особою, яка і не брала участі в судах першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження як у Вищих спеціалізованих судах, так і у Верховному Суді України.

Як бачимо, основу даного принципу складає свобода вибору особою свого права. Цей принцип пов'язаний із вольовою ознакою, за якою особа може прийняти рішення щодо захисту свого права в суді, але вона може і не скористатися таким правом. Останню особливість цього принципу науковці сьогодні часто не враховують, пов’язуючи дію даного принципу лише з механізмом звернення особи до суду та

[68] Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М. : Изд-во Норма, 1999. – 312 с.

вільним розпорядженням своїми матеріальними та процесуальними правами під час судового розгляду справи.

У той же час, характеризуючи даний принцип, ми можемо зазначити, що: 1) принцип диспозитивності діє в усіх процесуальних галузях права не лише з однаковим змістом, але і з однаковим його інстанційним поширенням у кожній із процесуальних галузей права; 2) у даний принцип закладено вольову ознаку щодо використання або відмови від використання особою свого матеріального чи процесуального права; 3) даний принцип завжди визначає початкову частину кожної стадії судового процесу. Він є поштовхом для судового процесу, незалежно від виду судочинства; 4) незважаючи на те, що даний принцип діє в межах процесуальної форми судових процесів, він має місце і поза межами процесуальної форми [69] [197, 276]. Остання позиція може викликати здивування, адже за класичною теорією процесуальні принципи мають місце лише в межах процесуальної форми судових процесів. З урахуванням даних обставин зупинимось на цій позиції докладніше.

Так, особа з метою захисту своїх порушених прав чи інтересів складає позовну заяву, зміст і форма якої передбачені процесуальними кодексами (ст. 119 ЦПК, 106 КАС, 54 ГПК), сплачує судовий збір, що передбачено ч.5 ст. 119, ч.1 ст.121 ЦПК, п.4 ст. 63 ГПК, ч.3 ст. 106 КАС України, подає позовну заяву до суду (ст. 120 ЦПК, ст. 60 ГПК). Після закінчення розгляду справи в разі незгоди з рішенням суду сторони мають право скласти і подати до суду апеляційну скаргу, зміст і форма якої передбачені процесуальним законом, сплатити судовий збір (ст. 295 ЦПК, ст. 94 ГПК, ст. 187 КАС). Аналогічні вимоги стосуються і касаційного провадження (ст. 326 ЦПК, ст. 111 ГПК, ст. 213 КАС). Таким чином, необхідно визнати, що даний принцип активно діє й за межами судових процесів, оскільки особа, виявляючи свою волю на основі вимог процесуального законодавства, використовує своє право на складання і подання процесуальних документів (зверенень) до суду поза

[69] Курило М. П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права // Право України. – 2013. –№ 8. – С. 271-278.

межами процесуальної форми. Отже, у даному випадку відбувається поєднання волі особи до вчинення процесуальних дій, які обумовлено її суб'єктивними правами, та передбачених процесуальним законом вимог щодо складання і надання до суду позовної заяви, апеляційної та касаційної скарги тощо. Отже, особа вчиняє саме процесуальні дії, передбачені процесуальними нормами права поза межами процесуальної форми судових процесів. Разом з тим це не означає, що всі процесуальні принципи своєю дією виходять за межі процесуальної форми судових процесів. З урахуванням цього дію даного принципу можна поділити на дві стадії. Перша стадія – це дії, пов'язані з суб'єктивним інтересом особи, для досягнення якого остання вчиняє всі дії процесуального характеру, передбачені процесуальними кодексами поза межами процесуальної форми судових процесів. Другою є стадія, відповідно до якої дія принципу диспозитивності має місце в межах процесуальної форми судових процесів. Розподіл дії даного принципу на стадії є логічним, оскільки на всіх цих стадіях вищезазначені принципи діють із однаковим змістом, бо кожна процесуальна дія, кожна процедура і загалом кожен процес не виникають спонтанно. Вони обов'язково мають підготовчу частину, тобто той фундамент, від якого відштовхується дія чи процес, оскільки в іншому випадку такі дії чи процеси просто не відбудуться.

Аналіз даного принципу в розрізі кожної процесуальної галузі права дає нам можливість говорити про те, що даний принцип можна уніфікувати в систему процесуальних принципів судового процесуального права.

Іншим ключовим принципом усіх судових процесів, незалежно від їх видів, є принцип процесуальної рівності сторін. Можна спробувати уявити, що такої рівності сторін перед законом і судом ми не маємо. Це означає, що суд із державної інституції як гілки судової влади перетвориться на приватну структуру або у кращому випадку на ще одне адміністративне утворення, де процесуальні права сторін залежатимуть від їх статусу чи майнового стану. Розуміючи цю проблему, законодавець постійно відтворював дану ідею у

процесуальних нормах права, не допускаючи такої нерівності не лише сторін одна до одної, але й суду до сторін.

Так, ще в Соборному уложенні 1649 року у главі X §1 «Про суд» зазначалося, що судді повинні «и всякая расправа делать всем людям Московского государства от большаго и до меньшаго чину въправду». «А будет который судья истцу недруг, а ответчику друг или свой… тому судье, на кого будет такое челобитье, не судить, а судить их иному судье» (§3 гл. X «О суде»). Сьогодні питання рівності сторін перед законом і судом пов'язуються з рівністю за расою, кольором шкіри, становищем у суспільстві, політичними, релігійними переконаннями, статтю, соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовою тощо.

Безумовно, усі ці питання мають юридичне значення, коли мова йде про процесуальну форму судових процесів. Разом з тим багато питань процесуального характеру перебувають за межами судових процедур. Так, ми повинні говорити про рівні можливості сторін щодо подання позовної заяви до суду, але це питання тісно пов'язано зі сплатою судового збору, розміром витрат на правову допомогу, можливостями явки в суд, рівними можливостями щодо захисту прав у суді з точки зору рівності процесуальних прав, рівними можливостями щодо доказової діяльності, рівним доступом до апеляційного та касаційного захисту. Без сумніву, проголосити певний принцип завжди легше ніж його виконати в повному обсязі на практиці. Тому досягти процесуальної рівності досить складно. Ще більш складно виконати завдання у змагальній формі процесу, оскільки сторони в питаннях збирання доказів, надання їх суду, в питаннях представництва, можливості отримання правової допомоги, фінансових витрат мають різні можливості. Сторони при цьому не замислюються над процесуальною рівністю, оскільки в кожної з них є певний інтерес, якого вони й намагаються досягти. Таким чином, дотримання принципу рівності всіх перед законом і судом та контроль за його дотриманням покладається виключно на суддю конкретного судового процесу, незалежно від того чи це цивільний, чи господарський, чи адміністративний, чи кримінальний процес.

Саме суддя, синтезуючи принцип організаційного та процесуального керівництва судовим процесом з принципом рівності сторін перед законом і судом, зобов'язаний підтримувати паритет між сторонами в судовому процесі. При цьому законодавець у Господарському процесуальному кодексі лаконічно підкреслює, що «правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом» (ст.4-2 ГПК). Таку ж позицію закріплено і в ч.1 ст. 10 КАС України, відповідно до якої «усі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом». Як бачимо, процесуальні кодекси, проголошуючи рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом, не уточнюють цей принцип щодо того, перед яким законом чи судом сторони є рівними. Така узагальненість пов'язується із принципом верховенства права. Безумовно, створити в судах виключно змагальну форму судових процесів загалом неможливо, оскільки рафінована змагальність призведе до розбалансованості судових процесів, коли суд почне існувати самі по собі, а сторони процесу та інші учасники – самі по собі. Змагальність заради змагальності знову ж таки призведе до адміністрування в судочинстві, хоча ми і не заперечуємо універсальності змагальної форми судочинства. У той же час змагальність завжди породжує нерівність. Але ми маємо на увазі нерівність у наданні доказів, оскільки одна сторона завжди має більше доказів, інша – менше, і навпаки. Разом з тим ми вважаємо, що було б виправданим надати більш широкі можливості суду в питаннях балансу рівних процесуальних можливостей, а за необхідності і в процесуальній допомозі стороні в питаннях представництва її інтересів за призначенням. Необхідно законодавчо визначити коло питань, у яких суд повинен виявляти свою активність, наприклад самостійного витребування доказів у питаннях трудових спорів, соціального захисту, у питаннях захисту малолітніх, недієздатних, інвалідів, оскільки ці особи належним чином не можуть захистити свої права в суді, бо не мають ні достатньо коштів, ні доступу до правової допомоги, ні фізичних сил для цього.

Отже, усі учасники правосуддя, незалежно від його виду, мають рівні права перед законом і судом. Такі права жодним чином і з жодних підстав не можуть бути обмежені. Контроль за дотриманням рівності прав завжди покладено на суд. Ми вже згадували про те, що суд зобов'язаний виявляти свої можливості у витребуванні доказів для соціально незахищених верств населення, разом з тим вважаємо за необхідне додати позицію про те, що суд може сприяти сторонам у витребуванні доказів, яких вони реально не можуть отримати, зокрема матеріали перевірок тощо. Такий підхід до розуміння змісту даного принципу є об'єктивним, оскільки точне його розуміння буде сприяти розвитку судового процесуального права як однієї зі складових частин судового права.

Невід'ємними та обов'язковими складовими судових процесів є принципи мови, гласності та фіксування судових процесів технічними засобами. Не можна стверджувати, що дані принципи є суто технічними, посилаючись на те, що мова судочинства, гласність судових процесів забезпечуються відкритістю останніх, що, з одного боку, є природним, а з іншого – дає можливість узаконення судових рішень, постанов та вироків судів. Разом з тим перебіг судового процесу, яким керує суд, фіксується за допомогою технічних засобів незалежно як від волі учасників судового процесу, так і від волі самого суду.

Гласність і відкритість судових процесів полягає не лише в тому, що про судовий процес у частині часу й місця його проведення можна дізнатися з оголошень у суді чи можна взяти участь у судовому процесі в якості слухача, але й у можливості отримання будь-якої інформації щодо результатів розгляду справи після набрання рішенням законної сили, що є досить проблемним питанням у всіх судах, незалежно від виду судочинства. Розгляд справ у судах повинен проводитися відкрито, з обмеженням лише в разі наявності державної чи іншої таємниці, охоронюваного законом особистого чи сімейного життя людини, інтересів малолітньої чи неповнолітньої особи. Такий підхід до цих питань сьогодні й демонструють процесуальні кодекси (ст. 12 КАС, ст. 6 ЦПК,ст. 4-4 ГПК).

Безумовно, фіксування судових процесів за допомогою технічних засобів є не лише технічним прогресом, але і прогресом у першу чергу у процесуальному законодавстві, оскільки для апеляційного та касаційного провадження важливим є повне збереження словесної інформації в незмінному її вигляді. При цьому збереження голосової інформації може бути тривалим, а тому вона завжди буде мати форму першоджерела. Зрозуміло, що під час використання звукозапису фіксується багато зайвої, незначної інформації, вся багатослівність живої мови, записуються повтори, жаргонна лексика тощо [70] [500, 145].

Проаналізувавши основні принципи як цивільного, так і адміністративного та господарського процесуального права з точки зору їх дії і впливу на судовий процес, їх процесуального змісту та особливостей правозастосування у практичній площині, можна зробити висновок про те, що принципи є особливими, обов'язковими, публічними категоріями, які регулюють весь процесуальний механізм, дію всіх учасників судового процесу, надаючи при цьому діям суду нормативної імперативності, яка відтворює волю законодавця.

У той же час, досліджуючи дію і зміст процесуальних принципів кожної з цих процесуальних галузей права, ми доходимо висновку, що зміст даних принципів не залежить від волі суддів чи інших учасників судового процесу. Точність в їх дотриманні залежить від суду та інших учасників процесу Отже, дані принципи як фундаментальні основи всіх чинних процесуальних галузей права уніфікуються в єдину їх систему, утворюючи собою групу процесуальних принципів, які можуть отримати закріплення в загальній частині єдиного Судового процесуального кодексу.

[70] Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2007. – 152 с.

1.4 Суб'єкти процесуальних правовідносин, їх правосуб'єктність у різних процесуальних галузях права

Цивільне, господарське та адміністративне судочинство має місце лише тоді, коли в судовому процесі беруть участь ключові процесуальні фігури, які в усіх процесуальних галузях права називають сторонами. Саме сторони, вступаючи між собою у процесуальні правовідносини, розкривають перед судом суть свого матеріально-правового спору, підтверджуючи свою правоту засобами доказування з метою отримання як морального, так і матеріального задоволення. Безумовно, сторони в судових процесах є процесуальними суперниками. У зв'язку з цим, даючи визначення поняття сторін в цивільному процесі, М.М. Ясинок зазначає, що під сторонами необхідно розуміти осіб, між якими виник спір про право, що підлягає розгляду й вирішенню в судовому порядку [71] [453, 132]. Як коментує І.В. Решетникова, сторонами в цивільному процесі є особи, які беруть участь у справі, матеріально-правовий спір між якими підлягає розгляду й вирішенню в суді [72] [276, 35]. Аналогічне визначення поняття сторін, але вже в адміністративно-процесуальному праві дає О.П. Рябченко [73,] [292, 82]. В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний та інші вчені зазначають, що під сторонами в господарському процесуальному праві слід розуміти осіб, між якими виник спір з питань матеріальних господарських правовідносин [74] [88, 72].

Разом з тим ми вважаємо, що найбільш точно дав визначення поняття сторін М.Й. Штефан. При цьому таке визначення є характерним і для інших процесуальних галузей права. Зокрема вчений зазначив, що сторонами (partes) у цивільному процесі є юридично заінтересовані особи (громадяни й організації),

---

[71] Цивільний процес України : підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. д.ю.н., доц. Ясинка М. М.]. – Суми : Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

[72] Решетникова И. В. Гражданский процесс / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – 2-е изд., перераб. и доп.– М. : Норма, 2001. – 337с.

[73] Рябченко О. П. Основи адміністративного судочинства в Україні : навч. посібн. / О. П. Рябченко. – Суми : Вид. «Мак Ден», 2008. – С.82.

[74] Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331с.

матеріально-правовий спір між якими є предметом розгляду й вирішення в цивільному судочинстві [75] [482, 100].

Уніфікуючи поняття «сторін» у судовому процесі, визначення яких давали науковці різних процесуальних галузей права, привертає увагу те, що таке поняття завжди пов'язується з наявністю спору про право матеріальне, яке, як правило, є предметом спору в позовному провадженні. При цьому такий спір розпочинає особа, права чи інтереси якої порушено. Інша сторона захищається від заявленого до неї позову.

Відповідно до ч.1 ст. 30 ЦПК України такі сторони в цивільному процесуальному праві мають назву позивач і відповідач. Аналогічно визначає це питання і ч.1 ст. 21 ГПК та ч.1 ст.50 КАС України.

Разом з тим кожен із вищезазначених процесуальних кодексів у поняття сторін вкладає різний зміст. Так, ч.2 ст. 30 ЦПК України зазначає, що в цивільному процесі позивачем і відповідачем можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також держава. Позивачами в господарському процесі можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі й іноземні), суб'єкти підприємницької діяльності (ст.1 та ст.21 ГПК України). Позивачами в адміністративному судочинстві можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень. Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не передбачено цим же Кодексом (ч.2 та 3 ст. 50 КАС). Незважаючи на різний суб'єктний склад вищезазначених процесуальних галузей права, характерною їх рисою є те, що вони є сторонами позовного провадження. При цьому предметом їх спору завжди є спір про право: чи то цивільне (ЦПК), чи то господарське (ГПК), чи публічно-правове (КАС).

Характерною процесуальною особливістю сторін у всіх процесуальних галузях права є різноспрямована їх заінтересованість

[75] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

у кінцевому результаті розгляду справи, і цим сторони відрізняються від третіх осіб, свідків чи експертів.

Отже, «сторонами в процесуальних галузях права є особи, між якими виник спір про право, яке стало предметом судового розгляду і на цій підставі визначило різну їх юридичну заінтересованість» [76] [191, 8].

Ураховуючи той факт, що процесуальне становище сторін у всіх процесуальних галузях права є однаковим, можна визначити загальні ознаки даних суб'єктів. Зокрема: а) позивач є завжди ініціатором судового процесу; б) позивач керує судовим процесом від свого імені. Навіть за умови представництва його інтересів представником, останній веде судовий процес від імені позивача; в) судове рішення завжди пов'язано з позивачем, незалежно від виду судових рішень, та представництвом його інтересів у судовому процесі; г) позивач є ініціатором примусового виконання судового рішення.

Відповідач у цивільному та адміністративному процесі завжди пов'язаний із матеріально-правовою вимогою позивача, яку той спрямував не до нього, а безпосередньо до суду. Отже, суд на цьому етапі є в повному розумінні цього слова посередником у матеріально-правовому спорі. Виконуючи роль посередника, суд спрямовує вимогу позивача відповідачеві, доводячи до відома останнього заявлені до нього вимоги правового характеру (ст.127 ЦПК, ч.6 ст.107 КАС). Лише в господарському судочинстві позивач позивається до відповідача безпосередньо, спрямовуючи до останнього свій позов, перш ніж направити його до суду, що є нелогічним, оскільки в такому разі суд стає просто статистом у вже розпочатому процесі, хоча ухвали суду про порушення провадження у справі ще й немає. Суддя ж не пізніше трьох днів з дня надходження позовної заяви виносить ухвалу, яку спрямовує до сторін (ч.1ст.64 ГПК). Таким чином, процесуальний статус відповідача в усіх процесуальних галузях права характеризується: а) персоніфікованою відповідальністю матеріально-правового характеру, оскільки жодна інша особа не

[76] Курило М .П. Уніфікація суб'єктів правовідносин у різних галузях процесуального права України / М. П. Курило // Підприємництво, господарство і право. – 2013 (211). – № 7. – С. 6-11

може нести за відповідача матеріально-правову відповідальність; б) відповідач особисто бере участь у судовому процесі чи робить це через представництва; в) судове рішення завжди стосується відповідача й нікого іншого; г) відповідач персоніфіковано несе тягар, пов'язаний із виконанням судового рішення.

Незважаючи на чітко визначене процесуальне становище позивача й відповідача (ст. 30 ЦПК, ч.1 ст. 50 КАС, ст. 21 ГПК) в усіх процесуальних галузях права, останнє може змінюватися на протилежне через заявлення зустрічного позову. Так, відповідно до ч.1 ст. 123 ЦПК України відповідач має право заявити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті. При цьому даний позов повинен бути пов'язаний із первісним позовом. Аналогічний підхід до цього питання бачимо і в господарському судочинстві (ст. 60 ГПК). Таким чином, позивач одночасно може мати процесуальний статус відповідача, а відповідач – процесуальний статус позивача. Таку ситуацію можна назвати дворядним судовим процесом, незважаючи на те, що такі позови підлягають об'єднанню в одне провадження, а процесуальне становище сторін при цьому залишається незмінним. Така особливість одночасної зміни процесуального становища позивачів і відповідачів є характерною лише для розгляду приватних справ. Адміністративний та кримінальний процеси є публічними, тому така зміна процесуального становища сторін є тут неприйнятною, а значить, ці судові процеси є однорядними. Ця ситуація має місце тому, що законодавець вважає, що в публічному судовому процесі повинні захищатися лише права особи, яка є потерпілою від злочину чи свавілля службовців, а тому злочинці чи службовці не повинні заявляти до потерпілих зустрічні позови.

Отже, однією з форм процесуального захисту інтересів відповідача є зустрічний позов. Так, С.Н. Абрамов визначав зустрічний позов як зустрічну самостійну вимогу відповідача до

позивача[77] [6, 62]. С. Я. Фурса вважає зустрічний позов одним із основних процесуальних засобів відповідача як у захисті від первісного позову, так і в одночасному задоволенні особистих вимог відповідача до позивача [78] [443, 413]. Таким чином, зустрічний позов – це зустрічні матеріально-правові вимоги відповідача до позивача як з метою захисту, так і з метою задоволення свого суб'єктивного права. На сьогодні адміністративне процесуальне право не передбачає можливостей щодо подання зустрічного позову суб'єктом владних повноважень і передбачає лише подання заперечення як в усній, так і письмовій формі (ч.2ст.51 КАС). Разом з тим К.Ю. Пуданс-Шушлебіна обґрунтовано зазначає, що на практиці суд не завжди бере їх до уваги, бо, прийнявши зустрічний позов, суд зобов'язаний його вирішити та дати на нього відповідь у своєму рішенні у справі [79] [272, 47].

В.Б. Авер'янов зазначає, що зустрічний позов в адміністративному процесі можливий, зокрема у спорах, які виникають з приводу адміністративних договорів, якщо одна сторона договору звертається до адміністративного суду з вимогою зобов'язати іншу сторону виконати умови договору, а інша – оспорює чинність самого адміністративного договору. Очевидно, що ці вимоги зустрічні й у різних провадженнях розглядатися не можуть, оскільки задоволення зустрічної вимоги однієї сторони усуває можливість задоволення первісної вимоги іншої сторони і навпаки [80] [8].

Ми повністю підтримуємо думку В.Б. Авер'янова і вважаємо, що законодавець частково врахував процесуальні можливості відповідача щодо захисту своїх прав.

---

[77] Абрамов С. Н. Гражданский процесс : учебник / С. М. Абрамов. – М. : Госюриздат, 1948. – 483 с.

[78] Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2-х т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурса. – К. : КНТ, 2006. – Т. 1. – 913 с.

[79] Пуданс-Шушлебіна К. Ю. Зустрічний позов як засіб захисту інтересів суб'єктів публічної влади / К. Ю. Пуданс-Шушлебіна // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 4.

[80] Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / В. Б. Авер'янов ; за ред. В. Б. Авер'янова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 260 с.

Отже, на нашу думку, незважаючи на ці обставини, «характерними особливостями сторін у всіх процесуальних галузях права можна визначити: а) можливість заявлення протилежних матеріально-правових вимог; б) наявність різного процесуального інтересу; в) наявність свого відокремленого суб'єктивного права; г) обов'язковість судового рішення; д) різноплановий підхід до виконання судових рішень» [81] [191, 9].

Таким чином, між сторонами, які є учасниками позовного провадження, завжди виникає спір про право цивільне, господарське чи публічно-правове. Для того, щоб визначити спільні й відмінні особливості процесуальної категорії «спору про право», необхідно дослідити як матеріально-правову, так і процесуально-правову складову цього непростого питання.

Відповідно до ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Таке ж право мають і юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності в господарському процесі (ст.1 ГПК) та особи в адміністративному процесі (ст.6 КАС). Таким чином, спір про право виникає там і тоді, де порушуються чи не визнаються або оспорюються законні права особи, її інтереси чи свободи. У той же час такі права можуть бути порушеними, але особа, достовірно знаючи про це, може пробачити порушника своїх прав, що часто має місце у стосунках між родичами, або особа може пообіцяти вирішити питання шляхом відновлення права особи в добровільному порядку, на що остання погоджується. І хоча вона ще цього не встигла зробити, але вже сам факт потенційного урегулювання спору усуває можливість звернення до суду. У такому випадку відсутній спір про право, хоча право й залишається невідновленим. Такі особливості спору про право характерні для всіх видів судових процесів. Якщо ж особа прийняла рішення щодо захисту свого права в суді і звернулася до суду, з цього часу й виникає спір про право на рівні його захисту.

[81] Курило М.П. Уніфікація суб'єктів правовідносин у різних галузях процесуального права України / М.П.Курило // Підприємництво, господарство і право. – 2013 (211). – № 7. – С. 6 – 11.

Отже, такий захист набуває своєї публічності, стає гласним, відкритим (ст. 6 ЦПК, ст.4-4 ГПК, ст.12 КАС), і на цій підставі набуває активної форми. Усі ж питання, які мали місце на рівні перемовин у порядку досудового їх вирішення, незважаючи на активність дій сторін, усе ж носять пасивний характер, оскільки вони мають виключно приватну основу.

Спір про право повинен в обов'язковому порядку ґрунтуватися на матеріальних нормах права. Якщо особа вважає, що її суб'єктивне право порушено, а матеріальний закон не охороняє таке право, бо питання спірного характеру виведені за межі цивільного обороту, то таке право особи не набуває юридично-охоронюваного статусу, а відповідно така особа не набуде процесуального статусу позивача, наприклад виграш на тоталізаторі, який не узаконено, грошовий виграш у карти, шахи чи доміно, борг за наркотичні речовини тощо. У даному випадку суб'єктивне право відсутнє, оскільки останнє не є узаконеним, а тому відсутній предмет спору, який не охоплюється ст.3 ЦПК, ст.1 ГПК та ст. 6 КАС України.

У той же час кожен матеріально-правовий спір може стати предметом судового розгляду не лише за наявності диспозитивної волі позивача, що, безумовно, є важливим, але й виконання процесуальних вимог, які висуваються до таких звернень законодавцем. У зв'язку з цим усі процесуальні кодекси приділяють цьому питанню особливу увагу, закріплюючи свої вимоги щодо форми і змісту таких звернень у ст.119 ЦПК, ст.106 КАС та ст. 54 ГПК України.

Іншими суб'єктами процесуальних правовідносин у всіх процесуальних галузях права є треті особи.

Процесуальний статус третіх осіб характеризується тим, що вони можуть виступати як на стороні позивача, так і відповідача. Крім того, треті особи, які заявляють свої вимоги на предмет спору, можуть вступати в судовий процес як позивачі, висуваючи вимоги як до однієї, так і до обох сторін. При цьому вони це можуть робити як на початку судового процесу, так і в уже розпочатому судовому процесі. Отже, треті особи з пасивного можуть набувати активного

стану в разі заявлення самостійного позову на предмет спору. Цьому повинна сприяти самостійна воля такої особи, оскільки таке звернення зумовлює виникнення самостійного процесу, а тому спонукання до цього таких осіб судом неможливе за жодних обставин [82] [26, 30].

Наприклад, суддею Ковпаківського районного суду м. Суми 23.01.2012 року розглянуто цивільну справу № 1806/2-1129/11 за позовом Лук'яненка В.В. до Публічного акціонерного товариства «Укрсоцбанк» про визнання кредитного договору недійсним та за позовом третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, Лук'яненко С.А. до Публічного акціонерного товариства «Укрсоцбанк» про визнання недійсним п. 6.2 кредитного договору.

Під час розгляду справи було встановлено, що позивач Лук'яненко В.В. звернувся з позовом до суду, який підтримав в судовому засіданні та свої вимоги мотивує тим, що між ним та АКБ соціального розвитку «Укрсоцбанк» був укладений договір кредиту № 750/4-5556 від 16.05.2008 р.

В забезпечення виконання кредитного договору Лук'яненко С.А. виступила поручителем згідно договору поруки № 750/4-5558 від 16.05.2008 року. Крім того, зазначає, що перед укладанням кредитного договору банк порушив вимоги ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів».

Позивач Лук'яненко В.В. просить визнати недійсним договір кредиту № 750/4-5556 від 16.05.2008 р., укладений між ним та банком «Укрсоцбанк».

Також до суду з заявою звернулася Лук'яненко С.А. як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, та просить визнати недійсним п. 6.2 договору кредиту № 750/4-5556 від 16.05.2008 р., укладеного між Лук'яненком В.В. та Акціонерно-комерційним банком соціального розвитку «Укрсоцбанк» та яку підтримала в судовому засіданні.

[82] Аргунов В. Н. Участие в гражданском процессе третьих лиц с самостоятельными требованиями / В. Н. Аргунов // Советская юстиция. – 1982. – № 8. – С. 30-31.

Лук'яненко С.А. вважає, що умови спірного Договору стосовно розгляду спорів у третейському суді порушують її прав, як поручителя.

В позові третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, Лук'яненко С.А. до Публічного акціонерного товариства «Укрсоцбанк» про визнання недійсним п. 6.2 кредитного договору відмовлено повністю за безпідставністю вимог[83] [328].

Як бачимо, у цій справі третя особа Лук'яненко С.А**.** заявляє свої вимоги на предмет спору, вступаючи в судовий процес, про що свідчить заява про вступ у справу в якості третьої особи з самостійними вимогами (Складена в червні 2011 року, копія надана Ковпаківським районним судом м.Суми).

Треті особи, які не заявляють вимог на предмет спору, хоча й беруть участь у судових засіданнях, але при цьому їх права, свободи чи інтереси уже сформовані, узаконені, а тому не є спірними. У той же час, беручи участь у судових процесах, вони намагаються не стільки виступати на захист інтересів сторін, скільки слідкувати за тим щоб їх суб'єктивні права, свободи чи інтереси через надання різноманітних доказів не були порушені чи утиснені сторонами, з одного боку, чи судом під час ухвалення судового рішення – з іншого. Зважаючи на це, законодавець у всіх судових процесах надає можливість третім особам право на оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, якщо останні вважають, що суд своїм рішенням порушив їх права чи інтереси.

Безумовно, одним із найбільш дискусійних суб'єктів процесуальних галузей права є представники інтересів сторін та третіх осіб.

Відповідно до ч.1 ст.38 ЦПК України сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

[83] Спр. № 1806/2-1129/11, розглянута 23 січня 2012 року Ковпаківським районним судом м. Суми, 2012 рік

Справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами через свого представника (ч.1 ст.28 ГПК). Відповідно до ч.1 ст.56 КАС України сторона, а також третя особа в адміністративній справі можуть брати участь в адміністративному процесі особисто або через представника. Як бачимо, у всіх трьох процесуальних галузях права має місце інститут представництва. Його суттю є представлення інтересів сторін та третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб у судових процесах. Таким чином, кожен процесуальний кодекс передбачає одні й ті ж процесуальні дії представника, які він вчиняє на користь інших учасників судового процесу.

Разом з тим процесуальне представництво можливо лише за наявності документів, що підтверджують повноваження представників. Такими документами в усіх судових процесах є довіреність, а для адвоката – ордер (ч.1ст.42 ЦПК, ч.1ст.58 КАС, ст.28 ГПК). Як бачимо, такі документи в усіх процесуальних галузях права також є однаковими, як однаковими є й ті повноваження, які надаються сторонами, третіми особами своїм представникам. Як правило, такі повноваження стосуються питань, пов'язаних із ознайомленням з матеріалами справи, можливістю брати з них витяги, знімати копії з документів, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, надавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, надавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, користуватися правовою допомогою, знайомитися із журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти тощо (ч.1 ст.27 ЦПК,ч.1ст.22 ГПК,ч.3ст.49 КАС). Як бачимо, представник наділяється одними й тими ж процесуальними правами в усіх судових процесах незалежно від їх юрисдикції. Представництво може мати місце у формі надання правової допомоги (адвокати,

фахівці в галузі права) за безпосередньої участі в судовому процесі сторін та 3-х осіб, коли представник допомагає вести справу з правової точки зору, оскільки всі обставини в судовому засіданні зазначаються самими сторонами чи третіми особами, за якими зберігається їх процесуальний статус.

У той же час існує безліч випадків, коли процесуальне представництво інтересів сторін, 3-х осіб здійснюється за їх відсутності в судових засіданнях, коли представник веде справу як з точки зору правових питань, так і тих процесуальних прав, які йому надані на основі довіреності. Отже, ми говоримо про різновиди договірного представництва.

Таким чином, інститут договірного представництва має місце в усіх процесуальних галузях права і є ідентичним і в питаннях процесуальних прав, порядку їх набуття, участі в судових засіданнях, яку він здійснює в межах обумовлених повноважень від імені і в інтересах іншої особи. У той же час М.М. Ясинок зазначає, що процесуальні норми, а не довіритель регулюють процесуальну поведінку представника в судовому засіданні. Що ж стосується процесуальних прав, то довіритель своєю довіреністю надає своєму представнику дозвіл на користування певним обсягом своїх процесуальних прав та встановлює ті процесуальні межі, у яких представник має можливість діяти правомірно [84] [499, 113]. При цьому процесуальні права сторін, 3-х осіб передбачені й закріплені в усіх процесуальних кодексах (ст.27 ЦПК, ст.51 КАС, ст.22 ГПК). Це означає, що представник має подвійну процесуальну залежність: першу – від загальних процесуальних норм, які регулюють судову процедуру, другу – від тих процесуальних повноважень, які йому надаються довірителем. Такий підхід до змісту договірного представництва мають усі процесуальні галузі права. З урахуванням даних обставин ми можемо сказати, що інститут договірного

[84] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

представництва має всі можливості до його уніфікації в судовому процесуальному кодексі.

Відповідно до ч.2 ст. 57 ЦПК України пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників набувають статусу доказів лише тоді, коли їх суд допитає як свідків. Це означає, що пояснення в суді не визнаються як докази. Такі пояснення можуть переходити на рівень доказів лише тоді, коли вони отримають статус показань. Відповідно до ст. 62 та 63 ЦПК України показання можуть надавати лише свідки. Але навіть при цьому показання можуть набувати статусу доказів лише після того, як голова судового засідання під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за свідомо неправдиві показання (ст. 384 КК) чи за відмову від надання показань (ст. 385 КК) та приводить його до присяги (ч.5 ст. 180 ЦПК). Текст присяги підписується свідком і приєднується до справи (ч.6 ст. 180 ЦПК). Як бачимо, такий казуїстичний підхід, пов'язаний зі зміною процесуального статусу сторін, третіх осіб, їхніх представників на статус свідків у цивільному процесі, перш за все передбачає намагання законодавця одержати правдиві показання в суді від сторін, третіх осіб та їх представників. Разом з тим в Україні по суті відсутня судова практика щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 384 чи 385 КК України позивача чи відповідача, третіх осіб, їх представників та свідків за неправдиві показання чи відмову від давання показань. Таким чином як присяга, так і попередження про кримінальну відповідальність свідків мають швидше «бутафорне» навантаження, ніж впливають на «чистоту» показань.

Разом з тим, якщо суд задовольнив клопотання позивача, третьої сторони чи їхніх представників (ст. 62 ЦПК), змінивши їх процесуальний статус на свідків, та розпочав їх допит, то в такому випадку виникає питання: хто представляє цих суб’єктів у судовому процесі? Ніхто. У судочинстві настає процесуальний вакуум, оскільки суд не може мати місце за відсутності сторін. Крім того, свідки в такому випадку не наділяються спеціальними правами сторін, які передбачено ст. 31 ЦПК України, а представник у зв’язку з

його допитом як свідка втрачає свої процесуальні права, зазначені в його довіреності, отриманій від свого довірителя, оскільки свідок не може бути одночасно і процесуальним представником. У той же час закон передбачає можливість зміни процесуального статусу сторін, третіх осіб, їх представників на статус свідка, але закон не передбачає механізму повторної зміни такого статусу зі статусу свідка на статус сторони чи третьої особи або представника.

Аналогічний підхід щодо цього питання має й Кодекс адміністративного судочинства, але тут ситуація взагалі є заплутаною та суперечливою. Спочатку в ч.1 ст. 69 КАС Украйни законодавець зазначає, що «доказами в адміністративному судочинстві… є пояснення сторін, третіх осіб та їх представників». Більше того, у ч.1 ст. 76 КАС України законодавець продовжує на цьому наполягати, указуючи, що «пояснення сторін, третіх осіб, їх представників про відомі їм обставини, що мають значення для справи, оцінюються поряд з доказами у справі». Незважаючи на це, законодавець далі в цій же частині зазначає, що «сторони, треті особи або їх представники, які дають пояснення про відомі їм обставини, що мають значення для справи можуть бути за їхньою згодою допитані як свідки». Це означає, що все, зазначене законодавцем у ч.1 ст. 69 КАС України, суперечить ч. 3 ст. 76 КАС України. Іншими словами, законодавець спонукає суд до того, щоб поясненням сторін, третім особам або їхнім представникам, які він визнає за докази, вірили менше, ніж тим, які вони дають як свідки. Така побудова процесуального закону як у цивільній, так і в адміністративній юстиції є нелогічною, а тому – неприродною. У зв’язку з цим нагальною є необхідність уніфікованого підходу до цих питань з позицій їх однозначного розуміння. З урахуванням даних обставин із ч. 2 ст. 57 ЦПК України необхідно вилучити слова «допитаних як свідків», а ч.1 ст. 62 ЦПК викласти в новій редакції: «Сторони, треті особи та їх представники можуть давати пояснення про відомі їм обставини, що мають значення для справи». У ч.1 ст. 76 КАС України вилучити із другого речення слова «можуть бути за їхньою згодою допитані як свідки».

Крім того, одним із центральних суб'єктів як цивільного, так і господарського, адміністративного і кримінального судочинства є суд. Безумовно, суд є специфічним суб'єктом процесуальних галузей права, оскільки він не лише здійснює заходи з організації судових процесів, але й виконує обов'язки зі створення судового процесу. Практика показує, що за наявності одних і тих же процесуальних кодексів, які висувають одні й ті самі вимоги до організації та ведення судових процесів, останні відрізняються один від іншого. Це трапляється тому, що судді доволі часто спрощують судові процеси через неповне доведення до сторін їхніх процесуальних прав, неповне розкриття підстав для відводу суддів, нероз'яснення процесуальних підходів до ведення самого судового процесу тощо. Безумовно, у цих питаннях роль суду є винятковою. При цьому саме на суді лежить обов'язок підтримувати рівність сторін перед законом і судом, досліджувати й оцінювати докази на справедливій основі, оскільки цивільний процес, як зазначав В.М. Гордон, є тристоронніми правовідносинами. Це відносини між судом як органом держави, позивачем та відповідачем. Такі правовідносини є складними за своїм складом, але єдині за предметом, заради якого вони виникають і розвиваються [85] [84, 34]. Таким чином, даючи юридичну характеристику процесуальним суб'єктам різних процесуальних галузей права, ми звернули увагу на те, що всі суб'єкти мають не лише однакову назву, але й діють в однаковій формі судового процесу з однаковим змістом щодо їх процесуальних прав і обов'язків. Однотипними є і їх процесуальні дії в усіх судових процесах незалежно від їх юрисдикційної спрямованості, крім того, є однаковими і завдання суб'єктів в судових процесах. Це означає, що інститут сторін, 3-х осіб, їхніх представників має всі можливості для їх уніфікації. Безумовно, мова не йде про поглинання загальним судом квазісудів (спеціалізованих судів), мова йде про єдність і однотипність судових процедур, єдність процесуальних прав і обов'язків, процесуального положення суб'єктів процесуальних

[85] Гордон В. М.Понятие процесса в науке гражданского судопроизводства [Текст] : вступ. лекция / В. М. Гордон. – Ярославль : Тип. Губерн. Правления, 1901. – 19 с.

правовідносин, єдність процесуального законодавства при безумовній дії спеціалізованих судів.

З урахуванням даних обставин є всі підстави розподілу суб'єктів процесуальних галузей права під час їх уніфікації на підгрупи залежно від їх процесуального становища.

Так, до першої групи належить суд. Становище суду, його процесуальний зміст є єдиним і незмінним, незалежно від процесуальної юрисдикції процесуального закону, кількості таких законів, наявності процесуальних суб'єктів, їх статусу, предмета розгляду, об'єкта захисту тощо.

До другої підгрупи суб'єктів належать сторони та їхні представники, оскільки вони поєднані між собою не лише процесуально, але і, як правило, цивільно-правовим договором щодо оплати послуг представника стороною. Такий підхід має місце в усіх процесуальних галузях права. Ці суб'єкти (позивач і його представники – відповідач і його представники) процесуально є рівними, оскільки перебувають на єдиній процесуальній платформі, мають єдині процесуальні права, якими користуються одночасно. Усі ці суб'єкти мають один і той же інтерес щодо судового рішення з протилежним значенням щодо об'єкту захисту.

До третьої групи суб'єктів необхідно віднести третіх осіб, які виступають як на стороні позивача, так і відповідача та їхніх представників, оскільки вони, як і сторони, пов'язані зі своїми представниками як через інститути матеріального, так і процесуального права. Крім того, їх процесуальна позиція є відокремленою від позиції сторін, незважаючи на те, що вони можуть виступати на боці різних сторін. Разом з тим їх права та інтереси є вирішеними ще до судових процесів, а тому вони переслідують виключно свій процесуальний інтерес, який опосередковано може бути пов'язаний з предметом спору, доказуванням, інститутом судового рішення. Саме тому дані суб'єкти, незважаючи на те, що вони не займають активної позиції в судових процесах, усе ж беруть у них участь з метою роз'яснення суду своєї позиції на предмет збереження їх прав та непорушення інтересів за певних умов.

До четвертої підгрупи належать особи, які не претендують на предмет спору, хоча і мають локальне до нього відношення. Такими суб'єктами є свідки, експерти, перекладачі. Ці суб'єкти безумовно мають свій процесуальний статус у судових процесах, оскільки їм притаманні свої процесуальні права та обов'язки.

До п'ятої підгрупи належать потенційні суб'єкти судових процесів. Це ті органи та особи, яким за законом надано право захищати права і свободи та інтереси інших осіб. Наприклад, це може бути прокурор, уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.

До шостої групи належать суб'єкти, зайняті технічним обслуговуванням судових процесів. Це секретарі судових засідань, судовий розпорядник, спеціаліст.

Разом з тим усі ці суб'єкти можуть набути свого процесуального статусу в судовому процесі лише за умови набуття процесуальної правосуб'єктності. Процесуальна правосуб'єктність є єдиною і безумовною категорією, яка характерна для всіх без винятку процесуальних галузей права і суть якої полягає в можливості всіх суб'єктів процесуальних правовідносин у всіх процесуальних галузях права не лише мати процесуальні права та обов'язки, але й користуватися ними.

Так, до структури процесуальної правосуб'єктності входить процесуальна дієздатність та процесуальна правоздатність. Безумовно, процесуальна правоздатність та дієздатність є похідними від цивільної правоздатності та дієздатності. Незважаючи на те, що особа має свої суб'єктивні права від дня свого народження (цивільна правоздатність), але в разі їх порушення, вона може їх захистити в суді. Тобто це право необхідно розглядати як «нове охоронне суб'єктивне право, яке виникає зі специфічних обставин, наприклад правопорушення, оспорювання об'єктивно-протиправного діяння, яке

сигналізує про потребу в захисті» [86] [173, 191-193]. Таким чином, суд не лише як найвища в ієрархії процесуальних суб'єктів структура, а і структура, яку піднесено на вершину державної влади, є невід'ємною частиною охоронної системи із захисту суб'єктивних прав особи. Разом з тим природа суду є незалежною від видів правосуддя та процедурних правил. Саме тому ми говоримо про те, що суд є центральною фігурою судочинства. Централізм суду, як уже зазначалося вище, полягає в його організаційних та процесуальних можливостях.

Безумовно, судова влада є унікальним явищем, яке виникло і сформувалося в суспільстві. Вона не подібна до законодавчої чи виконавчої влади ні за своєю природою, ні за своєю суттю, незважаючи на те, що це сьогодні і є орган влади. Лише дана влада у структурі влад працює за тією процедурою, яка передбачена процесуальними кодексами. Ураховуючи той факт, що судова процедура в усіх судах різної юрисдикції фактично є однотипною, Н.А. Чечина [87] [465, 117], І.В. Удальцова [88] [427, 9] свого часу виступали за збереження в ЦПК як відносно самостійного провадження справ, які виникали з адміністративно-правових відносин.

Що ж стосується господарського процесуального права, яке формувалося на основі органів державного арбітражу шляхом прийняття 4 червня 1991 р. Закону України «Про арбітражний суд» та Арбітражно-процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р., то В.В. Комаров, І.М. Зайцев, М.А. Вікуб у своїх роботах зазначали поспішність законодавця у прийнятті нового процесуального кодексу, оскільки вони вважали, що арбітражний процес потрібно розглядати як підгалузь цивільного процесуального права, через те що дані галузі права мають одну й ту ж форму судових процесів – позовне

[86] Курилев С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск / С. В. Курилев // Труды Иркутского государственного университета. Серия юридическая. – Томск, 1957. – Вып. 3.– С. 191-193.

[87] Чечина Н. А. Рассмотрение судами дел, возникающих из административно-правовых отношений : к проекту ГПК ПФ / Н. А. Чечина // Правоведение. – 1994. – № 5/6. – С. 115-120.

[88] Удальцова І. В. Окреме провадження та проблеми визнання громадянина обмежено дієздатним та недієздатним : автореф. дис. … канд. юрид. Наук / І. В. Удальцова. – Х., 1998. –20 с.

провадження, один і той же суб'єктний склад, єдину регламентацію під час надання й дослідження доказів, процесуальні строки тощо [89] [156]. Ми підтримуємо таку думку вчених.

Разом з тим у механізмі захисту суб'єктивних прав як фізичних, так і юридичних осіб незалежно від юрисдикційної спрямованості ключову роль відіграють питання процесуальної правоздатності та дієздатності, оскільки, на нашу думку, це є процесуальними передумовами для виникнення процесуальних правовідносин взагалі. Треба зазначити, що на рівні процесуальної теорії права виникають доволі серйозні наукові дискусії, які пов'язують із визначенням поняття процесуальної правосуб'єктності. Так, одні науковці розуміють правосуб'єктність як особливий конгломерат правоздатності та дієздатності [90] [479, 30]. Інші зазначають, що правосуб'єктність як інститут цивільного процесуального права (як іншого права - автор) закріплює правове положення його суб'єктів [91] [112, 81]. Треті у процесуальній правосуб'єктності вбачають специфічну особливість суб'єктів цивільного процесуального права, яка робить їх носіями прав і обов'язків, дає можливість вступати в цивільні процесуальні правовідносини [92] [157, 15]. Четверті правосуб'єктність розглядають як умову для виникнення цивільних процесуальних правовідносин [93] [276, 31]. П'яті розуміють правосуб'єктність як передумову, що передує правовідносинам [94] [421, 55].

---

[89] Комаров В. В. Становлення арбітражної юрисдикції / В. В. Комаров // Законодавство про арбітражний суд: теорія і практика його застосування : тези доповідей та наукових повідомлень Всеукр. науково-практ. конф. – Х. : Укр. юр. академія, 1992. – С. 5-6.

[90] Шишка Р. Б. Підходи до змісту цивільної дієздатності юридичних осіб / Р. Б. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу : мат. міжнародної науково-практичної конф., присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна. – Х., 2007. – С. 30-33.

[91] Гусаров К. В. Гражданская процессуальная правосубъектность суда апелляционной инстанции и его предметные полномочия / К. В. Гусаров // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С. 80–83.

[92] Комаров В. В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : навч. посібн. / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – К. : УМКВО, 1991. – 104 с.

[93] Решетникова И. В. Гражданский процесс / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – 2-е изд., перераб. и доп.– М. : Норма, 2001. – 337 с.

[94] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424.

Незважаючи на те, що вчені по-різному трактують поняття правосуб'єктності в процесуальному праві, усе ж їх об'єднує єдиний підхід до розуміння даної правової категорії. Отже, «правосуб'єктність – це процесуально-правова категорія, яка формується об'єктивно, незалежно від волі суду чи інших суб'єктів, і виступає, з одного боку, гарантом доступу особи до правосуддя, а з іншого – відкриває особі шлях до набуття останньою процесуальних прав та процесуальних обов'язків, надаючи їй можливість бути учасниками процесуальних правовідносин» [95] [184, 589].

Згідно зі ст. 28 ЦПК України цивільну процесуальну правоздатність мають усі фізичні та юридичні особи. Така правоздатність виникає в кожної людини від часу її народження і закінчується з її смертю. Цивільна процесуальна правоздатність юридичної особи виникає з часу її реєстрації і внесення до Єдиного реєстру юридичних осіб, а закінчується з ліквідацією юридичної особи і виключенням з Єдиного реєстру юридичних осіб. Суть такої правоздатності в позовному провадженні полягає в тому, що особа під час звернення до суду має здатність набувати процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи.

Процесуальна правоздатність та процесуальна дієздатність відрізняється від цивільної правоздатності та цивільної дієздатності, оскільки перші є виключно процесуальною категорією.

Незважаючи на різну природу цивільної процесуальної правоздатності й цивільної правоздатності, спільним елементом цих понять є вік фізичної особи. Особи, яким не виповнилося 14 років, є малолітніми, а тому вони, маючи цивільну правоздатність, не мають цивільної дієздатності і, як наслідок, не можуть набувати цивільної процесуальної правоздатності, бо не можуть самостійно звертатися до суду. Відповідно до ч.1 ст. 39 ЦПК України права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також

[95] Курило М. П. Правосуб'єктність як процесуально-правова категорія / М. П. Курило // Проблеми цивільного права та процесу : мат. наук.-прокт. конф., присвяч. пам'яті професора О. А. Пушкіна / Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 585-590.

недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи визначені законом.

Цивільна дієздатність (14-18 років) і цивільна процесуальна дієздатність частково починають збігатися з досягненням особою 14 років, але лише за умови звернення такої особи до суду у справах, що виникають із правових відносин, у яких вона особисто брала участь, якщо інше не встановлено законом (ч.2 ст. 29 ЦПК).

Разом з тим із даного загального правила є винятки, оскільки під час реєстрації шлюбу фізична особа, яка не досягла повноліття, набуває повної цивільної дієздатності (ч.2ст.34 ЦК), а тому вона має право звернутися до суду, і з часу її звернення така особа відразу набуває цивільної процесуальної дієздатності. При цьому процесуальна дієздатність зберігається за такими особами незалежно від того, що шлюб таких осіб може бути розірвано.

Крім того, існують також інші випадки, коли неповнолітня особа набуває повної цивільної дієздатності, а відповідно й може набувати цивільної процесуальної дієздатності, зокрема якщо така особа народила дитину чи почала працювати за трудовим договором, чи бажає зайнятися підприємницькою діяльністю, набуваючи цивільної дієздатності з моменту її реєстрації як підприємця (ст. 35 ЦК). В іншому випадку їх права, свободи та інтереси, права, свободи та інтереси осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом (ч.2 ст.39 ЦПК).

Окрім процесуальної правоздатності фізичних осіб, таку правоздатність мають і всі юридичні особи (ст. 28 ЦПК). Юридичною особою є організація, створена й зареєстрована у встановленому законом порядку (ч.1 ст.80 ЦК). У зв’язку з цим цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється в день внесення до Єдиного державного реєстру даних про її припинення (ч.4 ст. 91 ЦК). Цивільна правоздатність юридичної особи – це здатність такої особи мати цивільні права й обов’язки.

Що ж стосується цивільної дієздатності юридичних осіб, то необхідно зазначити, що такі особи здійснюють свої права та обов'язки через створені ними органи управління, які отримують свої повноваження відповідно до установчих документів чи закону (ч.1 ст. 92 ЦК). Крім того, ст. 36 Конституції України закріплює право громадян на об'єднання їх у політичні партії та громадські організації. Дані об'єднання із дня їх реєстрації в передбаченому законом порядку одержують статус юридичних осіб, а тому набувають цивільної правоздатності та дієздатності та на цій підставі також можуть виступати в судах як позивачі та відповідачі, набуваючи при цьому цивільної процесуальної правосуб'єктності, яка надає їм, як і всім іншим юридичним особам, можливість набувати процесуальних прав сторони і, зокрема, спеціальних процесуальних прав, передбачених ч. 2 ст. 31 ЦПК України. Таким чином, позивач має спеціальні процесуальні права, які належать тільки йому і нікому іншому. Відповідно до цих прав позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, змінити предмет або підстави позову. Сторони можуть укласти мирову угоду (ч. 3 ст. 31 ЦПК). До того ж, у справах позовного провадження, крім сторін, беруть участь треті особи та їх представники (ч. 1 ст. 26 ЦПК). Тому як сторони, так і треті особи та їх представники мають загальні процесуальні права, передбачені ч.1 ст. 27 ЦПК України, відповідно до якої особи, які беруть участь у справі, мають право ознайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, надавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання про відводи, давати усні чи письмові пояснення тощо.

Як бачимо, процесуальний закон розкриває зміст цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності через систему процесуальних прав сторін, третіх осіб та

їх представників та гарантує їх шляхом закріплення таких прав у процесуальних нормах права.

У той же час громадські організації, які не займаються підприємницькою діяльністю, зокрема організації щодо захисту прав споживачів, природоохоронні громадські організації, організації з охорони історичних пам'яток як юридичні особи мають право звернутися до суду як щодо захисту своїх прав та інтересів, так і щодо захисту прав та законних інтересів своїх членів. Таким чином, відбувається захист прав та законних інтересів невизначеного кола осіб [96] [259]. У даному випадку такі юридичні особи, набуваючи цивільної та цивільно-процесуальної правосуб'єктності, здійснюють захист не лише свого статутного, але й суспільного інтересу та інтересу невизначеного кола осіб.

Разом з тим учасниками судових процесів, незалежно від процесуальної юрисдикції судів, окрім позивачів і відповідачів, є треті особи, прокурор, свідки, представники, перекладачі тощо. Якщо останні беруть участь у розгляді будь-якої судової справи, то вони неодмінно повинні мати цивільну процесуальну правоздатність та дієздатність. При цьому ці дві процесуальні категорії повинні обов'язково мати місце одночасно. Не можна мати лише процесуальну правоздатність як здатність мати процесуальні права та обов'язки, потрібно мати можливість для їх здійснення безпосередньо в судовому засіданні, яку й надає цивільна процесуальна дієздатність.

Таким чином, ми не можемо говорити про те, що цивільна процесуальна правосуб'єктність усіх суб'єктів судового процесу є загальною. У цій частині В.В. Комаров зазначає, що абстрактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'єктності не існує, а існує правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків [97] [157, 15].

---

[96] Про захист прав споживачів : Закон України № 1023 від 12 травня 1991 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – ст. 379. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12. – Назва з екрану.

[97] Комаров В. В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : навч. посібн. / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – К. : УМКВО, 1991. – 104 с.

«Якщо в ЦПК питання нормативного закріплення цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності вирішено шляхом прийняття двох окремих норм (ст. 28 та 29 ЦПК), то в КАС ці категорії закріплені в одній нормі – ст. 48 КАС. У той же час у ГПК дані процесуальні інститути не мають свого окремого закріплення, а тому їх можна визначити лише пов'язавши з правом на звернення до господарського суду (ст. 1 ГПК)» [98] [184, 589].

Таким чином, процесуальний інститут процесуальної правосуб'єктності стосується всіх без винятку учасників судових процесів незалежно від юрисдикції судів, у яких така справа розглядається. З урахуванням даних обставин вважаємо за можливе стверджувати, що це питання для всіх процесуальних галузей права є однотипним і змістовно однаковим.

[98] Курило М. П. Правосуб'єктність як процесуально-правова категорія / М. П. Курило // Проблеми цивільного права та процесу : мат. наук.-прокт. конф., присвяч. пам'яті професора О. А. Пушкіна / Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 585-590.

1.5 Суд як суб'єкт процесуального права

Історія суду свідчить про те, що останній із суто технічного органу, якому на початку свого становлення відводилася лише роль розгляду майнових спорів та покарань злочинців, поступово досяг вершин державної влади. З урахуванням даних обставин питання ролі й місця суду в системі поділу влад, у питаннях правосуддя стали предметом наукових досліджень у галузях конституційного права, теорії держави і права, філософії, процесуальних наук. Таким чином, суд як соціально-правове явище розглядається сьогодні в різних галузях соціальних і правових наук з позицій влади і з позицій відправлення правосуддя.

Якщо ж розглядати суд як складову частину державної влади, ми неодмінно повинні звернутися до філософії часів буржуазних революцій Західної Європи, оскільки в даному випадку ми не зможемо оминути трактати Джона Локка щодо державної влади та політичного суспільства Англії періоду 1688 року, які послужили підґрунтям концепції поділу влад Шарля Луї Монтеск'є, викладеній у роботі «О духе законов». Система стримувань і противаг стала основою класичної теорії поділу влад, за якою судова влада не лише карає злочинців, а і стримує конфлікти, які неодмінно мають місце між законодавчою та виконавчою владою, та вирішує спори приватних осіб [99] [224, 156]. Безумовно, теорія поділу влад є геніальною не лише з історичного погляду, а і з погляду сучасності.

Судова влада як вид державної діяльності реалізується через систему загальних і спеціалізованих судів, завданням яких є відправлення правосуддя. Якщо ж мова йде про відправлення правосуддя, то, звичайно, виникає питання: а що таке «відправлення правосуддя»? хто саме його відправляє? на підставі чого це робиться та якими нормами права треба керуватися?

Безперечно, ми не зробимо жодного відкриття, якщо скажемо, що саме суд здійснює правосуддя в усіх видах судових процесів, керуючись при цьому процесуальними нормами права. Разом з тим

[99] Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескье ; сост., пер.и коментатор А. В. Матешук. – М., 1999. – 672 с.

такий підхід до поняття «відправлення правосуддя» є доволі спрощеним, оскільки, окрім суду, учасниками судового процесу є сторони, а також треті особи та їхні представники. Якщо сторони в судовому процесі в порядку змагальності почергово дають пояснення суду, намагаючись довести законність своїх дій, пов'язаних із матеріально-правовими вимогами, то суд, аналізуючи та оцінюючи зміст таких пояснень та інших доказів, зобов'язаний дати відповідь: так, має місце порушення права, чи ні, право не порушено. Це є одним із найскладніших завдань суду. Звісно, можна змінити акцент і сказати, що все ж основним завданням суду є оцінка доказів та ухвалення судового рішення. Дійсно, суд ухвалює судове рішення, і це є, безумовно, важливим етапом судового засідання, але не таким складним, оскільки закінчивши судове засідання, суддя видаляється до нарадчої кімнати уже знаючи, яке рішення він ухвалить. У нарадчій кімнаті він лише викладає письмово своє бачення тих фактів, про які говорили сторони в судовому засіданні, даючи кожному з цих фактів юридичну оцінку. У цьому полягає процесуальна роль суду в усіх процесуальних галузях права.

Якщо ж ми говоримо про суд як суб'єкт судового процесу з точки зору всіх процесуальних галузей права, то мова вже не йде про окрему судову процедуру суду певного району чи області, а йдеться про судову процедуру в системі місцевих та апеляційних судів, а також вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України. Це дійсно так, оскільки структура системи судоустрою загальних судів є подібною до структури спеціалізованої юстиції. Незважаючи на системну схожість, усе ж у цілому система судоустрою є занадто складною і заплутаною. Ця проблема переноситься на процесуальне законодавство, яке є однотипним для всіх процесуальних галузей права. Проте законодавець створив цілу низку процесуальних клонів у вигляді процесуальних кодексів, якими сьогодні керуються спеціалізовані квазісуди.

Незважаючи на це, конструкція внутрішньої моделі суду зводиться до чотирьох складових: а) суд як орган судової влади; б) суд як орган правосуддя; в) суд як орган правотворення; г) суд як

система судоустрою. Це ті складові, які сьогодні розглядаються відокремлено одна від одної в різних галузях як суспільної, так і правової науки. Такий підхід не дає можливостей з'ясувати, що ж собою являє суд взагалі та як він функціонує в кожному з даних напрямів?

Визначення суду як суб'єкта процесуального права, незважаючи на різні види судочинства, є однозначним. У цьому розумінні змінними є лише судді та процесуальне законодавство. Суд як правова категорія, виконуючи інтеграційну роль, є ядром правосуддя, а тому є неподільним. Разом з тим він одночасно являє собою владу, з одного боку, та суб'єкт правосуддя – з іншого, синтезуючи таким чином свої повноваження з єдиною метою захисту та відновлення порушених прав, свобод та інтересів особи. Отже, суд як єдине начало правосуддя не може бути лише цивільним, адміністративним чи господарським. Як ми вже зазначали, змінною в таких випадках є лише процесуальна процедура, яка обумовлена різними процесуальними кодексами і в межах якої діє суд та самі судді як провідники судової влади.

Такий підхід у дослідженні необхідний для того, щоб зрозуміти, де закінчується судова влада, чи має вона межі, як співвідносяться між собою поняття «суд»,«процесуальне законодавство» та «система судоустрою».

Треба зазначити, що в судочинстві ми ніколи не відокремлюємо суд від судової влади та процесуального законодавства, розглядаючи всі елементи в системі судового процесу, оскільки процесуальні дії суду нероздільно пов'язані із процесуальними діями його учасників, через синтез яких створюються процесуальні правовідносини, у процесі яких учасники судового процесу, безумовно, відчувають на собі владні повноваження суду. У той же час без процесуального законодавства суд став би просто ще одним адміністративним органом держави, а значить, був би втрачений системно-процесуальний зв'язок між рівнями судової системи. Таким чином, запропонована нами конструкція загальної моделі суду є самодостатньою, неподільною і характерною для всіх процесуальних

галузей права. Дана модель суду скріплена його внутрішньою процесуальною «гравітацією», яка не дає йому розпастися на окремі підсистеми. Таким чином, суд як суб'єкт процесуального права діє в усіх процесуальних галузях права з позицій владно-процесуальних дій, що надає йому можливості чітко здійснювати свої функції. Уважаємо за можливе зробити висновок, про те, що в усіх без винятку процесуальних галузях права незалежно від змісту їх процесуальних процедур суд являє собою один і той же інститут, з однаковою назвою, однаковими повноваженнями та завданнями. Отже, якщо конструкція внутрішньої моделі суду є однотипною для різних процесуальних галузей права, то такі процесуальні галузі права з точки зору їх процесуального законодавства мають можливості до уніфікації. Разом з тим це не означає, що процесуальна категорія суду є простою, навпаки, суд є настільки багатогранною та складною субстанцією, що наше дослідження лише започатковує подальші наукові розробки в цьому напрямі.

Ми вже згадували про те, що суд не лише захищає, але й відновлює порушене право особи, її свободи чи інтереси.

Саме процес відновлення судом суб'єктивних прав особи відрізняє його діяльність від інших юрисдикційних органів, у яких також може здійснюватися захист порушених прав особи, оскільки остання має можливість звернутися зі скаргою до адміністративного органу з проханням захисту. Такий захист може мати місце, але адміністративний орган не зможе відновити порушене право особи, наприклад, стягнути матеріальні збитки чи моральну шкоду, оскільки це право належить лише суду. Разом з тим суд, здійснюючи відновлення порушених прав, свобод чи інтересів особи, не може цього зробити миттєвим прийняттям рішення, як це має місце в юрисдикційних органах. Суд може лише внести таке звернення до судового засідання. Судове засідання для суду є тим єдиним інструментом, через процедуру якого він не лише може захистити порушене право, а й відновити його. У зв'язку з цим суд може викликати в судове засідання будь-кого, витребувати та дослідити

будь-які документи, призначити будь-яку експертизу. І все це лише для того, щоб дати відповідь: чи порушене право особи чи ні?

За радянських часів питання щодо повноважень суду, його процесуальних можливостей у судовому засіданні були предметом наукового дослідження С.Н. Абрамова, С.Ю. Кац, В.П. Мозоліна, В.Н. Щеглова, К.С. Юдельсона, Н.Б. Зейдера. Незважаючи на проникнення в теоретичні питання ідеологічної матерії, за якою суд був лише радянським, процесуальні правовідносини були лише радянськими, усе ж дані дослідження і сьогодні є золотим фондом процесуальної науки.

За часів незалежності до питань судоустрою, процесуальних правовідносин, принципів побудови судових процесів у різних процесуальних галузях права, розкриття функцій суду як судової влади, як суб'єкта процесуальних правовідносин зверталися дослідники різних галузей процесуального права, що дало можливість привнести в теорію процесуального права та судову практику нові процесуальні форми, поглянути на правосуддя з точки зору верховенства права, визначити роль судді як особистості в питаннях правотворення, прецедентного права. Теоретико-правовий аналіз процесуального законодавства в нашому дослідженні та наявні напрацювання проектного характеру дозволяють говорити про можливість створення в Україні єдиної галузі науки Судового права з його складовими: Судовим процесуальним кодексом та системою судоустрою.

Сьогодні правосуддя визнається видом державної діяльності. З урахуванням даних обставин науковці починають порівнювати функції суду із функціями держави, а тому правосуддя, як і будь-яка державна діяльність, спрямовано на вирішення завдань і здійснення функцій держави [100] [164]. Важко погодитися з таким поглядом С.С. Кравчука, оскільки суд є незалежним навіть від держави, хоча й сам є структурною частиною її влади. Разом з тим функції суду як суб'єкта процесуального права не пов'язуються лише з одним

[100] Кравчук С. С. Советское государственное право : учебн. / С. С. Кравчук ; под ред. С. С. Кравчука. – М. : Политиздат, 1980. – 601 с.

поняттям правосуддя як засобом реалізації судової влади, оскільки в межах правосуддя суд має велику кількість процесуальних функцій, яким передує організаційно-правова його функція.

Основними функціями суду дослідники визнають функції здійснення правосуддя, судового контролю (В. І. Ширвинський), а також такі функції, як контрольна, дозвільна, організаційна, правозахисна, правоохоронна, кадрова, роз'яснювальна, звернення судових рішень до виконання і контроль за їх виконанням, забезпечення здійснення правосуддя в судовому розгляді тощо (С. Г. Штогун, В. В. Городовенко, Д. М. Берова, С. В. Романов).

Більшістю дослідників однією з основних функцій суду визнається організаційна або організаційно-правова. На нашу думку, «організаційно-правова функція суду є обов'язковою в усіх галузях процесуального права. Її ще можна назвати організаційно-процесуальною функцією, оскільки, хоча ця функція і є організаційною, але вона врегульована в усіх процесуальних кодексах процесуальними нормами суду, які полягають в організації судом судової процедури незалежно від стадії й виду судочинства. Ця функція суду є надзвичайно важливою, бо від неї залежить процесуальна робота суду в подальшому» [101] [182, 21]. Так, завданням суду під час отримання позовної заяви з точки зору його організаційно-процесуальної функції є переконання в тому, що позивач дотримався всіх вимог процесуального законодавства під час складання позовної заяви, оскільки процесуальне законодавство ст. 119, 120 ЦПК України передбачає конкретні вимоги до такого виду процесуальних документів. Зокрема, позивач зобов'язаний зазначити правильно найменування суду, своє прізвище, ім'я та по батькові, а також дані відповідача, адреси, поштовий індекс та засіб зв'язку. Крім цього, в описовій частині позову позивач зобов'язаний зазначити зміст позовних вимог, ціну позову, докази, якими

[101] Курило М. П. Організаційно-правова функція суду в різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Розвиток юридичної науки на сучасному етапі : мат. міжнарод. науково-практ. інтернет-конф. – Тернопіль, 2013. – С. 20-24.

підтверджується кожна обставина, перелік документів, що додаються, та їх копій.

Аналогічні вимоги до форми і змісту позовної заяви висуває і ст. 54, 55, 57 ГПК і в ст. 106 КАС України. Так, у ст. 54 ГПК зазначено, що позивач повинен точно зазначити найменування господарського суду, до якого подається заява, найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, адреси сторін, документи, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності, зазначити ціну позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; суму договору (у спорах, що виникають під час укладання, зміни та розірвання господарських договорів), зміст позовних вимог, виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги, відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору тощо.

Такий же підхід до цих питань демонструє і процесуальне законодавство Болгарії, Франції, Молдови, Угорщини, Російської Федерації. Так, ст. 98 Цивільного процесуального кодексу Болгарії регулює аналогічні вимоги до змісту і структури позовної заяви. У разі невиконання вимог закону суд надає 7 днів для усунення недоліків і в разі невиконання цих вимог позов залишається в канцелярії суду до вирішення позивачем подальшої її долі [102] [103, 35].

Новий Цивільний процесуальний кодекс Франції передбачає, що право на позов є правом особи, яка заявляє вимоги, бути вислуханим по суті її вимог (титул II ст.30). При цьому законодавець висуває такі ж вимоги до позову, що й в Україні [103] [230, 7].

Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова також закріплює право на вільний доступ до правосуддя: будь-яка заінтересована особа має право в установленому законом порядку звернутися до судової інстанції за захистом порушених або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів (ч.1 ст.5 ЦПК РМ)

[102] Гражданский процессуальный кодекс. – София : Нова Звезда, 2005. – 176 с.

[103] Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. В. Захватаева. – К. : Истина, 2004. – 544 с.

[104] [100]. Таке право захищається шляхом спрямування позовної заяви до суду із зазначенням аналогічних вимог до її форми і змісту, що має місце і в Україні.

Такі ж вимоги до форми і змісту позовних заяв висуває і ст. 131 ЦПК Російської Федерації. Стаття 134 ЦПК РФ регулює питання відмови в прийнятті позовної заяви, ст. 135 ЦПК РФ зазначає підстави до повернення позову, а ст. 136 ЦПК РФ передбачає випадки залишення позову без руху [105] [101]. Усі ці вимоги процесуального законодавства практично є ідентичними ст. 119, 120, 121 ЦПК України.

Таким чином, не лише Україна, але й інші країни Європи покладають на суд функції організаційно-процесуального характеру, які, поєднуючись із контролюючими функціями суду, сприяють дотриманню громадянами вимог процесуального законодавства під час звернення до суду. При цьому контролюючі функції суду закріплено в усіх процесуальних галузях права (ч.1 та 2 ст. 121 ЦПК, ст. 62, 63 ГПК, ст. 108 КАС України).

Так, ухвалою судді Ковпаківського районного суду м.Суми від 05 червня 2013 року було залишено без руху позовну заяву Боляк Н. М., Боляк А. А., Боляк А. А. до Сумської міської ради про визнання права власності. Враховуючи той факт, що позов було оплачено судовим збором не в повному обсязі, суддя відповідно до вимог ст. 119, 121 ЦПК України, залишив позов без руху [106] [403]. Такі ж мотиви зазначено і в ухвалах інших судів: справи № 2604/544/2012 [107] [365], № 2018/4806/2012 [108] [339], № 2 – 2642/2009 [109] [334] тощо.

---

[104] Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова : опубл. 30.05.2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=286229&lang=2. – Назва з екрану.

[105] Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. – М. : ИД Юриспруденция, 2003. – 176 с.

[106] Спр. № 592/5849/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м.Суми 05 червня 2013 року, 2013 р.

[107] Спр. № 2604/544/2012, розглянута Дніпровським районним судом м. Києва 08 лютого 2012 р., 2012 р [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26297191.

Ухвалою судді Ковпаківського районного суду м. Суми від 18 травня 2012 року було залишено без руху позовну заяву Скрипченка Федора Миколайовича до Публічного акціонерного товариства «Центроліт» про стягнення заборгованості по заробітній платі посилаючись на те, що позовні вимоги не містять розміру заборгованості по заробітній платі, а обов'язок щодо збору доказів позивач переклав на суд, при цьому не надавши доказів того, що він звертався до відповідача за вищевказаною довідкою і йому в цьому було відмовлено[110] [331].

Ухвалою судді Сумського окружного адміністративного суду від 20 лютого 2013 року було залишено без руху позовну заяву Шосткинської виправної колонії № 66 управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Сумській області до Шосткинської об'єднаної державної податкової інспекції про скасування податкових повідомлень-рішень оскільки позовну заяву було подано без дотримання вимог, установлених статтею 106 КАС України [111] [409]. Порушення вимог ст. 106 КАС України є підставою для залишення позовної заяви без руху також у справах № 801/3567/13-а [112] [408], № 2а-0870/7493/11 [113] [372], № 2а-26583/10/0570 [114] [376] тощо.

---

[108] Спр. № 2018/4806/2012, розглянута Київським районним судом м. Харкова 22 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24253589.

[109] Спр. № 2 – 2642/2009, розглянута Шевченківським районним судом м. Львова 26 серпня 2009 року, 2009 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6086758.

[110] Спр. № 1806/6767/12, розглянута Ковпаківським районним судом м.Суми 18 травня 2012 року, 2012 рік

[111] Спр. № 818/1046/13-а, розглянута Сумським окружним адміністративним судом 20 лютого 2013 року, 2013 р.

[112] Спр. № 801/3567/13-а, розглянута Окружним адміністративним судом Автономної Республіки Крим 07 травня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31430520.

[113] Спр. № 2а-0870/7493/11, розглянута Запорізьким окружним адміністративним судом 14 вересня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18249901.

[114] Спр. № 2а-26583/10/0570, розглянута Донецьким окружним адміністративним судом 24 листопада 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13325881.

Ухвалою судді Господарського суду Сумської області від 03 червня 2013 року було відмовлено у прийнятті зустрічної позовної заяви від фермерського господарства «Воздвиженське» (с.Воздвиженське Ямпільський район Сумська область) до відповідача за зустрічним позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Приват Лізинг» м. Київ про визнання недійсним п. 2.1.10 договору відповідального зберігання сільськогосподарської техніки оскільки зустрічна позовна заява взаємно не пов'язана з первісним позовом, що є порушенням вимог ч.1 ст.60 ГПК України [115] [412]. На підставі порушення вимог ст. 60, 62, 63 ГПК України відмовлено у прийняття заяв і у справах № 29/517-10 [116] [369], № 01-16/10054-05-63 [117] [317], № 05-5-13 / 6543 [118] [318] тощо.

Як засвідчують приклади, законодавець надав суду не лише формальних функцій контролю, а й реальних важелів процесуального впливу на позивачів у питаннях дотримання процесуального законодавства. Таким чином, контролюючі функції суду перехрещуються з організаційними, оскільки, виявивши недоліки в позовних заявах, суддя повинен не тільки вчасно скласти про це ухвалу, а й організувати, проконтролювати та дати розпорядження, щоб дану ухвалу було вчасно надіслано позивачеві для усунення недоліків. Отже, у таких діях суду поєднуються його організаційні, контролюючі і владні повноваження.

Сьогодні судді-практики зазначають, що необхідно спростити судову процедуру з метою оперативності розгляду справ та ухвалення рішень. Але ж судову процедуру, як і технологічний процес на виробництві, порушити не можна. Безумовно, такий технологічний

---

[115] Спр. № 920/577/13, розглянута Господарським судом Сумської області 03 червня 2013 року, 2013 р.

[116] Спр. № 29/517-10, розглянута Господарським судом Одеської області 18 травня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10765281.

[117] Спр. № 01-16/10054- 05-63, розглянута Господарським судом Черкаської області 30 травня 2007 року, 2007 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/712324.

[118] Спр. № 05-5- 13 / 6543, розглянута Господарським судом м. Києва 17 червня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10362273.

процес можна удосконалити, але абсолютно спростити його неможливо, оскільки в такому випадку будуть порушені не лише технічні, але в першу чергу технологічні особливості, що призведе до браку. Аналогічний підхід має місце і під час відправлення правосуддя в усіх видах судових процесів. Так, ст.143 ЦПК України 1963 року регламентувала дії судді, які останній зобов'язаний був вчинити під час підготовки справи до розгляду. При цьому законодавець відповідно до ст. 146 цього ж кодексу передбачав, що «підготовка справи до судового розгляду повинна бути проведена не більше як у семиденний строк, а у виняткових випадках щодо складних справ цей строк може бути продовжений до двадцяти днів». Отже, законодавець передбачав підготовку судді до справи як рекомендовану процесуальним законом роботу. Безумовно, судді готували справи формально або і взагалі їх не готували, оскільки стадія підготовки справи до судового розгляду носила формальний характер. Строків розгляду справ ніхто не дотримувався, оскільки вони були нереальними, а з іншого погляду – вони були робочими строками, які виконували роль орієнтирів, як це має місце і сьогодні [119] [422, 202].

Треба зазначити, що напередодні надання чинності ЦПК України (01 січня 2005 року) Україна мала такі статистичні показники оперативності розгляду цивільних і адміністративних справ у судах першої інстанції. Так, у 2002 році з порушенням строків, установлених ЦПК, було розглянуто 270 906 справ. У 2003 році таких справ було 304 764, а в 2004 році їх стало 363 178 [120] [417, 35]. Як бачимо, кількість справ, які розглядалися з порушенням розумних строків, збільшувалася в геометричній прогресії. 18 березня 2004 року було прийнято новий ЦПК, якому надано чинності з 01 січня 2005 року. Тепер судовий процес складався з попереднього розгляду справи (ст. 129 ЦПК), яке було обов'язковим для всіх справ

[119] Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В. І. Тертишніков. – Х. : ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. – 608 с.

[120] Судова статистика за 2002 – 1 півріччя 2005 років // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 11. – С. 34-35.

(ч.7 ст.130 ЦПК). Уже у 2005 році ми мали зменшення кількості справ, які розглядалися з порушенням строків. Так, їх уже було 290 тис. [121] [19, 41], тобто на 73 тис. менше, ніж це було у 2004 році. У 2010 році таких справ було 213 тис. [122] [18; 25, 27]. Порівняно із 2004 роком таких справ стало менше на 150 тисяч.

07 липня 2010 року законодавцем для спрощення судових процедур було змінено ч.7 ст. 130 ЦПК України. Сьогодні попереднє судове засідання є необов'язковим, тобто судді відразу призначають справи до судового розгляду без проведення підготовчих дій по справі.

Судова практика показує, що більшість суддів взагалі не ознайомлюються зі справою і намагаються зорієнтуватись у тих правовідносинах, які мають місце між сторонами безпосередньо в судовому процесі. Це призводить до того, що судді плутаються у фактах, починають з'ясовувати ті чи інші події, які взагалі не стосуються предмета спору. Такі ситуації викликають здивування сторін і здебільшого, зрозуміло, не сприяють зростанню довіри до судів. Так, у 2011 році загальними судами з ухваленням рішення було розглянуто 756,3 тис. справ, порівняно із 2010 роком це у два рази менше, але з порушенням строків розглянуто 116,6 тис. справ та видано 7,8 тис. судових наказів, тобто 14 % від усіх справ. Такий відсоток є дуже високим для такої незначної кількості цивільних справ. При цьому в апеляційному порядку було скасовано 47,5 тис. судових рішень, 5,2 тис. рішень було скасовано Верховним Судом України.

Дані судової статистики з року в рік показують, що 60 % справ складають справи про розірвання шлюбу, стягнення аліментів, комунальних платежів, заробітної плати, окремого провадження або однотипні справи – діти війни, чорнобильці тощо. Ці категорії справ, незважаючи на перший погляд на їх простоту, потребують безумовної

[121] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2005 році (за даними судової статистики) / Верховний Суд України // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6(70) – С. 33-47.

[122] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

уваги, оскільки вони здебільшого пов'язані з інтересами дітей, людей похилого віку інвалідів, але судді, як правило, приділяють увагу лише правильній кваліфікації правовідносин і намагаються розглянути справу безпосередньо. Таким чином, справи інших категорій склали 330 тисяч (756,3-453,6). Отже, у 2011 році кожна третя справа була розглянута з порушенням «розумних строків», при цьому 52,7 тис. справ було розглянуто з порушенням норм матеріального та процесуального права. З цієї причини за зверненнями громадян до Європейського Суду з прав людини Україна посідає четверте місце в Європі [123] [251, 24].

Таким чином, спрощення судових процедур потрібно здійснювати досить обережно, оскільки ми вже мали такі уроки у 30-ті роки минулого століття, коли судді самі вирішували, проводити підготовку по справі чи ні. Як сьогодні, так і тоді судді ігнорували стадію підготовки справ до судового розгляду, розглядаючи справи без підготовки. Тоді Верховний Суд СРСР виявив аналогічні порушення процесуального законодавства. У зв'язку з цим 28 жовтня 1935 року було прийнято Постанову № 52 Пленуму Верховного Суду СРСР «О сторожайшем соблюдении процессуальных норм в гражданском процессе» [124] [231, 96]. У даній постанові Верховний Суд СРСР вимагав від суддів проводити обов'язкову підготовку по всіх справах, не допускаючи спрощення процесуального законодавства.

Саме такий підхід надасть можливість суду контролювати в подальшому розвиток судового процесу, визначати його готовність. Відповідно до норм ЦПК США суддя має можливість готувати справу, зустрічаючись для цього із представниками сторін та сторонами стільки, скільки він вважає за потрібне. У той же час на розгляд справи витрачається одне судове засідання.

---

[123] Пошва Б. М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні / Б. М. Пошва // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 10. – С. 20-33.

[124] О строжайшем соблюдении процессуальных норм в гражданском процессе : пост. 52-го Пленума Верховного Суда СССР от 28 октября 1935 года // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1929-1963). – М. : Изд-во известия советов Депутатов трудящихся СССР, 1964. – 479 с.

Таким чином, суд на всіх стадіях судового процесу залишається центральною фігурою правосуддя. Централізм суду в судовому процесі полягає в: а) організаційно-правовій функції; б) процесуально-правовій функції; в) контрольно-правовій функції; г) владно-правовій функції; д) виховній функції. Усі ці функції суду безпосередньо пов'язані з відправленням правосуддя в усіх процесуальних галузях права.

Процесуально-правові функції суду пов'язані зі швидким розглядом судової справи у строки, як зазначає ст. 157 ЦПК України, не більше двох місяців із дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей справи суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більш як на п'ятнадцять днів. Дане положення Цивільного процесуального кодексу ідентичне положенню, зазначеному у ст. 69 ГПК України. Адміністративні справи розглядаються в місячний строк (ч.1 ст. 122 КАС).

Отже, законодавець у всіх трьох процесуальних кодексах встановлює строки розгляду справ, тобто тривалість судових процесів. Це питання, безумовно, стосується суду, оскільки в цьому виявляється інтерес останнього. Таким чином, законодавець ставить суд у певні часові межі, спонукаючи його таким чином до прояву своїх організаційних, контролюючих та владних повноважень. Більше того, законодавець зобов'язує суд досліджувати докази безпосередньо в судовому засіданні. Такий підхід до дотримання принципу безпосередності отримав своє закріплення в усіх процесуальних галузях права (ч.1 ст. 159 ЦПК, ст.120 та ч.2 ст. 122 КАС, ст. 33 ГПК).

У той же час законодавець заклав у процесуальні кодекси і стримувальні фактори для суду, які полягають у праві осіб заявляти відводи суддям. Інститут відводу суддів налічує не одне тисячоліття і при цьому за своїм змістом цей інститут є незмінним. Та за §3 глави X Соборного Уложення 1649 року зазначалось: «А будет который судья истцу будет недруг, а ответчику друг или свой… тому судье на него будет такое челобитье не судить, судить их иному судье». Разом

з тим закон і захищав суд. «А будет который истец или ответчик на судью свойством или недружбою… бити челом после суда, и тому челобитью не верить, и дела ис приказу в приказ не приносити» (§4 гл.Х Соборного уложения) [125] [309, 231].

Стаття 166 ЦПК, ст. 20 ГПК, ст. 27 КАС України передбачають право сторін, 3-х осіб, їхніх представників заявляти відвід судді, який збирається вести справу. Підставами для такого відводу є:

1) участь судді в розгляді цієї справи або пов'язаної з нею в якості представника, секретаря судового засідання, свідка, експерта, спеціаліста, перекладача;

2) пряма чи опосередкована зацікавленість судді в результаті розгляду справи;

3) родинні зв'язки судді зі сторонами або іншими особами, які беруть участь у справі;

4) наявність інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості суддів.

Отже, інститут відводу суддів є для них ключовим фактором, оскільки лише після проголошення сторонами довіри судді, останній отримує право від сторін на керування всім ходом судового засідання. При цьому суддя забезпечує послідовність та порядок вчинення процесуальних дій, спрямовує розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин у справі, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для вирішення справи (ст. 123 КАС, ст. 160 ЦПК, ст. 19 ГПК). При цьому інститут відводу суддів діє з однаковим змістом у всіх процесуальних галузях права з однаковими підставами для відводу. З урахуванням даних обставин інститут відводу суддів має всі можливості до його уніфікації. Разом з тим потрібно убезпечити суд від зловживань самих учасників судових процесів, які іноді заявляють відводи суддям з метою тиску на суд.

[125] Соборное уложение 1649 года : текст, комментарии / коммент. Г. В. Абрамовича [и др.] ; руко вод. авт. коллектива А. Г. Маньков. – Л. : Наука, 1987. – 448 с.; – (Законодат. памятники Рус. централиз. государства XV-XVII вв.)

Трапляється, що судді, читаючи письмові клопотання про відвід, які нерідко пронизані ненавистю до судді та суду, не витримують подібного психологічного тиску і в результаті заявляють самовідводи по справі. [126] [498, 48]. У цьому зв'язку доречною є судова практика Франції. Так, ч.2 ст.344 ЦПК Франції зазначає, що «клопотання повинно містити точну вказівку підстав для відводу і супроводжуватися підтверджуючими доказами». Стаття 353 цього ж Кодексу встановлює відповідальність заявника щодо заявлення необґрунтованого відводу судді. «Якщо клопотання про відвід відхиляється, з його заявника може бути стягнуто штраф у цивільному порядку в розмірі від 15 до 1500 євро». З урахуванням даних обставин було б доречно ч.3 ст. 20 ЦПК доповнити, а ч.4 ст. 27 КАС доповнити і викласти в такій редакції: «Відвід суду повинен бути умотивованим, із наданням доказів і заявлятися у письмовій формі до початку розгляду справи по суті». Такий підхід урівноважить права і обов'язки осіб щодо відводу суддів.

Однотипним є для всіх судових процесів і порядок звертання до суду «Ваша честь». Таке звертання виховує повагу до суду і хоча у ст. 74 Господарсько-процесуального кодексу йдеться лише про суддю і не акцентується увага на порядку звернення до нього, усе ж таке звертання до суду необхідно уніфікувати, поширивши його на всі види судових процесів.

Контрольно-правові функції суду пов'язуються з тим, що на суд покладається обов'язок підтримання порядку в судових засіданнях із притягненням осіб, які виявляють неповагу до суду, до адміністративної відповідальності за ст. 185-3 КУаП України. Дана норма однаково стосується всіх судових процесів незалежно від їх юрисдикції, оскільки мова йде про суд як єдиний державний інститут.

Владно-правові функції суду виявляються в тому, що суд, вислухавши сторони та інших осіб, установлює порядок з'ясування обставин та порядок дослідження доказів (ст. 177 ЦПК, ст. 74 ГПК, ст. 140 КАС). Цим самим виявляються владні повноваження суду в

[126] Ясинок М. М. Інститут відводу – яким йому бути? / М. М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 6. – С. 46-51.

судових процесах різних процесуальних галузей права. При цьому таке право суду стає обов'язком для всіх учасників судового процесу. Здається, таке право суду є непомітним, на нього дослідники майже не звертають уваги, але таке право визначає весь подальший рух справи, порядок дослідження доказів, що є досить важливим питанням не лише для суду, але й для сторін, оскільки такі владні повноваження суду структурують всю судову процедуру судів першої інстанції.

Крім цього, на суд покладається обов'язок, який характеризує його процесуально-правові функції, пов'язані з роз'ясненням процесуальних прав та обов'язків (ст. 167 ЦПК, ст. 74 ГПК, ст. 130 КАС). Це суттєвий обов'язок суду, оскільки сторони, треті особи, їхні представники на підставі своїх процесуальних прав вступають із судом у процесуальні правовідносини на предмет дослідження доказів (ст. 179, 180, 185, 187, 189 ЦПК, ст. 36, 37, 42 ГПК, ст. 76, 77, 79, 80, 82 КАС). При цьому кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ст. 33 ГПК, ч.1 ст. 60 ЦПК, ч.1 ст. 71 КАС).

Відповідно до ч.1 ст. 197 ЦПК суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Аналогічна вимога законодавця щодо повного фіксування судових процесів технічними засобами закріплена й у ст. 81-1 ГПК, ч.6 ст. 12 та 126 КАС України. Ця важлива функція контролю є обов'язковою, оскільки на основі дослідження таких записів апеляційна чи касаційна інстанції, які розглядають апеляційні чи касаційні скарги по суті, мали б можливість переконатися в обґрунтованості скарг апелянтів або касаторів чи відсутності такого обґрунтування. Безумовно, це є одним із важливих доказів законності дій суду. Разом з тим практика показує, що ні в апеляційній інстанції, ні нерідко в касаційній інстанції судді взагалі не звертаються і не досліджують технічні записи судових процесів у судах першої інстанції, хоча апелянти й касатори звертають увагу вищих судових інстанцій на незаконність дій суддів. У зв'язку з цим доцільно було б доповнити ч. 2 ст. 326

ЦПК, яка регулює форму і зміст касаційної скарги п.8 і викласти в такій редакції: «електронні носії з технічними записами судових процесів суду першої та апеляційної інстанції». Таке доповнення надасть можливість суддям касаційної інстанції не просто робити висновки про порушення норм матеріального чи процесуального права на підставі судових рішень судів першої інстанції та апеляційних ухвал, а й не вимагаючи всієї справи, переконатися на основі технічного запису судових засідань як першоджерела про наявність чи відсутність тих чи інших процесуальних порушень, оскільки сьогодні довести порушення судом процесуального законодавства в касаційній інстанції практично неможливо.

Таким чином, хід правосуддя в усіх процесуальних галузях права не лише організовується, але й контролюється судом. Оскільки суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і спрямувати її до відповідних осіб чи органів для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов (ч. 1 ст. 211 ЦПК, ст. 166 КАС, 90 ГПК). Безумовно, такі дії не лише пов’язані з виховною функцією суду, а й з акцентуванням на наявності неправомірних дій з метою їх усунення та дотримання чинного законодавства в майбутньому. Такі дії суду високо оцінюються сторонами, третіми особами, їх представниками, оскільки сприяють завершеності судового процесу не лише з юридичного, а і з соціальної погляду.

Разом з тим суди все рідше й рідше реагують на численні порушення законодавства як юридичними особами, так і суб’єктами, які діють у сфері публічно-правових відносин. Усе це має місце, тому що законодавець зводить обов’язковість реагувань щодо порушення прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб з боку учасників цивільного обороту, підприємств, установ, організацій, державних органів на рівень необов’язковості. Це є нелогічним, оскільки, виявивши причини й умови порушення законності у сфері прав, свобод та інтересів, суд як орган влади зобов’язаний реагувати на такі порушення, бо відповідно до ст. 3 Конституції України права і

свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тому дані норми всіх трьох процесуальних кодексів у такій їх інтерпретації суперечать Конституції України. З урахуванням даних обставин слово «може» в ч.1 ст. 211 ЦПК, ст. 166 КАС та ст. 90 ГПК України необхідно замінити на слово «зобов'язаний».

Отже, «суд як орган державної влади, з одного боку, і як суб'єкт правосуддя, з іншого, має не лише права, а й у першу чергу процесуальні обов'язки, які пов'язані з відправленням правосуддя. Зокрема, це контроль за: а) точним дотриманням меж процесуального законодавства; б) підтриманням порядку в судових засіданнях; в) встановленням точної послідовності в дослідженні доказів; г) дотриманням процесуальних прав учасників судового процесу; д) дотриманням строків розгляду справ; є) фіксуванням судового процесу; ж) оцінюванням доказів та ухваленням судового рішення; з) постановленням окремих ухвал; и) виконанням судових рішень, постанов та ухвал» [127] [192, 60].

Таким чином, можемо зробити висновок, що суд на всіх стадіях судового процесу залишається центральним суб'єктом правосуддя. Централізм суду в судовому процесі полягає в: а) організаційно-правовій функції; б) процесуально-правовій функції; в) контрольно-правовій функції; г) владно-правовій функції; д) виховній функції. Без сумніву, ми погоджуємося з поглядом Ю.М. Грошового та І.Є. Марочкіна, які стверджують, що кожному виду правосуддя – кримінальному, цивільному та іншим – притаманні свої особливі функції [128] [106, 13], проте вважаємо, що всі функції суду безпосередньо пов'язані з відправленням правосуддя в усіх процесуальних галузях права. Отже, на нашу думку, названі функції можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

[127] Курило М. П. Уніфікація функцій суду як суб'єкта процесуального права / М. П. Курило // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8 (142). – С. 54-60.

[128] Грошовий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. / Ю.М.Грошовий, І.Є.Марочкін – К., 1997.

1.6 Об'єкти захисту в різних процесуальних галузях права: питання теорії і практики

Ураховуючи той факт, що об'єкт захисту в усіх процесуальних галузях права є складовою частиною їх процесуальних правовідносин, доречно розпочати дослідження об'єкта з визначення процесуальних правовідносин, що дасть нам уявлення про його структуру та місце в таких відносинах із визначенням можливостей щодо його уніфікації в системі процесуальних правовідносин загального судового процесуального права.

Теорію юридичних відносин у цивільному судочинстві вперше обґрунтував Оскар Бюлов у 1869 році. Дослідник зазначав, що природа юридичних відносин є публічно-правовою, бо одним із суб'єктів таких відносин є суд – орган держави. О.Бюлов порівнював юридичні відносини з процесом, який поступово рухається, розвивається, переходить від одного етапу до іншого у своєму розвитку. Теорія юридичних відносин отримала поширення в Європі, зокрема Німеччині, Австрії. У дореволюційній Росії дані питання досліджувалися проф. А.Х. Гольмстеном та Е.А. Нефедьєвим. За радянських часів теорію юридичних відносин було визнано буржуазною, оскільки, на думку С.Н. Абрамова, у даній теорії було завуальовано експлуататорську суть буржуазного суду, щоб «внушить рабочим и всем трудящимся, что все равны перед судом и законом, что судебная процедура, происходящая в рамках юридического отношения, якобы обеспечивает в равной мере интересы всех – рабочего и фабриканта» [129] [7, 22].

Таким чином, у теорії цивільного процесуального права на початку 60-х років XX століття (у Радянському Союзі) говорили про «дії суду», «судові дії» (ст.9, 80, 80-а, 109, 111 ЦПК, 1929 р.), «дії сторін», «процесуальні дії» сторін (ст. 5, 18, 64, 164 ЦПК, 1929 р.). Лише всередині 70-х років XX століття теорію цивільних процесуальних відносин у цивільному процесі було сприйнято радянською наукою. У 1965 році А.Ф.Козлов писав: «Гражданские

[129] Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс / С. Н. Абрамов. – М. : Госиздат, 1952. – 420 с.

процессуальные правоотношения – это регулируемые нормами советского гражданского процессуального права отношения, складывающиеся в процессе отправления правосудия по гражданским делам между судебными органами и всеми лицами, допущенными к участию в процессе». [130] [150, 58]. У подальшому теорія процесуальних правовідносин визнавалася за своїм змістом ідеологічною, оскільки її ідеологічність ґрунтувалася на тезі В.І.Леніна, що суд «в капиталистическом обществе есть преимущественно аппаратом угнетения, аппаратом буржуазной эксплуатации». [131] [206]. У радянському ж суспільстві суд вважався правовою зброєю із класовими ворогами, злочинцями та неробами, оскільки суд був виключно народним і слугував лише народу.

Таким чином, під поняттям процесуальних відносин дослідники розуміли вид суспільних відносин, які регулюються радянським цивільним процесуальним правом і виникають між судом і особами, що так чи інакше беруть участь у розгляді цивільних справ [132] [148, 74].

Усе це, зрозуміло, свідчить про те, що поняття цивільних процесуальних правовідносин у цивільному процесуальному праві, яке перебувало на той час у панівному становищі, за відсутності господарської та адміністративної юстиції було заполітизованим, що не сприяло його розвитку. Поняття процесуальних правовідносин пов’язувалося із радянським відокремленим процесуальним правом з можливим допуском до судового процесу його учасників. Наслідком такої ситуації є те, що поняття об’єкта цивільних процесуальних відносин взагалі не говорили, оскільки сказати у той час, що об’єкт – це та матеріальна вигода, якої бажають досягти сторони через свої цивільні процесуальні правовідносини в судовому процесі, було неможливо. Незважаючи на це, поняття об’єкта цивільних

[130] Козлов А. Ф.Советское гражданское процессуальное право : ученик / А. Ф. Козлов ; под общ. ред. К. С. Юдельсона. – М. : Юридическая литература, 1965. – 471 с.

[131] Ленин В. И. Полное собрание починений / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1980. – Т. 36. – 162 с.

[132] Козлов А. Ф. Советский гражданский процесс : учебник / А. Ф. Козлов ; под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. – 2-е изд.перераб и доп. – М. : Юридическая литература, 1988. – 480 с.

процесуальних відносин отримало своє місце в теорії цивільного процесуального права. Під об'єктом цивільних процесуальних відносин почали розуміти все те, з приводу чого такі відносини виникають. При цьому об'єкти почали поділяти на загальні та спеціальні. До загального об'єкта відносили саму цивільну справу, а до спеціальних об'єктів – наслідки кожних правовідносин окремо. Невизначеність поняття об'єкта зумовила наукову дискусію, яка триває й сьогодні.

Так, В.М. Щеглов [133] [486, 70], К.С. Юдельсон [134] [488, 10], П.Ф. Єлісейкін [135] [128, 45] під об'єктом цивільних правовідносин розуміють процесуальні дії та поведінку суб'єктів процесуальних правовідносин. Д.М. Чечот [136] [468, 10], М.П. Ринг [137] [281, 42] у своїх роботах зазначали, що об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є матеріально-правові відносини, що захищаються судом.

С.С.Бичкова щодо цього зазначає, що об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є різні матеріальні й нематеріальні блага, що задовольняють потреби суб'єкта [138] [63, 36].

А.Ф. Клейнман об'єктом цивільних процесуальних правовідносин визнає сам привід, на підставі якого виникають цивільні процесуальні правовідносини, і те, на що спрямовані процесуальні права та обов'язки [139] [142, 39]. М.Й. Штефан під об'єктами в цивільному процесі розуміє як дії суб'єктів

---

[133] Щеглов В. Н. Иск о судебной защите гражданского права / В. Н. Щеглов. – Томск : Университет, 1987. – 166 с.

[134] Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс / К. С. Юдельсон. – М. : Гос. изд. юрид. литературы, 1956 – 439 с

[135] Елисейкин П. Ф. Объект гражданских процессуальных правоотношений и предмет судебной деятельности в Советском гражданском процессе / П. Ф. Елисейкин // Вестник Ярославского университета : Проблемы процессуальной формы в юридической науке и практике : тематич. сб. / под ред.: Горшенева В. М. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1972. – Вып. 4. – С. 24-55.

[136] Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М. : Госюриздат, 1960. – 190 с.

[137] Ринг М. П. К вопросу о гражданских процессуальных правоотношениях / М. П. Ринг // Ученые записки ВИЮН. – 1963. –Вып.16. – С. 46-74.

[138]. Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України : нав. посібник / С. С. Бичкова. – К. : Атака, 2006. – 384 с.

[139] Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс/ А.Ф.Клейнман. – М.: Изд-во МГУ, 1964. – 453 с.

процесуальних правовідносин, так і діяльність суду [140] [482, 97]. Р.Є. Гукасян об'єктом цивільних процесуальних правовідносин вбачав цивільно-правовий спір або іншу вимогу, яка перебуває на вирішенні в суді [141] [96, 61-62]. А.Л. Паскар робить висновки про те, що цивільні процесуальні правовідносини мають власний, тільки їм властивий об'єкт, індивідуальність якого зумовлена специфікою самої галузі цивільного процесуального права, особливостями конкретної справи, властивостями спірних матеріальних правовідносин та способами захисту, які застосовуються судом у порядку цивільного судочинства[142] [453, 115]. М.М. Ясинок поняття об'єкта в цивільних процесуальних правовідносинах пов'язує з усіма процесуальними діями, які відповідають тим інтересам особи, які були поставлені суб'єктом за мету під час його звернення до суду [143] [499, 77].

О.Ф. Скакун, даючи загальне визначення поняття об'єкта правовідносин, зазначає, що це матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюючи свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки [144] [308, 77].

В.І. Тертишніков стверджує, що об'єктом цивільних процесуальних правовідносин в юридичній науці визнають або те, з приводу чого вони виникають, або те, на що вони спрямовані [145] [421, 64].

Питанням об'єкта як складової частини господарських процесуальних правовідносин у господарському процесуальному

---

[140] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

[141] Гражданский процесс : учебник / [Викут М.А., Воронков Г.В., Гукасян Р.Е., Зайцев И.М. и др.] ; под ред.: Юдельсон К.С. – М. : Юрид. лит., 1972. – 440 с.

[142] Цивільний процес України : підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. д.ю.н., доц. Ясинка М. М.]. – Суми : Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

[143] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

[144] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. : [пер. з рос.] / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2008. – 655 с.

[145] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

праві на теоретичному рівні приділяється недостатньо уваги, оскільки, як зазначає Н.А. Абрамов, господарський процесуальний кодекс не містить визначення поняття сторін[146] [5, 63].

Дане твердження видається не зовсім переконливим, бо ч.2 та ч.3 ст.21 ГПК України дає чітке визначення поняття сторін, визначаючи позивача як юридичну особу, що подала позов про захист порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. Відповідачами є підприємства та організації, яким пред'явлено позовну вимогу.

В.С. Щербина у зв'язку з цим зазначає, що заінтересованість у процесі має не лише позивач, для якого вона полягає в отриманні того блага, яке принесе йому рішення арбітражного (господарського) суду про задоволення позову (матеріально-правовий інтерес) і в ухваленні арбітражним (господарським) судом відповідного рішення про задоволення позову (процесуальний інтерес) [147] [24, 66].

Аналогічну позицію щодо поняття об'єкта господарських процесуальних правовідносин займають В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний [148] [88, 72]. Об'єктом господарських процесуальних правовідносин є економічний інтерес юридичної особи, який сфокусовано на отримання матеріальної вигоди.

Адміністративно-процесуальне право регулює захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб за наявності порушень у сфері публічно-правових відносин із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій.

Проте в адміністративному процесуальному праві поняття «об'єкт» відсутнє. Замість поняття «об'єкт» вживається слово «ціль».

---

[146]Абрамов Н. А. Хозяйственно-процессуальное право Украины / Н. А. Абрамов. – Х. : Одиссей, 2003. – 336 с.

[147] Арбітражний процес : навч.посіб. / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. С. Щербина [та ін.]. – Х. : Консум, 1999. – Ч. ІІ. – 416 с.

[148] Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

Під ціллю будь-якої процесуальної діяльності, у тому числі й адміністративного процесу, розуміється моделювання майбутнього її результату [149] [60, 24].

Таким чином, об'єкт адміністративно-процесуальних правовідносин є набагато вужчим порівняно з об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, оскільки він обмежується спеціалізованою юрисдикцією даного виду судочинства, що й характеризує специфіку цього публічно-процесуального права.

Кримінально-процесуальне право не має свого чітко вираженого об'єкта, оскільки людина не може бути об'єктом кримінально-процесуальних правовідносин. З цієї причини кримінально-процесуальне право в питаннях цивільного позову у кримінальному провадженні регулює лише його предмет, процесуальна ж частина розгляду таких позовів, як і сама кримінальна справа, розглядається за правилами кримінально-процесуального права.

Питання об'єкта як одного із процесуально-правових елементів цивільних, господарських, адміністративних процесуальних правовідносин є одним із найбільш дискусійних питань у теорії процесуального права.

Складність цього питання полягає в тому, що об'єктом процесуальних правовідносин, з одного боку, є зміст процесуальних правовідносин, а з іншого – визначення напряму процесуальної діяльності суб'єктів, зокрема позивача й відповідача, метою якої є досягнення очікуваного правового результату, отримання певного блага, яке є кінцевим результатом розгляду справи. З цієї причини закріпити всі об'єкти в нормах права неможливо, оскільки зміст їх кожного разу варіюється і на цій підставі вчені-процесуалісти залежно від предмета їх дослідження дають різні визначення поняття об'єкта як правової категорії.

Разом з тим, незважаючи на різний підхід науковців до визначення поняття однієї з важливих частин процесуальних правовідносин, які, безумовно, мають місце в різних процесуальних

[149] Бандурка О. М. Адміністративний процес : [підруч.для вищ.навч.закл.] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2002. – 288 с.

галузях права з точки зору його назви («об'єкт», «ціль», «мета», «результат», «благо»), необхідно зазначити, що об'єкт має місце в кожній процесуальній галузі права незалежно від динаміки та процедури його досягнення.

«Незважаючи на різний підхід до визначення поняття об'єкта процесуальних правовідносин, вважаємо за можливе визначити його характерні риси: а) об'єкт є складовою частиною процесуальних правовідносин, які виникають під час здійснення процесуальних прав і обов'язків, які, безумовно, спрямовані на досягнення очікуваного правового результату під час звернення до суду; б) об'єкт – це різні матеріальні й нематеріальні блага, які характеризуються своєю індивідуальністю; в) об'єкт досягається через процесуальні дії сторін і суду у вигляді матеріалізованого результату, який має своє закріплення в судовому рішенні, постанові чи ухвалі суду; г) нарешті, об'єкт – це «ціль» або «мета», до якої у своїх інтересах прагнуть учасники процесу» [150] [195, 267].

Відомо, що до об'єктів правовідносин належать: 1) матеріальні блага (речі, гроші, майно, цінності); 2) нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь, гідність); 3) продукти духовної діяльності; 4) документи (паспорти, дипломи, посвідчення тощо); 5) акти чи рішення органів публічного права; 6) поведінка та результати поведінки учасників правовідносин.

Ми вважаємо за можливе сформулювати уніфіковане визначення поняття об'єкта процесуальних правовідносин. Отже, «об'єкт – це матеріальне та нематеріальне благо, яке є результатом заявленої матеріально-правової вимоги суб'єкта, що досягається останнім через низку його процесуальних дій та процесуальних правовідносин і отримує закріплення в судовому рішенні» [151] [177, 69].

---

[150] Курило М. П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 266-271. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_41.pdf. – Назва з екрану.

[151] Курило М.П. До проблеми визначення поняття об'єкта правовідносин у процесуальних галузях права / М.П.Курило // Актуальні проблеми господарського а цивільного права у світлі

Як бачимо, дане поняття точно окреслює сам об’єкт процесуальних правовідносин, процес його досягнення та його матеріалізоване юридичне закріплення. Разом з тим такий підхід до поняття об’єкта є характерним для процесуально-правового становища позивача, зумовленого його процесуальним інтересом. Об’єкт з точки зору відповідача виглядає по-іншому, оскільки останній за своїм процесуально-правовим статусом не може претендувати на матеріальне благо позивача. Його завдання полягає в тому, щоб довести в судовому засіданні те, що позивач не має законних прав на матеріальне чи нематеріальне благо. Отже, якщо інтерес позивача пов’язаний зі своєю матеріально-правовою вимогою безпосередньо, то відповідач пов’язаний із матеріально-правовою вимогою як предметом спору опосередковано, оскільки останній ставить перед собою завдання довести суду те, що позивач не має законного права на свою матеріально-правову вимогу. Отже, об’єкт захисту сторін завжди буде різним, оскільки він у позовному провадженні завжди буде обумовлюватися різним правовим інтересом чи ціллю.

Таким чином, у кожній справі, незалежно від того, до якої процесуальної галузі права вона належить, наявний свій предмет спору, щодо якого сторони мають різний правовий інтерес і у зв’язку з цим використовують свої процесуальні права для створення в судових процесах таких процесуальних правовідносин, результат яких переконав би суд у тому, що право на боці позивача чи відповідача. Отже, об’єкт завжди пов'язаний із правом, причому неважливо цивільне це право, публічне, господарське, сімейне, житлове, трудове чи земельне. Головне, щоб у суб’єкта процесуальних правовідносин завжди було право на об’єкт і щоб це право суд закріпив у своєму рішенні, постанові чи ухвалі.

У той же час сторони мають і спільний інтерес, який пов’язується з наявною можливістю сторін користуватися своїми процесуальними правами, тобто вчиняти процесуальні дії. Разом з

модернізації системи законодавства України: Матеріали міжвузівської наук.конф., м.Донецьк, 14 травня 2013 рр./ Донецький державний університет управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2013. – С. 67-69

тим останні відтворюють лише зовнішню, технічну частину процесуальних правовідносин, за дотриманням якої слідкує суд, оскільки саме на нього законом покладено обов'язок контролювати дотримання сторонами в судовому засіданні процесуального законодавства (ст. 160 ЦПК, 74 ГПК, 123 КАС). Треба зазначити, що для сторін важливим є і той процесуально-правовий результат, який є наслідком кожних процесуально-правових відносин. Сукупність таких процесуально-правових результатів створює динаміку руху судового процесу і, як зазначає М.М. Ясинок, зумовлює локальні процесуально-правові наслідки, які, накопичуючись, формують змістовну частину об'єкта. На цих етапах руху процесуальних правовідносин у судовому процесі мають місце локальні об'єкти, обумовлені тим правовим результатом, який має місце під час закінчення кожних процесуальних правовідносин. Але ці результати ще не мають своєї матеріалізованої форми [152] [499, 79]. Ми вважаємо це можливим тому, що процес доказування майже в кожній справі носить хаотичний характер. Безумовно, кожна зі сторін, у тому числі й суд, логічно впорядковує таку хаотичність шляхом синтезу тих локальних здобутків, які є наслідками процесуальних правовідносин, ось чому кожен із суб'єктів процесуальних правовідносин одержує свій відокремлений правовий результат.

Разом з тим М.Й. Штефан зазначав, що «процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом правовідносин». Незважаючи на те, що процесуальні дії входять до змісту процесуальних правовідносин вони одночасно стають юридичними фактами, оскільки пов'язуються з виникненням, розвитком та припиненням цивільних процесуальних правовідносин» [153] [482, 97-98].

[152] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

[153] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

Не погоджується з цією думкою С.Я. Фурса, акцентуючи увагу на тому, що мета і дія особи є взаємопов'язаними і мають розглядатися судом у сукупності, а не відокремлено [154] [452, 150].

Ми підтримуємо останню думку, оскільки мета досягнення результату як психологічна категорія завжди обумовлюється діями особи, спрямованими на досягнення запланованого результату. Такі дії особи в судовому засіданні носять процесуальний характер, оскільки регламентуються процесуальними нормами права. Доречно підкреслити, що суд не відокремлює мету і дії сторін у процесуальних правовідносинах, оскільки у практичній площині судових процесів це просто неможливо.

Такий розподіл на складові ми робимо «штучно» з метою наукового дослідження процесуальних правовідносин. Разом з тим необхідно зазначити, що саме об'єкт визначає спрямованість усіх процесуальних дій сторін.

Безумовно, трапляються випадки, коли сторони намагаються затягнути судовий процес через заявлення різноманітних клопотань, які часом взагалі не стосуються предмета спору. У такому випадку суд, проявляючи свої владні повноваження, усуває з процесуального руху справи всі процесуальні перешкоди. В.М. Шерстюк у цій частині зазначає, що об'єкт цивільних правовідносин не лише визначає спрямованість процесуальних дій, але й дозволяє краще зрозуміти особливості цих правовідносин [155] [476, 54].

Звичайно, жодна зі сторін не буде вступати у процесуальні правовідносини з судом лише заради збільшення кількості процесуальних дій. Відповідно до ч. 3 ст. 27 ЦПК, ч. 3 ст. 22 ГПК, ч. 2 ст. 49 КАС України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані сумлінно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки.

---

[154] Цивільний процес України : академічний курс / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

[155] Шерстюк В. М. Советский гражданский процесс : учеб. / В. М. Шерстюк. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 463 с.

Разом з тим процесуальні правовідносини в усіх процесуальних галузях права та їх складова частина – об'єкт – безумовно, пов'язані з такою правовою категорією як інтерес. Інтерес – це та сила, яка акумулює і спрямовує процесуальні дії чи бездіяльність сторін. При цьому інтерес має подвійну спрямованість – процесуально-правову і матеріально-правову. Таким чином, інтерес є «прологом» до поставленої мети. Поняття процесуального інтересу є настільки дискусійним, що науковці десятиліттями не можуть дійти до єдиного його розуміння.

За своєю природою інтереси можна поділити на особисті, колективні, суспільні та державні. Без сумніву, кожен із цих інтересів заслуговує на увагу, але нас цікавить складова особистого інтересу, оскільки суд у позовних провадженнях різних процесуальних галузей права захищає індивідуальні права, свободи та інтереси як фізичних, так і юридичних осіб. При цьому і зміст інтересу, який матеріалізується через процесуальні дії сторін та процесуальні правовідносини, є індивідуальним. Ураховуючи те, що судові процеси різних процесуальних галузей права мають відокремлені процесуальні правовідносини, інтерес завжди буде обумовлений індивідуальністю особи, тим предметом спору, який визначає кожну його дію. Це характерно як для позивача, так і для відповідача. Суд не має свого інтересу на благо. Його інтерес перебуває за межами матеріально-правового спору і є виключно процесуальним, оскільки завданням суду є оперативний розгляд справи із забезпеченням додержання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судових процесів, незалежно від їх юрисдикційної приналежності, їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Інтерес є суперечливою категорією, категорією протистояння. Це протистояння і є тим психологічно-процесуальним результатом, який стимулює реалізацію права особи на позов, на певні процесуальні дії. Отже, інтерес – це процесуально-правовий

субстрат, який одночасно має місце як у позивача, так і у відповідача і виявляється в керівництві їх діями як механічного, так і процесуального характеру. Безумовно, інтерес сторін є продовженням суспільного інтересу, наприклад справи «дітей війни», «чорнобильців».

Такі справи дійсно є соціальними, а тому вимагають до себе уваги з боку держави, оскільки благо окремих людей створює благо суспільства. Такі справи визначають динаміку змін як процесуального, так і матеріального законодавства. Незважаючи на те, що ні матеріальне, ні процесуальне право не дають визначення поняття «інтересу», «економічного інтересу», тлумачення цих понять дає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 01 грудня 2004 р. № 18 – рп/ 2004 у ч. 1 (Справи про охоронюваний законом інтерес). Під законним інтересом необхідно розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [156] [284, 15]. Так, особа, подаючи позов до суду, у позовному провадженні переслідує процесуальний інтерес – відкриття провадження у справі. Коли сторони дають пояснення, то їх дії мають матеріально-правову спрямованість, оскільки у своїх поясненнях вони доводять суду той факт, що кожна з них має право: позивач на задоволення позову, відповідач на відмовлення судом у задоволенні позову позивача.

Як зазначають ст.1 ЦПК України та ч. 1 ст.2 КАС України, завданнями цих видів судових процесів є захист порушених прав,

[156] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 6-15.

свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб відповідно в галузі цивільних та адміністративних справ. Незважаючи на те, що Господарський процесуальний кодекс не закріплює в окремій нормі своїх завдань, але останні зумовлені всією процедурою судового розгляду господарських справ і є по суті ідентичними до інших процесуальних кодексів. Ураховуючи дані обставини, ми можемо сформулювати уніфікований підхід до завдання Судового процесуального кодексу: «Завданням правосуддя незалежно від форми судових процесів є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення судових справ з метою безумовного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів як фізичних, так і прав та інтересів юридичних осіб та суб'єктів господарювання, інтересів держави».

Таким чином, кожна як фізична, так і юридична особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів (ст.3 ЦПК). Таке ж право в тих же межах щодо цих же осіб законодавець надав і в адміністративному процесі (ч.1 ст.6 КАС), а юридичним особам та суб'єктам господарської діяльності – у господарському процесі (ст.1 ГПК). Разом з тим для судової практики важливим є єдине розуміння всіх процесуально-правових категорій, можливе лише за умови уніфікації всього процесуального законодавства.

Я.М.Романюк, виступаючи на XI з'їзді суддів, доречно зазначив, що судова влада не зможе функціонувати ефективно, якщо кожна з її складових обере свій шлях розвитку [157] [288, 11].

Це твердження з теоретичної точки зору є важливим, оскільки, з одного боку, це дає можливість говорити про об'єкт захисту як єдине поняття в процесуальному праві, а з іншого – заперечити те, що об'єкт захисту в цивільному судочинстві, є одним, у господарському процесі – іншим, а в адміністративному процесі – третім. Безумовно, об'єкт правовідносин варіюється, але його варіативність змістовно залежить від предмета матеріально-правового спору. У той же час

[157] Романюк Я. М. Матеріали XI чергового з'їзду суддів України / Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 11-22.

суть залишається незмінною, оскільки сторони в усіх судових процесах намагаються досягти того блага чи цілі, які обумовлені конкретним їх інтересом.

Отже, ураховуючи дані обставини, ми вважаємо за можливе запропонувати уніфікований підхід до визначення об’єкта захисту в усіх процесуальних формах судових процесів: «Кожна як фізична, так і юридична особа, суб’єкт підприємницької діяльності та держава мають право звернутися до суду за захистом та відновленням своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, а також вживати заходи для запобігання правопорушенню».

Безумовно, кожна матеріально-правова вимога особи завжди потребує не просто захисту, а й відновлення. Останнє сьогодні є навіть більш важливим, оскільки недостатньо мати судове рішення як правовий результат розгляду справи, важливо відновити таке право реально.

Таким чином, суд, здійснюючи правосуддя в усіх судових процесах, захищає як приватні, так і публічні права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси (ст. 4 ЦПК, ст.4 КАС, ст.1 ГПК).

Разом з тим для того, щоб такий захист мав місце, особа, права якої порушено і яка чітко визначилася зі своїми матеріально-правовими вимогами, повинна їх відповідно оформити у вигляді позовної заяви. Ураховуючи той факт, що всім чотирьом процесуальним галузям права (цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне в частині розгляду цивільних позовів) притаманне позовне провадження, необхідним є порівняльний аналіз даного виду процесуальних документів у всіх процесуальних галузях права, оскільки саме на цьому рівні формується розуміння того об'єкта захисту, до якого сторони намагаються наблизитися у своїх судових дебатах з метою його відтворення в судовому рішенні.

Відповідно до ст.118 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції. Позовна заява подається в письмовій формі (ст.119 ЦПК, ст.54 ГПК, ст.104 та ч.1 ст.105 КАС).

Позовна заява повинна містити: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я позивача та відповідача, місцезнаходження, проживання чи перебування (за реєстрацією); 3) зміст позовних вимог; 4) ціну позову щодо вимог майнового характеру; 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; 6) зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину; 7) перелік документів, що додаються до заяви. Позовна заява підписується позивачем чи його представником із зазначенням дати її подання (ч.2 ст.119 ЦПК). Стаття 54 ГПК, ч.1 ст.106 КАС висувають аналогічні вимоги до позовних заяв. Ураховуючи дані обставини, такі вимоги можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі, оскільки такий підхід надасть можливість визначити не лише єдині підходи до вимог, які висуваються до позовних заяв як процесуальних документів-звернень, а й до зустрічних позовних заяв та чіткості визначення предмета позову. Безумовно, стадія підготовки позовної заяви для звернення до суду, незалежно від його юрисдикції, у першу чергу пов'язана з матеріально-правовими вимогами, зокрема їх об'єктом, який, отримуючи форму грошової вимоги, відтворюється в ціні позову й резолютивній його частині.

Суд, відкриваючи провадження у справі і вносячи позов до безпосереднього його розгляду, бере на себе обов’язок щодо захисту порушених прав, свобод чи інтересів особи. Позивач при цьому фактично не бере на себе обов’язок надати суду докази, щоб суд, дослідивши такі докази оцінив їх, ухваливши судове рішення на його користь. Відповідач, у свою чергу, спираючись на свою систему доказів, намагається довести свою правоту в матеріально-правовому спорі. Така трияда інтересів, діючи в межах процесуальної форми в поступальному режимі процесуальних правовідносин, має не лише різну спрямованість, але й різноспрямовані наслідки, які то наближують позивача до кінцевої мети, то віддаляють його від того блага, якого він намагається досягти.

Ці теоретичні положення ми спробуємо довести на основі процесуального законодавства різних процесуальних галузей права,

щоб зрозуміти, як же формується об’єкт чи те благо, до якого так намагаються наблизитися кожного року мільйони осіб.

Так, відкривши провадження в судовому засіданні, суд проголошує склад суду і роз’яснює сторонам їх процесуальні права та обов’язки (ст. 163, 166, 167 ЦПК, ст. 74 ГПК, 124, 130 КАС). Безумовно, наявність процесуальних прав, їх використання в судовому процесі є «прологом» до створення сторонами процесуальних правовідносин, оскільки сторони, вступаючи у процесуальні правовідносини з судом, обов’язково переслідують інтерес отримання певного процесуального результату через переконання суду в законності своєї правової позиції. Такий підхід має місце в усіх процесуальних галузях права. Так, після судової доповіді у справі про зміст позовних вимог та з’ясування того, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися за вирішенням спору до третейського суду (ч. 1 ст. 173 ЦПК, ст. 135 КАС), суд заслуховує пояснення позивача та третіх осіб, які беруть участь на його стороні, пояснення відповідача та третіх осіб, які беруть участь на його стороні (ч. 1 ст. 176, ч. 1 ст. 139 КАС, ст. 74 ГПК). Проаналізувавши вступну частину судових процесів різних процесуальних галузей права, ми робимо висновок, що вони є ідентичними як щодо дій суду, так і щодо дій сторін.

Під час безпосереднього розгляду справи позивач, даючи пояснення перед судом, переконує останній у законності своїх вимог і тут же просить задовольнити його позов, оскільки, на його думку, він довів це в судовому засіданні. Позивач вважає, що своїм поясненням, він досяг певної мети, але вважає, що для більшої переконливості необхідно допитати його свідків. Виходячи зі свого інтересу, позивач заявляє клопотання про виклик свідків до судового засідання. Дані дії позивач пов'язує із процесуальними наслідками, які можуть настати після задоволення такого клопотання судом. Позивач вважає, що він зробив ще один процесуальний крок до своєї кінцевої мети. Аналогічно й відповідач, вступаючи кожного разу у процесуальні правовідносини з судом, намагається з кожної своєї

процесуальної дії отримати той процесуальний результат, який би підтвердив законність його правової позиції. Таким чином, у суді існують не просто цивільні процесуальні правовідносини, а цивільні процесуальні правовідносини із протилежним їх змістом. Саме суд, який здійснює правосуддя, оцінює процесуальні наслідки кожної процесуальної дії, формує свій висновок щодо того, чи порушено відповідачем право позивача чи такі порушення відсутні. У цьому й полягає благо – позивача чи відповідача. Свою правову позицію щодо цього суд, безумовно, викладає в судовому рішенні, яке завжди має письмову форму. У цьому полягає обов’язок суду. Отже, сторони в процесуальних правовідносинах мають права, а суд – обов’язки. Крім того, законодавець надає право всім особам, які брали участь у справі, а також тим особам, які не брали участі у справі, але суд своїм рішенням вирішив (порушив) їх права та обов'язки, мають право оскаржити таке рішення в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 292 ЦПК, ст. 91 ГПК. ч. 1 ст. 185 КАС) чи в касаційному порядку (ч. 1 ст. 324, ч. 1 ст. 107, ч.1 ст. 211 КАС). Разом з тим ці суди наглядових інстанцій не вирішують справи по суті, як це має місце на рівні судів першої інстанції. Тому вони не пов'язуються із захистом матеріально-правового блага позивача чи відповідача. Дані інстанції лише перевіряють судові рішення на предмет їх законності, обґрунтованості (апеляційна інстанція ст. 309 ЦПК, ст. 104 ГПК, ст. 202 КАС) або на предмет законності з точки зору дотримання матеріального і процесуального права (касаційна інстанція) (ст. 338 ЦПК, ст. 111-16 ГПК, ст. 229 КАС).

Таким чином, проведене нами дослідження дозволяє говорити про об’єкт правовідносин як єдине поняття у процесуальному праві. Об’єкт – це матеріальне та нематеріальне благо, ціль чи мета, які є результатом заявленої матеріально-правової вимоги суб’єкта, що досягається останнім через низку його процесуальних дій та процесуальних правовідносин і отримує закріплення в судовому рішенні. Безумовно, об’єкт правовідносин варіюється, але його варіативність змістовно залежить від предмета матеріально-правового спору. У той же час суть залишається незмінною, оскільки сторони в

усіх судових процесах намагаються досягти того блага чи цілі, які обумовлені конкретним їх інтересом.

РОЗДІЛ 2
СУТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У РІЗНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА, ПРОЦЕСУАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ

2.1 Доступ до правосуддя як основа судового захисту в різних процесуальних галузях права

Одним із актуальних питань сучасних судових систем України є питання доступу до правосуддя. Незважаючи на те, що дана проблема є соціально-правовою, вона на сьогодні недостатньо досліджена. Ще зовсім недавно вважалося, що такої проблеми взагалі не існує, оскільки в радянському суспільстві суд вважався народним, а відтак жодних перешкод щодо захисту прав та інтересів робітників та колгоспників не існувало. Такий доктринальний підхід до цього архіскладного питання пов'язувався з ідеологічною складовою і не відтворював реалій тодішнього життя.

Зміна політичної влади, зміни в економічній сфері, системі судоустрою зумовили зміни в судовій системі, а відтак – і в правосудді. З урахуванням даних обставин в Україні було прийнято цілу низку нових законів, які й сьогодні регулюють інститут доступу до правосуддя. Серед таких законів чільне місце посідають Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Цивільний та Господарський процесуальні кодекси, Кодекс адміністративного судочинства, Закон України «Про судовий збір», Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правову допомогу», Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах», Закон України «Міжнародне приватне право». Але проблема доступу до правосуддя є не лише проблемою для України, ця проблема має міжнародний характер. Ось чому це питання закріплено й на рівні міжнародного права, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права людини,

Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини.

Кожен із цих законів, без сумніву, так чи інакше стосується інституту доступу до правосуддя.

Інститут доступу до правосуддя – це комплексний інститут, який складається з безлічі на перший погляд не зовсім важливих, а іноді й другорядних питань, які прямо не стосуються судової процедури та судових процесів. І в той же час це є той ключ, який дає можливість здійснитися правосуддю. З урахуванням багатогранності даного питання інститут доступу до правосуддя перебуває в орбіті жвавої наукової дискусії [158] [218], [159] [296].

Свій старт дана дискусія отримала 1996 року з прийняттям Конституції України, оскільки ст. 8 Конституції, яку в повній мірі можна назвати процесуальною, надала право людині і громадянину безпосередньо звертатися до суду за захистом свого порушеного права, свободи чи інтересу.

Але інститут доступу до правосуддя, починаючи з 1997 року, для України дійсно став не стільки науковою дискусією, скільки проблемою, бо Україна в цьому році, ратифікувавши Європейську Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини (далі – Конвенція), взяла на себе цілу низку зобов'язань процесуального характеру, які отримали своє закріплення у ст. 6 Конвенції, за якою: «кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків … має право на справедливий і відкритий розгляд її справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону» [160] [131,10].

Україна, маючи європейське спрямування свого політичного, економічного і правового розвитку, прийняла Концепцію про вдосконалення суддівства для утвердження справедливого суду

[158] Марогніні І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації / І. Є. Марогніні // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : мат. наук. практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – Х., 2002. – С. 31-34.

[159] Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. … канд. юрид. наук / Сакара Наталя Юріївна. – Х., 2006. – 209 с.

[160] Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини. – К. : Київська правда, 1998. – 71 с.

відповідно до європейських стандартів, схвалених Указом Президента України від 10 травня 2006 р. за № 361/2006р., червоною лінією якої є забезпечення доступу до правосуддя. Ця лінія знайшла повне своє закріплення в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006р. № 3477-IV. Даний закон зобов'язав суди України прямо застосовувати практику Європейського суду, чим було узаконено в Україні прецедентне право як джерело права та узаконено застосування Конвенції як права прямої дії.

Таким чином, в Україні в питаннях доступу до правосуддя за основу взято базові європейські принципи доступу до правосуддя. У той же час такі елементи потребують адаптації не лише в теоретичних дослідженнях проблемних питань доступу до правосуддя, але й у застосуванні таких досліджень у практичній площині, зокрема у процесуальних кодексах як правових основах правосуддя. Крім того, з урахуванням даних є нагальна необхідність у презумуванні на конституційному рівні не просто права на звернення до суду з питань захисту прав і свобод людини і громадянина (ст.55 Конституції України), а «рівного доступу до правосуддя людини і громадянина з питань захисту порушених прав, свобод та інтересів» (нова редакція ст.55 Конституції України).

З урахуванням даних обставин є нагальна необхідність у дослідженні всіх процесуальних галузей права на предмет застосування процесуального законодавства, яке стосується питань доступу до правосуддя, з метою виявлення спільних та відмінних особливостей даного інституту та можливостей його уніфікації.

Безумовно, кожна особа повинна мати право на доступ до правосуддя. На перший погляд, здійснити таке право дуже просто, оскільки ст. 55 Конституції України зазначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [161] [159]. Стаття 2 Цивільного процесуального кодексу також гарантує кожній особі право на звернення до суду. Стаття 1 Господарсько-процесуального

[161] Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : ВЕЛЕС, 2003. – 64 с.

та ст.6 КАС відповідно гарантують у першому випадку юридичним особам та суб'єктам підприємницької діяльності, а в другому – фізичним і юридичним особам право на судовий захист. Разом з тим такі правові гарантії навіть на рівні конституційних норм ще не означають, що таке право вже є захищеним, оскільки, крім права, особа повинна ще мати можливості щодо його реалізації [162] [497, 37]. Отже, право на судовий захист і реалізація такого права є різними категоріями.

Якщо право на судовий захист регулюється нормами конституційного, процесуального та матеріального права, то реалізація такого права регулюється процесуальним законодавством та окремими нормами права, які носять процесуальний характер На перший погляд, так і повинно бути, оскільки конституційні норми є нормами найвищої юридичної сили в державі. Усі інші законодавчі акти повинні «рухатися у фарватері» конституційних норм. Але справа в тому, що принцип доступу до правосуддя є досить складною правовою категорією, яка не пов'язується тільки з технічною можливістю особи зайти у приміщення суду чи перебувати в ньому. Вона поєднує в собі як правові, так і організаційні питання, які закріплені не лише в Конституції України чи Цивільному процесуальному кодексі, а й у низці законодавчих актів. У першу чергу принцип доступу до правосуддя реалізується в можливостях отримати кваліфіковану правову допомогу, у фінансових можливостях сплатити судовий збір, у чітких і зрозумілих діях судді під час відкриття справи, у можливості отримати в «розумні строки» інформацію про час і місце розгляду справи, взяти особисту участь у провадженні по ній та за необхідності оскаржити судове рішення в апеляційному та касаційному порядку і, безумовно, у скороченні робочого навантаження на суддів як суб'єктів, які переважно і забезпечують процесуальні можливості доступу до правосуддя.

[162] Ясинок М. М. Доступ до правосуддя в Україні у світлі сьогоднішніх реалій / М. М. Ясинок // Питання та проблеми розвитку правової держави в Україні : зб. наук. статей. – Суми : Козацький Вал, 2009. – С. 37-48.

Незважаючи на значний перелік процесуальних питань, які, безумовно, стосуються принципу доступу до правосуддя, його можна доповнити, зокрема питаннями судоустрою, виконання судових рішень, оскільки ці питання є проблемними не лише для України чи пострадянських країн, але й для інших європейських країн також.

Таким чином, зміст поняття доступу до правосуддя можна розглядати з різних точок зору, зокрема з організаційно-правової, судово-процесуальної та виконавчо-процесуальної. Отже, це поняття є комплексним, оскільки властиве всім процесуальним галузям права, діючи в кожній з них однаковим процесуальним змістом.

Разом з тим можна сказати, що проблема доступу до правосуддя існувала завжди.

Питання доступу до правосуддя були предметом наукового дослідження значної групи вчених-процесуалістів, зокрема С. С. Алексєєва, А. В. Лужанського, В. І. Тертишнікова, Ю. Т. Ткаченка, Н. Ю. Сакара, М. Й. Штефана, Л. С. Явича, В. В. Яркова, М. М. Ясинка. Разом з тим дана проблема є настільки широкою, що ще не одне покоління юристів-науковців буде звертатися до її дослідження, оскільки вона має загальноправовий характер і не є проблемою тільки цивільного процесуального чи адміністративного процесуального права.

Більшість наукових робіт з питань доступу до правосуддя ґрунтується лише на процесуальному праві та процесуальних можливостях звернення до суду за захистом своїх порушених прав, свобод чи інтересів. Це, безумовно, так, оскільки доступ до правосуддя належить до невідчужуваних прав людини і це положення Україна закріпила у ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV, проголосивши таким чином даний принцип на міжнародному рівні. Разом з тим проголосити положення значно простіше, ніж створити належні умови для його виконання.

З урахуванням даних обставин необхідно сформувати нову наукову концепцію, яка надасть можливість розглянути цю складну, але дуже важливу проблему не лише в межах її становлення, як це

мало місце в концепції 2006 року, а в її розвитку, поглибленні, уведенні в навчальні програми наукових дисциплін «Європейське право», «Прецедентне право» тощо з відпрацюванням теоретичних і, в першу чергу, практичних питань, зокрема:

а) розглянути уніфікаційні можливості інституту доступу до правосуддя незалежно від виду судочинства, подальшої спеціалізації судів з можливим визначенням чітких критеріїв змісту доступу до правосуддя;

б) створити реальні, у першу чергу законодавчі, можливості до реалізації даного принципу у практичній площині;

в) запровадити несудові форми вирішення спірних питань за рахунок примирних органів, постійно діючої третейської юстиції, розширення повноважень нотаріату, створення ювенальної юстиції, територіальної чи муніципальної адвокатури, де надаватиметься весь комплекс правової допомоги не лише вкрай знедоленим верствам населення, а й особам, які можуть себе утримувати, а можливо, і людям із середнім достатком.

г) розвинути громадські формування шляхом запровадження податкових пільг та необкладення податками коштів спонсорської спрямованості для розвитку громадянського суспільства, у тому числі й витрат на правову допомогу.

Вище ми вже зазначали, що питання доступу до правосуддя в Україні набуло актуальності в 1996 році, коли ст. 55 Конституції України закріпила, що права, свободи людини і громадянина захищаються не партією чи окремою посадовою особою, а лише судом. На цей час країна змінила свою політичну та економічну моделі. Стрімкий розвиток дрібного бізнесу, малих та середніх підприємств за економічної формули «що не заборонено, те дозволено» сприяв виникненню великої кількості конфліктних ситуацій. У цей же час змінилася і модель судових процесів. Замість слідчого процесу в судах було запроваджено його змагальну форму, що спричинило попит на правову допомогу як у фізичних, так і в юридичних осіб. У міністерствах і відомствах також відчували дефіцит правників. Профільні навчальні заклади не могли

задовольнити нагальну потребу в юристах. Тоді непрофільні навчальні заклади почали стрімко відкривати юридичні факультети, нарощуючи з року в рік свої «потужності». На сьогодні номінально ми маємо «перевиробництво» юридичних кадрів, але при цьому не маємо їх якості. Ця проблема має декілька складових, зокрема: а) низький рівень викладання; б) відсутність у студентів навичок до самостійної роботи; в) відсутність фундаментальних знань, які б надали можливість особі після закінчення університету займатися підвищенням свого професійного рівня.

Як бачимо, незважаючи на номінальну наявність в Україні юридичних кадрів, наявність конституційного, процесуального законодавства, адвокатури та відкритої судової системи, усе ж існує проблема доступу до правосуддя та правової допомоги.

Це означає, що питання доступу до правосуддя потребують наукового осмислення, особливо в умовах неминучої уніфікації процесуального законодавства як нового рівня розвитку процесуальної науки та судової практики.

Разом з тим ця проблема не є проблемою однієї особи чи групи осіб, вона стала соціальною, оскільки розвиток демократії у країні сприяє доступу до правосуддя, що зумовлює стрімке збільшення кількості звернень людей до суду. Так, у 2009 році до судів загальної юрисдикції надійшло 5 млн. 423 тис. справ та матеріалів [163] [14, 20]. У 2010 році їх кількість уже становила 6 млн. 415 тис. справ [164] [18, 18], а у 2011 році до цих же судів надійшло 7 млн. 416 тис. справ [165] [15, 29]. У той же час це зумовило появу іншої проблеми, яка виникла на процесуальному рівні, бо нові процесуальні кодекси значно ускладнили процедуру дії всіх процесуальних інститутів, які тепер було змодельовано в напрямі процесуальної змагальності сторін. Так, громадяни, які мали справи в цивільному судочинстві наприкінці XX

[163] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5 (117). – С. 20-31.

[164] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

[165] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – С. 28-42.

ст., коли в судах діяла слідча форма судового процесу, звернувшись до суду в першому десятилітті XXI століття з початком дії змагальної форми судового процесу, не могли зрозуміти, чому це суд, який раніше допомагав їм у всіх питаннях ведення справи, у тому числі й збирав докази, сьогодні змушує їх самих збирати докази та надавати їх суду. Нерозуміння нової ідеології судових процесів призводить до невдоволення судовою системою, постійних нарікань на суддів, які, на думку громадян, чинять неправильно.

З урахуванням даних обставин необхідно провести уніфікацію всього процесуального законодавства, встановивши єдині критерії до процесуальних дій сторін, 3-х осіб, їхніх представників. До того ж треба детально виписати повноваження і процесуальні дії суду в кожних процесуальних правовідносинах, у яких бере участь суд з точки зору його організаційних, владних чи контролюючих функцій, щоб учасники судового процесу змогли контролювати роботу суду, з одного боку, а з іншого – могли розібратися, чи правильно діє суд чи ні в тих чи інших обставинах та як він повинен діяти з точки зору єдиного процесуального закону. Такий підхід до уніфікації процесуального законодавства взагалі не впливає на суть матеріально-правових спорів, які можуть мати місце в різних судах.

Перш ніж говорити про масштабність проблеми доступу до правосуддя, необхідно визначити її дискусійні питання, розв’язання яких може сприяти вирішенню проблеми в цілому.

Однією з нагальних проблем сьогодення є постійне здорожчання судового захисту як на рівні сплати судового збору, так і на рівні вартості експертиз, правової допомоги, загальних судових витрат.

Так, на зміну Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито», який діяв з 1993 року, у 2010 було прийнято Закон України «Про судовий збір». Цей Закон регулює порядок сплати судового збору та його розміри під час подання позовних заяв, заяв про забезпечення позову, апеляційних та касаційних скарг у загальні та спеціалізовані суди України.

Особливість цього Закону полягає в тому, що він діє в автоматизованому режимі, змінюючи мінімальні ставки судового

збору на кожне 01 січня поточного року. Сутність такого механізму досить проста. Мінімальна ставка в 10% судового збору нараховується з мінімальної заробітної плати, яка встановлюється кожного року в державі Законом України «Про державний бюджет». Зі зростанням мінімальної заробітної плати зростає й мінімальна сума судового збору в усіх справах незалежно від їх юрисдикційної приналежності.

Здається, це ідеальний фінансовий механізм, який, з одного боку, регулює процес збору коштів до державного бюджету, а з іншого – постійно збільшує такі надходження. Разом з тим потрібно зазначити, що такі стягнення проводяться з номінальної, а не реальної заробітної плати, яку особа отримує після всіх податкових і обов'язкових сплат. Якщо за Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» у справах про розірвання шлюбу, у справах окремого провадження, немайнових позовах особа сплачувала державне мито в розмірі 8 грн. 50 коп., то в 2011 році – 94 грн. 10 коп.З 01 листопада 2011 року набув чинності Закон України «Про судовий збір», згідно з яким розмір судового збору суттєво змінився. У справах окремого провадження – 0,1 розміру мінімальної заробітної плати, тобто 114, 70 грн., у справах про розірвання шлюбу, у справах про захист честі та гідності – 0, 2 розміру мінімальної заробітної плати, тобто 229, 40 грн. При мінімальній заробітній платі в 1147 грн., а в її реальному номіналі це 980 грн. і пенсії у 980 грн. сплатити судовий збір, а до нього ще і 5-7 грн. банківських витрат для особи навіть у незначних справах, наприклад, встановлення юридичного факту, є питанням з фінансової точки зору досить проблемним. Таким чином, особа, з одного боку, має право на звернення до суду, а з іншого – це право блокується відсутністю реальних можливостей.

Ми вважаємо, що повинен бути диференційований підхід у цьому питанні. Так, якщо особа заявила клопотання про обов'язкове проведення попереднього судового засідання вона повинна мати право сплатити лише 50% судового збору, встановленого Законом України «Про судовий збір». Такий підхід повинен виконати

подвійну функцію, оскільки має зобов'язати суддів обов'язково проводити попередні судові засідання, а з іншого – зменшить розмір судового збору. Він говорить про те, що позивач може вирішити справу шляхом компромісу. Разом з тим, якщо такий компроміс не буде знайдено в попередньому судовому засіданні (виконання судом ст. 130 ЦПК), то суд вносить справу до безпосереднього судового засідання, зобов'язуючи позивача сплатити залишок судового збору. Такий підхід надасть можливість позивачеві в усіх процесуальних галузях права не лише звертатися до суду через зменшення судового збору, але і спонукає його до пошуку компромісу з відповідачем через усвідомлення того, що в протилежному випадку потрібно буде платити ще раз.

Звернемо увагу на ще одне питання, яке стосується принципу доступу до правосуддя і є характерним і для інших країн Європи. Мова йде про отримання кваліфікованої правової допомоги.

Правова допомога в Україні надається адвокатськими об'єднаннями, окремими адвокатами та фахівцями в галузі права, які зареєстровані в установленому законом порядку та мають Свідоцтво про надання правової допомоги.

Адвокатура – це корпоративне об'єднання з певними умовами набуття його членства, що й зумовлює достатньо високі фінансові запити на його послуги. Розуміючи неадекватне співвідношення доходів більшості населення держави з оплатою, яку бажають отримати адвокати, законодавець з метою обмеження останньої прийняв 20 грудня 2011 року Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах», згідно з яким за надання юридичної допомоги в цивільних чи адміністративних справах адвокат не може отримати за годину своєї роботи більше ніж 40% від установленої у країні мінімальної заробітної плати. Такі вимоги не стосуються питань захисту особи у кримінальному процесі чи захисту корпоративних прав у господарському судочинстві.

Проте, як показала практика, це не вплинуло на розмір платежу. Можна сказати, що це Закон, який орієнтує суди на розмір стягнень

за правову допомогу, а не Закон, який обмежує такі витрати, оскільки адвокати часто погоджують розмір своєї оплати з клієнтом залежно від результатів розгляду справи. Сам же результат досвідчені адвокати можуть передбачити наперед. Особа не знає цього і тому погоджується на умови адвоката. Розуміючи це, законодавець 02 червня 2011 року прийняв Закон України «Про безоплатну правову допомогу» зі створенням муніципальної адвокатури (у США це система «державних захисників», «спілок правової допомоги») [166] [62, 155]. Закон чітко окреслив коло осіб, які можуть отримувати таку допомогу. Це неповнолітні, недієздатні, іноземці, особи без громадянства, у тому числі біженці, бідні особи. Але навіть такі особи повинні подати звернення до суб'єкта надання первинної правової допомоги, яке буде розглянуто в термін до одного місяця (ст. 10 Закону). Оплата за надання такої правової допомоги здійснюється за рахунок державного бюджету з контролем за цими питаннями з боку головних управлінь юстиції в кожній області.

Незважаючи на цілий комплекс заходів, уживаних державою для пом'якшення умовностей, які відкривають шлях доступу до правосуддя, відчутних результатів на сьогодні поки що немає, оскільки закони не так давно набули чинності.

Іншою проблемою доступу до правосуддя є ускладнення як самої системи судоустрою, так і юрисдикційних питань, які пов'язані з розмежуванням підвідомчості між загальними та адміністративними судами, між загальними і господарськими судами, між адміністративними та господарськими судами.

Іншою проблемою доступу до правосуддя є ускладнення як самої системи судоустрою, так і юрисдикційних питань, які пов'язані з інститутом підсудності справ. Так, згідно зі ст. 115 ЦПК України, ст. 107 КАС: «Якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду, про що постановляється ухвала. Ухвала суду разом із заявою та всіма

[166] Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Вид-во Україна, 1999. – 554 с.

додатками до неї надсилаються позивачеві». Як наслідок – позивач повинен починати захист своїх порушених прав спочатку, тобто знову складати позовну заяву, сплачувати судовий збір, надавати докази, відповідач теж повинен готувати свої заперечення. Усе це, на нашу думку, ускладнює реальний доступ до правосуддя. Вирішення цієї проблеми бачимо у законодавчому закріпленні норм, які дозволять передавати справи з суду однієї юридикції до суду іншої юрисдикції в разі помилкового відкриття провадження.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» судову систему України побудовано за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. За принципом спеціалізації суди загальної юрисдикції поділяються на загальні, господарські та адміністративні.

За загальними правилами в порядку цивільного судочинства розглядаються цивільні, житлові, земельні, сімейні та трудові справи (ст.15 ЦПК). Проте на практиці це має місце не завжди. Так, це не стосується колективних трудових спорів, трудових спорів, стороною в яких є особа, пов’язана з публічною службою, оскільки питання проходження і звільнення з публічної служби розглядається за правилами адміністративної юстиції (п.2 ч.2 ст.17 КАС) і не є підвідомчим цивільному судочинству. Під поняття публічної служби, як відомо, підпадає робота на державних, політичних посадах, посадах суддів, прокурорів, військова, альтернативна, дипломатична служба, інша державна служба, робота в органах місцевого самоврядування.

Проблемними є й питання земельних спорів, які розглядаються не тільки в цивільному, але і в адміністративному та господарському судочинстві. Особливу складність становлять справи, у яких переплітаються питання, що розглядаються цивільними і спеціалізованими судами. У цій частині Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2013 року дав чіткі роз’яснення.

У той же час адміністративні та господарські суди на рівні області мають лише по одному місцевому суду. Це дійсно є

проблемою, оскільки ці суди за логікою завжди повинні бути рівновіддаленими від районів області. Так, щоб приїхати із Кролевця чи Шостки в м. Суми потрібно витратити чотири-п’ять годин. Не кращою є ситуація і в інших областях. У зв’язку з цим вирішувати всі публічно-правові спори лише в обласному центрі складно і незручно, оскільки це потребує додаткових фінансових витрат на дорогу до суду, витрат на харчування, проживання, витрат часу на такі поїздки. Особливо складно це для людей похилого віку, які часто мають претензії до Пенсійного фонду та органів місцевого самоврядування. Розуміючи це, законодавець Законом України від 18 лютого 2010 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами» питання соціальної спрямованості передав на рівень районної ланки судів, наблизивши таким чином правосуддя з обласних центрів до людей на місця, але рішенням Конституційного Суду України від 09 вересня 2010 року №9 – РП/ 2010р. цей Закон було визнано неконституційним, а тому вирішення спірних питань соціальної сфери знову було повернуто до адміністративної юстиції. Ще складніша ситуація з апеляційним провадженням, оскільки в господарському та адміністративному судочинстві апеляційні суди працюють за принципом міжобласних. Один адміністративний суд розглядає справи трьох областей, що, безумовно, позначається на оперативності розгляду апеляційних проваджень, які тривають від п’яти до десяти місяців. У зв’язку з цим проблемною є участь сторін у судових засіданнях, оскільки великі відстані, вартість проїзду не сприяють доступу особи до правосуддя.

«Безусловно, эту ситуацию можно изменить, а именно: передать полномочия апелляционной юстиции на уровень окружного административного суда, а полномочия окружного административного суда – на уровень районных судов с созданием

подразделения административной юстиции района»[167] [202, 130]. Це буде просто, оперативно та доступно.

Якщо ми звернемо увагу на рівень касаційної інстанції як судів цивільної, так і господарської та адміністративної юрисдикції і роль на цьому рівні Верховного Суду України, то знову помітимо нелогічність, яка впливає на питання доступу особи до правосуддя.

Так, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищі господарські та адміністративні суди є за законом касаційними, а їх рішення – остаточними. Разом з тим у всіх процесуальних кодексах сьогодні є глави, які регулюють перегляд судових рішень Верховним Судом України. Незважаючи на те, що процесуальні кодекси не надають процесуального статусу цьому провадженню, його іноді визначають як касаційний перегляд, хоча це більше нагадує ревізійно-правове провадження, оскільки Верховний Суд України сьогодні може взяти до розгляду справу лише з дозволу Вищих спеціалізованих судів і лише на підставі неоднакового застосування судами одних і тих самих норм матеріального права, що зумовлює ухвалення різних за змістом судових рішень. Як бачимо, нижчестоящий суд дає дозвіл на розгляд своїх справ вищестоящому суду. Такий підхід є, на нашу думку, не зовсім логічним. Він є перешкодою на шляху доступу особи до правосуддя, бо Вищі спецсуди не зацікавлені в розгляді їх справ Верховним Судом, позбавляючи таким чином особу всіх можливостей впливу на ситуацію.

Безумовно, така правосуб'єктна роль Верховного Суду України в судовій ієрархії є не зовсім зрозумілою, оскільки за законом – це найвищий судовий орган загальних судів, а процесуально він таким не є.

Такого підходу до обмеження повноважень та правового положення Верховного Суду України немає в жодній країні Європи. З урахуванням даних обставин уніфікація процесуального законодавства унеможливлює подвійну касацію, а тому в

[167] Курило Н. П. Способы оптимизации доступа к правосудию в Украине / Н. Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 12/2. – С. 128-132.

безумовному порядку надасть Верховному Суду того статусу, який він повинен займати за Конституцією, можливо, і з наданням йому функцій ревізійного характеру.

Іншою досить суттєвою проблемою є питання порушення судами строків розгляду справ. Так, відповідно до ст.157 ЦПК України та ст.69 ГПК України суди розглядають справи протягом «розумного строку», але не більше двох місяців із дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках суд ухвалою може продовжити розгляд справи, але не більше ніж на п'ятнадцять днів. В адміністративних судах розгляд справ триває не більше місяця з дня відкриття провадження у справі (ст. 122 КАС). Таким чином, поняття розумних строків пов'язується з конкретними процесуальними строками. Розглянемо дотримання розумних строків судами з точки зору судової статистики.

Так, у 2009 році з порушенням строків судами було розглянуто 166,6 тис. цивільних справ. Адміністративні суди порушили строки розгляду в 17,3% справ від розглянутих у 2008 році.

У 2010 році з порушенням строків розглянуто 34,9% цивільних справ, з яких понад три місяці не розглядалося 64 тис. справ, понад рік – 17 тис. цивільних справ, понад два місяці – 34,4 тис. адміністративних справ [168] [14, 17].

У 2011 році у строк понад три місяці розглянуто 48, 3 тис цивільних справ, а з порушенням строків в адміністративних судах розглянуто 207,4 тис. адміністративних справ [169] [18]. Таким чином, оперативність розгляду справ у всіх судах загальної юрисдикції бажає бути кращою. Звертає на себе увагу те, що процесуальні кодекси скрізь визначають строки розгляду справ.

У межах даних строків суд зобов'язаний ухвалити рішення чи постанову, оскільки процесуальні норми в усіх процесуальних галузях права встановлюють граничні строки розгляду справ. Навіть

[168] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5 (117). – С. 20-31.

[169] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

при подовженні строку на п'ятнадцять днів (ЦПК, КАС) суд зобов'язаний постановити про це ухвалу. Як ми бачимо з судової статистики (а це звітні дані, реальна ситуація є набагато гіршою), такі строки судами часто порушуються, і потім жодними ухвалами судові засідання не подовжуються. Це означає, що юридично строк судового засідання є закінченим. Якщо ж процесуальні дії вчинені судами поза межами процесуальної форми судових засідань, то вони, а разом з ними і судові рішення, є незаконними. Таким чином, судове рішення є законним лише тоді, коли справу розглянуто в межах відведеного законом строку.

За нашими спостереженнями, десятки тисяч справ розглянуто за межами таких строків. У жодному процесуальному кодексі не зазначено, як у таких випадках має чинити суд та чи будуть такі судові рішення законними. Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова, розглядаючи це питання, не пов'язує розумні строки з конкретизацією процесуальних строків. Стаття ст.192 ЦПК РМ дає лише критерії поняття розумних строків, якими є: складність справи, поведінка сторін процесу, дії судової інстанції. Такий підхід до вирішення даного питання є оптимальним і це є європейською практикою. Отже, ми вважаємо, що необхідно дати поняття «розумних строків» з метою можливої уніфікації строків розгляду судових справ.

Так, під «розумністю процесуальних строків» необхідно розуміти той проміжок процесуального часу, у межах якого можна розглянути справу певної категорії з урахуванням її обсягів, застосування матеріального законодавства, кількості досліджуваних доказів, наявності процесуальних дій за участю сторін, експертів, спеціалістів. Так, Європейський Суд у своєму рішенні Нуутен проти Фінляндії від 27 червня 2000 року дав визначення критеріїв розумності процесуальних проваджень, до яких відніс складність

справи, поведінку заявника, дії відповідних органів, також ті питання, які є найважливішими для заявника [170] [282, 318].

Вище ми вже говорили про здорожчання судового збору та правової допомоги. Але ж заради справедливості потрібно зазначити, що здорожчала вся юридична система.

Сьогодні громадяни України практично оплачують її утримання. Так, загальна сума судового збору у 2012 році склала 45 млн. грн. [171] [220]. Податки і збори в нотаріальних конторах за вчинені нотаріальні дії, стягнення виконавчого збору Державною виконавчою службою акумулюються на рівні державного бюджету і все це використовується для утримання судової системи, державних нотаріусів, державних виконавців.

Крім того, слід додати, що громадяни оплачують витрати на експертизи, перекладачів, дорогу для свідків, висновки спеціалістів, апеляційні та касаційні скарги. Отже, кожна з цих позицій пов'язана з фінансовими витратами, що віддаляє особу від доступу до правосуддя.

«Сьогодні закон відніс розгляд справ за участю юридичних осіб, фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності до сфери господарської юстиції. Питання доступу до правосуддя в даному випадку говорить не на користь конкретної фізичної особи підприємця, яка економічно невзмозі протистояти великому бізнесу в судовій справі, оскільки останній забезпечений своїми юридичними відділами, різного плану спеціалістами тощо. Така ситуація має місце і в судовій справі фізичної особи та держави. При цьому державні органи (податкова інспекція, Пенсійний фонд тощо) звільнені від сплати судового збору. Вони мають у своєму активі економічно та юридично досвідчені кадри, які можуть із легкістю надати будь-яку інформацію у справі. Отже, посилання лише на принцип змагальності за відсутності реальної рівності сторін ситуацію з доступом до

[170] Рішення Європейського Суду України Нуутен проти Фінляндії від 27 червня 2000 р. : науково-практичний посібник / О. В. Гашицький, М. В. Мархай. – К. : Атіка, 2007. – С. 318-323.

[171] Матеріали XI чергового з'їзду суддів України // Вісник Верховного суду України. – 2013 – № 3. – С. 10-27.

правосуддя не покращить, бо особа не має реальної можливості на правосуддя, а тому правосуддя для неї так і залишиться недоступним» [172] [194].

Окремі науковці стверджують, що не можна зводити доступ до правосуддя лише до питань фінансового характеру. Необхідно розвивати громадські інститути, які сприятимуть захисту бідних, хворих, немічних [173] [495, 54]. Суттєвим фактором, який впливає на доступ до правосуддя, є, без сумніву, діяльність держави. Це не викликає сумніву, оскільки від волі законодавця залежить не лише виникнення самого права в об‘єктивному розумінні, а й створення відповідних умов та механізмів його реалізації, без яких саме суб’єктивне право набуває суто декларативного характеру [174] [210, 41]. Сьогодні право на звернення до суду обумовлено «захистом» порушених прав, свобод та інтересів особи. Але таке право не пов’язано з його відновленням. Це має місце тому, що законодавець ототожнює поняття «захист» і «відновлення», вважаючи їх синонімами. Проте з цим не можна погодитися, оскільки це різні правові категорії, які мають різну функціональну спрямованість. Так, захист цивільних прав у суді передбачає певні процесуальні заходи, які здійснює суд у судовому засіданні з метою встановлення обсягу та глибини порушених чи оспорюваних прав. Таким чином, проводячи дії процесуального характеру щодо дослідження всього обсягу матеріально-правового спору в судовому засіданні суд з’ясовує: яке право порушено ? Який обсяг таких порушень ? Ким конкретно і в який спосіб таке право порушено? Відновлення ж права є наслідком захисту, оскільки якщо право не захистити, то його неможливо відновити. Якщо виходити з того, що перелік суб’єктів, які мають

[172] Курило М. П. Чи просто мати доступ до правосуддя в Україні? [Електронний ресурс] / М. П. Курило : Розвиток єдиного європейського простору : поєднання зарубіжного досвіду з національними традиціями : XXVI Міжнародна наук.-практичн. конф. (Україна - Угорщина – Словаччина) (21-24 травня 2013 р.). Режим доступу: http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/1496.

[173] Ярков В. В. Современные проблемы доступа к правосудию гражданами Российской Федерации / В. В. Ярков // СНГ: реформа гражданского и процессуального права : мат. междунар. конф. – М. : Изд-во «Городец», 2002. – С. 49-73.

[174] Лужанський А. В. Доступ до правосуддя як суб’єктивне конституційне право / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 1. – С. 41-44.

право на доступ до правосуддя не є вичерпним, то розвиток демократії, у тому числі й права на доступ до правосуддя, повинен передбачати рівність усіх у праві на звернення до суду. У зв'язку з цим доречно було б ч.1 ст.3 ЦПК України викласти у такій редакції: «Кожна особа має рівні права на звернення до суду за захистом і відновленням своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у порядку, установленому цим Кодексом». Така інтерпретація щодо доступу до правосуддя має всі уніфікаційні можливості для закріплення в Судовому процесуальному кодексі.

У той же час доступ до правосуддя пов'язаний із розвитком громадських інститутів, за якими майбутнє, оскільки громадянське суспільство, у якому діють останні, ґрунтується на розвинутих формах його самоорганізації та саморегулювання.

Разом з тим на сьогодні громадських формувань, які б займалися підтримкою потерпілих від фінансових пірамід, рейдерських захоплень підприємств тощо небагато, оскільки податкове законодавство не передбачає жодних пільг бізнесовим структурам, які займаються чи бажають займатися фінансовою допомогою громадським інституціям. Тому можливості щодо правової допомоги особі, яка її потребує, є здебільшого епізодичними, а не постійними. Не створюють жодних громадських утворень у цьому напрямі й міські чи селищні ради. Єдині органи опіки та піклування, які працюють на постійній основі, мають дещо аморфний характер. Вони повністю контролюються міською чи селищною радою, а тому всупереч її волі ні в судових питаннях, ні в питаннях правової допомоги в інтересах особи ці органи працювати не будуть.

Суттєвою є проблема удосконалення процесуального законодавства через запровадження обов'язкових позасудових примирних процедур, з тим щоб у суди дійсно надходили справи, які потребують саме судового рішення.

Відсутність логічного підходу призводить до постійних «черг за правосуддям». Так, у суди загальної юрисдикції першої інстанції у 2010 році надійшло 6,9 млн. справ, а у 2011 році – 8,1 млн. таких справ. Така кількість справ за незмінного складу суддів призвела до

того, що в середньому на кожного суддю щомісяця надходило 139,6 справ, тобто кожного робочого дня суддя повинен був розглянути сім справ різних категорій, а є суди, у яких цей показник перевищено у два чи в три рази. На фоні європейської практики це виглядає неможливим. Таким чином, є нагальна потреба у забезпеченні оптимального співвідношення між результатом і способом його досягнення, оскільки в іншому випадку затягнуті судові процеси будуть носити постійний характер.

Вихід із цієї ситуації вбачаємо в запровадженні обов'язкових досудових примирних процедур або створенні мирових суддів, як, наприклад, у Російській Федерації, які як процесуальні фільтри відбирають «дрібні» справи цивільного і кримінального напряму, звільняючи від них районну ланку судів, надаючи останнім процесуальний простір для оперативного, в «розумні строки» розгляду справ, у яких дійсно мають місце серйозні конфлікти. Судовій системі України потрібно обов'язково «рухатися» в бік раціоналізації судових процедур, оскільки в іншому випадку ми будемо мати ситуацію подібну до Італії, де найдовші у світі судові процеси.

Іншою проблемою, яка вже сьогодні набирає актуальності, є відсутність процесуальних можливостей щодо розгляду судами колективних звернень. Наприклад, в Україні відсутні процесуальні можливості щодо звернень до суду з питань колективних трудових спорів, які стосуються важливих питань заробітних плат, охорони праці кожної особи-працівника. Законодавець вивів вирішення даного питання в позасудовий спосіб на рівень переговорів та примирних процедур, зазначивши це в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», прийнятому ще 03 березня 1998 року. Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй Постанові № 3 від 01 березня 2013 року в п.12 зазначив, що «безпосереднє вирішення в судовому порядку колективних трудових спорів не передбачено». Як бачимо, держава, з одного боку, проголошує принципи доступу до правосуддя, а з іншого – не дає можливості значній кількості

громадян захистити в суді своє право з багатьох важливих питань життєзабезпечення.

Проте, згідно з ч. 2 ст.124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі», а значить, на нашу думку, ці нові види позовів мають бути врегульовані на законодавчому рівні.

Перешкодою для доступу до правосуддя є недостатнє фінансування судової системи, яку у 2011 році було профінансовано на 31%, у 2012 році – на 41%, у 2013 році – на 47% від потреби [175] [285, 24], тобто лише в межах заробітної плати та дрібних витрат на диски та канцелярські приналежності. Разом з тим судова система, перебуваючи в режимі постійного і досить великого за обсягом дефіциту бюджетного фінансування, не маючи своїх доходів, оскільки суд є неприбутковою організацією, продовжує з року в рік успішно працювати. З урахуванням даних обставин виникає законне питання, на які кошти ремонтуються кабінети суддів, проводиться ремонт і заправка автомобілів, купується оргтехніка тощо. Це означає, що система фінансується з якихось інших джерел. Таким чином, просто проголошене право на судовий захист не може гарантувати особі реальної можливості належного захисту права в суді. «Завуальована, а іноді й незавуальована корупція, роз'їдаючи судову систему призводить до того, що особі не стільки доводиться займатися змагальністю з відповідачем, скільки змагатися з суддею, щоб отримати справедливе, прозоре та вчасно ухвалене судове рішення» [176] [497, 38].

Дані статистичних судових досліджень, які кожного року проводить Верховний Суд України, засвідчують той беззаперечний факт , що кількість звернень до судів загальної юрисдикції щороку збільшується. Збільшення кількості звернень до суду переконливо доводить наявність довіри громадян до судової системи, незважаючи

[175] Рішення XI чергового з'їзду суддів України // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 23-27.

[176] Ясинок М. М. Доступ до правосуддя в Україні у світлі сьогоднішніх реалій / М. М. Ясинок // Питання та проблеми розвитку правової держави в Україні : зб. наук. статей. – Суми : Козацький Вал, 2009. – С. 37-48.

на те, що ми постійно чуємо критику на адресу судів чи окремих суддів як з боку суспільства, так і з боку державних інституцій. Отже, ми не можемо говорити про те, що всі питання доступу до правосуддя вирішено, оскільки для цього потрібно перш за все забезпечити саму судову систему належним фінансуванням, переглянути систему судових зборів і витрат, спростити процесуальне законодавство через його уніфікацію для єдиного підходу в питаннях звернення людини і громадянина до суду за захистом своїх прав, свобод чи інтересів на кожному рівні судової системи. Пошук оптимальних підходів до вирішення такого непростого питання, як доступ до правосуддя, є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

2.2 Процесуальні строки в різних процесуальних галузях права, їх характерні риси та уніфікаційні можливості

Ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб забезпечується не лише правильним, але й насамперед своєчасним розглядом та вирішенням усіх судових справ незалежно від їх юрисдикційної приналежності.

Установлення процесуальних строків для розгляду справи по суті має на меті забезпечити оперативне ухвалення судового рішення, яке відповідає фактичним обставинам справи. Слушною з цього приводу є думка Є. А. Нефедьєва, який стверджував: «для того, чтобы дела не затягивались и чтобы не нарушалась последовательность процессуальных действий, закон указывает на время их совершения»[177] [435, 140]. Цілком підтримує цю думку і Є. В. Васьковський, який, визначаючи обмеження процесуальних дій у часі одним із принципів здійснення правосуддя, стверджував, що саме швидкість необхідна для правильності судових рішень [178] [73, 465].

Безумовно, наше життя, технологічні, юридичні процеси тісно пов’язані з часом. Час визначає все. Його не можна зупинити, продовжити чи скасувати. Разом з тим вимір фізичного часу в повсякденному житті для нас є звичною справою. У той же час у судочинстві це питання є більш складним, оскільки тут час є процесуальною категорією. Він регулюється процесуальними нормами права, тому процесуальний час, його межі пов’язуються з певними умовностями. Разом з тим ми не можемо змінити час, ми можемо змінити лише швидкість процесуальних дій у часі. Це питання повністю залежить від людини. Так, в античному Римі з метою встановлення процесуальних обмежень, пов’язаних із розглядом цивільної справи, застосовували природні явища. Відповідно до §9 першої таблиці Закону XII таблиць: «Если на

[177] Учебник русского гражданского судопроизводства. [Текст] / Е. А. Нефедьев. – 2-е изд. (для студентов). – М. : Тип. Императорского Московского Университета, 1909. – 388 с.

[178] Васьковский, Е. В. Курс гражданского процесса [Текст] / Е. В. Васьковский. - М. : Изд-ие бр. Башмаковых, 1913. – Т. 1 – 571 с.

судоговорении присутствуют обе стороны, пусть заход солнца будет крайним сроком судоговорения» [179] [134].

Сьогодні в юриспруденції, зокрема у процесуальних науках, строки також регулюють плинність судових процедур чи настання певних юридичних фактів, наявність права чи його втрату, час переходу судового процесу від однієї його стадії до іншої. Цивільний процесуальний кодекс України, даючи визначення поняття процесуальних строків, зазначає, що процесуальні строки – це ті строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії (ст. 67 ЦПК). Цивільні процесуальні кодекси Болгарії (ст.32) [180] [103], Російської Федерації (ст. 107) [181] [101] не містять визначення поняття процесуальних строків взагалі. Натомість вони дають визначення їх видів і зазначають, що процесуальні строки встановлюються судом і законом. Цивільний процесуальний кодекс Німеччини також містить поняття процесуальних строків, визначаючи їх законом лише в межах певних процесуальних дій. Наприклад, §516 встановлює строки для подання апеляції на рішення суду першої інстанції [182] [117].

У той же час ч.1 ст. 101 КАС України дає визначення поняття процесуальних строків, зазначаючи, що «це встановлені законом або судом строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії». На перший погляд, поняття «процесуальні строки» є досить простим, а сам інститут відіграє допоміжну роль у правосудді. Проте, ми вважаємо, така думка є помилковою. Поняття процесуальних строків є предметом численних дискусій представників різних процесуальних галузей. Кожен науковець, дослідження якого стосуються процесуальних наук, незалежно від того чи це цивільне, чи господарське, чи адміністративне процесуальне право, дає своє визначення цього поняття.

---

[179] Закони XII таблиць // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под ред. З. М. Черниловского ; сост. В. Н. Садиков. – М. : Ф. Гардарина, 1996. – 113 с.

[180] Гражданский процессуальный кодекс. – София : Нова Звезда, 2005. – 176 с.

[181] Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. – М. : ИД Юриспруденция, 2003. – 176 с.

[182] Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии / А. Г. Давтян. – М. : Городец, 2000. – 320 с.

Так, К.С. Юдельсон [183] [489, 176], Ю.К. Осипов [184] [310, 128], М. С. Шакарян [185] [469, 138] вважали, що процесуальний строк – це встановлений законом або судом час, протягом якого суд, сторони та інші учасники процесу вправі або зобов'язані вчинити певні процесуальні дії.

В.В. Комаров, О.В. Рожнов [186] [155, 698], В.І. Тертишніков [187] [421, 111], М.К. Треушніков [188] [95, 84], С.Я. Фурса [189] [452, 275] зазначають, що процесуальний строк – це проміжок часу, встановлений законом або судом для здійснення процесуальних дій судом та особами, які беруть участь у справі, у результаті чого настають певні правові наслідки.

Відомий дослідник цивільного процесуального права М.М. Ясинок вказує, що, визначаючи поняття процесуальних строків, необхідно брати до уваги поняття часу як категорії, яка є об'єктивно незалежною. Час як необмежена природна категорія не може пов'язуватися з поняттям «процесуальні строки», оскільки час пов'язується із природним рухом матерії, а процесуальні строки є штучною категорією. У зв'язку з цим процесуальні строки за своїм змістом є юридичними фактами, а за своєю формою – установленими законом чи судом часовими обмеженнями, у межах яких суд,

---

[183] Юдельсон К. С. Советское гражданское процессуальное право / К. С. Юдельсон, В. П. Воложанин. –М. : Юрид. лит., 1965. – 470 с.

[184] Советский гражданский процесс : [учеб. для вузов по спец. «Правоведение»] / [В. П. Воложанин, Н. А. Земченко, А. К. Кац и др.] ; отв. ред. К. И. Комиссаров, В. М. Семенов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит. , 1988. – 479 с.

[185] Шакарян М. С. Гражданский процесс : учебник / М. С. Шакарян ; под ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1993. – 560 с.

[186] Комаров В. В. Процесуальні строки. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Барнакова ; за заг. проф. В. В. Комарова. – Х., 2008. – 928 с.

[187] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

[188] Гражданский процесс : учебник / И. П. Гришин, Н. М. Корсунов, Ю. Л. Мареев, М. К. Треушников ; под ред. М. К. Треушникова – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Новый юрист, 1998. – 512 с.

[189] Цивільний процес України : академічний курс / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

сторони, 3-і особи, заінтересовані особи повинні виконати певні процесуальні дії [190] [501, 74].

М.Й. Штефан зазначає, що категорія «строк» у ЦПК України визначається як момент часу (dies in guo, terminus) – останній день строку триває до 24-ї години (ч. 5 ст. 70 ЦПК України) і як проміжок часу (dies intra guem, dilatio) – строк обчислюється роками, місяцями і днями (ст. 68 ЦПК України). За його визначенням цивільно-процесуальні строки – це строки, встановлені ЦПК України для вчинення процесуальних дій судом і учасниками процесу в цивільному судочинстві[191] [482, 179].

Отже, на нашу думку, «незважаючи на різні думки щодо поняття «процесуальні строки», їх визначення є однотипними, оскільки їх суттю є «проміжок», «період», «момент» процесуального часу, який встановлюється законом або судом для вчинення учасниками судового процесу процесуальних дій. Таке поняття процесуальних строків характерно для всіх процесуальних галузей права, оскільки всі судові процеси є рухом процедури у просторі й часі» [192] [187, 114]. Безумовно, кожен процес, незалежно від того є він юридичним (процесуальним) чи виробничим або технологічним, пов'язаний із рухом справи вперед. При цьому сам час як фізична категорія є безупинним і безмежним. Його не можна уповільнити чи відновити як процесуальну категорію, бо процесуальні строки – це певна умовність, яку прийнято в судочинстві з метою спонукання учасників судових процесів до певних дій, а в разі його ігнорування – до обмеження чи втрати процесуальних прав.

---

[190] Ясинок М. М. Строки розгляду цивільних справ в окремому провадженні [Текст] / М. М. Ясинок // Всеукраїнська науково-практична конференція «Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України». Секція 1. «Проблемні питання цивільного права та процесу України, 27 лист.2009 р. – Донецьк : ДЮІ, 2009. – С. 74-76.

[191] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

[192] Курило М. П. Процесуальні строки в різних галузях процесуального права: можливості уніфікації / М. П. Курило // Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства : міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 травня 2013 р., Київ : у 2-х ч. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2013. – Ч. ІІ. – С.113-115.

Зрозуміло, що процесуальний строк є завжди визначеним часовим проміжком із чіткими межами, конкретним часовим параметром, що має свій початок і закінчення. При цьому треба зауважити, що це поняття у процесуальних галузях права розуміється як певна статична категорія. Процесуальне законодавство використовує таку особливість у всіх процесуальних галузях права і пов'язує це із днями та місяцями. Разом з тим, навіть процесуальні строки з їх статичністю характеризуються своєю плинністю. Тому законодавець, установлюючи в законі процесуальний строк із зазначенням його меж, сподівається на те, що суб'єкт процесуальних правовідносин за умови його наполегливості вчинить усі необхідні процесуальні дії з тим, щоб мати можливість захистити своє право, свободу чи інтерес в суді. Таким чином, ми говоримо про те, що в межах дії процесуального строку за особою зберігається право на вчинення певних процесуальних дій.

Інша справа, скористається така особа своїм правом чи ні (принцип диспозитивності). Якщо ж позивач чи відповідач використає своє право, він отримає певний юридично-процесуальний результат. Якщо ж ні позивач, ні відповідач не скористаються своїм правом, то за межами процесуального строку вони втрачають своє право на вчинення процесуальних дій, а тому й не матимуть процесуального результату.

Безумовно, час (строк) як фізична категорія не може зменшуватися чи збільшуватися. Ми у своєму дослідженні говоримо про процесуальний строк як про статичну категорію, яка хоча і має свою плинність, але обумовлена судовим процесом, тому вона не може збігатися з реальним часом.

У частині класифікації процесуальних строків необхідно звернути увагу на роботу Г.П. Бужинскаса «Процесуальні строки в радянському судочинстві», у якій автор, на нашу думку, дає найбільш широку характеристику видам процесуальних строків. Так, він поділяє строки за такими категоріями: 1) за формою вираження у нормах права (імперативні, диспозитивні процесуальні строки); 2) за способом визначення тривалості (визначені, невизначені

процесуальні строки); 3) за тривалістю (строки-моменти, строки-періоди); 4) строки, які з урахуванням окремих елементів створюють у цілому цивільний процес (строки вчинення певних процесуальних дій, строки розгляду і вирішення цивільних справ, строки, що визначають можливість заінтересованих осіб подати скаргу чи внести подання на рішення, строки виконання рішень); 5) за характером виникнення (строки, що спливають, строки, що настають); 6) за суб'єктами процесуальних правовідносин, яким вони адресовані (строки, яких зобов'язаний дотримуватися суд (суддя), строки, яких зобов'язані дотримуватися особи, що беруть участь у справі, строки, що впливають на діяльність інших суб'єктів процесуальних відносин, строки, адресовані особам і органам, які не беруть участі у справі); 7) за ступенем впливу на інтенсивність процесу (строки, що безпосередньо впливають на інтенсивність процесу, строки, що забезпечують динамізм справи); 8) за способом реалізації юридичних норм, у яких закріплені процесуальні строки (строки, що реалізуються у правовідносинах як обов'язок або право суб'єкта вчинити певну процесуальну дію) [193] [71, 78-98].

За нині чинною теорією процесуального права, незалежно від процесуальної галузі, процесуальні строки поділяються на ті, що визначаються законом, і ті, що встановлюються судом.

Якщо ми говоримо про строки, які встановлюються законом, то такі строки з точки зору їх конкретики можна поділити на а) точно визначені і б) неуточнювані строки. За спеціалізацією їх ще поділяють на загальні і спеціальні. У цій частині С.В. Васильєв [194] [72, 109-111], С.С. Бичкова [195] [63] вказують, що за способом їх встановлення строки поділяються на законні і судові. Залежно від суб'єктів, яким вони адресовані, дослідники поділяють їх на три групи: а) процесуальні строки, які стосуються всіх суб'єктів на різних

[193] Бужинскас Г. П. Процессуальные строки в советском гражданском судопроизводстве : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бужинскас Гинтаутас Петрович. – М., 1987. – 206 с.

[194] Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х. : Одіссей, 2008. – 480 с.

[195] Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України : нав. посібник / С. С. Бичкова. – К. : Атака, 2006. – 384 с.

стадіях судового процесу; б) процесуальні строки, які встановлюються для певних дій учасників процесу; в) процесуальні строки, які стосуються інших учасників процесу. С.С. Бичкова, крім того, поділяє процесуальні строки на абсолютно визначені і відносно визначені[196] [63, 149-150]. Цю думку підтримує і С.І. Чернооченко [197] [461, 105-106]. Ми вважаємо, що назва строків «абсолютно визначені» і «відносно визначені» є більш вдалою, а тому під абсолютно визначеними строками розуміємо ті, що визначені цифрами. Разом з тим вони супроводжуються обов'язковими прив'язками, які вказують на певний юридичний факт, який сприймається як початок їх витоку.

Наприклад, відповідно до ч.1 ст. 129 ЦПК України «попереднє судове засідання повинно бути призначено і проведено протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі». «Заява про забезпечення доказів розглядається протягом п'яти днів з дня її надходження» (ч.2 ст. 135 ЦПК). «Особи, які не мають можливості подати доказ, який вимагає суд… зобов'язані повідомити про це суд… протягом п'яти днів з дня отримання ухвали» (ч.4 ст.137 ЦПК). «Суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі» (ч.1 ст.157 ЦПК).

Аналогічну технологію щодо встановлення точних – абсолютно визначених – строків мають як Господарський процесуальний, так і Кодекс адміністративного судочинства.

Так, ч.1 ст. 69 ГПК України зазначає, що «спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви». У ч.1 ст. 122 КАС передбачено, що «адміністративна справа має бути розглянута і вирішена протягом розумного строку, але не більше місяця з дня відкриття провадження у справі».

[196] Там само, с. 149-150.

[197] Чернооченко С. І. Цивільний процес : навч. посібник / С. І. Чернооченко – вид. 2-е переробл. та доп. – К. : УЛ, 2005. – 472 с.

Отже, точні – абсолютно визначені строки – це такі строки, які встановлюються законом і відіграють роль конкретних процесуальних обмежень, що спонукають особу до вчинення певних процесуальних дій під страхом втрати процесуального права. При цьому абсолютно визначені строки, які встановлюються законом, характеризуються їх ідеальним виміром і адресуються в першу чергу суду для їх дотримання та здійснення контролю в дотриманні таких строків іншими суб'єктами процесуального права.

У той же час неуточнені – відносно визначені – строки характеризуються своєю неоднозначністю як щодо назв, так і щодо часу їх дії. Незважаючи на це, такі строки є швидкоплинними, вони як процесуальна пружина спонукають суд у безумовному порядку до обов'язкового їх дотримання, виходячи з логіки та змісту конкретної процесуальної норми. Неуточнені – відносно визначені – строки мають місце в усіх процесуальних галузях права. Наприклад, ч. 7 ст. 6 ЦПК України закріплює строк «негайно». Це ж має місце і в ч. 3 ст. 117, ч. 5 ст. 118, ч. 1 ст. 133, ч. 2 ст. 134 КАС України та у ст. 43-6 ГПК України. У ч. 1 ст. 104 та ч. 5 ст. 105 ЦПК вжито термін «не пізніше наступного дня», це ж має місце і в ч. 2 ст. 188 та ч. 1 ст. 189 КАС, а ч. 1 ст. 105 ЦПК передбачає «у день надходження». Такі неуточнені – відносно визначені – строки, як «під час розгляду» (ч. 3 ст.8 ЦПК); «невідкладно» (ч. 4 ст. 108 та ч. 3 ст.109 КАС); «протягом розумного строку» (ч. 1 ст. 111 КАС, ч. 1 ст. 122 КАС, ч. 1 ст. 157 ЦПК); «під час розгляду» (ч. 1 ст. 19 ЦПК); «до початку з'ясування» (ч. 3 ст. 23 ЦПК); «протягом всього часу» (ч. 1 ст. 137 КАС); «під час ухвалення судового рішення» (ст. 82-1 ГПК); «будь-який час» (ч. 1 ст. 194 КАС) характеризують не стільки процесуальний час, скільки швидкість реагування суду та інших учасників судового процесу на ті чи інші процесуальні моменти. Такий підхід посилює контролюючі функції суду щодо учасників судового процесу і навпаки.

У судовій стадії розгляду справ, яка починається з відкриття судового засідання, як правило, діють процесуальні строки, які встановлюються судом. При цьому межі таких строків установлюються судом, виходячи із розумності та об'єктивної

доцільності. Так, «у разі неможливості продовження розгляду справи… суд оголошує перерву на час, необхідний для цього» (ч. 2 ст. 191 ЦПК). «Суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, призначає відповідно день нового судового засідання або його продовження» (ч. 3 ст. 191 ЦПК). Однією з підстав для оголошення перерв чи відкладення засідання є необхідність надання доказів, на що звертає увагу і п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. №5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» чи проведення експертиз [198] [258]. Аналогічні підходи до встановлення процесуальних строків під час судового засідання знаходимо і в ч. 3 і ч. 4 ст. 77 ГПК та ч. 2 і 3 ст. 150 КАС України.

Відповідно до ч.6 ст. 152 ГПК України: «Суд може встановити регламент промов осіб, які беруть участь у справі, який визначає їх тривалість». Частина ч.7 ст.193 ЦПК України зазначає, що:«Суд не може обмежувати тривалість судових дебатів певним часом». Разом з тим суд може зупинити провадження у справі в передбачених законом випадках. (ст. 202 ЦПК, 79 ГПК, 156 КАС). При цьому плин процесуальних строків зупиняється (ст. 203 ЦПК). У той же час суд зобов'язаний відновити такі провадження після закінчення обставин, що були підставою для їх зупинення, і з цього часу плин процесуальних строків продовжується (ст. 204 ЦПК, ст. 79 ГПК, ч. 5 ст. 156 КАС).

Таким чином, судом установлюються лише ті процесуальні строки, які мають місце в розпочатому судовому процесі, оскільки вони пов'язані виключно з рухом справи чи певними процесуальними діями. Як бачимо, законодавець не втручається безпосередньо в судовий процес, надавши право його ведення виключно суду. У той же час через процесуальні строки законодавець контролює і спрямовує процесуальні дії суду. Такий підхід до регулювання

[198] Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова № 5 Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09.

процесуальних строків є логічним, а тому аналогічну концепцію процесуальних строків було застосовано і в КАС та ГПК України.

Крім того, із точних – абсолютно визначених – строків необхідно виокремити інстанційні строки, оскільки вони жодним чином не регулюють судовий процес і не впливають на його оперативність. Такі строки відіграють роль процесуальних «шлюзів», через які поєднуються різні судові інстанції. Так, апеляційна скарга подається до суду впродовж 10 днів із дня проголошення рішення суду першої інстанції (ч. 1 ст. 294 ЦПК), касаційна скарга подається впродовж 20 днів після розгляду справи апеляційним судом (ч. 1 ст. 325 ЦПК).

Разом з тим, незважаючи на те, що такі строки є статичними та мають чітко визначену законом тривалість, у межах якої за особою зберігається право на виконання певних процесуальних дій, після закінчення таких строків особа втрачає таке право. Саме такі строки можуть бути подовженими. І це має місце не лише в цивільному (ч. 3 ст.294 ЦПК), але і в господарському (ч.2 ст.93 ГПК) та адміністративному (ч. 4 ст.186 КАС) судочинстві. Такий підхід законодавця до можливостей продовження процесуально-інстанційних строків пов'язується із доступом особи до суду апеляційної та касаційної інстанції.

Питання міжінстанційних строків висвітлювалося в науковій статті Л.А. Терехової «Межинстанционные периоды в гражданском процессе и их фиксация» [199] [420, 60-62], але в цій праці зазначалися лише вади таких строків та їх нормативне закріплення, їх значення та поняття. Разом з тим науковці не звернули уваги на такий поділ загальних строків і це питання залишилося поза їх увагою, хоча насправді такі строки є відокремленими, вони мають виключно обмежувальний характер, що, безумовно, спонукає особу до цілої низки процесуальних дій, незважаючи на те, що такі дії і перебувають за межами не лише процесуальної форми судових процесів, але й усіх підготовчих дій, які пов'язані з діями суду та контролюючими його

[199] Терехова Л. А. Межинстанционные периоды в гражданском процессе и их фиксация / Л. А. Терехова // Российская юстиции. – 2008. – № 10. – С. 60-62.

функціями. Дані строки делегуються, у першу чергу, апелянтам та касаторам, але контролюються апеляційною та касаційною інстанціями на предмет дотримання таких строків.

Разом з тим процесуальні строки не є безкінечними, їх плинність передбачена процесуальними нормами права і такі строки закінчуються. Ураховуючи той факт, що це штучні категорії, їх можна подовжити. При цьому інститут подовження процесуальних строків може мати місце незалежно від того, законом чи судом такі строки встановлені. Відновлення таких строків пов'язується з їх поновленням. Поновлення інстанційних строків є процесуальними гарантіями законодавця на отримання особою судового захисту на всіх рівнях судової системи. У той же час такі гарантії не є загальними. Вони повязуються з поважністю причин пропуску інстанційних строків, які пов'язані з: а) непереборною силою (землетруси, шторми, хвороби тощо); б) життєвими ускладненнями (смерть близьких, травми тощо); в) порушенням процесуальних прав апелянта. В іншому випадку апеляційна скарга залишається без розгляду (ч. 3 ст. 294 ЦПК, ч. 2 ст. 93 ГПК), а касаційна скарга підлягає поверненню (ч. 3 ст.325 ЦПК). Таким чином, апеляційна чи касаційна інстанції не розглядають апеляційні чи касаційні скарги по суті при пропущенні особою інстанційних строків.

Разом з тим у судових процесах існують і строки, які не є визначеними. Вони складають собою невидиму матерію судових процесів. Це ті процесуальні строки, у межах яких здійснюються певні процесуальні дії. Наприклад, законодавець не встановлює час для роз'яснення процесуальних прав, час для пояснень сторін, 3-х осіб, їхніх представників тощо.

Усі вищезазначені види строків ми можемо узагальнити в понятті розумних строків, які обмежені в цивільному і господарському процесі двома місяцями (ст. 157 ЦПК, ст. 69 ГПК), а в адміністративному процесі одним місяцем (ч. 1 ст. 122 КАС).

Безумовно, уніфікація всіх видів процесуального законодавства можлива лише тоді, коли їх основоположні процесуальні принципи та процесуальні інститути аналогічні за своєю формою і змістом чи

збігаються за своїми ознаками. Процесуальні строки – це один із основоположних процесуальних інститутів, який регулює плинність судових процедур, зберігає процесуальне право у своїх межах і обмежує процесуальне право із закінченням строку. Таким чином, ми говоримо про загальні процесуальні строки, які мають місце в судах першої інстанції незалежно від процесуальних галузей права.

Отже, ми «можемо класифікувати процесуальні строки за їх функціями:

а) загальні процесуальні строки (такі, які встановлюються судом для всіх учасників судового процесу в межах процесуальної форми судових процесів);

б) точні – абсолютно визначені – строки, встановлені законом (такі, що встановлюються законом у цифровому вимірі з метою контролюючих функцій);

в) неуточнені – відносно визначені – строки (такі, що не обумовлені в процесуальних нормах, але впливають на динаміку процесуальних дій і є їх часовим відображенням);

г) індивідуальні процесуальні строки (такі, що визначають загальний обсяг усіх процесуальних дій суду і кожного учасника судового процесу від початку до закінчення судової справи);

д) інстанційні процесуальні строки (такі, що пов'язані з переходом судового процесу від однієї стадії до іншої)»[200] [196, 104].

Безумовно, процесуальні строки мають своє закріплення не лише в різних процесуальних кодексах нашої держави, але й мають закріплення і на рівні міжнародного права. Так, ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини зазначає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом». Така позиція міжнародного права стосується не лише України, а всіх європейських країн, які ратифікували дану Конвенцію

[200] Курило М. П. Щодо можливості уніфікації інституту процесуальних строків у Судовому процесуальному кодексі/ М. П. Курило // Правничий вісник Університету «Крок». – Вип.16. – К., 2013. – С. 100-105.

[201] [131]. Неналежне виконання процесуального законодавства судами різних країн, у тому числі й у питаннях строків розгляду справ, неналежне дотримання Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини щодо цього питання призвело до того, що в 2011 році до Європейського суду надійшло 139 650 звернень, із яких 28, 9% припадало на Росію, 10, 9% – на Туреччину, 8, 6% – на Румунію, 7, 5 % – на Україну.

У 2012 році кількість таких звернень склала 152 000 (практика Євросуду) [202]. Переважна більшість таких звернень пов'язана з надмірно довгими розглядами судових справ, які перебувають за межами розумних строків. Щодо змісту поняття розумних строків, зазначимо, що в п.11 ч.1 ст. 3 КАС України дається по суті розширене його визначення: розумний строк – це найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів. Інші процесуальні кодекси взагалі не дають визначення поняття розумних строків.

На нашу думку, розумні строки – це такі строки, у межах яких розглядається і вирішується кожна справа з позицій логічного, чітко обумовленого законом і судом процесуального часу, який витрачається на кожну процесуальну дію і в цілому на весь розгляд справи.

Незважаючи на те, що в теорії судового процесу питання «розумних строків» є оціночним поняттям [203] [473, 32], усе ж воно, як бачимо, має свій технічний зміст. Поняття розумних строків – це не лише процесуальна категорія, але й одночасно індивідуалізовано-психологічна категорія, яка, безумовно, залежить від індивідуальності конкретного судді. Це пов'язано перш за все з оперативністю проведення технічно-процесуальних дій, а саме з: а)

[201] Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини. – К. : Київська правда, 1998. – 71 с.

[202] Україна – четверта в Європі за кількістю заяв до Європейського суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua.

[203] Шевчук С. В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: Європейський досвід та українські реалії / С. В. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 8. – С. 31-36.

оперативним відкриттям провадження у справі; б) чіткою організацією судового процесу; в) умінням швидко приймати рішення; г) умінням оперативно аналізувати докази; д) знанням чинного матеріального і процесуального законодавства; є) умінням логічно, точно і лаконічно викласти свою позицію в письмовій формі судового рішення.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що «процесуальні строки – це проміжки процесуального часу, які обумовлені процесуальними нормами права чи на встановлення яких суд отримав дозвіл законодавця, у межах яких здійснюється охорона процесуального права суб'єктів судового процесу і з завершенням яких така охорона закінчується» [204] [187, 115]. Процесуальні строки, що безпосередньо стосуються правосуддя, не лише встановлюються судом, але й регулюються та контролюються ним. Такі процесуальні строки, незважаючи на їх самостійне місце в процесуальних кодексах, відіграють роль доповнень до розпорядчих процесуальних строків, які характеризуються чіткими обмеженнями їх початку і закінчення. Синтез таких строків впливає на щільність судових процесів, оскільки чим щільніше відбуваються на процесуальній часовій прямій процесуальні правовідносини незалежно від галузей процесуального права, тим коротшими стають судові процеси, чим забезпечується прискорення захисту або відновлення порушених прав та законних інтересів учасників процесу.

Дію процесуальних строків можна назвати процесуальною гравітацією, яка утримує справу між її зупиненням і поновленням у межах процесуальної форми судових процесів, що не дає можливості процесуальній формі судових процесів перебувати в аморфному стані, підтримуючи її через особисту імперативність у межах такої форми.

[204] Курило М. П. Процесуальні строки в різних галузях процесуального права: можливості уніфікації / М. П. Курило // Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства : міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 травня 2013 р., Київ : у 2-х ч. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2013. – Ч. ІІ. – С.113-115.

Разом з тим ми говорили про те, що процесуальні строки не є динамічною категорією, як фізичний час, оскільки процесуальні строки – це штучні утворення, які виникають не природно, а на основі норм процесуального права. У зв'язку з цим такі строки є процесуальними фікціями, а тому вони регулюють лише динаміку судових процедур, які можуть зупинятися, поновлюватися, подовжуватися у зв'язку з об'єктивними обставинами, які мають місце у процесуальному праві і називаються процесуальними ускладненнями. Наприклад: неможливість розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського чи кримінального або адміністративного судочинства (п.4 ч.1 ст. 201 ЦПК). Аналогічний підхід до застосування процесуальних строків при процесуальних ускладненнях мають як господарський (ч.1ст.79 ГПК), так і адміністративний кодекси (п. 3 ч. 1 ст. 156 КАС).

Отже, аналіз процесуального законодавства різних галузей права свідчить, що процесуальні строки є процесуальними фікціями, оскільки вони не збігаються і не пов'язуються з реальним фізичним часом. Це той процесуальний механізм, який встановлює межі процесуальної форми судових процесів. Залежно від тривалості процесуальних строків визначається і тривалість процесуальної форми судових процесів. Ось чому процесуальні строки впливають не лише на оперативність розгляду справ, а й на межі можливих процесуальних форм на кожній стадії судового процесу. Так, у 2010 році з порушенням процесуальних строків було розглянуто 213 тис. цивільних справ, 11 тис. судових наказів, 34 тис. господарських справ та 169,5 тис. адміністративних справ[205] [18, 17-33].

У 2011 році відповідно було 116,6 тисяч цивільних справ, 207,4 тис. адміністративних справ, 34 тис. господарських справ [206]

[205] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

[206] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – С. 28-42.

[15]. У 2012 році було 85,4 тис. цивільних справ, 69,4 тис. адміністративних справ, 29 тис. господарських справ [207] [16].

Безумовно, інститут процесуальних строків є спільним для всіх процесуальних галузей права. Ураховуючи те, що зміст поняття процесуальних строків ідентичний у всіх процесуальних галузях права, вважаємо, що його можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі. Процесуальні строки в такому кодексі повинні виконувати не лише функцію оперативності в розгляді справ, але й функцію процесуальної безпеки, суть якої полягає в тому, щоб закріпити в кодексі цілу низку понять, наприклад, розумних строків, робочих строків, поважності причин, які б дали можливість особі поновити процесуальний строк тощо.

Необхідно переглянути строки апеляційного і особливо касаційного оскарження судових рішень у напрямі їх збільшення. Наприклад, оптимальний строк апеляційного оскарження – 15 днів, а строк касаційного оскарження – один місяць. Скорочення таких строків впливає на доступ особи до правосуддя, оскільки такі строки характеризуються своєю остаточністю, а тому саме вони впливають на можливість розгляду справ в апеляційному та касаційному провадженнях. Вони виходять за межі процесуальних процедур, тому особі самій доводиться отримувати судові рішення під час звернення до касаційного суду. При цьому такі рішення повинні мати «мокрі» печатки. Практика показує, що після розгляду справ в апеляційних інстанціях відразу отримати судові рішення практично неможливо, оскільки суди посилаються на необхідність їх оформлення, але коли до них звертаються вдруге, то з'ясовується, що справу вже відправлено до суду першої інстанції. У спеціалізованих судах ще складніше, оскільки апеляційні суди є міжобласними, а тому через великі відстані до них сторони, треті особи, їх представники часто не беруть участі в судових процесах апеляційних інстанцій. Останні ж

[207] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&.

через свою завантаженість дуже часто порушують строки розгляду справ, а строки повернення справ у місцеві суди закон не передбачає. Тому є нагальна необхідність збільшити процесуальні строки інстанційного характеру.

Безумовно, необхідно надати суддям можливість змінювати загальні строки, які встановлюються законом і мають місце не лише в підготовчій частині чи попередньому розгляді справ. Наприклад, ч. 1 ст. 121 ЦПК України зазначає, що суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 119 і 120 цього Кодексу, або без сплати судового збору, постановляє ухвалу, у якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п’яти днів із дня отримання позивачем ухвали.

Такий строк необхідно розглядати як робочий. Він не впливає на загальний строк розгляду справ, передбачений ст. 157 ЦПК України. Але, отримавши таку ухвалу суду в п’ятницю в селі за п’ятдесят-шістдесят кілометрів від райцентру, де знаходиться суд, намагатися сплатити недоплачений судовий збір марно. Особі доведеться витратити ще один день на поїздку до райцентру для сплати судового збору. Це є настільки незручним, що люди не мають можливості це зробити, а суди майже завжди за таких обставин відмовляють особі у відкритті проваджень у справі, порушуючи з формальних причин право особи на правосуддя. Такі строки повинні встановлюватися судом, оскільки судді на місці мають реально оцінити в кожному випадку віддаленість особи від суду, можливі строки отримання ухвали суду, можливі строки виконання ухвали суду, строки подання документів до суду.

На нашу думку, "в ухвалі про відкриття провадження у справі суддя може надати строк відповідачу на подання зустрічного позову. Такий підхід сприятиме оперативності, оскільки сьогодні «відповідач має право пред’явити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті» (ч.1 ст.123 ЦПК). Якщо ж це сприйняти так, як зазначено в даній нормі, то відповідач за день до розгляду справи, на яку вже викликані всі учасники судового процесу, подає зустрічний позов. Це

означає, що справу потрібно відкладати для вручення позивачеві зустрічного позову і надання йому часу для свого захисту. Це ж саме стосується і третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору. З урахуванням даних обставин судовий процес уже з вини законодавця починає затягуватися"[208] [198, 168].

Аналогічно повинна мати процесуальні строки і процедура направлення заперечення відповідача проти позову (ст.128 ЦПК), оскільки сьогодні суди не направляють заперечень позивачам, бо закон не зобов'язує до цього. Отже, заперечення по суті є таємницею для позивача.

Сьогодні в усіх процесуальних галузях права відсутня процедура обміну сторін змагальними паперами, тобто сторони не зобов'язані всі докази, які вони хочуть надати суду, направити іншій стороні для ознайомлення. Необхідно, щоб докази, які не отримала інша сторона, не могли фігурувати в поточному судовому засіданні, оскільки це зумовлює відкладення розгляду справи для ознайомлення з доказами і підготовки до захисту в разі заявленого про це клопотання. Установлення судом процесуального строку в таких випадках сприятиме логічності й безумовній оперативності в розгляді справи.

Крім того, строк проведення попереднього судового засідання повинен установлюватися не законом «протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі» (ст.129 ЦПК), а судом, оскільки суд реально невзмозі провести такі судові процеси в занадто короткі строки. Аналогію вбачаємо в ЦПК 1963 року, згідно з яким суд зобов'язували розглянути справу про поновлення на роботі у 7-ми денний строк, а про стягнення аліментів – у 10-ти денний строк (ст.148 ЦПК 1963 р.) [209] [456].

На нашу думку, необхідно надати судам більшої самостійності в регулюванні процесуальних строків, обмежившись лише загальним

[208] Курило М. П. Щодо необхідності подовження окремих процесуальних строків / М. П. Курило // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 167-170.

[209] Цивільний процесуальний кодекс Української РСР : офіц. текст із змін. і доп. на 11 січня 1982 р. – К. : Політвидав. України, 1983. – 199 с.

строком розгляду справи, який встановлюється законом, та інстанційними строками. Ми не заперечуємо процесуальні строки, які встановлюються законом, але їх регламентація кожного разу повинна носити логічний характер. Так, законодавець, установлюючи строки попереднього розгляду справ, тут же їх і скасовує через те, що попередній розгляд справ тепер є необов'язковим (ч.7 ст. 130 ЦПК). Як бачимо, у ЦПК має місце нелогічна наявність процесуальних строків, які регламентують проведення попередніх судових засідань, і необов'язковість таких процесуальних дій.

Така ж нелогічність має місце і під час розгляду заяв про забезпечення доказів (ч.2 ст.135 ЦПК), коли законодавець зазначає, що «заява про забезпечення доказів розглядається протягом п'яти днів з дня її надходження з повідомленням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Присутність цих осіб не є обов'язковою».

У даному випадку ч.2 ст.135 ЦПК за своїм змістом є нелогічною щодо строків розгляду і явки осіб, присутність яких не є обов'язковою.

Безумовно, змістовно нелогічною є і ст.157 ЦПК України, яка регулює загальні строки розгляду цивільних справ, оскільки поняття розумних строків регламентується строками, які встановлено законом. У зв'язку з цим логічно говорити про те, що таке поняття не є оціночним. Якщо ж це строки робочі, про що говорить В.І. Тертишніков [210] [421, 115], то тоді потрібно про це повідомити суб'єктів процесуального права. Ми вважаємо, що строки розгляду справ жорстко не можуть регламентуватися законом, оскільки ми кожного разу будемо мати справу з поняттями «порушення процесуальних строків», що є природно незрозумілим і нелогічним, бо підігнати всі справи до строків, які пропонуються «зверху», неможливо. Це призводить до поспіху в роботі суддів. Порушення встановлених, навіть робочих строків, створює відчуття провини судді, а тому більшість суддів, намагаючись укластись у відведені законом строки, ігнорують об'єктивні обставини, відмовляють у

[210] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

задоволенні логічних і обґрунтованих клопотань, що призводить до скасування великої кількості судових рішень не лише судів першої, але й апеляційної інстанцій. Сьогодні лозунгом правосуддя є: «швидкість розгляду справ понад усе». Але швидкість без якості призводить до ще більшого затягування розгляду справ. Так, у 2010 році понад 1 рік не було розглянуто 17 тис. справ [211] [18, 17]. Але ж потрібно зазначити, що ці цифри є відносними і не відтворюють реальний стан речей зі строками розгляду справ, оскільки такі дані надають самі суди, приховуючи частину справ, які розглянуто з порушенням строків у частині виконання процесуальних дій загальних строків на день, два чи на тиждень.

Не викликає заперечень, що на строки розгляду справ впливає завантаженість суддів. Наприклад, у Канаді суддя місцевого суду не може розглянути більше 200 цивільних справ на рік. В Україні у 2010 році на суддю припадало 121,1 справи на місяць, а в 2011 році таких справ вже було 139,6. У Київській, Чернігівській, Тернопільській, Черкаській, Вінницькій областях такий показник складав відповідно 198, 193, 175, 173, та 165 справ відповідно на одного суддю [212] [18].

З урахуванням даних обставин необхідно визначити критерії нормування навантаження суддів. Система нормування дасть змогу врегулювати кількість справ, які суддя зможе розглянути за певний час із дотриманням норм процесуального закону. Наявність чітко визначеної норми праці для судді дасть можливість установити, наскільки ефективно організовано судовий процес як тим чи іншим суддею зокрема, так і судом взагалі. Ці питання організаційного характеру прямо пов’язуються із загальними процесуальними строками і вимагають уваги сучасних дослідників.

[211] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33

[212] Там само.

2.3 Докази та доказування в позовному провадженні цивільного, адміністративного і господарського процесуального права та можливості їх уніфікації

Кожна сфера людських стосунків, у якій має місце конфлікт, що потребує судового розв'язання, безумовно, пов'язується з наданням суду доказів та посиланням на них, оскільки лише на цій підставі можливе аргументування подій чи зіставлення позицій. Отже, докази в загальному розумінні – це все те, чим ми оперуємо щодо тих чи інших подій, дій чи обставин, з метою переконання іншої сторони в наявності свого права чи заперечення такого права в інших осіб.

Безумовно, докази не виникають самі по собі. Вони мають або природне походження, або створені людиною як певні документи чи речі. Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що всі речі матеріального світу з точки зору їх фізичних властивостей, форми, об'єму, деформаційних можливостей є потенційними доказами зі своїм явним чи прихованим змістом. З урахуванням даних обставин виникає питання, що ж таке докази та чи є вони одноманітними в усіх процесуальних галузях права?

Незважаючи на те, що законодавець визначив поняття доказів, закріпивши його дефініцію в законі, ця фундаментальна процесуальна категорія залишається предметом дискусій і вимагає глибокого дослідження та наукового обґрунтування.

Уперше на поняття доказів звернули увагу вчені-процесуалісти другої половини XIX століття, коли в Російській імперії в 1864 році було проведено судово-правову реформу і прийнято Статут цивільного судочинства та Статут кримінального судочинства.

Так, К.І. Малишев у своєму підручнику «Курс гражданского судопроизводства», виданому в 1876 році, писав: «Доказательством в обширном смысле или доводом называется все то, что убеждает наш ум в истинности или ложности какого-либо факта или положения» [213]

[213]. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства : [в 3-х т.] / К. И. Малышев. – СПб., 1876. – 454 с.

[216, 344]. Є.В. Васьковський під доказами розумів «средства, с помощью которых производится доказывание» [214] [74, 238].

За радянських часів поняття доказів розглядалося з позицій матеріалістичної теорії права, за якою докази не є засобами переконання суду, а є засобами досягнення істини у справі. У цьому зв'язку С.Н. Абрамов зазначав, що докази – це засоби, які використовує суд для встановлення матеріальної істини [215] [6]. К.С. Юдельсон також стверджував, що під доказами необхідно розуміти засоби і способи для встановлення об'єктивної істини [216] [487]. Разом з тим такі наукові підходи до визначення поняття доказів не знайшли свого закріплення в Основах цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, прийнятих у 1961 році (далі – Основи). Так, ст. 17 Основ передбачала, що доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані.

Ця позиція в подальшому знайшла своє відображення в Цивільному процесуальному кодексі 1963 року і була трансформована в усі нині чинні процесуальні кодекси.

Так, стаття 57 ЦПК України зазначає: «Доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, які мають значення для вирішення справи».

Згідно зі ст. 69 Кодексу адміністративного судочинства України доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових речових доказів, висновків експертів

[214] Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.

[215] Абрамов С. Н. Гражданский процесс : учебник / С. М. Абрамов. – М. : Госюриздат, 1948. – 483 с.

[216] Юдельсон К. С. Гражданский процесс : учеб. / К. С. Юдельсон. – М., 1965. – 344 с.

Аналогічне поняття доказів дається і в кримінальному та господарському судочинстві (ст. 65 КПК, 32 ГПК).

Таким чином, законодавець, незалежно від процесуальних галузей права, під доказами розуміє будь-які факти, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, якими обґрунтовується чи заперечується відповідно позиція позивача чи відповідача. Безумовно, такі визначення поняття є надто загальними для розуміння сутності доказів та доказування в судових процесах, оскільки це визначення чітко не розкриває поняття доказів, їх зміст, відносність та допустимість доказів за їх змістом, формою, часом надання, видами тощо. Ці та інші питання дають підстави говорити не просто про інститут доказів та доказування, а про цілий процесуальний напрям – «доказове право» [217] [278].

Більшість американських юристів вважає, що доказове право, яке викладається в США як самостійний курс, є частиною різних процесуальних галузей права. При цьому чітко розмежовуються судовий процес, який передбачає правила судового розгляду, створені для ухвалення судового рішення, і докази як засоби для переконання суддів і присяжних, які підкоряються правилам логіки [218] [493, 159].

С.Я. Фурса і Т.В. Цюра вважають, що такий напрям дослідження є доволі перспективним, але вони ставлять під сумнів саму назву такого напряму, оскільки в цивільній справі «виникатиме обов'язок доказування, а не право» [219] [442, 23].

Ми можемо погодитися з такою позицією, оскільки позивач звертається до суду добровільно, використовуючи своє право на звернення до суду з метою захисту своїх порушених прав, свобод чи інтересів. При цьому сторони на власний розсуд розпоряджаються своїми правами щодо предмета спору (ч. 2 ст. 11 ЦПК ст. 2 ГПК,ч. 3

[217] Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве / И. В. Решетникова. – М. : Норма, 2000. – 288 с.

[218] Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М. : Изд-во Норма, 1999. – 312 с.

[219] Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі : науково-практичний посбник / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2005. – 256 с.

ст. 4 КАС). Але в подальшому ч. 3 ст.10 ЦПК вже посилює обов'язок по доказуванню, зазначаючи, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається (ч. 3 ст. 10 ЦПК). У той же час ч. 1 ст. 60 ЦПК України вже жорстко вимагає від кожної зі сторін обов'язкового доведення тих обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Господарський процесуальний кодекс більш виважено ставиться до обов'язку доказування. Так, ст. 33 ГПК зазначає «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень». Аналогічно трактує обов'язок доказування і ч. 1 ст. 71 КАС України.

Таким чином, поняття доказів і обов'язки по доказуванню в усіх трьох процесуальних галузях права є схожими.

Разом з тим ми вважаємо, що законодавець не повинен покладати на сторони зобов'язання по доказуванню, оскільки це швидше право сторін, а ніж обов'язок. Пленум Верховного Суду України «Про порядок розгляду справ у суді І інстанції» зазначає, що явка сторін у судове засідання є їх правом, а не обов'язком. Якщо зіставити логіку цих двох позицій, то можна зробити висновок, що, безумовно, доказування є правом сторін, а не їх обов'язком.

У той же час Є.Д. Лук'янчиков та В.П. Євтушок зазначають, що поняття «докази» за своїм змістом відповідає терміну «інформація» [220] [211, 50].

Ми погоджуємося з цією позицією, оскільки під поняттям доказів розуміємо не відокремлену одиницю інформації, якою є кожен доказ, а загальну сукупність носіїв інформації. Треба зазначити, що за наявності цілої низки доказів на їх інформаційному полі виникає інформаційний хаос, який упорядковується системною логікою судді. Звичайно, це складний процес, який, до речі, стосується і сторін, оскільки останні також здійснюють аналітичну роботу зі змістом своїх доказів, формуючи при цьому свою правову

[220] Лук'янчиков Є. Д. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення / Є. Д. Лук'янчиков, В. П. Євтушок // Вісник Запоріжського юридичного інституту. – 1999. – № 3 (8). – С. 47-52.

позицію. Таким чином, учасниками доказового процесу з точки зору аналітичної роботи зі змістом доказів є не лише суд, а і сторони.

Особливе місце в цьому процесі належить позивачам. Безумовно, у питаннях організації на стадії звернень до суду вони займають активну позицію. Їх внутрішнє переконання у правоті своїх дій поступово створює таку потужну психологічну силу, яка спонукає останніх навіть за відсутності достатніх доказів чи спірності їх позицій звертатися до суду, сподіваючись на співчуття суддів до їх ситуації. У таких випадках позивачі вже не можуть відступитися. Відчуття обов'язкової «перемоги» надає їм ще більшої впевненості. Таким чином, позивачі створюють самі для себе ефект непереборної психологічної сили, яка не дає їм можливостей для відступу. У таких випадках вони часто невзмозі адекватно аналізувати ситуацію, вважаючи, що лише вони праві, а інші просто не можуть зрозуміти їх. Це і є тим психологічним прологом, який під час звернення особи до суду ми назвемо інтересом, оскільки в резолютивній частині позову такий інтерес у вигляді матеріального чи нематеріального блага є обов'язковим атрибутом. Ми говоримо про інтерес як одну зі складових частин майбутнього доказового права, яке неодмінно буде сформовано в Україні і стане предметом викладання на юридичних факультетах [221]. Це буде уніфікована дисципліна, яка поєднає в собі всі особливості щодо змісту доказів та процедури доказування в усіх процесуальних галузях права. Безумовно, розуміння природи формування позову дає розуміння всього того, що пов'язано з доказуванням у судовому процесі.

Разом з тим кожен факт може бути доведений за допомогою засобів доказування. Перелік таких засобів закріплено законодавцем у ч. 2 ст. 57 ЦПК України. До них належать: а) пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків; б) показання свідків; в) письмові докази, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи; г) висновки експертиз. Ідентично перелічує і закріплює

[221] У Сумському національному аграрному університеті на юридичному факультеті кафедри «Правосуддя» проф. М.М. Ясинком уже сформована програма курсу «Доказове право» для магістрів на 2014 рік.

засоби доказування і ч. 1 ст. 69 КАС України. У Господарському процесуальному кодексі з урахуванням особливостей господарських справ засобами доказування визнаються пояснення представників, письмові та речові докази та висновки судових експертиз (ст. 32 ГПК).

Таким чином, доказування в усіх процесуальних галузях права здійснюється за допомогою однакової конструкції засобів доказування. При цьому такий перелік засобів доказування не підлягає розширеному тлумаченню. Тому засобами доказування не є висновки спеціалістів, пояснення заінтересованих осіб тощо.

Кожен із засобів доказування вже своєю назвою інформує про природу отримання доказової інформації. Так, говорячи про спір, ми визначаємо, що його складовими є: а) передумови спору; б) сам спір; в) закінчення спору; г) ті наслідки, які мали місце внаслідок спору. У той же час, якщо мова йде про свідків, то треба розуміти, що ці особи або пов'язані з підставами виникнення спору, або були свідками такого спору і володіють інформацією, яка може стосуватися справи. Якщо ж свідок, даючи показання, не може повідомити джерело інформації, то його показання не набудуть статусу доказів. Отже, показання сторін та показання свідків за своєю природою є першоджерелом у доказуванні.

Письмові й речові докази можуть мати місце лише тоді, коли інформація, яку вони містять, є: а) відносною та б) допустимою. Вважаємо за необхідне наголосити та тому, що на сучасному етапі письмові докази, крім паперової форми, можуть бути представлені в електронному вигляді. Але, за словами Рудої Т.В., «в ЦПК відсутня вказівка на віднесення електронних документів до письмових доказів, не врегульовано порядок дослідження і оцінки електронних доказів у суді, що ускладнює їх використання в процесі» [222] [289, 9].

Якщо ж мова йде про експертизи, то зауважимо, що це докази, які є неприродними, оскільки формуються спеціально на замовлення

[222] Руда Т. В. Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец.12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Руда. – К., 2012. – 24 с.

чи виконання ухвали суду або створюються на основі наукових знань спеціалістом.

Отже, можна стверджувати, що «доказами в будь-якій галузі процесуального права є доказова інформація, яка стосується предмета доказування і міститься в засобах доказування»[223] [178, 122].

На стадії судового доказування позиції позивача й відповідача урівнюються, оскільки сторони в усіх видах судових процесів мають рівні процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст.31 ЦПК, ч.1 ст. 49 КАС, ч. 1 ст. 22 ГПК).

Разом з тим позивач, надавши докази суду на стадії організації судового процесу і вважаючи, що його позиція є правовою, активно контролює процесуальні дії відповідача з точки зору надання останнім заперечень на позов та доказів на підтвердження своєї правоти і за допомогою питань уточнювального характеру, своїх заперечень, питань, пов'язаних зі змістом доказів, заявленням клопотань продовжує вдосконалювати свою правову позицію.

Відповідач на стадії доказування цілеспрямовано протидіє як доказам, які надав позивач, так і предмета спору, природі його виникнення, обґрунтовуючи свою позицію як правову, навіть і за відсутності в нього доказів. У цьому полягає суть позовного провадження, у якому доказування є центром судового процесу в усіх процесуальних галузях права, коли спір ведеться як за наявності доказів, так і за їх відсутності.

Іншим учасником судового процесу є треті особи, які не заявляють вимог на предмет спору. Вони можуть брати участь у процесі на стороні позивачів чи відповідачів, проте така участь має здебільшого пасивний характер. Активність цих суб'єктів має місце лише під час їх пояснень, у яких треті особи, як правило, описують певні дії чи події за участю сторін, висловлюючи особисту позицію щодо предмета спору. Така їх поведінка зумовлюється відсутністю

[223] Курило М. П. Докази та доказування в судових процесах різних галузей процесуального права: можливості уніфікації / М.П.Курило // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 12. – С. 119-125.

заінтересованості щодо предмета спору. Для них судовий процес часто носить інформаційний характер. У таких випадках вони не бажають з'являтися в судове засідання, направляючи до суду заяви про розгляд справ за їх відсутності. Така ситуація має місце в усіх судових процесах незалежно від їх юрисдикційної приналежності.

Прикладом цього може бути справа № 5021/992/12, розглянута колегією суддів Харківського апеляційного господарського суду 18.12.2012 за скаргою фізичної особи-підприємця Аліфанової Тетяни Миколаївни на рішення Господарського суду Сумської області від 26.09.2012р. за позовом Публічного акціонерного товариства "Компанія "Райз", м.Київ до Фізичної особи-підприємця Аліфанової Тетяни Миколаївни, смт.Степанівка Сумського району Сумської області…

У своїй постанові від 18 грудня 2012 р. апеляційний суд зазначив: «виходячи з того, що явка сторін не визнавалася обов'язковою судом апеляційної інстанції, а участь в засіданні суду (як і інші права, передбачені статті 22 ГПК України) є правом, а не обов'язком сторони, колегія суддів вважає за можливе розглянути справу без участі представників позивача за первісним позовом та третіх осіб за наявними у ній матеріалами» [224] [391].

Така ж ситуація мала місце і під час розгляду цим же судом апеляційної скарги Приватного підприємства «Дружба 6» на рішення Господарського суду Сумської області від 20.12.2012р., де треті особи також не заявляють самостійних вимог на предмет спору [225] [323]. Аналогічні ситуації спостерігаємо і в постановах справ

[224] Спр. № 5021/992/12, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 18.12.2012 р., 2012 рік.

[225] Спр. № 17/108-10, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 05 лютого 2013 року, 2013 рік

№ 1109/10106/12 [226] [319], № 2/0301/71/2012 [227] [335], № 905/2828/13 [228] [411], № 5015/801/12 [229] [386] тощо.

Разом з тим існують і треті особи, які заявляють вимоги на предмет спору. Такі випадки є поодинокими і пов'язані, як правило, з діями сторін, які стосуються майна третіх осіб, про що останні можуть і не знати.

Так, Ковпаківський районний суд м. Суми розглядаючи позов П. В. до Сумської міської ради про визнання позивача правонаступником щодо будівель і землі вимушений був об'єднати і розглянути в одному провадженні позов третьої особи – Сумського міського об'єднання громадян «Вікторія», яке подало позов про відмову у встановленні правонаступництва П. В. на будівлі і землю [230] [404].

Аналогічно мало місце заявлення третьою особою самостійних вимог у господарській справі № 5021/29/12 від 16.02.2012 р., яку розглянув Господарський суд Сумської області, де сторонами спору були фізична особа-підприємець і Сумська міська рада. Третьою особою, яка заявляла вимоги на предмет спору з питанням про визнання незаконним рішення Сумської міської ради та його скасування було ТОВ «Східномонтаж-83» м. Суми [231] [388]. Аналогічними є справи № 256/439/13-ц [232] [363], № 2-1566/11 [233] [343], № 5023/2131/12 [234] [392].

---

[226] Спр. № 1109/10106/12, розглянута Кіровським районним судом м. Кіровограда 29 квітня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31425949

[227] Спр. 2/0301/71/2012, розглянута Володимир-Волинським міським судом Волинської області 26 березня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22105305.

[228] Спр. № 905/2828/13, розглянута Господарським судом Донецької області 05 травня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31254968.

[229] Спр. № 5015/801/12, розглянута Господарським судом Львівської області 02 липня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24944977.

[230] Спр. № 592/730/13, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 29 квітня 2013 року, 2013 рік.

[231] Спр. № 5021/29/12, розглянута Господарським судом Сумської області 16.02.2012, 2012 рік

[232] Спр. розглянута Калінінським районним судом м. Донецька Донецької області 16 травня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31207706.

У той же час сторони чи треті особи можуть представляти свої інтереси в суді через представництво. Представниками цих суб'єктів, як правило, є адвокати, фахівці в галузі права тощо. На стадії доказового процесу вони займають найактивнішу позицію. Це зумовлено зобов'язаннями, які вони взяли на себе відповідно до цивільно-правових угод, укладених між ними і довірителями (сторонами, 3-ми особами). На підставі таких угод представники отримують довіреності із зазначенням усього переліку процесуальних прав, які передали їм довірителі. Такий підхід до «процесуально-документального оформлення повноважень представника в різних процесуальних галузях права характеризується ідентичністю, що і поєднує дані галузі права» [235] [496, 48]. При цьому між судом і представником виникають правовідносини безпосередньо процесуального характеру, оскільки представник у першу чергу діє в межах процесуальних норм права, які носять публічний характер, і лише в межах таких процесуальних правовідносин вони діють за рахунок процесуальних прав довірителів, які носять приватний характер, оскільки довіритель не передає своїй довіреній особі процесуальні права, передбачені законом, оскільки такі права неможливо передати, бо вони передбачені процесуальними нормами відповідно до їх процесуального статусу. При цьому треба зауважити, що довіритель лише надає довіреній особі право на користування своїми процесуальними правами, а точніше – певним обсягом своїх процесуальних прав, «у межах яких представник має можливість діяти правомірно. Якщо ж представник діє за межами таких прав, то такі дії будуть нелегітимними» [236] [499, 113].

---

[233] Спр. № 2-1566/11, розглянута Сєвєродонецьким міським судом Луганської області 03 травня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30103566.

[234] Спр. № 5023/2131/12, розглянута Господарським судом Харківської області 08 червня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24795594.

[235] Ясинок М. М, Представництво як міжгалузевий інститут : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор, М. І. Логвиненко. – Суми : Вид-во «Мрія-1», 2006. – 180 с.

[236] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

На цих підставах представники на основі наданих їм повноважень ретельно перевіряють інформаційний зміст кожного наданого сторонами доказу через постановку питань сторонам безпосередньо в ході судового процесу. Разом з тим представники контролюють один одного на предмет змісту таких питань та відповідей на них. Це вони проводять зіставлення доказової інформації на стадії судових дебатів, трактуючи її зміст у світлі вимог своїх довірителів, даючи при цьому юридичну оцінку тим чи іншим діям чи подіям, у яких брав чи не брав участь позивач чи відповідач.

Безумовно, усі ці суб'єкти доказового процесу переслідують виключно свої інтереси, які можуть бути явними чи прихованими. Сторони, їхні представники на основі предмета спору виокремлюють кожен юридично значимий факт, доносячи його зміст до суду, оскільки кожен з них може впливати на кінцевий результат, тобто те благо, яке є кінцевим продуктом всієї процесуальної діяльності й доказового процесу зокрема. На підставі кожного з цих юридично-значимих фактів сторони вибудовують певну системно-доказову логічність. І це дійсно так, хоча учасники доказового процесу просто не помічають цього, але «кожна діяльність незалежно від її виду має свій технологічний процес, який передбачає певну послідовність» [237] [499, 145]. При цьому таку послідовність формують лише сторони та їхні представники. Суд у цьому процесі жодної участі не бере. Такий процес доказування є характерним для всіх процесуальних галузей права без винятку. Його суть буде притаманною і Судовому процесуальному кодексу, який, як ми уже зазначали раніше, зможе обслуговувати як процедуру розгляду справ у загальних судах, так і квазісудах, які мають місце сьогодні і які можуть з'явитися в майбутньому з метою єдиного підходу до природи і розуміння змісту процесуальних дій та інститутів, процесів доказування та їх суб'єктів.

«Необхідно зазначити, що процес доказування учасниками судового процесу, безумовно, ґрунтується на дозованій інформації,

[237] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

оскільки кожна зі сторін намагається звернути увагу суду лише на ту інформацію, яка надає їй можливість вигідно подати сильні сторони своєї позиції і приховати слабкі. При цьому сторони, 3-і особи, їхні представники посилюють цей процес за допомогою інтонацій, жестів, міміки, логічності, а іноді й нелогічності сформульованих ними запитань. Такі особливості доказового процесу мають місце в усіх видах судових процесів. При цьому вони збігаються в усіх процесуальних деталях. Це дає нам підстави говорити про уніфікаційні можливості стадії доказування»[238] [178, 124-125].

Інтерес у доказуванні можна класифікувати на загальний і локальний. Загальний інтерес – це процесуальна категорія, з якою сторони пов'язують кінцевий процесуальний результат, тобто те благо, яке буде зазначено в резолютивній частині рішення суду.

Локальний інтерес – це інтерес, який пов'язується лише з певною процесуальною дією, після закінчення якої інтерес змінюється на наступний і пов'язується з іншою процесуальною дією. У такому змінному процесі локальних інтересів полягає механізм змагальності сторін, який має місце в кожній із процесуальних галузей права. Таким чином, ми вважаємо, що центр у доказуванні повинен бути зміщений у бік суб'єктів доказування, оскільки така процесуальна діяльність суб'єктів доказового процесу здебільшого, на думку Д.М. Чечот, утворюється через поступальний процесуальний розвиток правовідносин [239] [97, 9]. Треба зазначити, що доказування є кульмінаційним процесом, якому передує виявлення всієї сукупності доказів, їх збирання, надання їх суду. Доказування ґрунтується на психологічних його основах.

Таким чином, ми розглянули процесуальні дії сторін, третіх осіб та їхніх представників на стадії доказового процесу в судових засіданнях. Не можна заперечити й той факт, що процесуальна діяльність, яка пов'язується з наданням доказів та процедурою їх

[238] Курило М. П. Докази та доказування в судових процесах різних галузей процесуального права: можливості уніфікації / М.П.Курило // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 12. – С. 119-125.

[239] Гражданский процесс : учебник / под ред. А. В.Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : Проспект, 1998. – 480 с.

дослідження в судових процесах, регулюється в першу чергу процесуальними нормами. Разом з тим заради справедливості потрібно зазначити, що всі без винятку процесуальні і пов'язані з ними механічні дії учасників доказового процесу процесуальними нормами передбачити неможливо. У процесуальних кодексах різних процесуальних галузей права відбувається закріплення лише базових, ключових позицій у доказуванні. Так, процес подання доказів сторонами регулюється ст. 131 ЦПК, ст. 33 ГПК, ч. 2 ст. 69 КАС України, а забезпечення доказів відповідно ст. 135 ЦПК та ст. 73 КАС України. Витребування доказів регулюється ст. 137 ЦПК, ч.3 ст. 71 КАС та ст. 38 ГПК України.

У той же час законодавець, виходячи з питань оперативності, точності процедури доказування, розуміння суті вимог до процесу доказування, а разом з цим і до доказів, установлює цілу низку процесуальних правил, яких необхідно дотримуватися. Так, законодавець зазначає, що докази, які надають сторони, 3-і особи чи їхні представники повинні бути належними, тобто інформаційно пов'язаними із предметом доказування, оскільки в іншому випадку суд не візьме їх до уваги (ст. 58 ЦПК, ст. 34 ГПК, ст. 70 КАС). Разом з цим одночасно такі докази повинні бути допустимими з точки зору законності їх отримання та відповідати певним вимогам, передбаченим законом (ст. 59 ЦПК, 34 ГПК, 70 КАС). Отже, загальні підходи до визначення поняття доказів, їх суб'єктів, обов'язковості доказування та подання доказів, процесу доказування в усіх процесуальних галузях права є однотипними.

Вважаємо за необхідне розглянути процесуальне становище суду у процесуальних галузях права на стадії доказування. Ю.Ю. Ветютнев у цьому зв'язку зазначав: «Любое судебное дело заранее предполагает несколько вариантов решения, иначе не было бы смысла его рассматривать в суде… Известно, что практически по любому правовому вопросу между юристами существуют разногласия и поэтому одно и тоже дело может быть разрешено по-

разному, в зависимости от того, к какому судье оно попадет» [240] [76, 65].

Так, процес доказування, у якому беруть участь сторони, треті особи та їхні представники, з одного боку, та суд, перед яким такий процес відбувається, з іншого боку, створюють процесуальну форму судових процесів, у межах якої відбувається не лише перелік доказів із розкриттям їх змісту, а й реалізується суть доказування – зіставлення змісту доказів, аргументація певних їх положень, трактування тих чи інших дій та подій, які мали місце, чи могли б мати місце, трактування юридичних понять та юридичної кваліфікації предмета спору. Таким чином, процес доказування – це цілий комплекс різноманітних дій, суть яких завжди фокусується на предметі доказування. Кожен із таких доказових комплексів на певних етапах розгляду справ то переважає, то урівнюється. У зв'язку з цим говорити на початку судового процесу про судове рішення на користь тієї чи іншої сторони практично неможливо. Крім того, результат у доказуванні багато в чому залежить від судді, який оцінює такі докази з точки зору їх переконливості, ступеня довіри, відносності тощо. У цьому плані важливим є не лише життєвий, але і професійний досвід судді, загальний рівень його підготовки, уміння швидко сприймати та аналізувати події, переконливо ставити запитання, точно й логічно складати процесуальні документи. Усі ці моменти відіграють не останню роль у доказовому процесі, оскільки сторони доказують, а суд сприймає таке доказування. Таким чином, процес доказування з точки зору суду – це перш за все пізнання предмета спору через інформацію, яку вилучено зі змісту кожного доказу. Н.В. Логін у зв'язку з цим зазначає, що доказування з точки зору правових загальнотеоретичних понять є одним із різновидів пізнання, для якого характерна єдність двох взаємопов'язаних ступенів пізнання – чуттєвого (безпосереднього) та раціонального

[240] Ветютнев Ю. Ю. Синергетика в праве / Ю. Ю. Ветютнев // Государство и право. – 2002. – №4. – С. 64-69.

(опосередкованого) [241] [209, 287]. А. Р. Ратінов у цій частині говорить, що: «Доказывание представляет собой процесс установления истины в судопроизводстве, ее познание, обоснование представлений о ее содержании. Его сущность заключается в собирании, исследовании, оценке и использованию доказательств» [242] [274, 107].

Ю.К. Осіпов вважає, що судове доказування – це не лише процесуальна діяльність усіх учасників процесу, це процес пізнання в широкому його розумінні [243] [313, 137-138]. Отже, процес доказування вчені пов'язують із пізнанням як логічною діяльністю людини, але пізнання – це також процес, який є настільки складним, що сприймати його лише з юридичної точки зору неможливо. У цьому процесі поєднуються правила логіки, психології, філософії, про що багато людей навіть не здогадуються, оскільки пізнання сприймається ними як природний процес. Разом з тим пізнати предмет у собі неможливо, оскільки доказування – це завжди процес відтворення історії через докази як певні факти, які, безумовно, відтворюють ключові позиції події чи певної дії. Іншу їх частину на основі життєвого досвіду ми відтворюємо логічно. Але є певні факти, які перебувають поза межами нашої уваги. Отже, вважаємо за можливе сказати, що доказування завжди переповнене латентністю доказів. Безумовно, кожна сторона намагається звести таку латентність до мінімуму. У цьому полягає якраз інтерес суду, оскільки сторони, як правило, надають докази лише з точки зору свого інтересу. Суд же повинен уточнити всі, навіть незручні для сторін, позиції. З цієї причини суд у процесі доказування останнім ставить запитання сторонам.

Сьогоднішня тенденція всіх процесуальних кодексів, судової практики пов'язана з принципом – швидкість вище за якість. Ми повинні зазначити, що якщо така тенденція буде превалювати, то

[241] Логин Н. В. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Н. В. Логин ; под. ред. М. В. Жогина – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : 1973. – 737 с.

[242] Ратинов А. Р. Вопросы познания в судебном доказывании / А. Р. Ратинов // Советское государство и право. – 1964. – № 8. – С.106-113.

[243] Советское гражданское процессуальное право : учебник / В. П. Воложанин, А. Ф. Козлов, К. И. Комиссаров, Ю. К. Осипов [и др.] ; под общ. ред.: К. С. Юдельсон. – М. : Юрид. лит., 1965. – 471 с.

доказування може звестися до формалізму, а судові рішення будуть ухвалюватися за наявністю доказів на момент звернення до суду. Таким чином, процес доказування в кожній процесуальній галузі права може стати не центральною чи головною частиною судового процесу, а просто прохідною процесуальною дією, у якій головним суб'єктом є лише суддя. Разом з тим, незважаючи на загальні процесуальні положення доказування, контроль та участь суду в цьому процесі, процес доказування не лише в різних галузях процесуального права, але й у справах однієї галузі права завжди буде різним. Така особливість полягає в тому, що процедуру доказування неможливо звести до статичної форми. Це живий емоційний процес, оскільки процес доказування ґрунтується на умінні блискавично орієнтуватися в подіях, у самому процесі. Усі ці моменти, безумовно, залежать від предмета спору та тих обставин, на підставі яких він виник, системи доказів, оперативності їх надання чи витребування і, безумовно, досвіду в цьому учасників судового процесу. З урахуванням даних обставин виникає питання, що ж таке доказування в загальному розумінні всіх процесуальних галузей права? Які його складові частини? Чи існують загальні правила доказування для всіх судових справ без винятку? Для того, щоб відповісти на ці складні питання, потрібно дати визначення поняття доказування. Доказування – це комплекс процесуальних дій усіх учасників судового процесу, який передбачений процесуальним законодавством з метою відтворення історії виникнення, розвитку та закінчення тих чи інших дій чи подій, учасниками яких були сторони. Отже, доказування – це комплекс процесуальних дій, це синтез доказової інформації, наданої позивачем та відповідачем під контролем суду безпосередньо в судовому процесі.

У процесуальній діяльності з розгляду цивільних, господарських чи адміністративних справ докази, які одержані з порушенням порядку, установленого законом, суд не сприймає як докази (ч. 1 ст. 59 ЦПК, ч. 2 ст. 34 ГПК). При цьому доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (ч. 4 ст. 60 ЦПК, ч. 1 ст. 70 КАС).

Разом з тим законодавець включив до всіх процесуальних кодексів доказові презумпції та процесуальні фікції, які є неодмінними складовими процесу доказування. Так, під доказовими презумпція ми розуміємо логічні припущення, які завжди мають місце щодо існування чи неіснування конкретного юридично значимого факту. З метою розуміння суті доказових презумпцій вважаємо за необхідне навести приклад. Якщо особа порізала палець, то ми розуміємо і без слів, що вона відчуває фізичний біль. У цій частині А.В. Федотов зазначає, що доказові презумпції – це підтвердження ймовірності чи конвенційно-достовірного існування факту, пов'язаного причинно-наслідковим або етичним зв'язком з іншим, достовірно встановленим фактом [244] [439]. Отже, інститут доказових презумпцій має місце в кожній процесуальній галузі права, оскільки доказові презумпції є невід'ємною частиною судового доказування.

У той же час процесуальні фікції «розкривають суть фікцій у матеріальному праві, вони є їх прикладним легалізованим провадженням» [245] [499, 149].

Д.Д. Луспеник у цій частині зазначає, що під процесуальною фікцією розуміють використання з певною метою положень, які не відповідають дійсності. У процесуальному праві за умови доведення певного фактичного складу свідомо недостовірний факт вважається існуючим і породжує юридичні наслідки [246] [213, 42]. Наприклад, інститут судового представництва, який має місце в кожній процесуальній галузі права, є процесуальною фікцією, оскільки передати процесуальні права природно неможливо, бо природні суб'єктивні права особи є невідчужуваними. Іншим прикладом

[244] Федотов А. В. Понятие и классификация доказательственных презумпций /А. В. Федотов // Журнал российского права. – 2001. – № 4. – С. 45 – 55.

[245] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

[246] Луспеник Д. Д. Доказові презумпції та фікції у розподілі обов'язків із доказування. Теорія та практика судової діяльності : науково-практичний посібник / Д. Д. Луспеник. – К. : Атика, 2007. – 42 с.

можуть слугувати справи про усиновлення (ЦПК), передачу землі в оренду чи визнання права власності на землю.

Отже, процесуальні фікції – це процесуальні умовності, які мають місце в доказуванні для більш точного розуміння переходу неприродних процесів у природні, оскільки лише за таких обставин юридично встановлені факти будуть мати певні юридичні наслідки.

Таким чином, під час визначення предмета доказування в усіх без винятку процесуальних галузях права мають місце одні і ті ж проблемні питання: а) які конкретно питання підлягають доказуванню? яка їх кількість? б) які докази є наявними, а які потрібно зібрати та в який спосіб? Чи будуть при цьому такі докази відносними та належними? в) який обсяг доказів буде достатнім для доказування кожного юридичного факту? г) які наслідки очікуються під час виконання всіх дій по кожному юридично значимому факту? д) чи може вся сукупність процесуальних наслідків, отриманих протягом усього процесу доказування, призвести до остаточного, але позитивного висновку у справі?

Разом з тим усі учасники доказового процесу повинні розуміти, що докази в суді не мають викликати різнотлумачень, мають бути однозначно зрозумілими без додаткового пояснення їх змісту.

Безперечно, на стадії сприйняття доказів важлива роль відводиться суду. Суддя повинен знати не лише матеріальне чи процесуальне право, що є, безумовно, важливим, а й повинен мати достатній життєвий досвід, щоб сприймати доказування не лише з точки зору закону, а й з точки зору справедливості як суті верховенства права.

Безумовно, у всіх процесуальних галузях права мова йде про обов’язок у доказуванні (ч. 1 ст. 60 ЦПК, ст. 33 ГПК, ст. 71 КАС).

Треба зазначити, що кожна особа має різні здібності до акумулювання доказової інформації, сприйняття навколишнього світу. У зв’язку з цим одні й ті ж події чи дії сторони сприймають і трактують по-різному і, як зазначає М.М. Ясинок, «відтворюють

інформацію в різних її обсягах та з різною точністю» [247] [499, 153]. Суд же сьогодні не зобов'язаний установлювати істину у справі, а тому він обмежується лише тим обсягом доказової інформації, яка дає підстави для ухвалення судового рішення.

Таким чином, здійснене нами дослідження дозволяє стверджувати, що підходи до визначення понять доказів та доказування, їх суб'єктів, процесу доказування в усіх процесуальних галузях права є ідентичними. Доказування є міжгалузевим інститутом, який існує в межах усіх процесуальних галузей права. Особливості доказового процесу також збігаються в усіх процесуальних деталях у всіх процесуальних галузях права.

Отже, зазначені поняття можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі, який зможе обслуговувати як процедуру розгляду справ у загальних судах, так і квазісудах з метою єдиного підходу до природи й розуміння змісту процесуальних дій та інститутів, засобів і процесів доказування та їх суб'єктів.

[247] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

2.4 Процесуальна форма судових засідань: теоретико-правовий аналіз

Процесуальна форма судових процесів існує не одне тисячоліття. Її праобраз сягає часів звичаєвого права, коли старійшини розглядали спори між членами свого роду в певній їх послідовності. Це, безумовно, була процедура, за якою старійшини почергово вислуховували пояснення сторін, заслуховували свідків, якщо вони були, оглядали тілесні ушкодження за їх наявності та ухвалювали вердикт. Незважаючи на примітивізм такого розсуду, це все ж це були перші процесуальні форми, які мали свою послідовність і певний час для розгляду спірних питань. Вердикти, які ухвалювалися старійшинами в усній формі, були обов'язковими для виконання. Такий порядок розгляду спорів передавався з покоління в покоління.

У подальшому з розвитком суспільних відносин, засобів виробництва, розвитком торгівлі, появою державних утворень спірних моментів ставало все більше. При цьому вони дедалі ускладнювалися, а тому потребували спеціально підготовлених людей, які б володіли не лише чинним на той час писаним законодавством, але і знали б технологію виробництва, ті чи інші правила, звичаї, які мали місце в певній місцевості. У той же час великі за обсягом території перших держав потребували свого управління, а з ним і єдиних органів управління та судів, які б могли однозначно розглядати цивільні спори, які раз у раз виникали в різних місцях держави. Разом з тим історія свідчить, що мало мати орган, який би розсудив сторони, потрібно створити певну процедуру, закріпивши її в нормах права, щоб кожна особа знала, за якими правилами розглядається її справа в суді. Так, перший звід законів – Закони XII таблиць – який діяв в античному Римі, хоч і в загальній формі, але визначав основні складові судової процедури, яка мала місце на той час: «Якщо викликають кого-небудь на судоговоріння, хай викликаний йде. Якщо ж він не йде, хай той, хто викликав, підтвердить свій виклик при свідках, а потім веде його насильно.

Якщо перешкодою для явки викликаного на судоговоріння, буде його хвороба чи старість, хай той, хто викликає, хай дасть йому в'ючну тварину.

Якщо сторони спору не доходять згоди, хай вони до полудня зійдуться для тяжби на форумі або на комісії. Хай обидві сторони по черзі захищають свою справу.

… Хай захід сонця буде крайнім строком судоговоріння» (Таблиця № 1 Законів XII таблиць) [248] [134, 46-47].

Як бачимо, уже перші світські закони поряд із закріпленням матеріальних норм, які вирішували майнові питання, кваліфікуючи при цьому ті чи інші випадки життя людей, їх стосунки, право власності та його захист, мали й норми, які регулювали питання поведінки людей у судових процесах. Закон уже визначав форму спілкування, якою було судоговоріння, час розгляду справ тощо. Безумовно, це ще не було процесуальною формою судових процесів, у сучасному розумінні, але цінність цих правових пам'яток у тому, що вони дають певні уявлення про суд, процедуру розгляду справ та певні процесуальні інститути, наприклад, інститут виклику в судові засідання. Вони визначали поведінку особи щодо викликаних на суд осіб, яка вважалася правомірною і захищалася вже законом.

Першими процесуальними формами судових процесів у повному розумінні цього терміна був легісакційний процес, у якому вперше було поєднано організацію судових процесів, що покладалася на суд, і функціонування самого правосуддя. Легісакційний процес характеризувався наявністю ритуальних формул і жестів, відхилення від яких призводило до програшу справи.

Отже, така форма судових процесів була настільки заформалізованою, що з часом суспільство відкинуло такі судові процедури, оскільки вони стали гальмувати розвиток суспільних, економічних, торгових відносин. Їх змінило формулювання спорів претором, що давав юридичну кваліфікацію спору сторін, який потім передавався до суду. Така процедура отримала назву формулярного

[248] Законы XII таблиц // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под ред. З. М. Черниловского ; сост. В. Н. Садиков. – М. : Ф. Гардарика, 1996. – 413 с.

процесу. Формулою був короткий запис, який передавався позивачу для вручення відповідачеві. Останній міг відхилити позов і тоді спір вирішувався по суті. При цьому судовий процес проходив на змагальній основі. Доказування використовувалося для встановлення матеріальної істини. Після проведення доказового процесу судді виносили рішення, яке проголошувалося в усній формі в той же день, у який закінчувалося судове засідання. Рішення суду було обов'язковим для сторін.

Екстраординарний процес був останнім етапом у розвитку цивільного процесу античного Риму. Це був процес, який відбувався перед державними службовцями. Рішення суду першої інстанції могло бути оскаржено вищому за рангом службовцю чи навіть самому імператору. Втручання держави в судочинство призвело до таємності останнього. Судоговоріння з усної його форми стало письмовим. Усі процесуальні дії стали платними. Судовий процес починався з подання позову, який суд спрямовував відповідачеві, який не пізніше чотирьох місяців повинен був постати перед судом. З цього часу починалося головне провадження, яке відбувалося у приміщенні суду з точним визначенням позовних вимог та провадженням доказового процесу, у якому як засоби доказування мали місце допит сторін, присяга, показання свідків тощо. Рішення могло бути оскаржене в порядку апеляції.

Якщо розглянути становлення і розвиток процесуальної форми судових процесів античного Риму, то ми бачимо наявність певних процесуальних інститутів, які, безумовно, у більш цивілізованому вигляді мають місце і в сьогоднішніх судових процесах. Незважаючи на те, що питання процесуальної форми судових процесів розглянуто в підручниках із цивільного процесу С.Н. Абрамова [249] [7], К.С. Юдельсона [250] [487], М. С. Шакарян [251] [470], Н.А. Чечиної,

[249] Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс / С. Н. Абрамов. – М. : Госиздат, 1952. – 420 с.

[250] Юдельсон К. С. Гражданский процесс : учеб. / К. С. Юдельсон. – М., 1965. – 344 с.

[251] Шакарян М. С. Гражданское процессуальное право России / М. С. Шакарян. – М. : Юрист,1999.

Д.М. Чечот [252] [464], С.Я. Фурси [253] [452], М.М. Ясинка [254] [453], усе ж питання процесуальної форми судових процесів продовжує бути дискусійним. Увага вчених до поняття «процесуальна форма» зумовлена неоднозначністю та складністю його змісту, поєднанням у ньому цілої низки процесуальних інститутів, необхідністю визначення єдиного загальнотеоретичного підходу до поняття «процесуальна форма судових процесів» та з'ясування його ролі і значення в сучасному правозастосовному процесі.

На сьогодні ми не маємо фундаментальних досліджень з цього питання, хоча науковці і приділяли увагу процесуальній формі юридичних процесів [255] [12; 269; 464]. Разом з тим з точки зору доказового права і судового правозастосування на сьогодні так і немає єдиного загальнотеоретичного підходу до поняття «процесуальна форма судових процесів». Щодо судових процесів, то С.Я. Фурса поділяє судові процеси за їх назвою в Цивільному процесуальному кодексі й розглядає позовне провадження з точки зору позову, предмета, об’єкта тощо, зазначаючи, що позовне провадження – це врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду з розгляду та вирішення спорів про порушене, невизнане або оспорюване право суб’єктів, що виникають з цивільних, сімейних, житлових, земельних, трудових та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться

[252] Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская, И. А. Иконицкая [и др.] ; под ред.: Горшенева В. М., Недбайло П. Е. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 173-232.

[253] Цивільний процес України : академічний курс / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев, [та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

[254] Цивільний процес України : підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. д.ю.н., доц. Ясинка М. М.]. – Суми : Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

[255] Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / С. С. Алексеев. – М. : Госюрисдат, 1961.

Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников. – М. : Наука, 1983. – 223 с.

Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская, И. А. Иконицкая [и др.] ; под ред.: Горшенева В. М., Недбайло П. Е. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 173-232

за правилами іншого судочинства [256] [452, 456]. В.М. Горшинев і П.С. Дружков вважають, що кожна процесуальна галузь права є або самостійною галуззю або підгалуззю в кожній галузі матеріального права зі своєю відокремленою процесуальною формою [257] [87, 18].

Д.Н. Бахрах переконаний у тому, що сучасне процесуальне право складається лише з двох самостійних процесуальних галузей – кримінально-процесуальної та цивільно-процесуальної [258] [61, 9].

Як бачимо, науковці по-різному розуміють і по-різному оцінюють наявність і поняття «процесуальної форми» взагалі і видів процесуальної форми судових процесів зокрема. Безумовно, ми не можемо оскаржити наявний факт існування процесуальної форми, яка за своєю природою випливає з життєвих ситуацій та людської поведінки. З урахуванням даних обставин у суспільстві виникло два види судових процесів: цивільний і кримінальний, кожен із яких сьогодні має свою процедуру розгляду змісту процесуальної форми та межі такої процесуальної форми. Разом з тим ми не можемо заперечувати й наявність господарсько-процесуальної форми судових процесів та адміністративно-процесуальної форми судових процесів, які відповідно регулюються Господарсько-процесуальним кодексом і Кодексом адміністративного судочинства. До того ж наявна і виконавчо-процесуальна форма, яка регулює процедуру виконання судових рішень, постанов і вироків суду. Не можна залишити поза увагою і матеріальні галузі права, які містять вкраплення процесуального характеру. Це стосується як сімейного права в частині питань усиновлення, позбавлення батьківських прав тощо, так і трудового права, у якому регулюються строки звернення до суду під час поновлення на роботі чи оскарження дисциплінарних стягнень тощо. Ці ж питання стосуються і земельних та житлових справ. Вище ми вже говорили про те, що на цих підставах науковці

[256] Цивільний процес України : академічний курс / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

[257] Горшенев В. М. О системе процессуального права в советском государстве / В. М. Горшенев, П. С. Дружков // Вопросы правоведения. – 1970. – № 5. – С. 16-22.

[258] Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. – С. 6 -17.

вже ведуть мову про створення трудового процесуального кодексу, сімейного процесуального кодексу, земельного процесуального кодексу. Безумовно, процес суверенізації процесуальних кодексів повинен мати розумні межі, оскільки в іншому випадку це призведе до плутанини в кодексах, основою яких все одно було, є і буде цивільне процесуальне право. Отже, на нашу думку, можна стверджувати, що основою будь-якого процесуального права є Цивільне процесуальне право, усі інші, зокрема господарське, адміністративне процесуальне право тощо, є і будуть похідними від процесуальної форми, процесуальних принципів та інститутів, які сьогодні мають місце в Цивільному процесуальному кодексі.

У зв'язку з цим усі процесуальні галузі права, звичайно, схожі й будуть схожими за своєю процедурою з цивільним судочинством.

Разом з тим, говорячи про процесуальні вкраплення в матеріальне право, ми не ставили за мету досліджувати їх з точки зору галузі права чи їх процесуальної форми, оскільки дані норми відіграють роль роз'яснень особі, як діяти, у які строки, куди потрібно звертатися. Це, так би мовити, процесуальні піднорми в галузях матеріального права, норми якого обумовлюють питання матеріальних відносин у житті людини. У той же час існує і конституційно-процесуальне право, яке фундаментально ще на сьогодні ніхто не досліджував. Про цей вид судочинства також має свою процедуру розгляду справ, яка закріплена в Законі України «Про конституційний суд» [259] [260].

Таким чином, уся система сьогоднішнього загальнопроцесуального права складається з шести галузей: кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального, адміністративно-процесуального, виконавчо-процесуального та конституційно-процесуального права.

С.Я. Фурса у своїй роботі «Теоретичні основи нотаріального процесу» відстоює наявність нотаріального процесу, вважаючи

[259] Про Конституційний Суд України : Закон України № 422 від 16 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – ст. 272. – Режим доступу: http: // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр. – Назва з екрану.

нотаріальну діяльність процесуальною. Нам важко погодитися з цим, хоча ми й віднесли до процесуальних галузей права виконавче процесуальне та конституційно-процесуальне право, навіть за відсутності спеціальних процесуальних кодексів. Ми вважаємо, що нотаріус здійснює свою діяльність, яка носить у певних його діях правовий характер, який регулюється Положенням «Про вчинення нотаріальних дій», але ж в інших питаннях, наприклад, посвідчення копій, переклад документів, видача копій тощо, є простою, здебільшого технічною, а не процесуальною діяльністю.

Розглянемо елементи процесуальної форми судових процесів. Так, цивільне процесуальне право, як і інші процесуальні галузі права, є системою правових норм, які регулюють діяльність суду й інших учасників судової справи, що виникають під час здійснення правосуддя в цивільних справах, та пов'язані з нею процесуальні правовідносини суду та інших учасників судової справи, які виникають під час здійснення правосуддя у цивільних справах [260] [310, 14].

Так, М.К. Треушніков під цивільним процесуальним правом розуміє профілюючу галузь процесуального права, яка містить сукупність закріплених у певній системі процесуальних норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають між судом і учасниками справи у процесі відправлення правосуддя в цивільних справах [261] [95, 10].

Трактуючи поняття адміністративного процесуального права, Н. Г. Саліщева зазначає, що адміністративний процес являє собою аргументовану законом діяльність щодо розв'язання спорів, які виникають між сторонами адміністративних правовідносин, що не

[260] Советский гражданский процесс : [учеб. для вузов по спец. «Правоведение»] / [В. П. Воложанин, Н. А. Земченко, А. К. Кац и др.] ; отв. ред. К. И. Комиссаров, В. М. Семенов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит. , 1988. – 479 с.

[261] Гражданский процесс : учебник / И. П. Гришин, Н. М. Корсунов, Ю. Л. Мареев, М. К. Треушников ; под ред. М. К. Треушникова – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Новый юрист, 1998. – 512 с.

перебувають між собою у відносинах службового характеру, а також щодо застосування примусових заходів [262] [298, 13].

Складна ситуація і з визначенням поняття господарського процесуального права, оскільки М.К. Треушніков [263] [22, 11], М.С. Шакарян [264] [21, 23-24] відносили господарське процесуальне право – колишній арбітраж – до адміністративного права.

І.М. Зайцев, Н.Б. Зейдер, Р.Ф. Калистратов, В.М. Щеглов ототожнювали арбітражний процес із цивільним, вважаючи, що цивільне процесуальне право включає в себе й норми, які регулюють арбітраж. Сьогодні, за визначенням цих же авторів, господарський процес – це визначений нормами господарського процесуального права постійний рух справи, який виник у сфері господарської діяльності між особами, визначеними Господарським процесуальним кодексом, що являє собою господарську процесуальну форму діяльності господарських судів, спрямовану на захист оспорюваних чи порушених прав організацій та громадян, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи [265] [88, 25].

Як бачимо, усі процесуальні галузі права регулюють саме процесуальний порядок, тобто всі процедурні моменти в тій обов'язковій послідовності, яка передбачена процесуальним кодексом. Цим процесуальні галузі права відрізняються від матеріальних галузей права, оскільки останні мають процесуальну форму лише в розрізі окремих норм права. Матеріальне право в цілому поділяється лише за блоками однорідних питань. Процесуальне право, незалежно від галузі, є не просто системою (система права характерна для всіх без винятку галузей права), а чітко визначеною послідовністю процесуальних норм права, які своїм змістом регулюють послідовність дій усіх учасників судового процесу з різноспрямованою метою сторін і суду. Безумовно, поняття

[262] Салищева Н. Г. Административный процесс в СССР / Н. Г. Салищева. – М., 1964. – 156 с.
[263] Арбитражный процесс : учебник для вузов / под ред. М. Треушникова. – М., 1993.
[264] Арбитраж в СССР / под ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1981. – 248 с.
[265] Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

«юридичний процес» і «судовий процес» за змістом своїх процесуальних форм є схожими, оскільки ці два поняття об'єднує поняття «процес». К. Маркс свого часу зазначав, що процес – це форма життя закону. Кожна галузь матеріального права містить окрему кількість норм. Щоб ці норми «жили»,… тобто фактично були реалізовані, необхідно виконати спеціальні, установлені законом процесуальні дії [266] [165, 15]. При цьому К.С. Юдельсон вважав, що К. Маркс мав на увазі широке розуміння процесуальної форми судових процесів. Ю.І. Мельников стверджував, що К. Маркс говорив не про абстрактну процесуальну форму, а виключно про процесуальну форму судових процесів [267] [223]. М.С. Шакарян вважає, що процесуальна форма важлива не лише у правоохоронній, але й у будь-якій правозастосовній діяльності [268] [471, 62]. Разом з тим П.Ф. Єлісейкін, даючи визначення поняття «юридичний процес», зазначає, що це специфічна організаційна форма правозастосування юрисдикційними органами не диспозицій, а санкцій матеріального права, не регулятивних, а охоронних матеріально-правових приписів, поєднаних зі здійсненим правом заінтересованої особи на звернення за захистом порушених прав та інтересів, законністю та правопорядком [269] [129, 37].

Зрозуміло, що поняття «юридичний процес» є ширшим ніж поняття «процесуальна форма» цивільного, господарського чи адміністративного процесу. Так, безумовно, кожна з вищезазначених процесуальних галузей права в питаннях прикладної дії, якою є судовий процес, являє собою специфічну організаційну форму. У той же час питання юрисдикційних органів, які займаються правозастосуванням, виходить далеко за межі судового процесу.

---

[266] Краснов Н. И. Процессуальные вопросы советского земельного права / Н. И. Краснов, А. А. Шпонницкая. – М. : Наука, 1975. – 151 с.

[267] Мельников Ю. И. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе / Ю. И. Мельников. – Ярославль, 1976. – 22 с.

[268] Шакарян М. С. К вопросу о теории «юридической процессуальной формы» / М. С. Шакарян, А. К . Сергун // Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального процессуального права / отв. ред. М. С. Шакарян. – М., 1980.

[269] Елисейкин П. Ф. Соотношение общего понятия юридического процесса и организационных форм реализации материального права / П. Ф. Елисейкин // Труды ВЮЗИ / отв. ред. И. С. Шакарян. – М., 1980. – С. 26-37.

Суть же цивільного процесу та інших процесуальних галузей права полягає в наданні державою гарантій належного здійснення суб'єктивного права в усіх випадках, коли здатність права до реалізації деформована його порушенням або спірністю [270] [300, 31].

Таким чином, ми можемо зазначити, що пропонований нами Судовий процесуальний кодекс однаково регулюватиме процесуальну форму судових процесів різних процесуальних галузей права, будучи частиною єдиної уніфікованої галузі – Судового права. Отже, «судебное процессуальное право – это предусмотренная процессуальными нормами права процессуальная форма, в которой действует строгая последовательность процессуальных действий всех участников судебного процесса, направленная на достижение защиты и восстановление субъективных прав, свобод и интересов как физических, так и юридических, лиц, с учетом особенностей их рассмотрения в соответствии с процессуальными принципами и теми правоотношениями, которые имеют место между судом и сторонами, третьими лицами и их представителями» [271] [203, 181].

Усі процесуальні провадження в усіх процесуальних галузях права виникають на підставі дії принципу диспозитивності, а отже, добровільності сторін, третіх осіб, їхніх представників. На цій підставі ми можемо говорити, що вони виникають на основі приватного інтересу, хоча і спрямовані на різні предмети розгляду.

Разом з тим кожна процесуальна форма судових процесів, регулюючись єдиним Судовим процесуальним кодексом, стосуватиметься всіх судових процесів і характеризуватиме їх від початку і до закінчення. У той же час кожна процесуальна норма має свою процесуальну форму і свій процесуальний зміст. Так, відповідно до ст. 27, 31 ЦПК України суд роз'яснює сторонам, їхнім представникам загальні і спеціальні процесуальні права. Необхідно зазначити, що це не просто дії суду, це одночасно і процесуальна

[270] Сахнова Т. В. Гражданское процессуальное право России: перспективы развития / Т. В. Сахнова // Государство и право. – 1999. – № 2.

[271] Курило Н. Унификация процессуальной формы судебных процессов в разных отраслях процессуального права / Н.Курило // Scientific Letters of Michal Baludansky. – 2013. – Volume 1. № 4. – P. 179 – 182.

форма процесуальних дій, передбачених законом. За її межами існує інша процесуальна форма, закріплена в такій процесуальній нормі. Такі процесуальні форми можна назвати локальними.

А.Ф. Клейнман зазначав, що в цивільному процесі мають місце дві процесуальні форми: позовна та у справах окремого провадження [272] [144, 73].

Ми не можемо погодитися з таким судженням, оскільки процесуальна форма судових процесів є однотипною. Вона не може бути відокремленою. Безумовно, учений зробив такий висновок, виходячи з несхожості процесу доказування у зв'язку з відсутністю змагальності в окремому провадженні, але це не означає, що окреме провадження має самостійну процесуальну форму, оскільки для нього характерна дія всіх процесуальних принципів права за винятком принципу змагальності, а також усі інститути процесуального права з єдиним підходом суду до розгляду справ даної категорії. Це просто інший вид судового провадження, але процесуальна форма судових процесів є єдиною для всіх видів судочинства та судових процесів.

Безперечно, кожна процесуальна форма має початок і закінчення. Ці позиції для процесуальної форми є дуже важливими, оскільки суд може відкрити судовий розгляд справи лише в разі готовності справи будь-якої категорії до її розгляду. Таким чином, процесуальна форма судових процесів сприяє виконанню судом його організаційних функцій та готовності всіх учасників судового процесу до розгляду справи по суті.

У той же час змістовною частиною процесуальної форми судових процесів є судове доказування. Саме судове доказування є сутністю процесуальної форми.

Така сутність процесуальної форми пов'язується із процесуально-правовим механізмом. На думку М.Г. Александрова, яку він виклав у роботі «Право и законность в период развернутого строительства коммунизма», складовими правового регулювання, у тому числі й процесуального, є: встановлення правового

[272] Клейнман А. Ф. Судебное решение в советской науке гражданского процессуального права / А. Ф. Клейнман // Правоведение. – 1966. – № 3. – С. 68-80.

(процесуального - авт.) статусу особи: надання відомим життєвим фактам значення юридичних; встановлення моделей правовідносин; встановлення заходів правової охорони та юридичної відповідальності [273] [9, 542-545]. Безумовно, така класифікація процесуально-правового механізму є вдалою, оскільки вона передбачає наявність процесуально-правового статусу особи в судовому процесі, встановлення певних юридичних фактів, встановлення процесуальних правовідносин між судом і іншими учасниками судових процесів та правової охорони прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб у всіх видах судового процесу.

З урахуванням даних обставин ми можемо виділити певні елементи процесуальної форми судових процесів: а) процесуальні норми; б) процесуальні права; в) процесуальні правовідносини; г) процесуальні факти; д) судові рішення та постанови.

Зрозуміло, що основною процесуальною одиницею у процесуальному механізмі є норма процесуального права. Кожна норма – це окремий закон, який регулює процесуальний час і ту чи іншу процесуальну дію в такому часі. Кожна процесуальна норма є обов'язковою для виконання. Норми права закріплюють статичність таких строків, через що вони й не збігаються з фізичним часом і діють паралельно до реального фізичного часу. У той же час процесуальна норма відтворює лише одну процесуальну дію чи її частину і не може сприйматись як загальна процесуальна дія, як це має місце в матеріальному праві, коли норма права вирішує певну життєву позицію, об'єднуючи її початок і закінчення. Треба зазначити, що процесуальні норми не можуть існувати відокремлено, оскільки кожна з таких норм не створює завершеності справи. Разом з тим вона встановлює послідовність дій суду, учасників судового процесу, регламентуючи дії кожного з них.

Таким чином, процесуальні норми діють у взаємозв'язку з іншими нормами, створюючи так званий «процесуальний крок»,

[273] Александров Н. Г. Теория государства и права / Н. Г. Александров ; под ред. Н. Г. Александрова. – М., 1974. – С. 542-545.

наприклад, інститут експертиз: експертиза первинна, додаткова, повторна. Таке поєднання процесуальних норм, що регулює певну процесуальну дію, дійсно можна назвати «процесуальним кроком», оскільки між початком і закінченням усієї процесуальної дії знаходиться ціла низка однотипних процесуальних дій.

Кожен «процесуальний крок» – це цілий блок процесуальних правовідносин, які є певною процесуальною формою. При цьому такі процесуальні форми можуть мати більшу або меншу тривалість залежно від змісту процесуальних правовідносин. Усі правовідносини тісно пов’язані з процесуальними правами сторін, третіх осіб, їхніх представників незалежно від виду процесуальних правовідносин. Це чітка структура, вона не є змінною чи замінною, тому ми стверджуємо, що вона єдина для всіх процесуальних галузей права, а тому є основоположною, тобто уніфікованою.

Відсутність широких процесуальних прав особи буде створювати перепони для процесуальних правовідносин, що неприпустимо в судових процесах, оскільки як процесуальні, так і суб’єктивні права є невідчужуваними.

Безумовно, кожні процесуальні правовідносини являють собою певну процесуальну форму, яка має початок і закінчення, свій зміст, який відповідно у сфері доказування має свої процесуальні наслідки у вигляді процесуальних фактів.

Сукупність процесуальних фактів, безумовно, стане предметом для оцінки їх судом і ухвалення на цій підставі судового рішення. Це й буде закінченням процесуальної форми кожного судового процесу. Відсутність такого рішення говорить про незакінченість справи, тому судове рішення є фундаментальною основою кожної справи, якого б виду судових процесів воно не стосувалася.

Отже, процесуально-правовий механізм – це процесуальний зміст кожного судового процесу, який урегульований процесуальними нормами права.

Безумовно, говорячи про процесуальну форму норми права, процесуальних правовідносин, мова йде про процесуальну

абстракцію, оскільки ні в теорії процесуального права, ні в процесуальних кодексах про це не говориться.

Проведене нами дослідження дозволяє говорити про судовий процес як процесуальну форму, у межах якої змінюються і закінчуються не лише процесуальні правовідносини, а й сам предмет спору, оскільки законодавець, наділяючи суд владними функціями, надає йому право в межах процесуальної форми судових процесів впливати на сторони в питаннях їх примирення, добровільності усунення проблемних питань відповідачем і на цій підставі зміни або усунення предмета спору в межах процесуальної форми судових процесів.

Кожна процесуальна форма судових процесів має різну тривалість. Це залежить від наявності учасників судового процесу, свідків, письмових і речових доказів, часу проведення експертиз. Тому уніфікувати процесуальну форму судових процесів на підставі процесуальних строків, які на локальному рівні є однозначними, неможливо.

На нашу думку, уніфікація поняття процесуальної форми можлива в межах загальної процесуальної форми судових процесів. Такий підхід призведе до єдиного розуміння процесуальної форми судових процесів, сприятиме дійсному застосуванню процесуальних процесів з урахуванням особливостей справ різної категорії з єдиним підходом до розуміння процесуальних принципів та інститутів. Безперечно, це зумовить зміни у процесуальному законодавстві та сприятиме стабільності правосуддя, реальному правозастосуванню принципу верховенства права, швидкому впровадженню у правосуддя прецедентного права і, звичайно, зміні судоустрою.

РОЗДІЛ 3
ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ ІНСТИТУТИ

3.1 Позовне провадження як універсальна форма судових процесів

Кожна особа має необмежену кількість суб'єктивних прав, найважливішим із яких є право на судовий захист. Змістом такого права є, з одного боку, широкий спектр процесуальних гарантій, які забезпечують це право, а з іншого – ціла низка відокремлених процесуальних форм, у межах яких здійснюється захист. Основною процесуальною формою судових процесів є позовне провадження, характерне не лише для цивільного, але й для господарського, адміністративного і навіть кримінального судочинства.

Сутністю позовних проваджень є завжди спір між сторонами про цивільне, господарське чи адміністративне право. Дослідники різних галузей процесуального права визнають, що для кожного виду позовного провадження, незалежно від виду процесуального права, характерним є, з одного боку, наявність сторін із різноспрямованим інтересом, а з іншого – наявність спірного предмета, що мають місце в межах процесуальної форми судових процесів.

Таким чином, позовне провадження є універсальною спеціалізованою процесуальною формою судових процесів, у межах якої розглядаються всі справи, у яких має місце спір про право.

При цьому кожне таке провадження створює структуру процесуальної форми позовного провадження, початок якого пов'язується з позовом. Проблеми позову і позовної форми захисту прав постійно привертають до себе увагу як учених, так і практиків. Так, відомий сучасний дослідник у галузі цивільного процесуального права В.І. Тертишніков визначає позов як матеріально-правову вимогу, звернену позивачем до відповідача через суд з метою відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права,

пред'явлену в установленій законом процесуальній формі [274] [421, 142]. На думку О.Р. Шишки, позов – це вимога особи (позивача чи іншої уповноваженої особи) до іншої особи (відповідача), що ґрунтується на спірних правовідносинах між ними про захист своїх або чужих порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [275] [453, 325].

У господарському процесі позовом визнається спрямована через суд вимога позивача до відповідача щодо захисту порушеного або оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі [276] [254, 120].

Поняття адміністративного позову законодавець виклав у п.6 ч.1 ст.3 КАС України, відповідно до якого адміністративний позов – це звернення до адміністративного суду з метою захисту прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Таким чином, у всіх трьох процесуальних галузях права позов визначається як: а) вимога (звернення) матеріально-правового характеру; б) вимога, спрямована на захист та відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного права, охоронюваного законом інтересу чи свободи; в) вимога, яка має встановлену законом процесуальну форму.

Отже, позов – це спеціально передбачене законом звернення фізичної чи юридичної особи до держави в особі суду з метою повідомлення про те, що її законні права, свободи чи інтереси порушені та з проханням захистити чи відновити їх.

Таким чином, ми вважаємо, що позов – це звернення особи до суду з метою не вимоги, а повідомлення держави про порушене право, свободу чи інтерес з проханням правового захисту.

---

[274] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

[275] Цивільний процес України : підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. д.ю.н., доц. Ясинка М. М.]. – Суми : Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

[276] Притика Д. М. Арбітражний процес / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. С. Щербина. – Х. : Консум, 2000. – 544 с.

У той же час, звертаючись до суду з позовом, ми цим самим говоримо про те, що ми маємо таке право як природне.

Суд, відкриваючи провадження в кожній справі, також нічого не вимагає від відповідача. Лише за умови надання йому доказів, дослідження ним таких доказів та їх оцінки суд може дійти висновку про те, що право дійсно порушено чи такі порушення відсутні. Отже, позовне провадження можна назвати захисним або відновлювальним провадженням. Разом з тим історично склалося так, що звернення до суду отримало назву «позов» від слова «позиватися», тобто заявляти претензії, заявляти вимогу (лат. actio). У зв'язку з цим таке провадження отримало назву позовного. Об'єктивною стороною позову як правового регулятора спірних суспільних відносин, які мають місце між фізичними, юридичними особами, між цими особами і державою в питаннях захисту прав, свобод та інтересів, є обов'язок держави, обумовлений Конституцією, щодо розгляду позову за спеціальною процедурою, яка має назву судове засідання. Суб'єктивною стороною позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача. Безумовно, це теоретичні підходи до позову з метою розуміння його природи, суті та дії.

Таким чином, позов – це спеціально передбачене процесуальним законом і схвалене державою звернення фізичної чи юридичної особи до держави в особі суду з метою повідомлення про те, що її права, свободи чи інтереси порушено з проханням захисту таких прав зі вказівкою на порушника та з проханням щодо відновлення порушеного права.

Загальновизнано, що позов подається до суду у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником. Кожна позовна заява має письмову форму та свій, обумовлений конкретними обставинами зміст у вигляді конкретних матеріально-правових вимог, які в обов'язковому порядку повинні бути підтверджені доказами. При цьому вимоги до позовної заяви в усіх процесуальних галузях права є ідентичними. Так, ст. 119 ЦПК, ст.54 ГПК мають одну й ту ж назву «Форма і зміст позовної заяви». Стаття 105 КАС України має назву «Форма і зміст адміністративного позову». Частини перші

даних норм зазначають, що позовна заява подається до суду в письмовій формі. У ч. 1 ст.106 КАС України закріплено такі ж вимоги до змісту позовних заяв. Треба зазначити, що ч. 4 ст. 128 КПК України зазначає, що «форма і зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства» [277] [193, 64] Так, позовні заяви в усіх трьох процесуальних галузях права повинні містити: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку чи електронної пошти, якщо такі відомі, індивідуальний ідентифікаційний номер за їх наявності чи якщо це юридична особа; 3) зміст позовних вимог; 4) ціну позову щодо вимог майнового характеру; 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; 6) зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; 7) перелік документів, що додаються до заяви [278] [183, 66].

Таким чином, вимоги до змісту судового позову на сьогодні є уніфікованими і відрізняються лише тим, що мають закріплення в різних процесуальних кодексах. З урахуванням даних обставин ми можемо стверджувати, що вони мають одні й ті ж елементи: а) підстави позову та б) його предмет.

Підставами позову незалежно від його процесуальної належності є 1) об'єктивні обставини, які зумовили виникнення спору та 2) порушення прав позивача з погляду чинних норм матеріального права. Саме підстави визначають межі доказування, формуючи цим самим межі процесуальної форми судових процесів.

[277] Курило М.П. Цивільний позов та напрямки відшкодування спричиненої шкоди в сучасному кримінальному провадженні / М.П. Курило, М.М. Ясинок // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 4. – С. 62-66.

[278] Курило М. П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права / М.П.Курило // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 64-68.

Предметом кожного позову є матеріалізована вимога позивача, яку він пред'являє відповідачу, вважаючи останнього порушником його законних прав. Безумовно, відповідач може погодитися чи не погодитися з такою вимогою позивача, оскільки остання, як правило, пов'язується із грошовим відшкодуванням чи усуненням певних перешкод зазвичай з відшкодуванням моральної шкоди. Таким чином, предмет спору індивідуалізує спірні правовідносини, що є важливим у першу чергу для суду, оскільки законодавець по суті поділив позови за матеріально-правовою і процесуально-правовою ознакою, при цьому останні поділяються на позови а) про визнання; б) про присудження; в) перетворювальні позови.

Позови про визнання пов'язані зі встановленням певного факту, наприклад, факту батьківства. Вони є остаточними, примусово не виконуються і є лише документом – фактом для пред'явлення в різні установи за необхідності.

Позови про присудження пов'язуються з конкретною матеріальною чи нематеріальною вимогою, яка може виконуватися примусово органами Державної виконавчої служби.

Перетворювальні позови – це позови про встановлення, зміну чи припинення правовідносин.

Таким чином, ми коротко виклали по суті наявну на сьогодні класифікацію позовів, які у свій час досліджував М.А. Гурвич [279] [109], В.Н. Щеглов [280] [486, 70] та інші науковці. Разом з тим розвиток суспільних відносин змінив не лише політичну структуру управління державою, але і створив нові економічні реалії, які ґрунтуються здебільшого на праві приватної власності. У зв'язку з цим саме приватне право з його індивідуалізацією отримало своє закріплення в Цивільному, Господарському кодексах і може отримати закріплення у проектах Трудового, Житлового, Земельного кодексів. Така ситуація, безумовно, призведе до звуження публічно-правового

[279] Гурвич М. А. Виды исков по советскому, гражданскому процессуальному праву / М. А. Гурвич // Известия отделения экономии и права АН СССР. – 1945. – № 2. – С.4-12.

[280] Щеглов В. Н. Иск о судебной защите гражданского права / В. Н. Щеглов. – Томск : Университет, 1987. – 166 с.

захисту на рівні адміністративного судочинства і значно розширить та посилить приватно-правовий характер судових справ, які здебільшого будуть сконцентровані на рівні цивільного судочинства.

Такі висновки підтверджуються і судовою статистикою. Так, у 2010 році до місцевих судів надійшло 2 млн. 478,6 тис. заяв від фізичних і юридичних осіб, що на 30,1 % більше ніж у 2009 році. У цей же час до адміністративних судів у 2010 році надійшло 2 млн. 99,6 тис. справ, що на 23,9% більше ніж у 2009 році [281] [18, 17-33] Цьому сприяє поступове збільшення частки приватної власності на засоби виробництва порівняно з державною власністю, яка постійно скорочується, зародкове формування громадянського суспільства, яке пропонує нові відносини у формулі «держава і бізнес», «людина і держава». Це означає, що скорочується та звужується вплив держави, а звідси зменшується вплив виконавчої влади на приватні стосунки. Разом з тим відбувається посилення судової гілки влади. Такий розвиток подій є невідворотним. Наше твердження є важливим в першу чергу для подальшого формування судової гілки влади, з одного боку, та для розвитку процесуального законодавства – з іншого, оскільки у країні з'являються нові види позовів. Мова в першу чергу йде про групові позови. Так, сьогодні реальністю є колективні трудові спори, які мають місце між профспілками чи трудовим колективом, з одного боку, і роботодавцем – з іншого, щодо цілої низки життєво важливих питань – права на працю, права на гідну заробітну плату, права на належну охорону праці, права на відпочинок, права на соціальний захист тощо. На сьогодні законодавець допускає вирішення таких спорів лише в позасудовому порядку, закріплюючи позасудову процедуру їх вирішення в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (далі – Закон) [282] [263]. Даний Закон регулює лише

[281] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

[282] Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України № 137 від 3 березня 1998 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. –№ 34. – ст. 227. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%d0%b2%d1%80. – Назва з екрану.

питання примирних позасудових процедур під час вирішення колективних трудових спорів, не передбачаючи при цьому звернення до суду в питаннях спору права. Проте, такі питання існують. Ураховуючи це, законодавець змушений буде урегульовувати дані питання, у тому числі й на предмет доповнення Цивільного процесуального кодексу цілим розділом, який можна назвати «Про порядок розгляду колективних трудових спорів». Сьогодні жоден суд не має закріпленої законодавчої процедури розгляду таких справ, оскільки науковці з трудового права поки що не вважають такі спори трудовими. Так, А.С. Пашков, зазначає, що колективні відносини носять лише організаційний характер щодо встановлення умов праці і не можуть бути визнані трудовими відносинами поряд з індивідуальними трудовими відносинами [283] [243, 81] Цієї думки дотримується і В.С. Венедіктов [284] [75, 10]. Незважаючи на дискусію з приводу даного питання, ми стверджуємо, що це також спір, який повинен мати вихід у судову систему, оскільки вищезазначені права трудового колективу за умови їх порушення створюють спір про право, яке, безумовно, повинно захищатися судом. Створювати для цих питань та питань розгляду індивідуальних трудових спорів окрему судову систему немає нагальної необхідності, як немає й необхідності створювати окремий Трудовий процесуальний кодекс.

Громадянське суспільство, побудувати яке прагне Україна, не може існувати без таких правових понять, як захист прав невизначеного кола осіб, оскільки кожна особа, проживаючи в селі, селищі чи місті, є членом територіальної громади. Заявлення позову до винної особи про незаконну вирубку скверу в місті є одночасно захистом прав кожного члена громади на відпочинок у сквері, на захист чистоти повітря в місті, на захист навколишнього середовища від шуму тощо. Тому такі позови пов’язуються із захистом та

[283] Пашков А. С. Проект нового Трудового кодекса / А. С. Пашков // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 76-85.

[284] Венедіктов В. С. Роль науки трудового права в контексті розбудови громадянського суспільства / В. С. Венедіктов // Трудове право в контексті розбудови громадянського суспільства : мат. наук.-практ. конф., м. Путівль, 14-16 червня 2012 р. / за ред. В.С. Венедіктова ; Українська асоціація фахівців трудового права ; Сумський національний аграрний університет ; Путивльський коледж Сумського НАУ. – Путивль, 2012. – 294 с.

відновленням права не лише позивача, але й невизначеного кола осіб. У даному випадку неможливо встановити все коло осіб на предмет порушення відсотку їх прав чи визначити, хто конкретно і скільки має вигоди від такого позову. Безумовно, це позови майбутнього. Вони є новими для галузі цивільного процесуального права, а тому не озвучуються в судовій практиці, оскільки взагалі не мають процесуальної процедури їх розгляду. На виправдання можна сказати, що прокурор, заявляючи позов щодо незаконної приватизації чи продажу історично значущої будівлі, діє в інтересах держави. Разом з тим держава – це люди, тому в цьому випадку прокурор діє в інтересах невизначеного законом кола осіб. Безумовно, таких прикладів можна навести багато, але ці питання потребують свого перш за все законодавчого вирішення, щоб до суду змогла звернутися громадська організація, конкретна особа чи об'єднання громадян, наприклад, вулиці чи багатоквартирного будинку. У той же час одним із нових позовів у нашій державі сьогодні є групові позови. Кількість групових позовів останнім часом значно зросла через збільшення кількості обманутих інвесторів під час будівництва житла чи групової купівлі автомобілів, фінансових пірамід, які з'являються останнім часом, інвесторів фондових ринків, коли кожен із них окремо втрачає певну суму коштів, яка для одних є значною, а для інших – ні. Разом з тим загальна сума таких коштів може сягати не одного мільйона. Таким чином, велика кількість дрібних вимог є суттю великих коштів. Сьогодні такі позивачі не звертаються до суду самостійно, оскільки це пов'язано з судовими витратами, судовим збором, коштами на правову допомогу, складністю доказування одиничного позову до інвестиційної компанії. Звичайно, якби всі особи окремо звернулися до суду за захистом своїх прав, кількість звернень, а разом з цим і справ у судах збільшилася б, без сумніву, у два-три рази. Це, безперечно, зумовило б великі бюджетні витрати, які зокрема використовуються на виклик осіб до суду, збільшення кількості суддів, секретарів судових засідань, помічників суддів, технічного обладнання їх робочих місць тощо. У той же час ми маємо приклади захисту необмеженого кола осіб у роботі

Антимонопольного комітету, інспекцій по захисту прав споживачів тощо. Безумовно, діяльність таких органів сьогодні є публічною. Така публічність впливає на захист інтересів всіх громадян держави. У той же час, якщо мова йде про приватний інтерес, то в таких випадках ми говоримо про позов як окреме звернення особи до суду за захистом конкретного її права.

Треба зазначити, що колективні, або їх ще можна назвати групові, позови – це поєднання кількох однотипних позовів в одне провадження, у якому є один і той же відповідач. У таких позовах є один предмет доказування, одна і та ж вимога, один і той же спосіб задоволення. Прикладом можуть бути загальновідомі позови «дітей війни» у 2008-2010 роках, коли в суди окремо звернулися мільйони людей з однаковими вимогами. При цьому ті особи, які звернулися до суду першими, отримали компенсаційні виплати, ті особи, які звернулися пізніше, мали ускладнення з виконанням їх судових рішень, а останні – поки що не отримали нічого. Таким чином, практика показує, що ні держава, ні процесуальне законодавство, ні стадія виконання не готові до наявності колективно-групових спорів, бо правові інструменти для їх оперативного вирішення у процесуальному законодавстві відсутні. Хоча в таких випадках можна було б запропонувати спрощені судові процедури із заявочними списками, за якими кожен колективний позов міг би розглядатися судом в одному судовому засіданні з двадцятьма чи тридцятьма позивачами. Ці питання, безумовно, знайдуть вирішення в Судовому процесуальному кодексі України.

Є й інші приклади однотипності вимог великої групи осіб, наприклад, стягнення заробітної плати, комунальних платежів, банкрутства банків чи інших фінансових установ тощо. Ці питання раз у раз отримують ідеологічне забарвлення, а тому на законодавчому рівні питання групових позовів завжди блокується, оскільки індивідуальні позови або заявляються, або ні, групові ж позови характеризуються психологічною єдністю позивачів. Ідеологія натовпу дає впевненість кожному суб’єкту в його правоті, що є сутністю групових звернень, у яких, як правило, перетинаються як

приватні, так і публічні інтереси. Разом з тим не враховувати таких тенденцій не можна. Необхідно вивчати, досліджувати їх сутність, форму, зміст, особливості тощо.

На нашу думку, «групові позови характеризуються такими особливостями: а) певною кількістю позивачів; б) ідентичністю позовних вимог; в) однотипністю підстав позову; г) наявністю одного відповідача; д) однотипністю предмета доказування; є) єдиним змістом резолютивної частини судових рішень; ж) єдиним підходом до виконання судових рішень»[285] [183, 66].

Іншу групу нових позовів становлять похідні позови. Цьому виду позовів, який не має свого закріплення у процесуальних кодексах у питаннях процедури їх розгляду, не приділяється жодної уваги законодавцем. Проте на цю групу позовів звернули увагу ще в 1996-1997 роках П. Малишев, досліджуючи їх на основі акціонерних товариств США [286] [217], та В. В. Ярков у своїй роботі «Корпоративное право: косвенные иски» [287] [494]. Дані позови пов'язуються з акціонерами, що зазнали збитків, та менеджерами, які своїм невдалим управлінням призвели акціонерне товариство до збитків. У зв'язку з цим відбувається відшкодування менеджерами збитків приватному чи публічному акціонерному товариству і відповідно відшкодовуються збитки кожному акціонеру. Таким чином, акціонери безпосередньо захищають не свій приватний інтерес, а інтерес акціонерного товариства. На нашу думку, у таких позовах поєднується низка інтересів: а) приватний та колективний, а також б) приватний та публічний. Захист таких інтересів залежить від виду акціонерного товариства. Але кожного разу це означає, що у приватно-правовий характер даного виду позовів втручаються колективно-правові відносини з персоніфікованою відповідальністю управляючих, оскільки останні управляють майном акціонерів, яким

[285] Курило М. П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права / М.П.Курило // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 64-68.

[286] Малышев П. Косвенные иски акционеров в судебной практике США / П. Малышев // Российский юридический журнал. – 1996. – № 1. – С. 95-104.

[287] Ярков В. В. Корпоративное право: косвенные иски / В. В. Ярков // Рынок ценных бумаг. – 1997. – № 18. – С. 78-81.

є їх акції, а тому несуть персональну відповідальність перед зборами акціонерів, а відповідно і кожним акціонером. Незважаючи на це, менеджери, реалізовуючи акції різних випусків, створюють ефект розмитості управління цінними паперами, що надає можливості до зловживань фінансового характеру менеджерам найвищого рівня і породжує позови похідного характеру до них. Разом з тим складність цих позовів полягає у визначенні позивача. На нашу думку, повинна бути колективна співучасть на основі реєстру акціонерів із простою заявочною сутністю, яка може визначатися на підставі відсотка володіння акціями. У Росії це, наприклад, 1% акцій. Іншою проблемою може стати той перелік питань, які можуть бути предметом судового розгляду. Наприклад, визнання недійсності договору, укладеного акціонерним товариством шляхом його розірвання та стягненням коштів, сплачених за даним договором. Крім того, невизначене коло осіб може постійно поповнюватися новими позивачами, а це означає можливість їх приєднання до позову з поступовим представництвом інтересів таких осіб. Більш складним, з одного боку, є питання аргументації права кожного з позивачів на задоволення індивідуальних вимог, а з іншого боку – на задоволення колективних вимог. З урахуванням даних обставин доцільно створити в Судовому процесуальному кодексі окрему главу, якою регулюватимуться всі вищезазначені види позовів з можливістю віднесення таких позовів самим суддею до колективних чи індивідуальних. Разом з тим мова в таких випадках завжди повинна йти про матеріальне відшкодування. Позови ж з моральним відшкодуванням завжди є індивідуальними.

Отже, позовне провадження є процесуальною формою судового процесу, у межах якої сторони здійснюють розгляд обставин, у яких безпосередньо брали участь чи певним чином стосувалися їх з посиланням на юридично значимі факти, зі зверненням уваги суду на допущені кожним із них помилки.

Треба зазначити, що позовне провадження є основою судочинства в усіх процесуальних галузях права, а тому є універсальною процесуальною формою судових процесів, яка

починається з відкриття судом провадження у справі. Це важлива процесуальна дія як для сторін, так і для суду. Для сторін це означає початок судової процедури, а для суду – початок загального процесуального строку, у межах якого суд повинен розглянути і закінчити справу. Ця процесуальна дія суду характерна для всіх процесуальних галузей права (ст. 122, ст. 64 ГПК, ст. 107 КАС України), яку неможливо не виконати, оскільки вона є процесуальним початком, після якого у сторін і суду виникають процесуальні права та обов'язки (ст. 27, ст. 31 ЦПК, ст. 51, ст. 54 КАС, ст. 22 ГПК України).

Без сумніву, ця ключова процесуальна дія суду є швидкоплинною і в подальшому пов'язується з технічними діями, які полягають у виклику сторін, третіх осіб, їхніх представників для попереднього розгляду справ.

Загальновизнано, що однією з форм судових викликів є судові повістки (ст. 74 ЦПК, ст. 33 КАС, ст.65 ГПК України), зміст яких викладено в ч.1 ст. 75 ЦПК, ст. 33, ст. 34 КАС України. Таким чином, інститут судових викликів і повідомлень є характерним для всіх процесуальних галузей права і ґрунтується на тому, що судові повістки, судові повідомлення є спеціалізованими процесуальними документами, які стосуються організації судових процесів. Такі документи, незважаючи на те, що вони укладаються судом, не підлягають оскарженню, хоча і є обов'язковими для виконання тими особами, яким вони адресовані. У зв'язку з цим судова повістка відіграє роль доказу щодо належного повідомлення особи про час і місце розгляду справи, оскільки в разі неявки належним чином повідомленого відповідача в судове засідання, суд може ухвалити заочне рішення за його відсутності (ч. 1 ст. 22 ЦПК України). Якщо ж в судове засідання позивач не з'явиться вдруге, його позов буде залишено без розгляду (ч.1 ст. 169 ЦПК України).

Отже, судові повістки є не лише процесуальними документами, а й носіями спеціалізованої інформації, що відіграють роль доказів. У той же час такі виклики мають і недоліки. Останні пов'язуються з

тривалим часом їх надходження, можливою втратою, значними витратами робочого часу працівників суду, дорожнечею.

Сьогодні набувають поширення виклики через засоби масової інформації, але це стосується випадків відсутності відповідача за вказаною позивачем адресою. У той же час така форма виклику в судові засідання є доречною для групових позовів, позовів щодо невизначеного кола осіб, оскільки такі виклики охоплюють велику територію і відповідно значну кількість осіб. Проте, на нашу думку, для ефективного захисту прав та інтересів особи, вчасного повідомлення сторін про час і місце судових процесів доречним є створення окремого постійного друкованого органу, наприклад газети «Судові виклики і повідомлення» обласного підпорядкування з її отриманням районними радами, міськвиконкомами і всіма сільськими радами. На нашу думку, це буде ефективною програмою в питаннях доступу до правосуддя, у питаннях належного повідомлення сторін про час і місце судових процесів, у питаннях належного захисту прав та інтересів особи тощо.

Не викликає сумніву, що однією з найважливіших стадій судового процесу в судах першої інстанції є попередній розгляд справ. При цьому ця стадія судового процесу є ключовою, оскільки в межах процесуальної форми попередніх судових засідань уперше визначається позиція сторін, вирішується питання судових доказів, клопотань та призначається справа до безпосереднього її розгляду (ст. 130 ЦПК, ст. 65 ГПК, ст. 111 КАС України). Безумовно, на попередній розгляд справи суд витрачає певний процесуальний час. Проте для оптимізації судового процесу законодавець сьогодні не передбачає попередній розгляд справ як обов’язкову стадію судового процесу. Усі питання щодо проведення чи непроведення попереднього розгляду справ вирішує сам суддя. Практика показує, що судді здебільшого взагалі не проводять попередній розгляд справ. Як бачимо, законодавець передбачив цю стадію як добровільну з точки зору суду, але така ситуація призвела до витіснення попереднього розгляду справ із судового процесу. Спрямувавши увагу на оптимізацію судового процесу, натомість законодавець

взагалі нічого не запропонував. Таким чином, оперативність розгляду справ почала підміняти якість розгляду і вирішення справ (статистику). Разом з тим, на нашу думку, прискорення судових процесів шляхом спрощення судових процедур на сьогодні є неможливим, оскільки в такому разі суд може стати ще одним адміністративним органом у країні. Розв'язання проблеми ми вбачаємо в можливості перенести акцент усіх підготовчих дій на рівень примирних процедур у позасудовому їх порядку. У такому разі, без сумніву, стадія попереднього розгляду судових процесів буде зайвою, оскільки, з одного боку, до безпосереднього розгляду надійдуть справи, у яких усі вищезазначені питання вже були предметом обговорення на рівні примирних процедур, а з іншого – до суду для безпосереднього розгляду надійдуть позови, у яких дійсно буде місце лише матеріально-правовому спору.

Безумовно, усі справи без винятку вирішити через примирні процедури неможливо. Разом з тим позасудовий порядок розгляду справ міг би функціонувати на рівні досудових арбітражів, які працювали б під егідою райдержадміністрацій – їх юридичних відділів, що б, безперечно, розширило їх повноваження. Такий підхід наблизить нас до створення громадянського суспільства. У таких структурах могли б вирішуватися більшість спорів із ціною позову в межах 50-60 тисяч гривень. Судовий збір під час таких розглядів становив би до 25% від того судового збору, який сплачується особою під час звернення до суду. Такий позасудовий розгляд усіх матеріальних спорів повинен бути обов'язковим. І лише майнові спори з ціною позову понад 60 тис. грн. можуть стати предметом розгляду на стадії досудового розгляду справ. Якщо запропоновану нами модель взяти за основу, то це надасть можливість, з одного боку, уникнути створення системи мирових суддів, як це має місце в Російській Федерації, а з іншого – призведе до оперативності розгляду цивільних справ, оскільки стадії попереднього розгляду справи можна буде уникнути у 80% справ. При цьому такий шлях є можливим і щодо більшості адміністративних, а також господарських справ, особливо тоді, коли господарські спори виникають між

суб'єктами господарювання, які знаходяться в межах одного району, чи за договірною підсудністю за місцем такої домовленості.

Безпосередній розгляд справ у судах першої інстанції, де вирішується справа по суті, також повинен відповідати сьогоднішнім реаліям, оскільки одноосібно вирішити справу в судах, де стороною є потужний господарський синдикат чи приватне акціонерне товариство, досить складно внаслідок безпосереднього чи опосередкованого тиску на суддю. У таких справах під час їх безпосереднього розгляду доцільно, на наш погляд, ввести суд присяжних. У такому разі суддя вів би справу одноосібно, а рішення у справі приймав би суд присяжних з позицій верховенства права та справедливості.

Вважаємо за необхідне зазначити, що це повинна бути певна категорія справ, обумовлена процесуальним законодавством, оскільки навряд чи доцільним буде інститут присяжних засідателів щодо значної кількості справ. Р. Уолкер у своїй роботі «Английская судебная система» зазначав, що розгляд цивільних справ за участю суду присяжних в Англії сягає лише одного відсотка [288] [430, 275]. Але це досить складна категорія цивільних справ.

В. Бернхем, говорячи про склад і прийняття рішення присяжними у цивільних справах у США, зазначає, що в дев'яти штатах таке рішення приймається всіма дванадцятьма присяжними засідателями. У шести штатах достатньо п'яти голосів із шести. У п'ятьох штатах для цього достатньо й шістьох голосів із восьми [289] [62, 236].

Без сумніву, інститут судового прецеденту привніс у розгляд судових справ зміни, зокрема оперативність і по суті остаточність. В.В. Ярков у цьому зв'язку зазначає, що сфера цивільно-правових відносин «приречена» бути прецедентною [290] [277, 186].

---

[288] Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. – М., 1980. – 631 с.

[289] Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Вид-во Україна, 1999. – 554 с.

[290] Решетникова И. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М. : Норма, 1999. – 302 с.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23 лютого 2006 року по суті дав новий імпульс до правозастосування рішень Європейського Суду з прав людини в судовій практиці всіх судів України. По суті ми входимо в еру дії спеціалізованих (за напрямом) зводів прецедентного права як внутрішньо звуженої (рішення Верховного Суду України), так і зовнішньо розширеної дії (рішення Європейського Суду). Ці два напрями розвитку прецедентного права в Україні з часом призведуть нашу систему матеріального права до її керованості чи паралельності до прецедентного права, а за відсутності розвитку матеріального права – до його поглинання прецедентним правом за рахунок судових прецедентів внутрішньої і зовнішньої спрямованості. За умов швидкого розвитку суспільних відносин швидкість судових прецедентів неодмінно буде зростати, тому матеріальне і процесуальне право потребують науково обґрунтованих рішень. Безумовно, це станеться не так швидко, бо суспільні відносини, розвиваючись, зумовлюють розвиток права, оскільки в іншому випадку право гальмує розвиток суспільства. Прецедентне право є правом історичним, а норми права спрямовані в майбутнє, тому прецедент за рахунок зміни судової практики може змінюватися, норма ж права за рахунок судової практики є незмінною, хоча її зміст може сприйматися на підставі судових рішень прецедентного характеру в розширеному або звуженому її тлумаченні.

Отже, ми розглянули позовне провадження з точки зору його універсальності у сфері різних процесуальних форм та інститутів як чинних, так і нових, які, безумовно, рано чи пізно отримають своє нормативне закріплення та свою процедуру розгляду в Судовому процесуальному кодексі України як складовій Судового права, оскільки позовне провадження в наявній сьогодні формі, структурі та процедурі не має серйозних теоретичних і практичних суперечностей, бо всі основні процесуальні складові збігаються між собою, ідентично накладаючись одна на одну. У той же час В.В. Ярков у цій частині зазначав, що «правомерной может быть постановка вопроса о

дифференциации судопроизводства только по критерию спорности его предмета … равно как и дифференциации внутри спорных производств по предмету судебной деятельности с целью специализации судов и судей» [291] [277, 184-185] Ми погоджуємося з такою позицією науковця. Разом з тим сьогодні господарське судочинство не поділяє справи на окремі їх категорії. Адміністративне судочинство навпаки у главі 6 КАС закріплює особливості розгляду окремих категорій адміністративних справ.

Цивільний процесуальний кодекс лише зазначає, що загальні суди розглядають справи, які виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних та трудових відносин (ч.1 ст. 15 ЦПК України), але процедура розгляду їх є однотипною. Судовий процесуальний кодекс повинен уніфікувати загальні положення всіх процесуальних галузей права з метою єдиного підходу і розуміння судових процедур, їх суті й мети. У той же час Судовий процесуальний кодекс повинен мати окремі глави, у яких би відтворювалися особливості розгляду кожної категорії справ, що полегшить користування процесуальним законодавством пересічних громадян, спеціалістів і суду. Це ж стосується і виконання судових рішень, за якими може бути видано лише один виконавчий лист. Його можна назвати зведеним виконавчим листом. Це було б зручно, оскільки видача великої кількості виконавчих листів на основі задоволення групового позову зумовить збільшення кількості відкритих виконавчих проваджень, які потім Державна виконавча служба зведе в єдине – зведене виконавче провадження відповідно до п.3.8 третього розділу інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом № 5125 Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. Усі такі дії потребують значного потенціалу робочого часу, значного обсягу інтелектуальних потужностей, які можна замінити одним зведеним виконавчим листом.

[291] Решетникова И. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М. : Норма, 1999. – 302 с.

3.2 Представництво як міжгалузевий інститут процесуального права

Доступ до правосуддя реалізується не лише в технічній можливості подати позов до суду, а й у можливості представлення інтересів однієї людини іншою. Сутність таких дій пов'язується з інститутом процесуального представництва.

Безумовно, інститут процесуального представництва має глибинну історію, яка сягає часів античного Риму, де представництву інтересів однієї особи іншою приділялася значна увага. Проте, тривалий час у Давньому Римі сторони не могли передавати іншим захист своїх прав та інтересів. Для здійснення процесуальних актів необхідна була особиста присутність сторін. Подальший розвиток цивільних відносин призвів до удосконалення судочинства, до розширення кола суб'єктів, які брали участь у процесі. Поступово правило щодо особистої участі в судовому процесі зазнало змін.

Слід зазначити, що представництво в Давньому Римі розглядалося як правозаступництво. Це пов'язувалося з тим, що представники вважалися захисниками, оскільки вони ,як правило, не лише представляли, але й захищали інтереси хворих людей, людей похилого віку. У той же час такий захист здійснювався на підставі угоди, в основі якої лежала добра воля сторін. У зв'язку з цим такий вид представництва почали називати добровільним [292] [244, 275-276].

Подальший розвиток цивільного обороту та засобів його захисту призвів до удосконалення судочинства і появи нових суб'єктів у судовому процесі. Відомо, що в Римській імперії дозволялися виступи представників pro populo – за народ (захист інтересів міських спільнот, які не могли самостійно брати участь у судовому процесі та захищати свої інтереси), pro libertate – за свободу (пов'язано з відновленням свободи осіб, позбавлених волі, якщо останніх поневолено протизаконним шляхом; самостійне подання позову було неможливим: за римським правом правоздатними були тільки вільні люди) і pro tutela – щодо опікунства (пов'язано з потребуванням

[292] Підопригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підопригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с..

правової допомоги за віком, станом здоров'я чи у зв'язку з особливим становищем). Отже, перше процесуальне представництво дозволялося лише тому, що відповідні суб'єкти не могли об'єктивно брати участь у судовому процесі. Представник діяв від свого імені, не створюючи для довірителя прав і обов'язків, тобто, як бачимо, мова йде про непряме представництво. Крім того, у римському праві мало місце і обов'язкове представництво, яке виникало незалежно від бажання сторін (дії опікуна в інтересах тих, кого опікають, батько діє в інтересах своїх дітей (pater familias) незалежно від їхньої волі) [293] [304, 130].

Безперечно, з сучасного погляду названі випадки не є представництвом. Представник виступав у процесі не від імені сторони, яку він представляв, а від власного імені.

До того ж римське право висувало до представника певні вимоги, основною з яких була наявність повної правоздатності. До груп осіб, які мали обмежену правоздатність і не могли виступати представниками, належали: духовенство, вищі імператорські чини, що мали особисті привілеї, солдати, жінки, особи, обмежені у правоздатності у зв'язку з їх ганьбою.

Приблизно з II ст. в Римській імперії з'явилися згадки про когніторів, які були формальними представниками і відкрито виступали від імені дієздатних осіб. З моменту укладеної угоди про допущення до процесу когнітор вважався призначеним. Після допуску когнітор повністю заміняв особу, яку представляв.

Без сумніву, ті основи, які були закладені в римському праві щодо інституту представництва, до цього часу впливають на розвиток даного процесуального інституту.

У середні віки інститут представництва мав широке застосування в судовій практиці. Так, починаючи з другої половини XIV століття на території Литовсько-Руської держави діяв Судовий Статут, за яким представництво здійснювалося речниками або, як їх ще називали, прокураторами. За даним Статутом представництву

[293] Сєверова О. С. Види представництва за римським правом / О. С. Сєверова // Вісник інституту внутрішніх справ. – Одеса, 2000. – № 2.

відводилася важлива роль. У тому разі, коли особа, «перебуваючи особисто в суді, не могла чи не вміла сама говорити і вести свою справу, вона доручала усно вести її кому-небудь іншому. Суд повинен прийняти того за представника його. Якщо хтось із-за бідності своєї не може найняти собі адвоката, а попросив би вряда про надання адвоката, тоді вряд повинен такого адвоката безплатно найняти. Коли б призначений адвокат підкорятися вряду не захотів, то тому не дозволяється виступати в суді і від інших осіб» (Артикул №57 Статуту) [294] [448, 79].

Як бачимо, законодавець уже в той час приділяв значну увагу інституту представництва, поширюючи його дію на всіх без винятку осіб незалежно від їх майнового стану. Така позиція тодішнього законодавця, судова практика тієї епохи є важливою для нашої держави, оскільки, з одного боку, сьогодні ми маємо велику кількість бідних людей, а з іншого – дорогу правову допомогу, у зв'язку з чим не всі мають можливість скористатися такою допомогою. Суди ж і процесуальне законодавство дистанціюються від вирішення даних питань, вважаючи, що це є виключно приватною справою сторін та третіх осіб.

Особливо важливою для розвитку інституту процесуального представництва стала третя редакція Литовського Статуту 1588 року, у якій багато уваги приділено діяльності прокуратора, введено обмеження щодо кола осіб, які могли вести судові справи, встановлено два види представництва, визначено вимоги до доручення.

Важливе значення для становлення інституту представництва мало Соборное уложение 1649 року, у якому вперше в Росії давалася класифікація представників, було закріплено законне представництво, а також новий вид представництва – договірне (ст.108 Соборного уложения). А з 1723 року згідно з указом «О форме суда» для участі представника в судовому процесі обов'язковою була

[294] Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібн. / упоряд.: А. С. Чайковський [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

наявність довіреності, що ще раз підтверджувало існування договірного представництва.

Безперечно, важливим джерелом для вивчення історії становлення інституту представництва є «Права, по которымъ судится малороссійскій народъ» (далі – Права). Цей документ увібрав у себе найкращі досягення тогочасної правової думки. Незважаючи на те, що цей документ так і не був затверджений, фактично він використовувався на практиці. У п.1 артикулу 7 глави 8 Прав зазначено, що «Адвокатъ, пленипотентъ, патронъ, прокураторъ и повѣренний называется, котрий въ чужомъ дѣлѣ съ порученія чіего, вмѣсто его, въ судѣ обстоюетъ, отвѣтствует и росправляется» [295] [252, 151]. Обов'язково адвокати давали присягу, у якій зобов'зувалися «дѣло, мнѣ отъ челобитчика повѣренное, по силѣ ума моего, по совѣсти и по найлучшему размишленію защищать» (п.2 арт. 7 гл.8) [296] [252, 151]. Крім того, у п.4 арт.7 гл.8 зазначено, що кожен може замість себе «въ судъ повѣренного представить», надавши при цьому до суду «вѣрчое челобитье, съ тѣмъ обовязателствомъ,что ему такіе свои дѣла въ судѣ производить поручилъ». Крім того, у Правах зазначалося, що представниками не можуть бути священнослужителі, монахи, люди підозрілі і знеславлені, малолітні особи і жінки [252].

Найбільш повно, на нашу думку, визначено поняття представництва у Статуті цивільного судочинства 1864 року (далі – Статут 1864 р.), який діяв на території Східної України, та в Австрійському Статуті цивільного судочинства 1896 року (далі – Статут 1896 р.), який діяв на території Західної України. Так, ст. 20 Статуту 1896 року передбачала, що «тяжущийся настолько в законе не установлено изъятий, может совершать судебное действие лично или через поверенного» [297] [448, 281].

---

[295] Права, по которымъ судится малороссійскій народъ : изъ трехъ книгъ [Електронний ресурс]. – Киевъ, 1879. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/819276/

[296] Там само.

[297] Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібн. / упоряд.: А. С. Чайковський [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

Особливе значення для становлення інституту процесуального представництва мав Статут цивільного судочинства 1864 року, згідно з яким кожна зі сторін могла залучити представника, який мав право виконувати дії, надані сторонам. Винятки з цього правила встановлювалися законом. Основним було те, що представник наділявся таким же обсягом процесуальних прав, як і довіритель, а всі дії представника, вчинені в межах довіреності, були обов'язковими для довірителя [298] [431]. За словами С. Халатова, «статья 46 Устава гражданского судопроизводства требовала от тяжущихся заявить суду на словах или на письме об избранных им поверенных. Выдача доверенности оставлялась на усмотрение самих представляемых. Устное заявление заносилось в журнал мирового судьи, а письменное заявление об избрании представителя могло быть сделано или в самом прошении, или в доверенности. К письменному заявлению предъявлялось лишь одно требование, чтобы подпись на нём была удостоверена (засвидетельствована) мировым судьей, нотариусом, полицией или волостным начальством»[299] [444, 47]. Треба зазначити, що Статут також містив повний список осіб, яким було заборонено виступати представниками в суді, зокрема це особи, які не є повністю право-і дієздатними, особи, становище яких не сумісне з діяльністю як представників. Без сумніву, норми Статуту 1864 року в деяких моментах можуть бути взяті за основу і під час реформування сучасного процесуального права, зокрема під час створення нового уніфікованого Судового процесуального кодексу.

30 листопада 1918 року ВЦВК РРФСР було прийнято «Положение о народном суде». Відповідно до цього Положення представниками в суудовому засіданні могли бути близькі родичі сторін чи заявників (батьки, діти, подружжя, брати, сестри) або юрисконсульти радянських установ за дорученням керівних органів.

[298] Уставъ гражданского судопроизводства [Електронний ресурс]. – Санктпетербургъ, 1866. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/292113/.

[299] Халатов С. А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе / С. А Халатов. – М. : Издательство «НОРМА», 2002. – 208 с.

Завданням судового представництва була допомога суду для найбільш повного висвітлення усіх обставин, які стосувалися інтересів сторін та заявників. Як бачимо, нова влада обмежила поняття договірного представництва, допускаючи безперешкодно лише родинне представництво.

01 жовтня 1924 року в Україні був прийнятий перший національний Цивільний процесуальний кодекс УРСР, а 05 листопада 1929 року – другий ЦПК УРСР (далі – Кодекс 1929 р.). Стаття 14 Кодексу 1929 року передбачала, що «сторони можуть вести справу в суді особисто або через своїх представників». При цьому представниками могли бути: члени колегії оборонців; профспілки в особі своїх уповноважених, уповноважені незаможних селян; керівники й постійні представники установ і об'єднань у справах цих установ, уповноважені кооперативними спілками (ст. 18 Кодексу 1929 р.).

Повноваження представників оформлялося «особливою довіреністю», посвідченою нотаріально. Члени колегії оборонців повинні були мати ордер, виданий відповідною юридичною консультацією (ст. 19 Кодексу 1929 р.) [300] [457].

Таким чином, інститут судового представництва отримав широке закріплення у процесуальному законодавстві з чітким визначенням його суб'єктів та документальним оформленням їх повноважень.

08 грудня 1961 грудня Верховною Радою СРСР було затверджено Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, стаття 28 [301] [238, 54] яких зазначала, що громадяни можуть вести свої справи в суді як особисто, так і через свого представника. Справи юридичних осіб у суді представляють їх органи чи представники. Отже, ми бачимо чітке розмежування поняття представництва щодо фізичних і юридичних осіб з подальшим розвитком цих положень у процесуальних кодексах

[300] Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 р. – К. : Політвидав., 1948. – 176 с.

[301] Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М. : Юридическая литература, 1987.

тодішніх республік. Таким чином, держава вперше делегувала правове регулювання інституту представництва у республіки [302] [499, 111].

18 липня 1963 року на підставі Основ цивільного судочинства Союзу РСР було затверджено новий Цивільний процесуальний кодекс УРСР. Стаття 110 даного Кодексу проголошувала, що громадяни можуть вести свої справи в суді особисто або через своїх представників. Особиста участь у справі громадянина не позбавляє його права мати в цій справі представника.

Представниками сторін, третіх осіб у суді могли бути: члени органів управління; працівники державних підприємств, установ, організацій, колгоспів у справах цих підприємств, установ та організацій; уповноважені профспілок, адвокати; один зі співучасників за дорученням інших співучасників; інші особи, допущені судом, який розглядає справу (ст. 112 ЦПК 1963 року).

18 березня 2004 року Верховною Радою України було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України. Із прийняттям даного Кодексу закінчується епоха процесуальних законів, прийнятих за радянських часів.

Зрозуміло, положення нового ЦПК України найбільш точно відповідають вимогам сьогодення. Зокрема, значно розширено коло осіб, які мають право здійснювати представницькі функції; особлива увага приділена професійному представництву прав осіб через адвоката; уперше визначені обмеження щодо можливості реалізації представницької функції; закон установлює специфічні вимоги до документів, що посвідчують повноваження представників; передбачається призначення або заміна законного представника судом та ін.

Проте визначається, що законодавче регулювання процесуального представництва в цивільному процесі не позбавлене окремих вад: відсутнє нормативне визначення представництва; не

[302] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

врегульовано порядок обмеження повноважень представника на вчинення певних процесуальних дій; не врегульовано на достатньому рівні порядок участі та здійснення представницьких функцій органами державної влади та місцевого самоврядування, органами прокуратури та Уповноваженим Верховною Радою України з прав людини.

Сучасний інститут процесуального представництва є невід'ємною складовою ефективного функціонування не лише цивільного, а й адміністративного та господарського процесів, що підпорядковується меті забезпечення правових механізмів захисту прав особи.

Сьогодні інститут процесуального представництва являє собою міжгалузевий інститут, який має місце в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві и «в различных отраслях права имеет так много общего, что это нельзя объяснить одним простым совпадением найменований»[303] [438, 33].

Останнім часом з´явилося багато публікацій, присвячених окремим аспектам представництва, але вони не узагальнені в єдиному комплексному дослідженні всіх аспектів представництва. Дискусійними є питання щодо підстав виникнення процесуального представництва, його оформлення, процесуальних прав, видів представництва тощо.

Різні автори, проводячи дослідження інституту представництва, по-різному дають визначення цього поняття. Так, С.Н. Абрамов визначає процесуальне представництво як похідне від цивільного представництва [304] [7].

А.Ф. Козлов навпаки вважає, що це два різних інститути, хоча й мають однакову назву. У цивільному праві представник діє від імені і в інтересах сторони (довірителя) на підставі точно визначених повноважень, які зазначаються в довіреності, та того предмета, на

[303] Фархтдинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права / Я. Ф. Фархтдинов. – Казань, 1986. – 174 с.

[304] Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс / С. Н. Абрамов. – М. : Госиздат, 1952. – 420 с.

який спрямовані такі дії. У цивільному процесі, незалежно від того діє представник самостійно чи в присутності довірителя, він все одно є суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, вступаючи в такі правовідносини з судом, хоча й бере участь у справі від імені та в інтересах сторони [305] [150, 103]. В.А. Рясенцев у свій час зазначав: «Навряд чи є ще інститут цивільного права і процесу, який породив би таку плутану термінологію, як інститут представництва, коли одні й ті ж терміни мають різне значення» [306] [295, 8].

Судове представництво, з точки зору В.М. Шерстюка, – це діяльність представника в цивільному процесі, яку він здійснює на підставі наданих йому повноважень, виступаючи в суді від імені довірителя, з метою досягти для останнього найсприятливішого рішення, а також для надання йому допомоги у здійсненні своїх прав, недопущення їх порушень у процесі та надання суду допомоги у відправленні правосуддя по цивільних справах [307] [476, 97]

Ю. С. Червоний [308] [458], І. В. Решетнікова [309] [275], І. А. Павлуник [310] [241] під процесуальним представництвом розуміють представництво як процесуальну діяльність у межах наданих представнику повноважень від імені та в інтересах іншої особи.

В. І. Тертишніков [311] [421], В. В. Комаров [312] [154], Ю. В. Білоусов [313] [66] розглядають процесуальне представництво як

---

[305] Козлов А. Ф.Советское гражданское процессуальное право : ученик / А. Ф. Козлов ; под общ. ред. К. С. Юдельсона. – М. : Юридическая литература, 1965. – 471 с.

[306] Рясенцев В. А. Понятие и юридическая процедура полномочия представителя в гражданском праве / В. А. Рясенцев // Методические материалы ВЮЗИ. – М., 1948. – Вып. 2.

[307] Шерстюк В. М. Советский гражданский процесс : учеб. / В. М. Шерстюк. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 463 с.

[308] Червоний Ю. С. Представительство в гражданском процессе / Ю. С. Червоний // Суспільство, держава, право. – 2003. – Вип. 2. – С. 28-31

[309] Решетникова И. В. Гражданский процесс / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М., 2000. – 323 с.

[310] Павлунік І. А. Представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. … наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. А. Павлунік. – К., 2002. – 20 с.

[311] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

[312] Комаров В. В. Гражданский процесс : учебник / В. В. Комаров. – Х., 2001. – 136 с.

[313] Білоусов Ю. В. Цивільний процес : навчальний посібник / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – 60 с.

правовідносини, у яких одна особа здійснює в суді процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи.

М.Й. Штефан у своєму підручнику Цивільне процесуальне право України, який було видано у 2005 році, у главі 8 «Представництво у цивільному процесі» зазначав, що процесуальне представництво – це процесуальна діяльність особи, спрямована на захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів іншої особи. У той же час науковець указує, що процесуальне представництво – це юридичні відносини, за якими одна особа – представник – виконує на підставі повноваження, наданого їй законом, статутом, положенням або договором, процесуальні дії в цивільному судочинстві на захист прав і охоронюваних законом інтересів іншої особи [314] [482, 155-157]. Таким чином, учений окреслив два основних підходи до поняття представництва: за першим – представництво розглядається як сукупність процесуальних дій, які вчиняє одна особа від імені іншої в суді, за другим – як процесуальні правовідносини, на підставі яких одна особа вчиняє процесуальні дії від імені іншої особи.

Для правильного розуміння процесуального представництва його необхідно розглядати як процесуально-правове явище, яке характеризується особливістю його виникнення. Виходячи з цього, ми можемо зазначити, що процесуальне представництво виникає на підставі цивільно-правових угод та вимог цивільного законодавства, що характеризує представництво із зовнішнього його боку, оскільки представництво бере свій початок на стадії позасудової підготовки матеріально-правового спору у вигляді збору доказів представником, складання позовної заяви, оплати ним судового збору та направленням позову до суду. Така ситуація характерна для всіх без винятку процесуальних галузей права та видів представництва: договірного і законного.

На стадії судового розгляду інститут представництва поділяється на дві його частини. Пасивну, яка полягає у

[314] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

представленні представником самої особи в судовому процесі, та активну, яка пов'язана із правозаступництвом, оскільки саме захист прав, свобод та інтересів, а не представлення особи сприяє виникненню, зміні чи припиненню суб'єктивних прав та обов'язків особи.

У господарському та адміністративному судочинстві поняття інституту процесуального представництва фактично дублюють теоретико-правові напрацювання цивільного процесуального права. Проте, треба зауважити, що науковці в галузі адміністративно-процесуального права [315] [123, 94] та господарсько-процесуального права [316] [254, 81] зазначають, що процесуальне представництво є одним із видів процесуальних правовідносин. Учені в галузі цивільного процесуального права, як уже зазначалося вище, розуміють представництво як правовідносини.

Якщо порівняти ці дві позиції, то можна впевнено стверджувати, що вони є однотипними, оскільки поняття «процесуальна діяльність» – це процесуальні дії довірителя безпосередньо в судовому засіданні. Процесуальні дії представника щодо сторін, третіх осіб, свідків завжди набувають форми процесуальних правовідносин. Таким чином, процесуальна діяльність – це зміст процесуальної форми окремих процесуальних правовідносин.

Разом з тим дії процесуальних представників, з одного боку, завжди повинні мати цільовій характер, а з іншого – вони не повинні виходити за предмет конкретних процесуальних правовідносин, оскільки, якщо це має місце, незалежно від виду судочинства, і представники не пов'язують свої дії із предметом спору в конкретних правовідносинах, функції представництва перериваються. Так, представники учасникам процесу часто задають питання, які взагалі не пов'язані із предметом доказування, чи починають вголос коментувати показання свідків, замість того щоб сформулювати

[315] Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

[316] Притика Д. М. Арбітражний процес / Д. М. Притика, М. І. Тітов. – Х. : Консум, 2000. – 544 с.

влучне запитання, відповідь на яке допомогла б з’ясувати конкретний факт. Більше того, представники іноді вступають у словесну суперечку з іншими представниками, стороною чи свідком, отримуючи при цьому зауваження від суду щодо неправомірної поведінки, яка виходить за межі процесуальних повноважень представника. Таким чином, процесуальна діяльність представника характеризується «рваною діяльністю», оскільки представник то діє в межах наданих йому процесуальних прав, то, виходячи за їх межі, діє як самостійна фізична особа в судовому процесі.

Безумовно, такий тип процесуальної і непроцесуальної діяльності представника має місце завжди в усіх судових процесах без винятку. У практичній площині складно розмежувати процесуальні дії представника і його короткі швидкоплинні непроцесуальні дії, коли представник виходить за межі своїх повноважень, а відповідно і за межі предмета процесуальних правовідносин, набуваючи на цей час статусу фізичної особи в судовому засіданні. У той же час такі непроцесуальні дії представників, перебуваючи в межах процесуальної форми як конкретних процесуальних правовідносин, так і процесуальної форми судових процесів через їх швидкоплинність, надають можливість представникам швидко повертатися у свій статус, що робить такі дії «непомітними».

Така ситуація часто має місце в судах першої інстанції. Науковці ніколи не звертали уваги на це, але практики знають, що такі й інші моменти періодично мають місце в судах. Можна сказати, що це не є суттєвим. Але, досліджуючи даний процесуальний інститут, ми повинні виявити як він реально діє у практичній площині, які є при цьому особливості, щоб вивести такі особливості на теоретичний рівень з метою удосконалення процесуального законодавства.

Разом з тим В.М. Шерстюк зазначає, що інститут представництва існує не лише для надання правової допомоги

громадянам та організаціям, але й для того, щоб суд міг краще і швидше розібратися у взаємовідносинах учасників процесу [317] [474].

Цієї ж думки дотримуються М.Й. Штефан та О.Г. Дрижчана [318] [481], які зазначають, що поряд із захистом прав та інтересів особи представник виконує роль сприяння суду в з'ясуванні обставин справи. В.І. Тертишніков ще більш відверто визначає повноваження представництва, говорячи, що мета представництва полягає в наданні допомоги суду у встановленні дійсних прав і обов'язків сторін [319] [421]. Ми не можемо погодитися з такою позицією, оскільки адвокат, фахівець у галузі права, представник зобов'язаний не сприяти суду чи допомагати йому в розгляді справ, а повинен виходити лише із приватних інтересів особи, інтереси якої він не лише представляє, але й захищає. «Коли ж адвокат вимушений вибирати між служінням суспільним інтересам і приватним інтересам свого клієнта, який оплачує його роботу, то адвокат змушений надавати значення лише останньому» [320] [496, 27] Тому неможливо покладати на процесуального представника два різноспрямованих обов'язки, які виключають один одного: допомога суду і захист інтересів довірителя.

У цьому зв'язку Є.В. Васьковський зазначав: «Из ученого эксперта по вопросам права и судебного оратора, каким он (представник – авт. М.К.) был бы в качестве чистого правозащитника, адвокат становится практически дельцом, маклером по юридической части, имеющим тем больше успеха у публики, чем больше сметливости, юркости и даже неразборчивости в средствах он проявит при устройстве материальных интересов своих клиентов» [321]

---

[317] Шерстюк В. М. Представительство в суде / В. М. Шерстюк // Советский гражданский процесс : учебник / В. Н. Аргунов, А. А. Добровольский, С. А. Иванова, П. В. Логинов [и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 97-105.

[318] Штефан М. Й. Представительство граждан в суде : учебное пособие / М. Й. Штефан, Е. Г. Дрижчаная, Е. А. Гусев. – К. : Лыбидь, 1991. – 231 с.

[319] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

[320] Ясинок М. М, Представництво як міжгалузевий інститут : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор, М. І. Логвиненко. – Суми : Вид-во «Мрія-1», 2006. – 180 с.

[321] Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – М. : Изд. Бр. Башмаковых , 1914. – Т. 1. – 571 с.

[74]. Ці слова сказані Є.В. Васьковським ще на початку XX століття, але вони є актуальними і на початку XXI століття, оскільки адвокатура не відіграє представницької ролі в жодному судовому процесі, незалежно від його виду, і є по суті оплатною недержавною, правозахисною структурою [322] [255].

З теоретичної точки зору процесуальне представництво в цивільному, господарському, адміністративному судочинстві сьогодні поділяється на законне і договірне. На початку XX століття інститут представництва поділявся на звичайне і юридичне представництво. Суть звичайного представництва полягала у простій передачі від імені довірителя установі, фізичній чи юридичній особі певних письмових документів, певних речей чи слів. Дане представництво мало усний супровід, зміст якого полягав у повідомленні особі, до якої приходив представник, від кого він та яке доручення має. Такий вид представництва не пов'язувався з наданням представнику певних прав. Останній лише озвучував волю довірителя. Таке представництво мало більше побутовий характер, а ніж юридичний, але його іноді використовували для передачі суду позовних заяв, певних документів. Отримавши в цьому зв'язку якісь роз'яснення, представник відразу передавав їх інформаційну суть довірителю.

Разом з тим мало місце і юридичне представництво, яке поділялося на: а) законне, б) договірне і в) фактичне. Якщо законне представництво здебільшого пов'язувалося із представленням інтересів недієздатних чи неповнолітніх осіб, то договірне представництво здійснювалося прилеглими повіреними. Фактичне представництво полягало у представленні особи, з метою схвального відгуку про неї та її дії, доводячи порядність довірителя в усьому.

Треба зауважити, що на сьогодні види представництва майже не змінилися, але замість фактичного з'явилося громадянське та

[322] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України № 5076 від 5 липня 2012 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – ст. 282. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17. – Назва з екрану.

офіційне представництво [323] [453]. Але в епоху розвитку і посилення приватного права ці види представництва застосовуються дуже рідко, а тому з розвитком приватно-правових відносин у подальшому вони будуть зведені нанівець.

Сьогодні науковці поділяють інститут представництва за видами суб'єктів, за підставами його виникнення та ступенем необхідності (Я.А. Розенберг, Ю.Ю. Рябченко) [324] [453, 174].

У той же час у навчальній та науковій літературі процесуальне представництво поділяється на добровільне, законне, на підставі статусів, положень та на інших спеціальних підставах [325] [453, 121], на добровільне і обов'язкове (добровільне поділяється на договірне і громадське) [326] [311, 100-104], за ступенем обов'язковості – на обов'язкове і факультативне, а за підставами виникнення – на добровільне, законне, суспільне та за призначенням суду [327] [421, 98], залежно від підстав виникнення – на законне, договірне. Залежно від процесуального статусу довірителя – на представництво прав та охоронюваних законом інтересів сторін, представництво третіх осіб. Залежно від статусу особи, яка здійснює представницькі функції: а) представництво, що здійснюється адвокатами; б) представництво, що здійснюється особою, яка досягла 18-річного віку, має цивільну процесуальну дієздатність та належним чином оформлені повноваження [328] [452, 204-207].

В адміністративно-процесуальному праві в ч.3 ст. 56 КАС України зазначається, що представники беруть участь в адміністративному процесі на основі договору або закону, тобто представництво поділяється на: а) договірне і б) законне.

---

[323] Цивільний процес України: Підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл.;[за заг. ред. д.ю.н., доц.. Ясинка М.М.]. – Суми: Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

[324] Там само.

[325] Там само.

[326] Советский гражданский процесс : учебник / В. Н. Аргунов, А. А. Добровольский, С. А. Иванова, П. В. Логинов [и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 463 с.

[327] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

[328] Цивільний процес України : академічний курс / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев, [та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

У господарсько-процесуальному праві представництво поділяється на: а) статутне та б) договірне (ст. 28 ГПК). Як бачимо адміністративний та господарський процесуальні кодекси чітко визначають інститут процесуального представництва за його видами. У цивільному процесуальному праві існують різні підходи до визначення видів процесуального представництва. Така ситуація має місце у зв'язку з тим, що КАС і ГПК регулюють точно визначені сегменти суспільних відносин, які є значно вужчими від тих видів суспільних відносин, які мають місце в загальному суді. Треба зазначити, що Цивільний процесуальний кодекс усіх видів представництва не закріплює, оскільки ч.1 ст.38 ЦПК України закріплює лише договірне представництво та статутне (на підставі положення). Перше має місце під час захисту прав, свобод та інтересів сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб. Друге стосується юридичних осіб (ч.3 ст. 38 ЦПК) та держави (ч.4 ст. 38 ЦПК).

Крім того, ст. 39 ЦПК України закріплює поняття законного представництва, яке здійснюється особами, визначеними в законі, і спрямовується на захист прав, свобод та інтересів малолітніх, неповнолітніх та недієздатних чи обмежено дієздатних осіб (ч.1 та 2 ст. 39 ЦПК), осіб, визнаних безвісно відсутніми (ч.3 ст. 39 ЦПК), спадкоємців (ч.4 ст. 39 ЦПК).

Таким чином, інститут представництва як міжгалузевий процесуальний інститут можна класифікувати за видами осіб: представництво щодо а) фізичних і б) юридичних осіб. Відповідно представництво щодо фізичних осіб поділяється на представництво: а) за законом і б) за договором. Представництво юридичних осіб поділяється на: а) статутне і б) договірне.

Такий загальний підхід до класифікації видів процесуального представництва є уніфікованим і характеризує інститут представництва як інститут, за допомогою якого сторони можуть здійснювати управління судовим процесом на відстані – через свого представника. В епоху інформаційного суспільства реальним вважаємо представництво за допомогою інформаційних технологій,

оскільки сьогодні представник (адвокат, юрисконсульт) за допомогою ноутбука має можливість швидко повідомити про хід судового процесу свого довірителя, а останній, за наявності скайпа, може в режимі реального часу контролювати свого представника. Це новий, ще не апробований і законодавчо не закріплений, але, на нашу думку, реальний крок у розвитку оперативного інформаційного виду представництва.

Необхідно звернути увагу на те, що в сучасних підручниках із цивільного процесу зазначається, що суб'єктом процесуальних правовідносин щодо інституту представництва є представник. Проте в судовій практиці непоодинокими є випадки, коли на стороні позивача чи відповідача у судовому процесі беруть участь два-три представники, тобто мова йде про колективне представництво. Проте жоден із процесуальних кодексів, чинних у нашій країні, не закріплює нового виду процесуального представництва – колективного представництва.

Колективне процесуальне представництво – це представлення інтересів довірителя, з одного боку, та захист його прав, свобод та інтересів, з іншого, колективом представників на підставі договору з розподіленням між ними певних процесуальних прав та обов'язків. Треба зазначити, що, на нашу думку, такий вид процесуального представництва з посиленням розвитку приватного права буде розвиватися.

Разом з тим інститут процесуального представництва за своєю структурою є синтезом цивільно-правового і цивільно-процесуального спрямування як відокремленої його частини, яка має місце між довірителем і представником, та виключно цивільно-процесуального спрямування як відокремленої його частини, яка має місце між представником і судом.

Такої думки в цивільному процесуальному праві дотримуються Д.М. Чечот [329] [467], І.М. Ільїнська та Л.Ф. Лесницька [330] [135],

[329] Чечот Д. М. Судебные представители: Гражданский процесс : учебник / Д. М. Чечот. – М., 1968. – С. 109-118.

Е.Л. Невзгодіна [331] [226]. Аналогічний підхід до даного питання в адміністративно-процесуальному праві знаходимо і в О.Є. Харитонова, який розуміє процесуальне представництво як систему правовідносин двох видів: внутрішніх і зовнішніх. Внутрішні відносини представництва, що складаються між особою, яку представляють, і представником, характеризують наявність матеріально-правового договору чи доручення або фактів родинних зв'язків. Зовнішні відносини характеризуються наявністю процесуальних правовідносин, які мають місце між представником і судом [332] [147, 144-145]. Такі підходи до структури інституту процесуального представництва є об'єктивними і логічними, оскільки вони відтворюють практику формування процесуального представництва. Разом з тим ми можемо сказати, що формування інституту представництва здійснюється в позасудовому порядку. Процесуальна ж частина представництва має місце лише в межах процесуальної форми судових процесів. Змістовна частина судового процесуального представництва пов'язана з наявністю процесуальних правовідносин. Захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів є правозаступництвом. Як зазначає М.М. Ясинок, правозаступництво ґрунтується на оплатній функції держави чи приватної особи, що випливає з цивільно-правових угод чи трудових обов'язків [333] [499, 119].

Якщо мова йде про фізичних чи юридичних осіб, інтереси яких у порядку правозаступництва представляють представники, то ми говоримо про процесуальне представництво, зміст якого ґрунтується на приватному інтересі.

---

[330] Ильинская И.М. Судебное представительство по гражданским делам / И. М. Ильинская, Л. Ф. Лесницкая // Советская юстиция. – 1971. – № 11. – С. 22-24.

[331] Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 156 с.

[332] Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / С. В. Ківалов, О. Є. Харитонов, О. І. Харитонова [та ін.] ; за ред. С. В. Ківалова [та ін.]. – Х. : Одіссей, 2005. – 552 с.

[333] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

Якщо ж мова йде про державу, державні структури, юридичні особи державної форми власності, то ми говоримо про правозаступництво, зміст якого ґрунтується на суспільному інтересі.

Незважаючи на різний зміст інтересу як внутрішньої психологічної категорії правозаступництва, останнє кожного разу ґрунтується на одних і тих процесуальних правах і обов'язках. Інша справа, що такі процесуальні права можуть бути або розширеними, або звуженими. Усе залежить від диспозитивної волі довірителя.

Відповідно до ст. 27 ЦПК, ст. 22 ГПК, ст. 49 КАС України особи, які беруть участь у справі, мають право: ознайомлюватися з матеріалами справи; робити з них витяги, копії; заявляти клопотання і відводи, давати усні чи письмові пояснення, доводи та заперечення; подавати докази; брати участь у дослідженні доказів; задавати питання свідкам, експертам, спеціалістам, іншим особам, які беруть участь у справі; заявляти клопотання та відводи, заперечення; ознайомлюватися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу неправильності та неповноти його ведення; оскаржувати рішення й ухвали суду, користуватися іншими правами, установленими законом.

Такі процесуальні права, як правило, надають своїм представникам довірителі (фізичні особи), викладаючи їх у письмових довіреностях, посвідчених нотаріально чи організацією, у якій працює чи навчається довіритель. Довіреності юридичних осіб видаються за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом або положенням з прикладенням печатки юридичної особи. Повноваження адвоката посвідчуються ордером із витягом із договору, у якому зазначаються повноваження адвоката як представника (ст. 42 ЦПК, ст. 28 ГПК, 58 КАС).

Таким чином, у всіх процесуальних галузях права представництво характеризується: а) наявністю представника (адвоката, юрисконсульта, юриста чи фізичної особи, якій надано право на представництво), який виконує процесуальні дії від імені і в інтересах іншої особи – довірителя; б) наявністю письмової довіреності, посвідченої нотаріальною чи юридичною особою; в)

наявністю одних і тих же процесуальних прав, які викладаються в довіреностях, при цьому договірне представництво є обмежувальним через певний обсяг прав, які зазначаються в довіреності. Законне представництво є необмеженим, оскільки представник має всі процесуальні права, які належали б особі, якщо вона сама брала б участь у судових процесах; г) наявністю ордера та витягу з договору про обсяг процесуальних прав, наданих адвокату.

Отже, на нашу думку, «институт представительства – это система полномочий, которые предоставляются доверителем своему представителю, процессуальное поведение которого регулируется процессуальным законом. Принимая участие в судебном процессе, представитель, с одной стороны, преследует частный интерес своего доверителя, действуя в пределах предоставленных последним ему полномочий, а с другой – сам действует в пределах процессуального закона, за выполнением которого следит суд. Таким образом, каждый представитель действует в сфере двойного процессуального подчинения: частного и законного» [334] [201, 227].

Звертаємо увагу на те, що відповідно до ЦПК та КАС представники можуть виступати свідками. Так, ст. 57 ЦПК України, даючи визначення поняття доказів у частині другій зазначає, що фактичні дані встановлюються на підставі пояснень представників сторін, третіх осіб, допитаних як свідків. Таку ж можливість закріплює і ч.1 ст. 76 КАС України. Ми вважаємо, що такий підхід законодавця до розширення можливостей у доказуванні через інститут представництва є нелогічним, оскільки для зміни статусу представника на статус свідка необхідний дозвіл довірителя у вигляді права на таку зміну, яке необхідно закріпляти в довіреності (наприклад, справа №592/1681/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми за позовом Роженка Анатолія Івановича до ПАТ «СМНВО ім.Фрунзе», у якій сторона допитувалася як свідок) [335] [399].

[334] Курило Н.Представительство как межотраслевой институт процессуального права: возможность унификации / Н.Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 8 /2. – С.225-229

[335] Спр. № 592/1681/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми, 2013 р.

Крім того, за законом представник може змінювати свій процесуальний статус, а його повернення у статус представника закон не передбачає. Таким чином, законодавець створив прецедент подвійного статусу інституту представництва, який сьогодні діє в ЦПК та КАС України.

Отже, «інститут процесуального представництва в усіх процесуальних галузях права є самостійним, відокремленим процесуальним інститутом, природа якого ґрунтується на диспозитивній волі довірителя і згоди на це довіреної особи. При цьому даний інститут має свій предмет правового регулювання, свої цілі, особливий зміст правовідносин, які, з одного боку, виникають між довірителем і представником на основі цивільно-правової угоди, а з іншого – між представником і судом, які мають місце у процесуальних правовідносинах на основі довіреності і наданою нею процесуальних прав»[336] [179, 94].

Безумовно, представники, беручи участь у судових процесах на стороні довірителя, своєї юридичної заінтересованості на предмет спору не мають, а тому й не мають матеріально-правового інтересу на те благо, яке є інтересом довірителя. Крім того, представники не виступають від свого імені, не мають своїх процесуальних прав, оскільки довіритель не передає, не наділяє свого представника процесуальними правами, він надає йому дозвіл на користування лише певними процесуальними правовідносинами [337] [499, 114-117]. До того ж, М.М. Ясинок зазначає, що процесуальні правовідносини не можуть виникати між представником і судом самі по собі чи за межами такого дозволу, оскільки в такому разі такі правовідносини не будуть легітимними. Як бачимо, процесуальне представництво – це процесуальне посередництво між довірителем і судом.

[336] Курило М. П. Етапи становлення міжгалузевого процесуального інституту представництва / М. П. Курило // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип.4, Т.І. – С.92-95

[337] Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

Разом з тим сьогодні необхідно сказати і про один зі специфічних видів представництва, суб'єктом якого є прокурор. Відповідно до ст. 121 Конституції України завданням прокуратури є представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом. Такий підхід законодавця до даного виду представництва отримав своє закріплення і в ст. 45 ЦПК України. Як відомо, у теорії цивільного процесу прокурора відносять до учасників цивільного процесу, яким за законом надано право звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. На думку В.К. Гусарова, прокурор як представник держави, діючи на підставі закону, захищає в суді інтереси держави або необмеженого кола осіб [338] [114].

Цю думку В.К. Гусарова підтримує і М. Косюта, який вважає, що під представницькою функцією прокурора розуміється весь спектр захисту від неправомірних посягань на найважливіші соціальні цінності, закріплені в Конституції України та інших актах законодавства [339] [162]. В.І. Тертишніков у зв'язку з цим зазначає, що завданням прокуратури є представлення інтересів громадян і держави, і складається воно із захисту їхніх інтересів шляхом порушення цивільних справ або шляхом участі в уже початих провадженнях цивільних справ [340] [421, 88].

Незважаючи на те, що частина вчених-процесуалістів не відносить прокурора до інституту представництва, господарське процесуальне право визнає прокурора представником «інтересів громадянина або держави» (ч.1 ст.29 ГПК). Таким чином, частина вчених (С.Я. Фурса, В.К. Гусаров), як і частина законодавства України та її Конституція, зазначають, що прокурор є представником у частині захисту ним прав, свобод та інтересів фізичних та прав і

[338] Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності : автореф. дис. … наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Гусаров. – Х., 2000. – 19 с.

[339] Косюта Н. М. Правове регулювання представницької функції прокуратури / Н. М. Косюта // Право України. – 1997. – № 12. – С. 53-57.

[340] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

інтересів юридичних осіб у суді. Це положення отримало своє закріплення і в Законі України «Про прокуратуру» (ст. 36-1), де підкреслюється, що представництво прокуратурою полягає у здійсненні прокурором від імені держави процесуальних дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави.

У той же час у ч.1 ст.60 КАС України прокурор визначається не як представник, а як особа, якій законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Інша частина науковців (М.Й. Штефан [341] [481], І.А. Павлуник [342] [241], М. Руденко, В. Глаговський [343] [290]) підтримують погляд, за яким прокурор не належить до процесуального представництва. Це є «випадком формальної недосконалості закону».

На нашу думку, прокурор, безумовно, не є процесуальним представником, оскільки він, здійснюючи в суді захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, по суті є правозаступником, оскільки не несе відповідальності перед особою, інтереси якої він захищає. Прокурор як правозаступник не претендує на благо особи, яку захищає, діє на підставі закону, на підставі ордера чи договору. Таким чином, він не є представником сторін, він є самостійною процесуальною фігурою. Діючи на підставі закону, прокурор є правозаступником. На таких же природних складових правозаступництва діє і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Таким чином, проведений нами аналіз сучасних процесуальних кодексів дозволяє зробити висновок, що складові інституту представництва є однаковими в усіх трьох процесуальних галузях

---

[341] Штефан М. Й. Представительство граждан в суде : учебное пособие / М. Й. Штефан, Е. Г. Дрижганая, Е. А. Гусев. – К. : Лыбидь, 1991. – 231 с.

[342] Павлунік І. А. Представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. … наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. А. Павлунік. – К., 2002. – 20 с.

[343] Руденко М. І. Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспект) / М. І. Руденко, В. А. Глаговський // Право України. – 1997. – № 4. – С. 59-63.

права. Однотипно визначені умови представництва, наприклад: «Сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у … справі особисто або через представника» (ст. 38 ЦПК, ст. 56 КАС, ст. 28 ГПК), документи, необхідні для участі представника в судовому процесі, наприклад: «Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, який виданий відповідним адвокатським об'єднанням, або договором» (ст. 42 ЦПК, ст. 28 ГПК, ст. 58 КАС), осіб, які можуть чи не можуть бути представниками («Не можуть бути представниками в суді особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок» (ст. 41 ЦПК, ст. 57 КАС) тощо.

Отже, інститут процесуального представництва має місце і діє в усіх процесуальних галузях права з однотипним змістом. Процесуальне оформлення інституту представництва та тих процесуальних прав, які надаються довірителями своїм представникам, є аналогічним. Безумовно, ідентичними є і природа договірного і законного представництва та правозаступництва, суб’єктний склад представництва.

Таким чином, інститут процесуального представництва є міжгалузевим інститутом з однотипним змістом у всіх галузях процесуального права, а тому він має всі можливості для уніфікації в Судовому процесуальному кодексі України.

3.3 Процесуальні права та обов'язки учасників судових процесів

Теорія цивільного, господарського та адміністративного процесуального права розкриває зміст і досліджує всі процесуальні норми, які безпосередньо регулюють як окремі процесуальні дії всіх учасників судового процесу, так і процесуальні правовідносини, які мають місце в судових процесах, діючи за формулою: суд – позивач, суд – відповідач, суд – треті особи, суд – представники, суд – свідки.

Такі процесуальні дії суду, з одного боку, та учасників судового процесу – з іншого, породжують постійні наукові дискусії щодо процесуальних прав та обов'язків суду, практичного застосування процесуальних прав та обов'язків учасниками судових процесів та сторонами, обсягу процесуальних прав та обов'язків тощо.

З метою більш детального дослідження інституту процесуальних прав та обов'язків, якими наділені і якими користуються учасники всіх процесуальних галузей права, розділимо наше дослідження на його складові: спочатку дослідимо процесуальні права всіх учасників судового процесу, а вже потім їх процесуальні обов'язки.

Процесуальні права сторін – це керівні начала, закріплені у процесуальних нормах права, які ґрунтуються виключно на диспозитивній волі сторін і заявлення яких у судовому процесі призводить або до закінчення судового процесу, або до його продовження.

Характерними особливостями процесуальних прав сторін у науковій літературі визнають:

а) виключну їх індивідуалізаційну приналежність; б) застосування лише на підставі диспозитивної волі сторін; в) індивідуалізацію їх процесуального закріплення; г) легітимність таких прав; д) обмеженість прав межами процесуальної форми судових засідань.

Вважаємо за можливе виділити три групи процесуальних прав: а) виключні процесуальні права сторін; б) загальні процесуальні

права учасників судового процесу; в) спеціальні права інших учасників судових процесів.

Особливість правозастосування виключних процесуальних прав, на нашу думку, полягає в тому, що вони належать сторонам, які в безумовному порядку користуються ними в судових процесах. Лише загальними процесуальними правами користуються треті особи, їх представники, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Спеціальні права інших учасників судових процесів належать свідкам, експертам, спеціалістам тощо.

Якщо давати уніфіковане визначення поняття процесуальних прав учасників судових процесів, то необхідно зазначити, що це «легітимні дозволи, перелік яких має закріплення у процесуальних нормах права і які надаються законодавцем учасникам судових процесів з метою здійснення ними окремих процесуальних дій та процесуальних правовідносин у межах процесуальної форми судових процесів» [344] [186, 344].

Таким чином, характерними особливостями процесуальних прав учасників судових процесів є:

а) закріплення переліку процесуальних прав (дозволів) у процесуальних нормах права;

б) легітимність таких прав;

в) їх індивідуалізація відповідно до процесуального статусу особи;

г) виключна спрямованість таких прав на вчинення окремих процесуальних дій чи процесуальних правовідносин;

д) обмеження дії таких прав межами процесуальної форми судових процесів.

Разом з тим є ще третій вид процесуальних прав, які належать свідкам (ч.4 ст. 50 ЦПК), експертам (ч. 10 ст.53 ЦПК), спеціалістам (ч.5 ст. 54 ЦПК), особам, які надають правову допомогу (ч.2 ст. 56

[344] Курило М. П. Процесуальні права та обов'язки учасників судових процесів: можливості уніфікації [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 343-346. – Режим доступу: http://pap.in.ua/2_2013/Kurylo.pdf.

ЦПК). Такі процесуальні права можна назвати спеціальними, оскільки вони є індивідуальними для кожної з вищезазначених осіб. Таким чином, спеціальні процесуальні права – це такі права, які мають персоніфіковане закріплення у процесуальних нормах права і належать виключно іншим учасникам судового процесу, а їх обсяг стосується лише їх конкретних процесуальних дій.

Такі процесуальні права характеризуються:

а) персоніфікованим їх закріпленням у процесуальних нормах права;

б) виключною персоніфікованою приналежністю;

в) наявністю лише в межах конкретних процесуальних дій.

У нашому дослідженні ми послідовно розглянемо всі процесуальні права різних суб'єктів з точки зору їх змісту, обсягу та дії в судових процесах різних процесуальних галузей права. Необхідно зазначити, що всі виключні процесуальні права сторін закріплені у статтях, які мають одну й ту ж назву «Процесуальні права та обов'язки сторін» (ст. 31 ЦПК, ст. 22 ГПК, ст. 51 КАС).

Відповідно до ч.1 ст. 31 ЦПК України сторони мають рівні процесуальні права та обов'язки. Дане процесуальне правило за своїм змістом повністю відповідає вимогам ч.1 ст. 22 ГПК та ч.1 ст. 49 КАС України. Це процесуальне правило є основоположним у цивільному, господарському та адміністративному процесі, оскільки воно тісно пов'язується із принципом рівності всіх перед законом і судом; принципом верховенства права. Таке правило надає рівні можливості сторонам у наданні доказів суду і доказуванні в судових процесах, в оскарженні судових рішень, ухвал чи постанов в апеляційному та касаційному порядку.

Розглянемо виключні процесуальні права, які належать позивачеві. Як ми вже зазначали, виключні процесуальні права належать сторонам судового процесу. Позивач протягом усього часу розгляду справи має право: а) збільшити або зменшити розмір позовних вимог; б) відмовитися від позову; в) змінити предмет або підставу позову; г) укласти мирову угоду з відповідачем на будь-якій стадії судового процесу; д) вимагати виконання судового рішення.

Кожне з цих процесуальних прав позивача під час його оголошення в судовому засіданні є ключовим щодо розгляду справи і обов'язковим для суду. Так, під час збільшення розміру позовних вимог позивач висуває нові вимоги до відповідача, і таке клопотання є обов'язковим для суду в частині обсягу розгляду справи. Під час зменшення розміру позовних вимог суд в обов'язковому порядку закриває провадження у справі в частині зменшених позовних вимог.

Так, у разі відмови позивача від позову суд закриває провадження у справі, приймаючи таким чином відмову (ч. 3 ст. 205 ЦПК, ч. 4 ст. 78, п. 4 ч.1 ст. 80 ГПК, ч.2 ст. 112, п. 2 ч.1 ст.157 КАС). Разом з тим таке процесуальне право позивача має свої процесуальні наслідки, які полягають у тому, що в такому разі позивач не має права знову звертатися до суду з аналогічним позовом до того ж відповідача з того самого предмета і на тих самих підставах (ч. 3 ст. 206 ЦПК, п. 2 ч. 1 ст. 62 ГПК, ч. 3 ст. 157 КАС). Отже, таке право є разовим у правозастосуванні та остаточним у кожній справі незалежно від виду судового процесу.

Треба зазначити, що сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії розгляду справи. Таке право має свою виключно письмову форму – мирову угоду, у якій сторонами зазначаються умови мирової угоди, строк виконання таких умов тощо. Як і під час відмови від позову, суд, отримавши письмову угоду, закриває провадження у справі, якщо такі домовленості відповідають закону. Під час винесення ухвали судом про визнання мирової угоди справа закривається і знову звертатися до того ж відповідача з тих же самих підстав та предмета буде неможливо.

Таким чином, виключні процесуальні права позивачів у всіх видах судових процесів є ідентичними, мають один і той же процесуальний зміст і зумовлюють одні й ті ж процесуальні наслідки.

Разом з тим, на нашу думку, обсяг виключних процесуальних прав позивачів є неповним, оскільки позивачі мають виключне право: а) настоювати на розгляді свого позову та б) залишати свій позов без розгляду (п.5 ч.1 ст. 207 ЦПК). У такому разі суд своєю ухвалою закриває провадження у справі.

За таких обставин позивач має право знову звертатися з позовом до того ж самого відповідача з тих же самих підстав та предмета спору.

Господарський процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства України по-різному визначають даний процесуальний інститут. Так, Господарський процесуальний кодекс, маючи у своєму арсеналі інститут залишення позовної заяви без розгляду (ст. 81 ГПК), не передбачає такого права позивача як виключного. Такий підхід, безумовно, обмежує процесуальні права позивача в частині дії принципу диспозитивності щодо вільного розпорядження сторонами своїми процесуальними правами. Кодекс адміністративного судочинства запропонував позивачеві в такому випадку відкликати свою позовну заяву замість залишення її без розгляду (п.5 ч.1 ст. 155 КАС). Ми вважаємо, що позиція законодавця закріплена в п. 5 ч.1 ст. 207 ЦПК України є найбільш прийнятною, оскільки вона виходить із принципу верховенства права та принципу диспозитивності і дає дійсно процесуальний вибір позивачеві відповідно до тих чи інших процесуальних обставин.

Дослідивши процесуальні права, які належать тільки відповідачеві, ми звертаємо увагу на те, що такі права пропорційно відповідають правам позивача, проте вони неоднакові за своєю сутністю. Так, ч.1 ст. 31 ЦПК України зазначає, що до виключних (класифікація наша – М.К.) процесуальних прав відповідача належать: а) визнання позову повністю або частково (позивач – збільшення або зменшення позовних вимог); б) пред'явлення зустрічного позову (позивач – зміна предмета або підстав позову); в) укладання мирової угоди з позивачем.

Аналогічні процесуальні права відповідачів мають своє закріплення і в ч.5 ст. 22 Господарського процесуального кодексу та ч.2 ст. 51 Кодексу адміністративного судочинства України.

Разом з тим жоден процесуальний кодекс не передбачає права відповідача на невизнання позову. Це є, з одного боку, суттєвим процесуальним правом, а з іншого – це право, яке носить захисний характер відповідача, оскільки це є його правова позиція.

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що ч.2 ст. 31 ЦПК України необхідно доповнити після слів «має право» словами «наполягати на позові, залишити позов без розгляду», а після слів «відповідач має право» доповнити словами «не визнавати позов».

Разом з тим сторони, треті особи, їхні представники мають і загальні процесуальні права: право ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, надавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, ознайомлюватися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу неправильності чи неповноти його ведення, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення й ухвали суду, користуватися іншими правами, установленими законом. Проте, незважаючи на значний обсяг процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі, такі процесуальні права не є остаточними, оскільки законодавець зазначив, що такі права можуть бути встановлені і в інших законах.

Отже, процесуальні права сторін є необмеженими, але вони повинні безпосередньо стосуватися змісту чи процедури доказування, окремих процесуальних правовідносин чи окремих процесуальних дій. Аналогічні загальні процесуальні права сторін, третіх осіб, їхніх представників закріплює і Господарсько-процесуальний кодекс України (ст. 22, 26, 27 ГПК) та Кодекс адміністративного судочинства України (ч.2 ст. 49, 51, 54 КАС).

Таким чином, процесуальні права сторін, третіх осіб, їхніх представників являють собою процесуальний комплекс, де кожне

наступне процесуальне право є продовженням попереднього. Так, право брати участь у судових засіданнях продовжується у праві надавати докази. Останнє продовжується у праві брати участь у дослідженні доказів і так далі. Треба зазначити, що лише на перший погляд здається, що процесуальні права є безсистемними. Насправді, вони логічно пов'язані між собою послідовністю процесуальних дій, які закріплені процесуальними кодексами, тому це не простий набір процесуальних прав, а системна, послідовна їх прив'язка до послідовних системних процесуальних дій. Разом з тим частина процесуальних прав пов'язується з певною процесуальною дією чи певними процесуальними правовідносинами. Наприклад, право задавати питання свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти відводи тощо. Таким чином, після показів експерта чи спеціаліста сторони, поставивши їм запитання, використали своє право і вдруге використати його вже не можуть. Отже, така категорія прав є швидкоплинною, інша категорія прав, наприклад, брати участь у дослідженні доказів, ознайомлюватися з матеріалами справи, надавати усні чи письмові пояснення тощо, є тривалими, оскільки вони використовуються сторонами протягом усього судового процесу на різних його стадіях.

У той же час судовий процес виокремлює процесуальні права, що надаються органам та особам, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45, 46 ЦПК, ст. 29 ГПК, ст. 60, 61 КАС). Перш ніж аналізувати права таких осіб, вважаємо за необхідне окреслити їх суб'єктів.

Стаття 45 ЦПК, 60 КАС України зазначають, що «у випадках, установлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоуправління, фізичні і юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах». Стаття 29 ГПК України обмежує суб'єктний перелік таких осіб, надаючи такі повноваження лише прокурору. Це зумовлюється тим,

що в даному виді судових процесів мова йде лише про юридичних осіб та суб'єктів підприємницької діяльності, а не фізичних осіб.

Не викликає сумніву, що процесуальні права надаються учасникам судового процесу для виконання ними своїх процесуальних обов′язків. Так, ч.1 ст. 60 ЦПК України зазначає, що «кожна сторона зобов′язана навести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень» Такий підхід до доказування закріплюють ч.1 ст.71 КАС і ст.33 ГПК України. Для того, щоб ці обов′язки можна було виконати, сторони, треті особи, їхні представники повинні мати відповідні процесуальні права. До таких прав належать: право надавати докази, задавати питання, брати участь у доказуванні, заявляти клопотання тощо.

Отже, під процесуальними правами учасників судових процесів треба розуміти легітимні дозволи, перелік яких закріплено у процесуальних нормах права і які надаються законодавцем учасникам судових процесів з метою здійснення ними окремих процесуальних дій та процесуальних правовідносин в межах процесуальної форми судових процесів. Як бачимо, процесуальні обов′язки становлять іншу, суттєву групу повноважень сторін у судовому процесі.

Процесуальними обов'язками учасників судових процесів вважають легітимні вимоги процесуального характеру, спрямовані на добросовісне здійснення ними своїх процесуальних прав та окремих процесуальних дій.

Безумовно, процесуальне законодавство складається не лише із процесуальних прав, але й цілої сукупності норм, які визначають загальнообов'язкову міру належної або можливої поведінки учасників судочинства. У той же час М. І. Матузов зазначає, що безмежних та невизначених обов'язків немає [345] [221, 33]. Це не викликає заперечень, оскільки процесуальні обов'язки обмежуються, по-перше, самою процесуальною формою судових процесів, а по-друге – процесуальною формою процесуальних правовідносин.

[345] Матузов Н. И. Исследование проблем юридических обязанностей граждан СССР / Н. И. Матузов, Б. М. Семененко // Советское государство и право. – 1980. – № 12. – С. 28-37.

Таким чином, процесуальні обов’язки характеризуються такими ознаками: а) обумовленістю процесуальними нормами права; б) необхідною поведінкою; в) належною поведінкою.

Ю.С. Червоний розглядав цивільні процесуальні обов’язки та процесуальні права в комплексі змісту цивільних процесуальних правовідносин, [346] [454, 60-70] оскільки кожні процесуальні правовідносини, обумовлюючись конкретним змістом їх предмета, пов′язуються з обов′язками і правами, які синтезують конкретний процесуальний результат. Невиконання такого обов’язку говорить про незастосування особою своїх процесуальних прав, а це зумовлює негативні наслідки процесуального характеру щодо особи, яка не використала своїх процесуальних прав, щоб виконати процесуальні обов′язки. Говорячи в цій частині про поняття процесуальних обов’язків, С.С. Бичкова зазначає, що процесуальні обов’язки – це міра «необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки суб’єктів цивільних процесуальних відносин, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб’єктивного цивільного процесуального права і забезпечена можливістю застосування у встановлених законом випадках заходів процесуального примусу» [347] [64, 72].

Таким чином, процесуальні обов’язки мають універсальний характер щодо належної, логічної, розумної, необхідної та доцільної поведінки суб’єктів цивільного процесу в усіх видах судових процесів

Разом з тим процесуальні обов’язки необхідно розглядати не лише як сумління суб’єкта процесуальних відносин, що є безумовним, але і як процесуальне обтяження, яке носить імперативний характер, але лише до часу його виконання. Під час виконання процесуальних обов′язків таке обтяження автоматично втрачає свою імперативність.

[346] Червоний Ю. С. Цивільний процес України : підручник / Ю. С. Червоний ; за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

[347] Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження : монографія / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.

Такі процесуальні обов'язки мають різне спрямування. Класифікуючи процесуальні обов'язки, Л.І. Глухарьова виділяє такі їх групи: а) обов'язки суб'єкта щодо себе; б) обов'язки суб'єкта щодо інших суб'єктів; в) обов'язків суб'єкта щодо держави; а також, г) обов'язки держави щодо самих суб'єктів [348] [81, 26-27].

У цьому зв'язку ч.3 ст. 27 ЦПК, ч.3 ст. 22 ГПК, ч.2 ст. 49 КАС України зазначають, що сторони, треті особи, а разом з ними й інші учасники судових процесів, зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів іншої сторони, вживати заходи щодо всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

З урахуванням даних обставин М. А. Юнусов зазначає, що процесуальні обов'язки – це не тільки необхідна та належна поведінка, але й активна частина процесуальних дій [349] [490, 48]. З цим не можна не погодитися, але процесуальна поведінка суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин чи їх окремих процесуальних дій завжди передбачає й пасивну їх поведінку, про яку ми говоримо як розумну, бо суб'єкти процесуального права, незалежно від виду судових проваджень, повинні «не порушувати права, не перешкоджати здійсненню громадянами належних їм прав, свобод тощо» [350] [228, 378].

Як бачимо, поняття «процесуальні обов'язки» широко тлумачиться у процесуальних галузях права, характеризуючись мірою, способом, характером та видом необхідної поведінки.

Разом з тим процесуальні обов'язки мають як зовнішню, так і внутрішню форму. Зовнішньою формою процесуальних обов'язків є їх процесуальна форма, яка обумовлюється імперативною волею законодавця і закріплена у процесуальних нормах права. Так, ч.1

[348] Глухарева Л. И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека / Л. И. Глухарева // История государства и права. – 2009. – № 7. – С. 25-27.

[349] Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) / М. А. Юнусов, Е. А. Юнусов // История государства и права. – 2010. – № 7. – С. 46-48.

[350] Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2002. – 832 с.

ст. 60 ЦПК України зазначає, що «кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень». Частина 1 ст. 33 ГПК України вказує на те, що «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень». Отже, зовнішнім проявом обов'язку є воля законодавця, яка набуває форми імперативності із зазначенням її змісту у процесуальних сторонах права.

Внутрішнім проявом процесуальних обов'язків є волевиявлення особи, спрямоване на виконання таких обов'язків, тобто на виконання імперативної волі законодавця.

У той же час як процесуальні права, так і процесуальні обов'язки, безумовно, пов'язуються з інтересом суб'єктів. Інтерес завжди є стимулом до застосування процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, оскільки процесуальних дій безмотивного характеру в судових процесах не існує. Р.Р. Каримова в цьому зв'язку зазначає, що навіть санкції базуються виключно на інтересі [351] [139, 70]. Т.В. Дегтярьов, визначаючи початкову фазу інтересу, вказує, що сама потреба є передумовою інтересу. Формує дану потребу бажання отримати те чи інше матеріальне чи нематеріальне благо, а тому інтерес виникає незалежно від наявності чи відсутності суб'єктивного права [352] [119, 159].

Як для процесуальних прав, так і для процесуальних обов'язків під час їх виконання характерна певна послідовність. Неможливо виконувати права чи обов'язки з їх закінченням чи з середини їх змісту, оскільки такий підхід є нелогічним. Разом з тим є швидкоплинні обов'язки. Наприклад, загальноправовим обов'язком є звернення до суду «Ваша честь» (ст. 161 ЦПК). Є обов'язки тривалого характеру, наприклад: «Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого» (ч. 3 ст. 162

[351] Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – 228 с.

[352] Дегтярев Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права / Т. В. Дегтярев // Право и политика. – 2009. – № 1. – С. 157-165.

ЦПК, ч. 4 ст. 74 ГПК, ч. 2 ст. 134 КАС). Таким чином, процесуальні обов'язки виконують регулятивну та охоронну функції щодо самих суб'єктів процесуальних правовідносин та забезпечують повний і об'єктивний розгляд справ на всіх стадіях судових процесів незалежно від їх виду.

Разом з тим процесуальні обов'язки покладаються не лише на сторони, треті особи, їхніх представників, але й на інших учасників судових процесів, у тому числі й на сам суд, оскільки суд є учасником судового процесу і стороною всіх процесуальних правовідносин.

Так, ч.1 ст. 48 ЦПК України закріплює цілий комплекс процесуальних зобов'язань секретаря судового засідання, зокрема: 1) здійснювати судові виклики і повідомлення; 2) перевіряти наявність та з'ясовувати причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідати про це головуючому; 3) забезпечувати фіксування судового засідання технічними засобами; 4) вести журнал судових засідань; 5) оформляти матеріали справи; 6) виконувати інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи. Ідентичні процесуальні обов'язки закріплені за секретарем судового засідання і в Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 63 КАС).

Відповідно до ч.1 ст. 49 ЦПК та ч. 2 ст. 64 КАС України передбачається ціла група однакових процесуальних обов'язків, які покладаються на судових розпорядників в обох видах судових проваджень.

Так, судовий розпорядник зобов'язаний: 1) забезпечити належний стан залу судового засідання і запросити до нього учасників цивільного процесу; 2) забезпечити порядок під час судових засідань; 3) оголосити про вхід і вихід суду та запропонувати всім присутнім встати; 4) виконувати розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта; 5) під час судового засідання приймати від учасників судового процесу документи та інші матеріали і передавати до суду; 6) запрошувати до залу судового засідання свідків та виконувати вказівки головуючого щодо

приведення їх до присяги; 8) виконувати інші доручення головуючого.

Як бачимо, процесуальні обов'язки секретаря судового засідання та судового розпорядника пов'язані з організацією судового процесу та його технічним обслуговуванням під час безпосереднього розгляду справ.

Безперечно, свої процесуальні права та обов'язки мають і свідки. Відповідно до ч.1 ст. 50 ЦПК України свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. На свідка покладається обов'язок з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини (ч.2 ст. 50 ЦПК).

Таким чином, свідок має два основних обов'язки: а) з'явитися в судове засідання і б) давати правдиві показання. Якщо перший обов'язок з точки зору теорії процесуального права носить організаційно-процесуальний характер, то другий обов'язок є виключно процесуальним, оскільки він безпосередньо впливає на доказування предмета спору.

Проте свідки мають і свої процесуальні права, які полягають у тому, що вони мають «право давати показання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуватися записами, відмовитись від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду» (ч.4 ст.50 ЦПК, ч.7 ст. 65 КАС).

Разом з тим свідок несе і відповідальність кримінального характеру в порядку ст. 384, 385 КК України за неправдиві показання або за відмову від давання показань із непередбачених законом підстав (ч.8 ст. 65 КАС та ч.5 ст. 50 ЦПК).

Аналогічно мають свої процесуальні права й обов'язки судові експерти. Так, відповідно до ч.3 ст. 53 ЦПК України «експерт зобов'язаний з'явитися за викликом суду, провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на задані йому питання, а в разі необхідності – роз'яснити його. При цьому експерт не має права збирати матеріали для

проведення експертизи за власною ініціативою і спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також іншими учасниками судового процесу, за винятком дій, пов'язаних з проведенням експертизи; розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду, результати експертизи» (ч.5 ст. 53 ЦПК). У той же час експерт повинен невідкладно повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

Експерт відповідно до ч.10 ст. 53 ЦПК, ч.10 ст. 66 КАС, ст. 31 ГПК має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосується предмета дослідження; заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків; викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були задані питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження; задавати питання особам, які беруть участь у справі та свідкам; користуватися іншими правами, встановленими Законом України «Про судову експертизу». Крім того, експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом до суду.

Відповідно такі ж процесуальні права і обов'язки в судовому процесі має і спеціаліст (ст.54 ЦПК), але вони стосуються лише до його спеціальних знань і навичок.

Надані свідкам, експертам, спеціалістам процесуальні права і обов'язки пов'язуються з доказуванням у різних стадіях судових процесів та різних видах таких процесів. Їх права та обов'язки спрямовані, на думку С.В. Васильєва, на забезпечення повноти доказового матеріалу, що дозволяє встановити істину у справі [353] [72, 145]. Безумовно, суттєвим обов'язком сторін, третіх осіб, експертів, спеціалістів є дотримання процесуальних строків під час здійснення чи виконання процесуальних дій, оскільки строки не лише впливають

[353] Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х. : Одіссей, 2008. – 480 с.

на процесуальні права й обов'язки, але, з одного боку, обмежують їх, а з іншого – можуть призвести і до певного роду відповідальності.

У той же час суд також має свої процесуальні права і обов'язки. «Незважаючи на те, що процесуальні кодекси не закріплюють в окремій нормі права і обов'язки суду, існування цих складових процесуальної діяльності суду не можна заперечити. Вони містяться майже в кожній нормі Цивільного процесуального кодексу, Господарсько-процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України. Так, відповідно до ч.2 ст. 160 ЦПК України головуючий керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи з судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Аналогічні обов'язки суду закріплені й у ч.2 ст. 123 КАС України та ст. 65 ГПК України. Обов'язок суду – розтлумачити процесуальні права та обов'язки сторонам, третім особам, свідкам, експертам, перекладачам. На суд покладається обов'язок із дотримання процесуальних строків розгляду справ, а також обов'язок щодо ухвалення судових рішень відповідно до їх структури та змісту, який вимагає законодавець відповідно до ст. 214 та ст. 215 ЦПК України» [354] [186, 346].

Автор дослідження поділяє процесуальні обов'язки суду на:

а) виключно процесуальні обов'язки, які стосуються лише суду;

б) процесуальні обов'язки, які стосуються контролюючих функцій суду;

в) процесуальні обов'язки, які пов'язані з організаційними моментами і стосуються організації судових процесів;

г) процесуальні обов'язки, які пов'язані з організацією виконання судових рішень.

[354] Курило М. П. Процесуальні права та обов'язки учасників судових процесів: можливості уніфікації [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 343-346. – Режим доступу: http://pap.in.ua/2_2013/Kurylo.pdf. – Назва з екрану.

Разом з тим суд має і цілий ряд процесуальних прав, які пов'язані з безпосереднім розглядом справ. Такі його права пов'язуються із правом відкриття провадження у справі, витребування від сторін, третіх осіб доказів, призначення експертиз, вирішення питання обов'язкової участі сторін, допуску до судового процесу представників. Суд має право викликати всіх необхідних у судовому засіданні осіб, розглядати клопотання учасників процесу, задовольняючи їх чи відмовляючи їм у таких клопотаннях, вживати заходи для забезпечення позовів та доказів, вирішувати інші питання щодо забезпечення вчасного та правильного розгляду справ.

На рівні апеляційного провадження сторони, треті особи, їхні представники мають аналогічний обсяг процесуальних прав і обов'язків, які вони мають на стадії розгляду справ у судах першої інстанції, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 304 ЦПК, ч. 1 ст. 99 ГПК, ч. 1 ст. 196 КАС України цивільні, господарські та адміністративні справи розглядаються за правилами, встановленими для розгляду справ судом першої інстанції з певними винятками та доповненнями.

З урахуванням даних обставин суди апеляційної інстанції, незалежно від виду провадження, мають виключно свої повноваження, які дають апеляційним судам право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін; 2) скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог; 3) змінити рішення; 4) постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишити заяву без розгляду (ч. 1 ст. 307 ЦПК, ч. 1 ст. 198 КАС, ст. 103 ГПК).

Що ж стосується ухвал суду першої інстанції, то апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу; 3) змінити ухвалу; 4) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції (ч. 2 ст. 307 ЦПК, ст. 106 ГПК, ч. 1 ст. 199 КАС).

Таким чином, процесуальні права суду поділяються на права, які пов'язані з безпосереднім розглядом апеляційних скарг на рішення, постанови і ухвали суду, та на права, пов'язані із процедурою розгляду апеляційних справ. Наприклад, перенесення розгляду справ у разі неявки осіб у судове засідання або розгляд справ за відсутності осіб, які належним чином повідомлені по час і місце розгляду справи та права в частині організації судових процесів.

Поряд із процесуальними правами апеляційний суд має і ряд процесуальних обов'язків: а) організаційні – виклик учасників апеляційного провадження в судові засідання зі вказівкою часу й місця розгляду справ; б) процесуальні обов'язки – у 10-ти денний строк із дня отримання справи суддя – доповідач зобов'язаний виконати такі процесуальні дії: 1) з'ясувати питання про склад осіб, які беруть участь у справі; 2) визначити характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює; 3) з'ясувати обставини, на які посилаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі як на підставу своїх вимог і заперечень; 4) з'ясувати, які обставини визнаються чи заперечуються сторонами та іншими особами; 5) вирішити питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції; 6) за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішити питання про виклик свідків, призначення експертиз, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача; 7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішити питання щодо вжиття заходів забезпечення позову; 8) вчинити інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи (ч.1 ст. 301 ЦПК, ч.1 ст. 190 КАС).

Касаційне провадження має свої особливості з точки зору виникнення процесуальних прав і обов'язків учасників касаційного провадження, з одного боку, і суду – з іншого. Ця особливість пов'язана з межами розгляду справ судом касаційної інстанції, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України «під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної

інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими».

Таким чином, досліджуючи правову сутність та особливості процесуальних прав і обов'язків суду, сторін, третіх осіб, їхніх представників, інших учасників судових процесів, організацій і осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, ми спостерігаємо їх ідентичність у всіх видах судових процесів, а отже, вважаємо, що є достатньо підстав говорити про можливість уніфікації цих процесуальних інститутів в єдиному Судовому процесуальному кодексі України.

3.4 Судові рішення та їх особливості в різних процесуальних галузях права

Визначення змісту та структури судового рішення, його законності та обґрунтованості є завжди одними з актуальних питань усіх процесуальних галузей права.

Першими прототипами судових рішень були усні вердикти старійшин, оскільки ними вже тоді вирішувалися спори, які виникали між членами роду. Незважаючи на те, що такі вердикти не мали письмової форми і проголошувались усно, вони були обов'язковими для виконання. Сила такого вердикту ґрунтувалася не лише на повазі до мудрості та справедливості старійшин, але й на повазі до звичаю, який пов'язувався з безумовною покорою всіх членів роду волі старійшин.

Самі старійшини розглядали конфлікти, виходячи зі звичаїв, які формувалися століттями і передавалися із покоління до покоління шляхом їх переказувань та застосувань у повсякденному житті.

Під час формування держав як суспільних утворень, з появою писаних законів, які були обов'язковими для виконання почали формуватися й перші суди, оскільки розвиток суспільних, економічних, торгових відносин зумовив виникнення великої кількості різних за своїм змістом спорів, які потребували свого вирішення.

Розгляд справ у таких судах, як правило, був колегіальним, бо вважалося, що лише поєднання знань і мудрості призводить до справедливості. Виходячи з даної формули, в античних Афінах суд формувався з десяти архонтів. Останні приймали рішення в судових справах одразу після закінчення розгляду справи шляхом таємного голосування, яке полягало у вкиданні камінців у бронзову і дерев'яну амфори, які стояли на певній відстані одна від одної в залі суду. При цьому, якщо суддя не надавав переваги жодній стороні, то він кидав камінь у дерев'яну амфору, а коли ж надавав перевагу позивачеві, який говорив у суді першим, то кидав камінець із отвором у бронзову амфору. Коли ж, на його думку, більш переконливим був відповідач, то суддя кидав камінець у бронзову амфору без отвору. Після

закінчення такого голосування секретар суду привселюдно відразу проводив підрахунок голосів. Таким чином, ухвалення судових рішень відбувалося шляхом голосування. Хто набирав більше голосів, той і перемагав у спорі.

Така форма ухвалення та голосування під час прийняття судових рішень суддями збереглася й сьогодні в усіх видах судових процесів.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 209 ЦПК, ч. 1 ст. 160 ЦПК, ст. 82 ГПК України суд ухвалює рішення в нарадчій кімнаті одразу по закінченню судового розгляду справи. При цьому всі «питання, які виникають під час ухвалення судового рішення, вирішуються колегією судів більшістю голосів шляхом голосування. Головуючий голосує останнім. Приймаючи рішення з кожного питання, жоден із суддів не має права утриматися від голосування».

Як бачимо, законодавець, визначаючи час, місце, процедуру прийняття судових рішень, як і в часи античності, намагається за допомогою процесуально-технічних засобів забезпечити не лише справедливість прийняття судових рішень, але й оперативність їх ухвалення. Разом з тим забезпечити справедливість усіх судових рішень лише шляхом закріплення у процесуальних нормах права вимог щодо законності та обґрунтованості судових рішень неможливо. До того ж, це не було можливим ні за часів античності, ні за часів різних соціальних формацій, ні сьогодні. Зрозуміло, що які б поняття законодавець не закріпляв у процесуальному законодавстві, як би він не намагався надавати роз’яснення тим чи іншим поняттям чи спрямовувати правотворчість суддів під час ухвалення судових рішень, ці поняття завжди носили і будуть носити оцінний характер. Суддя – це та людина, яка під час ухвалення судових рішень завжди буде виходити зі свого суб’єктивного розуміння норм матеріального і процесуального права. Таке розуміння, як кліше, буде накладатися на усвідомлення тих правовідносин, які були досліджені за участю суду, сторін, їх представників, 3-х осіб у судовому засіданні й отримали своє об’єктивне підтвердження. Треба зазначити, що «державі періодично необхідно переглядати свою законодавчу базу, оскільки застарілі правові норми гальмують виконання судових рішень, що

підриває авторитет судової системи і самої держави в цілому» [355] [174, 67].

Виходячи з цього, науковці постійно намагаються зрозуміти природу судового рішення, його суть, структуру, зміст, психологічні особливості його ухвалення, вплив на суспільні відносини, обов'язковість його виконання, застосування норм матеріального і процесуального права, відповідальність за невиконання судових рішень тощо. Незважаючи на постійну увагу науковців, питання щодо судового рішення продовжують залишатися одними з найбільш дискусійних у процесуальних галузях права. Так, С.Н. Абрамов вважав, що судове рішення – це постанова суду, якою розв'язується спір про право цивільне [356] [6].

М.А. Гурвич навпаки зазначав, що судове рішення – це постанова суду першої інстанції, у якій вирішується правовий спір, у якому захищається суб'єктивне право або інтерес [357] [110].

А.Ф. Клейнман розглядав судові рішення як постанови суду, у яких дається відповідь на позовні вимоги і визначаються права та обов'язки сторін, що виникають зі спірних правовідносин [358] [142, 239].

Д.М. Чечот розумів судові рішення як постанови, у яких вирішується по суті матеріально-правовий спір, який є об'єктом процесу, з метою захисту прав та інтересів суб'єктів даного спору [359] [466, 6].

М.Й. Штефан, П.П. Заворотько виклали свій погляд на поняття «судове рішення», указуючи, що це основний цивільний процесуальний акт, постановлений у встановленому законом порядку

---

[355] Курило М.П. Виконання судових рішень як стратегічна мета судово-правової реформи в Україні / М.П. Курило, М.М. Ясинок // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 2. – С. 66-69.

[356] Абрамов С. Н. Гражданский процесс : учебник / С. М. Абрамов. – М. : Госюриздат, 1948. – 483 с.

[357] Гурвич М. А. Советское гражданское процессуальное право / М. А. Гурвич. – М. : Высшая школа, 1964. – 245 с.

[358] Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейман. – М. : Изд-во МГУ, 1954. – 407 с.

[359] Чечот Д. М. Постановление суда первой инстанции по гражданским делам / Д. М. Чечот. – М., 1959. – 163 с.

від імені держави, у якому виявляється владна воля суду по суті справи, переданої на його розгляд з приводу необхідності захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян [360] [133, 13]. Набагато пізніше М.Й. Штефан у підручнику «Цивільне процесуальне право України» визначав поняття судових рішень, виходячи з основних складових судового засідання, зазначаючи, що «судові рішення – це акти правосуддя у справі, які ґрунтуються на встановлених у судовому засіданні фактах і застосуванні норм матеріального і процесуального права» [361] [482, 402].

М.М. Ясинок стверджує, що судове рішення є індивідуалізованим процесуально-правовим документом, який ухвалюється судом від імені і іменем держави на підставі норм цивільного процесуального права, зміст якого спрямований на захист прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. При цьому судове рішення повинно бути загальнообов'язковим, безумовним, законним, обґрунтованим, остаточним, з можливою інстанційною оскаржуваністю [362] [502, 60]. Дане визначення можна доповнити словами Д.Д. Луспеника про те, що дотримання процесуальних норм, які регулюють порядок ухвалення рішення та процесуальної форми, якій рішення повинно відповідати, гарантує його законність, обґрунтованість та справедливість [363] [214, 10].

Науковці в галузі адміністративного процесуального права Н.В. Александрова і Р.О. Куйбіда характеризують дане поняття з точки зору адміністративної суті судового процесу, зазначаючи, що в адміністративному процесуальному праві суд приймає постанови,

---

[360] Заворотько П. П. Судове рішення / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – К. : Вид-во Київський університет, 1971. – 187 с.

[361] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

[362] Ясинок М. М. Судове рішення в позовному та окремому провадженні Цивільного процесуального права України (теоретичний аспект) / М. М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 5. – С. 60.

[363] Луспеник Д. Д. Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення – основні чинники авторитету судової влади / Д. Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України – 2010. – № 1. – С. 10–12.

якими вирішує вимоги адміністративного позову по суті, усуваючи в такий спосіб публічно-правовий спір [364] [10, 131].

У господарсько-процесуальному праві, на думку В.Д. Чернадчука, В.В. Сухоноса, поняття рішення пов'язується з його ухваленням відповідно до норм матеріального і процесуального права та фактичних обставин справи, із достовірністю встановлених судом [365] [88, 161].

У той же час В.І. Тертишніков, говорячи про судове рішення, указує, що судове рішення – це найважливіший документ суду, оскільки воно є владним актом по суті розглянутої справи. Як документ судове рішення ухвалюється від імені держави і іменем держави. Рішення являє собою наказ, веління, імператив, що адресується як учасникам процесу, так і відповідним органам держави. Разом з тим судове рішення є процесуальним документом, оскільки воно містить ряд даних інформаційного характеру. Судове рішення є підсумком судової діяльності і містить остаточний висновок суду про права та обов'язки сторін, приписує їм певну поведінку на майбутнє. Отже, судове рішення, підсумовує дослідник, – це акт судової влади, що здійснює захист порушених або оспорюваних прав громадян, юридичних осіб, суспільства та держави шляхом підтвердження наявності або відсутності правовідносин та припису суб'єктам певної поведінки в майбутньому [366] [421, 209-210].

Як бачимо, науковці різних процесуальних галузей права демонструють однотипне уявлення про зміст судового рішення та ті вимоги, яким останнє повинно відповідати. Виходячи з таких теоретичних підстав, ми можемо визначити уніфікаційні позиції та виокремити характерні уніфікаційні ознаки інституту судового рішення, зокрема: а) судове рішення є процесуально-правовим документом, який має виключно письмову форму; б) судове рішення

---

[364] Александрова Н. В. Основи адміністративного судочинства в Україні : навч. посіб. / Н. В. Александрова, Р. О. Куйбіда. – К. : Конус-Ю, 2006.

[365] Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

[366] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

є юридичним фактом, зміст якого є обов'язковим для виконання всіма фізичними та юридичними особами без винятку на всій території України; в) ухвалення судового рішення здійснюється виключно судом відповідно до норм процесуальних кодексів (цивільного, господарського та адміністративного) іменем держави і проголошується від імені держави; г) у судовому рішенні зазначається суть матеріально-правового спору та порядок його вирішення відповідно до норм матеріального та процесуального права; д) судові рішення є структурованими, з притаманним кожній із його частин змістом; є) у судовому рішенні зазначається можливість його оскарження в інстанційно-процесуальному порядку [367] [189, 58].

При цьому судові рішення мають свої особливості: а) вони діють у необмеженому просторі й часі; б) після набуття чинності вони є незмінними; в) судові рішення породжують, відновлюють, визнають права, свободи та інтереси як фізичних, так і юридичних осіб; г) судові рішення підлягають примусовому виконанню і з цих підстав є джерелом обов'язкової сили, оскільки вони ухвалюються від імені держави та її іменем на основі норм процесуального права, зміст якого втілюється в конкретні процесуальні правовідносини; д) судове рішення є матеріалізованою формою захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів особи, яке має імперативний характер.

Незважаючи на те, що в кожному із трьох процесуальних проваджень є свій предмет спору, усе ж вищезазначені особливості є характерними для всіх судових рішень без винятку.

На нашу думку, доцільно зупинитися на розмежуванні таких понять як "рішення суду", "судове рішення" і «судова постанова». Словосполучення «рішення суду» має місце як в Цивільному процесуальному (ст. 213, 215 ЦПК), так і в Господарському процесуальному кодексах України (ст. 82, 83, 84, 85, 87, 88 ГПК). У той же час у главі 5 КАС України міститься лише назва «судові рішення». Частина 1 ст.158 КАС України зазначає, що «судове

[367] Курило М.П. Судові рішення в різних галузях процесуального права: можливості уніфікації / М.П.Курило // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2013. – Том 2. № 6-1. – С. 57-60.

рішення, яким суд вирішує спір по суті, викладається і виконується у формі постанови», а судове рішення, яким суд зупиняє, закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій, клопотань, викладається у формі ухвали (ч.2 ст. 158 КАС України). Таким чином, законодавець не розмежовує поняття «судове рішення» і «постанова суду», вважаючи дані поняття синонімами. Разом з тим В. І. Тертишніков у науково-практичному коментарі до Цивільного процесуального кодексу України зазначає, що словосполучення, яке вжито у ст. 208 ЦПК України: «судові рішення викладаються у формі рішення» та «судові рішення викладаються у формі ухвали» є не зовсім вдалими як з точки зору теорії, так і з точки зору судової практики. При цьому автор, не обґрунтовуючи своєї позиції, зазначає, що «більш вдалим є словосполучення «судові постанови», які у свою чергу поділяються на судові рішення та ухвали». [368] [422, 260]

Цю ж тезу В.І. Тертишніков підтримує й у своєму науковому посібнику – Цивільний процес України [369] [421, 208-209] Ми вважаємо, що поняття «судове рішення» є більш традиційним і змінювати його на поняття «судова постанова» сьогодні є недоречним, навіть якщо і погодитися з В. І. Тертишніковим.

Кожне судове рішення ухвалюється судом у нарадчих кімнатах. Проте законодавець мало приділив уваги поняттю «нарадча кімната», оскільки жоден із процесуальних кодексів не розглядає порушення таємниці нарадчої кімнати як безумовну підставу для скасування судового рішення (ч. 3 ст. 309 ЦПК України), незважаючи на те, що дана частина судового процесу є однією з найважливіших у судочинстві, оскільки в цій частині судового процесу формується і в цілому складається один із найважливіших і основних процесуальних документів – судове рішення. Слід зауважити, що «на практиці поняття нарадчої кімнати, як і її таємниці, в окремих випадках

[368] Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В. І. Тертишніков. – Х. : ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. – 608 с

[369] Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

виявляється фікцією. За даними Державної судової адміністрації України переважна більшість судів розташовується у приміщеннях, у яких через брак площі немає можливості створити належні умови для здійснення правосуддя: немає достатньої кількості залів судових засідань та нарадчих кімнат [370] [235, 56].

Нарадча кімната – це спеціальне, передбачене процесуальними нормами права приміщення (ч. 1 ст. 195 ЦПК, ч. 1 ст. 153 КАС, ст.82-1 ГПК), у межах якого продовжується судове засідання в закритій формі, де принцип гласності судового засідання не діє. Ухвалення судового рішення вважається суто технічною частиною судового процесу. З одного боку, це так, але з іншого – укладення судового рішення є звуженими процесуальними діями суду, оскільки останні виконуються виключно судом і не пов'язуються з безпосередніми процесуальними правовідносинами. Разом з тим такі дії є невід'ємною частиною процесуальної форми судових процесів, тому вважати, що судове засідання закінчується із закінченням судових дебатів – неправомірно. Усі дії суду з ухвалення судових рішень у нарадчих кімнатах є процесуальними і включають у себе аналітично-процесуальну роботу суддів. При цьому необхідно звернути увагу на те, що таємниця нарадчої кімнати має два заборонних сегменти. Це таємниця щодо ухвалення судового рішення як процесуального документа (це висловлення суду щодо змісту доказів, їх переконливості, обговорення доказів тощо) і таємниця дій суддів. Суть такої роботи полягає у великій за обсягом і часом дослідницькій роботі суду, яка потребує великої концентрації уваги, фізичних сил та практичного досвіду. Суд оцінює докази, які були предметом дослідження в судовому засіданні, зіставляючи їх зміст між собою. Оцінюючи докази, суд повинен зважати на їх належність до предмета доказування та допустимість таких доказів з точки зору їх змісту, форми засвідчення тощо. Таким чином, суд за допомогою змістовної частини доказів відтворює ті чи інші події, які мали місце

[370] Організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції України у 2006 році : інформаційно-аналітичні матеріали / Державна судова адміністрація України. – К. : Державна судова адміністрація України, 2007.

в минулому, порівнюючи їх одночасно між собою та тією вимогою і тим матеріальним законом, який діє чи діяв на момент тих чи інших цивільних, господарських чи адміністративних правовідносин.

Отже, оцінити докази під час ухвалення судового рішення – це значить відтворити якнайточніше історичну сутність, зміст, форму тих правовідносин, які мали місце між сторонами в минулому. Такий підхід дає можливість суду зрозуміти суть конфлікту. Так, мотивувальна частина судового рішення включає в себе: а) установлені судом обставини і визначені щодо них правовідносини; б) мотиви, з яких суд вважає встановленими або відсутніми ті чи інші факти. Ураховуючи дані обставини, суд зазначає, які докази він бере до уваги, а які відхиляє, викладаючи в цій частині свої мотиви таких дій. Крім того, суд обов'язково повинен зазначити ті нормативно-правові акти, які регулюють установлені судом правовідносини, тобто точно вказати назву статті, її частину, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуальний закон, яким суд керувався.

Треба зазначити, що вимоги закону, які регулюють зміст цих трьох частин судового рішення (постанови), є не тільки обов'язковими для цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, але й змістовно однаковими.

Так, у резолютивній частині як ключовій частині судового рішення міститься суть відповіді суду на ті чи інші вимоги матеріально-правового характеру. Така відповідь являє собою юридичний висновок суду, який випливає з описової і мотивувальної частин судового рішення. Юридичний зміст цієї частини ґрунтується на висновках суду про задоволення позову або відмову в задоволенні позову повністю або частково; висновки суду по суті позовних вимог; розподіл судових витрат; строки і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження. Резолютивна частина судового рішення повинна бути повною, тобто охоплювати висновки щодо кожної вимоги позивача та зустрічного позову відповідача в разі його наявності. Вона повинна бути зрозумілою, чіткою, вичерпною,

безумовною, із зазначенням прізвищ сторін, найменувань юридичних осіб.

Аналогічні вимоги до змісту судового рішення мають як Господарський процесуальний кодекс, так і Кодекс адміністративного судочинства України. Така ідентичність усіх частин судового рішення, їх змісту говорить про реальну уніфікаційну можливість інституту судового рішення з відтворенням у ньому єдиних вимог, які будуть передбачені в Судовому процесуальному кодексі України.

Таким чином, ми можемо сформулювати уніфіковане визначення поняття судового рішення як спеціалізованого процесуально-правового документа. «Судове рішення – це письмовий процесуальний документ, який має узаконену структуру, ухвалюється судом від імені держави і свідчить про закінчення судової справи» [371] [190, 141]

Отже, інститут судового рішення як за своєю структурою, так і за своїм змістом, будучи пов'язаним із захистом гарантованих Конституцією України прав, свобод та інтересів людини на основі верховенства права, норм матеріального і процесуального права, стане обов’язковим для виконання на всій території України. У той же час пропонована нами уніфікація зумовить вироблення єдиного підходу до розуміння не лише окремих процесуальних норм, але і єдиних підходів до визначення такого поняття, як судове рішення.

Сьогодні такого підходу немає. Так, Пленум Верховного Суду України прийняв свою Постанову № 14 від 18 грудня 2009 року « Про судове рішення у цивільних справах». Вищий спеціалізований суд України з розгляду господарських справ прийняв свою Постанову №6 від 23 березня 2012 року «Про судове рішення в господарських справах». Пленум Вищого адміністративного суду України 20 квітня 2013 року прийняв свою Постанову №7 «Про судове рішення в адміністративній справі». При цьому, незважаючи на те, що мова йде

[371] Курило М. П. Судові рішення процесуальних галузей права та можливості їх уніфікації / М. П. Курило // Держава і право: проблеми становлення і стратегії розвитку : зб. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 травня, м. Суми). – Суми : Друкарський дім «Папірус», 2013. – С. 139-142.

про один і той же предмет – судове рішення, ці постанови є різними за своїм змістом. Так, постанова Пленуму Верховного Суду України дає визначення поняття судового рішення. Під судовим рішенням розуміється будь-яке судове рішення, яким справа вирішується по суті (п. 7 Постанови), його види (п.4, 5 Постанови), законність та обґрунтованість судового рішення, його структура тощо (п. 2, 6, 9-13 Постанови). При цьому Верховний Суд зазначає, що в разі наявної суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той із них, який прийнято пізніше. Якщо ж спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) (п.2 Постанови). При цьому Верховний Суд України дає роз'яснення щодо змісту складових частин судового рішення, додаткового рішення (п. 20 Постанови), суворості в дотриманні таємниці нарадчої кімнати (п. 15, 16 Постанови).

Таким чином, Верховний Суд України у своїй постанові дає роз'яснення щодо всіх компонентів судового рішення, їх загальноправових особливостей, що є важливим для всіх судових рішень незалежно від виду судового процесу.

У той же час аналогічна постанова Вищого господарського суду України стосується загальних питань, які пов'язані з обґрунтованістю судового рішення (п.1 та 2 Постанови), незмінністю складу суду (п.4 Постанови), констатацією назви структурних частин судового рішення без аналізу їх змісту (п.5 Постанови) зі вказівкою на те, що «в резолютивній частині рішення має бути остаточна відповідь щодо усіх вимог, які були предметом судового розгляду» (п.9 Постанови). У подальшому Пленум Вищого господарського суду України наводить приклади викладення резолютивної частини судових рішень із різними предметами спору. При цьому постанова не дає відповіді на питання, що ж таке судове рішення, які є його види? Як розуміти аналогію закону та аналогію права, як це застосовувати в судовій практиці? Як застосовувати законодавство за наявності

суперечностей? Який зміст кожної частини судового рішення? Безумовно, Постанова Верховного Суду України є більш значимою, широкою, чіткою. Вона пояснює не конкретні випадки, оскільки таких випадків десятки тисяч, а дає загальне розуміння інституту судових рішень.

У цій частині Постанова Вищого адміністративного суду України є більш вдалою. Так, Вищий адміністративний суд України дає визначення поняття судового рішення, зазначаючи, що це акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і згідно з конституційними засадами та принципами адміністративного судочинства, що є обов'язковим до виконання на всій території України (п. 1 Постанови). Пленум дає роз'яснює поняття ухвали, зазначаючи, що це письмове або усне рішення суду, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду справи. Таким чином, форма судового рішення не пов'язується з видами і особливостями судового провадження (п. 2 Постанови). У подальшому Пленум указує, що рішення судів усіх інстанцій, незалежно від виду провадження, повинно бути гранично повним, зрозумілим, чітким, обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну і резолютивну частини з додержанням зазначеної послідовності (п. 6 Постанови). У подальшому Пленум визначає зміст кожної частини судового рішення (п. 7, 8, 9, 10 Постанови).

Як бачимо, Пленуми вищих спеціалізованих судів по суті повторюють Постанову Пленуму Верховного Суду України. Таке дублювання ускладнює сприйняття таких постанов, оскільки змістовно вони є схожими, а словесне їх викладення є різним. Разом з тим такі постанови стосуються не лише суддів, але й пересічних громадян, адвокатів, юрисконсультів, фахівців у галузі права. З цих підстав ми вважаємо, що доречно мати єдину постанову, яка регулюватиме ці питання. Але зробити це сьогодні неможливо, оскільки відсутня уніфікація процесуального законодавства.

Разом з тим як цивільні, так і господарські та адміністративні справи за своєю складністю навіть у межах однакових їх категорій не є однаковими. Є категорії справ, у яких матеріально-правовий спір

об’єднує три, чотири і навіть п’ять вимог. У той же час є справи, у яких наявна одна чи дві вимоги. Безумовно, їх розгляд потребує, з одного боку, витрат різного процесуального часу, а з іншого – різного обсягу судових рішень. Зрозуміло, це не означає, що всі цивільні, господарські чи адміністративні справи обов’язково повинні оскаржуватися в апеляційному порядку. Наприклад, судові рішення про визнання оскаржуються рідко, як і справи про встановлення юридичних фактів чи інших справ окремого провадження. Рідко оскаржуються і справи, які випливають зі шлюбно-сімейних відносин. Разом з тим процесуальне законодавство передбачає не просто ухвалення судового рішення в усіх цих справах, а й вимагає від суду мотивувати загальнозрозумілі, загальновідомі речі, які є усталеними і не потребують спеціальних пояснень. Тому суди, наприклад, у справах про розірвання шлюбу в мотивувальній частині судових рішень, кожного разу зазначають одні й ті ж мотиви:

- у сім’ї втрачена взаємна повага і любов

Прикладом можуть бути справи № 592/525/13[372] [402], № 1806/14071/12[373] [414], № 654/1026/13-ц [374] [406], № 0101/5233/2012[375] [316], № 537/3428/13-ц [376] [394]. У мотивувальній частині судових рішень зазначених справ містяться однакові мотиви: «…життя з відповідачем не склалося, спільне господарство не ведеться, подружніх стосунків не підтримують, втрачені взаємні почуття любові, взаєморозуміння, відсутнє почуття поваги…»

- подальше проживання однією сім’єю шкодить інтересам сторін і їх дітей:

[372]Спр. № 592/525/13, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 20 лютого 2013 року, 2013р.

[373]Спр. № 1806/14071/12, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 28 лютого 2013 року, 2013р.

[374] Спр. № 654/1026/13-ц, розглянута Голопристанським районним судом Херсонської області 23 квітня 2013 року, 2013р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32126994.

[375] Спр. № 0101/5233/2012, розглянута Алуштинським міським судом Автономної Республіки Крим м. Алушта 14 листопада 2012 року. 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27440363.

[376] Спр. № 537/3428/13-ц, розглянута Крюківським районним судом м. Кременчука Полтавської області 23 липня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32544897.

Прикладом можуть бути справи № 1806/13833/12 [377] [327], № 230/921/2012 [378] [359], № 2-4074/2010 р.[379] [361], № 2-2215/12 [380] [347], № 1109/2330/2012 [381] [320], № 701/671/12 [382] [407], оскільки в мотивувальній частині судових рішень також зазначені однотипні мотиви:

«…Причиною розладу в сім'ї є відсутність взаєморозуміння, взаємної згоди, різні погляди на сімейне життя, внаслідок чого постійно виникають сварки і суперечки, свідком яких нерідко стає їхня дитина. Подальше спільне життя і збереження сім'ї не можливе та суперечить його інтересам і інтересам дитини.

За даних обставин суд вважає необхідним розірвати шлюб між подружжям…».

- подальше збереження сім'ї неможливе:

Наприклад, 02.02.2012 Ковпаківський районний суд м. Суми розглянув справу № 1806/2-3032/11 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу. У мотивувальній частині судового рішення зазначено: ….

«…суд вважає, що збереження сім'ї неможливе, а тому укладений між сторонами шлюб належить розірвати» [383] [329]. Такі ж

[377] Спр. № 1806/13833/12, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 21.12.2012, 2012 р.

[378] Спр. № 230/921/2012, розглянута Шаргородським районним судом Вінницької області м. Шаргород 07 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21852271.

[379] Спр. № 2-4074/2010 р., розглянута Залізничним районним судом м. Львова 10 листопада 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12262022.

[380] Спр. № 2-2215/12, розглянута Солом`янським районним судом м. Києва 16 березня 2012 року, 2012 р. .[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21877489.

[381] Спр. № 1109/2330/2012, розглянута Кіровським районним судом м. Кіровограда 07 травня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23877434.

[382] Спр. № 701/671/12, розглянута Берегівським районним судом Закарпатської області м. Берегово 22 травня 2012 року, 2012 р. .[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24174771.

[383] Спр. № 1806/2-3032/11, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 02.02.2012, 2012 р.

мотиви містяться і в судових рішеннях справ № 2-1337/2011р.[384] [342], № 2-1159/11 [385] [341], № 2-25 l/2007р. [386] [349], № 2ц-4-1192/10 р [387] [382].

Мотивувальна частина судових рішень у справах про стягнення аліментів також містить одні й ті ж мотиви: «Згідно ст. 180, 181, 184 СК України суд вважає необхідним стягувати з відповідача на користь позивачки аліменти в розмірі 1/4 частини усіх видів доходів відповідача, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, на утримання сина, до досягнення ним повноліття, бо він є його батьком і по закону зобов'язаний матеріально утримувати дитину» [388] [400]. Ці ж мотиви спостерігаємо й у судових рішеннях справ № 592/3961/13-ц [389] [401], № 2-273/07 [390] [351]. Однакові мотиви містять і судові рішення справ № 2214/1148/2012 [391] [346], № 2-6093/08 [392] [366].

При цьому кожен суддя розуміє, що цю частину судових рішень майже ніхто, крім самих суддів і сторін, не читає.

Ми вважаємо, що настав час змінити структуру судових рішень у нескладних справах, вилучивши з них мотивувальну частину. До

---

[384] Спр. № 2-1337/2011р розглянута Краматорським міським судом Донецької області м. Краматорськ 30 березня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14661442.

[385] Спр. № 2-1159/11, розглянута Личаківським районним судом м. Львова 10 січня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13853986.

[386] Спр. № 2-251/2007р., розглянута Могилів-Подільським міськрайонним судом Вінницької області м. Могилів-Подільський 21 березня 2007 року, 2007 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1334981.

[387] Спр. №2ц-4-1192/10 р, розглянута Центральним районним судом м. Миколаєва 17 травня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10398646.

[388] Спр. № 592/3160/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 10.04.2013, 2013 р.

[389] Спр. № 592/3961/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 20.05.2013, 2013 р.

[390] Спр. № 2-273/07, розглянута Яготинським районним судом Київської області 18 червня 2007 року, 2007 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2340897.

[391] Спр. № 2214/1148/2012, розглянута Славутським міськрайонним судом Хмельницької області 30 травня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25423058.

[392] Спр. № 2-6093/08, розглянута Деснянським районним судом м. Києва 27 листопада 2008 року, 2008 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу:http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9073877.

таких справ можна віднести справи про розірвання шлюбу, стягнення аліментів на неповнолітніх дітей чи дружину, справи окремого провадження тощо. Така обов'язковість суворого дотримання вимог структури судових рішень у цих справах мала місце за часів здійснення постійного контролю з боку партії, прокуратури як за судом, так і конкретними людьми. Це робилося, з одного боку, для з'ясування позиції судді, а з іншого – для можливого обговорення сімейних чи трудових правовідносин конкретних людей на рівні бюро райкомів партії. З цих підстав вимагалося обов'язкове мотивування судового рішення. Практика показує, що сьогодні судові рішення у справах дітей війни, чорнобильців тощо є однотипними. Мотивувальна частина таких рішень просто переписується суддями з рішення в рішення.

Так, наприклад, у мотивувальних частинах постанов у справах № 2-а-7255/11 [393] [381], № 2-а-441/12 [394] [377], розглянутих Зарічним районним судом м. Суми за адміністративним позовом ОСІБ… до Управління Пенсійного фонду України в Зарічному районі м. Суми про спонукання до вчинення дій, зазначено абсолютно однакові підстави їх ухвалення: «…У спірний період відповідачем проводилося нарахування та виплата позивачу підвищення до пенсії визначене Законом України «Про соціальний захист дітей війни» в розмірах менших, ніж визначено вказаним законом…

Розмір мінімальної пенсії за віком на час розгляду справи в суді визначено статтею 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»№1058-IV, який і підлягає застосуванню відповідно до ст. 6 Закону України «Про соціальний захист дітей війни» №2195-IV….»

За нашими спостереженнями, однакові за змістом і мотивувальні частини постанов у справах № 2-а-1597/11 р.[395] [373], № 1806/2-а-

[393] Спр. № 2-а-7255/11, розглянута 04 жовтня 2011 року Зарічним районним судом м. Суми, 2011 рік
[394] Спр. № 2-а-441/12, розглянута 08 червня 2012 року Зарічним районним судом м. Суми, 2012 рік.
[395] Спр. № 2-а-1597/11 р., розглянута 04.05.2011 р. Шосткинським міськрайонним судом Сумської області, 2011 рік.

5170/11 [396] [330], № 2-а-1961/11/0812 [397] [374], № 2018/2-а-7039/11 [398] [338], № 2-а-24/2012 [399] [375], хоча такі постанови ухвалювались різними суддями.

Абсолютно однаковий зміст підстав, написаних різними суддями, мають і мотивувальні частини постанов справ № 2-а-6865/11 [400] [379], № 2-а-6867/11 [401] [380], розглянутих Зарічним районним судом м. Суми за адміністративним позовом ОСОБА_1 до Управління праці та соціального захисту населення Сумської міської ради про зобов'язання здійснити перерахунок щорічної грошової допомоги чорнобильцям та стягнення недоплаченої щорічної грошової допомоги. Такі ж підстави спостерігаємо в постановах справ № 2-573/2011 [402] [364], № 822/2359/13-а [403] [410], № 127/2378/13-а [404] [321].

Як бачимо, мотивувальні частини постанов у справах дітей війни, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС є однотипними. Це стосується і справ про банкрутство, мотивувальні частини постанов яких також є ідентичними.

---

[396] Спр. № 1806/2-а-5170/11, розглянута 09.08.2012 року Ковпаківським районним судом м. Суми, 2012 рік.

[397] Спр. № 2-а-1961/11/0812, розглянута Комунарським районним судом м. Запоріжжя 01 квітня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17984468..

[398] Спр. № 2018/2-а-7039/11, розглянута Київським районним судом м. Харкова 06 вересня 2011року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20415671.

[399] Спр. № 2-а-24/2012, розглянута Миколаївським районним судом Одеської області 13 січня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20770540.

[400] Спр. № 2-а-6865/11, розглянута 30 вересня 2011 року Зарічним районним судом м. Суми, 2011 рік.

[401] Спр. № 2-а-6867/11, розглянута 30 вересня 2011 року Зарічним районним судом м. Суми, 2011 рік

[402] Спр. № 2-573/2011, розглянута Перемишлянським районним судом Львівської області 25 травня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25805903.

[403] Спр. № 822/2359/13-а, розглянута Хмельницьким окружним адміністративним судом м. Хмельницький 12 червня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31854940.

[404] Спр. № 127/2378/13-а, розглянута Вінницький міський суд Вінницької області 07 липня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32863887.

Так, у мотивувальній частині постанови Господарського суду Сумської області у справі № 5021/2988/2011, розглянутій 05.01.12 за заявою кредитора Державної податкової інспекції в м. Суми до боржника Товариства з обмеженою відповідальністю «Виробничо-технічне підприємство «Долина» зазначено: «…Відповідно до ч. 2 ст. 52 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" господарський суд у двотижневий строк з дня винесення ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство відсутнього боржника виносить постанову про визнання відсутнього боржника банкрутом, відкриває ліквідаційну процедуру і призначає ліквідатора….» [405] [390].

Абсолютно однакові мотиви наведені іншим суддею цього ж суду в постанові справи № 5021/2986/2011, розглянутої 05.01.12 за заявою кредитора Глухівської міжрайонної державної податкової інспекції Сумської області до боржника Фізичної особи-підприємця ОСОБА_1 [406] [389]. Такі ж мотиви спостерігаємо й у постановах справ № 15/43/2012/5003 [407] [322], № Б8/104-12 [408] [413], № 6/5-Б-11 [409] [405].

Однотипними є й мотиви ухвалення судових рішень у справах окремого провадження, зокрема у справах, що стосуються визначення місця проживання дитини. Так, у мотивувальній частині судового рішення № 2-2130/10 р. зазначено: «Відповідно до ст.161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо

[405] Спр. № 5021/2988/2011, розглянута Господарським судом Сумської області 05.01.12 р., 2012 р.

[406] Спр. № 5021/2986/2011, розглянута Господарським судом Сумської області 05.01.12 р., 2012 р.

[407] Спр. № 15/43/2012/5003, розглянута Господарським судом Вінницької області від 19 жовтня 2012 року,

2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26402395.

[408] Спр. № Б8/104-12, розглянута Господарським судом Київської області 29 серпня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26062441.

[409] Спр. № 6/5-Б-11, розглянута Господарським судом Херсонської області 14 серпня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25630056.

того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися судом. При вирішенні спору щодо місця проживання дитини суд бере до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення…

Відповідно до акту обстеження житлово-побутових умов (а.с.27) санітарний стан житла задовільний… У кімнатах є всі необхідні меблі, для хлопчика створено необхідні умови для проживання…

Разом з тим принципом 6 Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року визначено, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виключні обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю…

У даному випадку немає жодних обставин (виключних), за яких можливо було б розлучити малолітнього ОСОБА_3 з матір'ю і визначити його місце проживання з батьком, а тому, з урахуванням зазначеного та інтересів дитини, суд вважає за необхідне визначити місцем проживання дитини з позивачкою ОСОБА_1, а в позові ОСОБА_2 відмовити». [410] [345]. Аналогічні підстави для ухвалення судового рішення спостерігаємо й у справах № 2/2511/3/12 [411] [336], № 2-651/11 [412] [367], № 2-3355/12 [413] [360], № 2-4650/11 [414] [362], хоча ці рішення ухвалювалися різними суддями в різних містах України.

---

[410] Спр. № 2-2130/10р., розглянута Бабушкінським районним судом м. Дніпропетровська 03 червня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12621609.

[411] Спр. № 2/2511/3/12, розглянута Куликівським районним судом Чернігівської області смт. Куликівка 04 квітня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25288022.

[412] Спр. № 2-651/11, розглянута Богуславським районним судом Київської області м. Богуслава 21 листопада 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20723896.

[413] Спр. № 2-3355/12, розглянута Печерським районним судом м. Києва 29 березня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30355243.

[414] Спр. № 2-4650/11, розглянута Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська 27 квітня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15960395.

Без сумніву, написання однотипної мотивувальної частини постійно вимагає від суддів витрат певного процесуального часу. Держава у зв'язку з цим кожного року витрачає тисячі тон паперу. Усе це в підсумку, незважаючи на інтелектуальну працю суддів, фінансові витрати держави, нікому не потрібно.

На нашу думку, суди без жодної правової шкоди можуть ухвалювати судові рішення, наприклад, у частині розірвання шлюбу, у скороченому варіанті – без мотивувальної частини. Це може мати місце і в судових рішеннях про стягнення аліментів, а також у всіх вищезазначених справах.

Разом з тим ми не ставимо за мету усунути мотивувальну частину з судового рішення. Ми говоримо про те, що мотивувальну частину судового рішення суди можуть укладати по нескладних справах лише тоді, коли на такі судові рішення подано апеляційну скаргу. Щодо інших судових рішень, то мотивувальна їх частина має складатися лише на вимогу сторін, третіх осіб або їхніх представників. При цьому така вимога реалізується в поданні письмової заяви до суду в межах строку, який дається на апеляційне оскарження. Про те, що такі зміни об'єктивно назріли, свідчить і судова статистика.

Так, у 2010 році місцеві загальні суди з ухваленням судового рішення розглянули 1млн. 398 тис. цивільних справ. До апеляційних судів надійшло 341 тисяча 700 справ. Таким чином, 1 млн. 57 тис. справ, які мали мотивувальну частину, не оскаржувалися в апеляційному порядку. Це означає, що для сторін це не мало жодного значення, написання ж мотивувальної частини, відігравало лише роль контролю за суддями місцевих судів.

З урахуванням даних обставин доречно ст. 214 ЦПК України доповнити частиною другою в такій редакції: «Мотивувальна частина судового рішення складається лише на вимогу сторін, третіх осіб чи їх представників».

Сьогодні все більшого значення набуває суддівська правотворчість, яка включає в себе прецедентні рішення Верховного Суду України, Конституційного суду України, Європейського суду з

прав людини. Необхідно зазначити, що питання прецедентного права в Україні до цього часу ще не набуло своєї завершеної доктринальної форми.

Зокрема, йдеться про дисертаційні роботи, які є на сьогодні безпосередньо не стосувалися дослідження прецедентного права в Україні[*]. Разом з тим для України надзвичайно важливо вирішити питання щодо місця судової правотворчості та ролі останньої в системі джерел права, оскільки інтеграційні спрямування України в напрямі Європейської спільноти держав, де прецедентне право застосовується по суті як природне право – потребує безумовного його втілення в судову систему України незалежно від процесуальних видів судочинства. У той же час суддівська правотворчість мала місце й раніше, оскільки судові рішення ухвалювалися і ухвалюються більшістю голосів, якщо така справа слухається в колегії суддів, але це, як правило, стосується апеляційного та касаційного суду. На рівні загальних судів першої інстанції, окрім деяких справ окремого провадження [**], питань пов'язаних з процедурою банкрутства в господарському судочинстві та адміністративних судах у разі їх «особливої складності» (ч. 2 ст. 24 КАС) розглядається колегіально. Такий різний підхід до складу суду не дає точного уявлення про те, у якому складі суди України повинні ухвалювати судові рішення. Так, стягнення коштів по заборгованості заробітної плати, за затримку розрахунку, трудової книжки, поновлення на роботі в цивільному судочинстві будуть розглядатися суддею одноособово, незважаючи

---

[*] Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / Б. В. Малишев ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002.

Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. ... .дис. канд. юрид наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Д.Ю.Хорошковська. – К., 2006

Гураленко Н. А. Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Н. А. Гураленко; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л., 2009. – 18 с.

[**] ч.4 ст. 234 ЦПК України справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення в цивільній дієздатності, особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою , усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;обов'язкова госпіталізація до протитуберкульозного закладу розглядається у складі судді і двох народних засідателів.

на складність таких справ. У той же час аналогічні справи, які подав до адміністративного суду державний службовець, за його клопотанням можуть розглядатися колегіально у складі трьох професійних суддів (ч.2 ст. 24 КАС). Зрозуміло, це сприяє більш суттєвому судовому захисту державних службовців порівняно з іншими працівниками. Уніфікація процесуальних кодексів зумовить однотипне розуміння змісту процесуальних норм під час розгляду різних категорій справ у всіх судах, оскільки не може бути такого, що по суті ідентичні процесуальні правила в одних випадках надають перевагу одним категоріям громадянам, а в іншому – виходять із загальних начал.

Уніфікація інституту судового рішення, безумовно, призведе до єдиного розуміння його змісту, структури, форми, підстав для його оскарження, скасування та ухвалення нових рішень. Такий підхід надасть можливість сконцентрувати вимоги до цього важливого процесуального документа в одному процесуальному кодексі з єдиним розумінням процесуально-правових понять та їх правозастосування.

РОЗДІЛ 4
СУДОВЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СУДОВОГО ПРАВА

4.1 Апеляційне провадження як складова уніфікованого судового процесу

Апеляція (appelatio) – це один із найпоширеніших способів оскарження судових рішень судів першої інстанції, які ще не вступили в законну силу. Апеляційне провадження, незалежно від структури системи апеляційних судів різних видів судочинства, є однотипним як для цивільного, так і для господарського та адміністративного виду судових процесів.

Відповідно до міжнародних стандартів правосуддя вважається забезпеченим, достатнім і обов'язковим, коли є дві інстанції судового розгляду: перша стадія та апеляційна процедура судової перевірки рішення, прийнятого місцевим судом. Конституційний Суд України в мотивувальній частині Рішення від 2 листопада 2011 року звернув увагу на те, що ці засади є конституційними гарантіями права кожного на судовий захист *. В інших рішеннях суд зазначав, що особа має право процесуально реалізувати конституційне право на судовий захист на трьох стадіях. Перш за все мова йде про можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанції. При цьому Конституційний суд України виказав свою правову позицію в частині охоронюваних законом інтересів людини і громадянина**.

* Рішення Конституційного суду України №3-рп/2010 від 27 січня 2010 р.; Рішення Конституційного суду України № 11-рп/2012 від 25 квітня 2012 р.; Рішення Конституційного суду України № 16-рп/2012 від 29 серпня 2012 року.

** Рішення Конституційного суду України №11-рп/2007 від 11 грудня 2007 р., абз. 3 підп.3.1 п.3 мотивувальної частини.

При цьому Конституційний суд України у своєму рішенні від 14 жовтня 1997 р. №44-3 виклав свою правову позицію щодо поняття правосуддя, зазначивши, що правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі цивільних справ.

Право на апеляційне оскарження в усіх вищезазначених видах судочинства сторони, треті особи, їхні представники, прокурор, якщо останній брав участь у справі, відповідно до ст. 37 ЗУ «Про прокуратуру» [415] [264], а також інші особи, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. У цивільних та адміністративних справах таким правом наділені Уповноважений з прав людини, відповідно до п. 10 ст. 13 Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [416] [268] (ст. 292 ЦПК, ст. 91 ГПК, ч.1 ст. 185 КАС). Усі три види судочинства мають одні й ті ж строки оскарження судових рішень в апеляційному порядку, які складають 10 днів із дня проголошення судового рішення суду першої інстанції (ч. 1 ст. 294 ЦПК, ч. 1 ст. 93 ГПК, ч. 2 ст. 186 КАС).

Подання апеляційної скарги зупиняє набуття рішенням суду законної сили. Таке рішення набуває чинності лише після розгляду апеляційної скарги апеляційним судом. При цьому судове рішення може бути оскарженим як повністю, так і частково.

Кожна апеляційна скарга відповідно до Закону України «Про судовий збір» [417] [265] від 08 липня 2011 року повинна бути оплачена судовим збором у розмірі 50 % від суми судового збору, який сплатив позивач під час звернення до суду першої інстанції.

---

[415] Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789 станом законодавства на 09.06.2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – ст. 793. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12. – Назва з екрану.

[416] Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. №776 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – ст. 99 – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр. – Назва з екрану.

[417] Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – ст.87. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17. – Назва з екрану.

Апеляційне оскарження починається із дня подання апеляційної скарги, яка складається в письмовій формі і має свою структуру. Така скарга являє собою процесуальний документ, який і зупиняє набирання судовим рішенням суду першої інстанції чинності. Кожна апеляційна скарга в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві має чотири частини: а) вступну; б) описову; в) мотивувальну і г) резолютивну. При цьому скарга закінчується додатками (копіями письмових доказів, квитанцією про сплату судового збору, копією скарги), які прикладає апелянт до кожної копії апеляційної скарги.

Безумовно, апеляційна скарга є основним процесуальним документом, оскільки в ній апелянт піддає критиці законність і обґрунтованість судових рішень судів першої інстанції з проханням скасування чи зміни даного рішення (ст. 213 ЦПК, ч. 1 ст. 159 КАС).

Іноді критика апелянтів стосується питань дотримання судом форми судового рішення, його структури, реквізитів – дати ухвалення судових рішень, підписів, місця їх ухвалення. Разом з тим апелянти часто критикують судові рішення з точки зору неправильного застосування судами першої інстанції норм матеріального права, тобто тлумачення даних норм, відповідність їх тим матеріально-правовим спорам, які були предметом судового розгляду.

Так, у мотивувальній частині рішення у справі № 1817/2578/12, розглянутої 15 травня 2013 року Апеляційним судом Сумської області за апеляційною скаргою представника ОСОБА_2-ОСОБА_3 на рішення Сумського районного суду Сумської області у справі за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_2 про стягнення заборгованості за договором оренди, зазначено:

«В апеляційній скарзі представник ОСОБА_2-ОСОБА_3 посилається на порушення судом першої інстанції при ухваленні рішення норм матеріального і процесуального права. Просить скасувати рішення Сумського районного суду Сумської області від 29 серпня 2012 року та ухвалити нове з тих підстав, що суд першої інстанції ухвалив рішення з порушенням норм матеріального права, а тому воно підлягає скасуванню з ухваленням нового рішення про

відмову в задоволенні зазначеного позову…» [418] [333]. Такі ж підстави для скасування рішень суду першої інстанції знаходимо в рішеннях і постановах справ № 585/558/13 [419] [404], № 584/346/13[420] [397], № 48/410 [421] [384], № 174781/12/9104 [422] [324], № 2-2220/11 [423] [348], № 2а-5064/10/0870 [424] [378].

Рідше апелянти посилаються на порушення судами норм процесуального права.

Прикладом може бути справа № 2-859/11, розглянута Апеляційним судом Сумської області 20 травня 2012 року за апеляційною скаргою ТОВ «Кредекс Фінанс» на ухвалу Роменського міськрайонного суду Сумської обслаті про зміну сторони виконавчого провадження у справі позовом ПАТ «УкрСиббанк» до ОСОБА_2 про стягнення заборгованості. У мотивувальній частині ухвали зазначено: «В апеляційній скарзі ТОВ «Кредекс Фінанс», посилаючись на порушення судом норм процесуального права, просить скасувати зазначену ухвалу та постановити нову ухвалу про заміну стягувача з ПАТ «УкрСиббанк» на ТОВ «Кредекс Фінанс» [425] [368]. Такі ж підстави для скасування рішень суду першої інстанції знаходимо в ухвлах і постановах справ

[418] Спр. № 1817/2578/12, розглянута 15 травня 2013 року Апеляційним судом Сумської області, 2013 р.

[419] Спр. № 585/558/13, розглянута 05 червня 2013 року Апеляційним судом Сумської області, 2013 р.

[420] Спр. № 584/346/13, розглянута Апеляційним судом Сумської області 19 червня 2013 року, 2013 р.

[421] Спр. № 48/410, розглянута Київським апеляційним господарським судом 20 червня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24968950.

[422] Спр. № 174781/12/9104, розглянута Львівським апеляційним адміністративним судом 31 травня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32103805.

[423] Спр. № 2-2220/11, розглянута Апеляційним судом Волинської області 08 листопада 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19196540.

[424] Спр. №2а-5064/10/0870, розглянута Дніпропетровським апеляційним адміністративним судом, 21 лютого 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23884539.

[425]Спр. № 2-859/11, розглянута Апеляційним судом Сумської області 20 травня 2012 року, 2012 р.

№ 22-ц-203/12 [426] [357], № 22 ц - 420\09 [427] [344], № 22ц - 2190/1930/2012 [428] [352] тощо.

Такі підходи апелянтів до оскарження судових рішень у всіх судових провадженнях є типовими. При цьому апелянти, оскаржуючи рішення судів першої інстанції, часом переслідують різний інтерес. Одні дійсно доводять те, що суд першої інстанції допустив помилку, не врахувавши певні докази, давши їм неправильну юридичну оцінку, неправильно визначивши зміст правовідносин, і з цих підстав неправильно застосував норми матеріального права. Інші, оскаржуючи судові рішення, звертають увагу апеляційних судів на непереконливість висновків суду, оскільки вони прийняті без відповідного аналізу форми і змісту доказів, їх належності до тих правовідносин матеріально-правового спору, які були предметом дослідження в суді першої інстанції. Треба сказати, що апелянти сподіваються на те, що суд апеляційної інстанції сам розбереться в усіх обставинах справи і відповідно ухвалить рішення на їх користь. Треті – їх незначна кількість – оскаржують судові рішення судів першої інстанції навмисне з метою затягнути набуття судовим рішенням чинності, чітко розуміючи безперспективність такого оскарження.

Оскаржуючи судові рішення судів першої інстанції, необхідно розуміти, що апеляційні суди, по-перше, розглядають справи, використовуючи об'єктивно наявні факти, які встановлені в суді першої інстанції, виходячи з вимог принципу верховенства права, по-друге, розгляд апеляційних скарг відбувається лише в межах доказів апеляційної скарги (ст. 303 ЦПК, ст. 101 ГПК), по-третє, суд апеляційної інстанції під час розгляду справи особливу увагу

[426] Спр. № 22-ц-203/12, розглянута Апеляційним судом Київської області 11 січня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21259681.

[427] Спр. № 22 ц - 420\09, розглянута Апеляційним судом Миколаївської області 12 лютого 2009 року, 2009 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8905763.

[428] Спр. №22ц -2190/1930/2012, розглянута Апеляційним судом Херсонської області 03 липня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25074769.

приділяє дотриманню судом першої інстанції норм матеріального та процесуального права.

Відповідно до цього кожна апеляційна інстанція цивільного, господарського чи адміністративного виду судового провадження має право під час розгляду апеляції на судове рішення суду першої інстанції:

а) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін;

б) скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог;

в) змінити рішення;

г) постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду (ч. 1 ст. 307 ЦПК, ст. 103 ГПК, ст. 200, 201, 202, 203 КАС).

За наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції апеляційний суд має право:

1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін;

2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу;

3) змінити ухвалу;

4) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції (ч. 2 ст. 307 ЦПК, ч. 1 ст. 199 КАС).

Як бачимо, «законодатель по сути унифицировал процессуальное законодательство во всех трех процессуальных отраслях права в вопросах доступа к апелляционному правосудию, требований к апелляционным жалобам, полномочий апелляционных судов относительно рассмотрения апелляционных жалоб на решения и постановления судов первой инстанции. Таким образом, апелляционные суды гражданской, хозяйственной и административной юрисдикции рассматривают дела по единым процессуальными правилами, имея идентичные по содержанию

процессуальные нормы права, хотя они и закрепляются в различных процессуальных кодексах» [429] [200, 231].

Отже, сторони, треті особи, їхні представники, прокурор, Уповноважений з прав людини, особи, які хоч і не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, можуть оскаржувати всі без винятку судові рішення*. Такий підхід законодавця призводить до того, що кожного року апеляційні суди розглядають десятки тисяч цивільних справ. Так, у 2009 року до апеляційних судів областей було спрямовано 112,3 тис. апеляційних скарг. У господарські апеляційні суди таких скарг було подано 42,2 тис., а в адміністративні апеляційні суди надійшло 554,2 тис. апеляційних скарг [430] [14, 27]. У 2010 році до апеляційних судів надійшло відповідно 341,7 тис., 189,9 тис. та 48,2 тис. апеляційних скарг [431] [18, 25], а у 2011 р. відповідно – 97,1 тис., 153,2 тис. та 47,3 тис. апеляційних скарг [432] [15, 38]. У 2012 році в апеляційні суди надійшло 105,5 тис. апеляційних скарг [433] [16].

Разом з тим такого суцільного апелювання можна уникнути, якщо встановити розумні межі для вирішення матеріально-правових спорів, які стануть предметом для апелювання після їх розгляду в суді першої інстанції. Ми вважаємо, що необхідно приділити більше уваги вартості предмета спору, оскільки безмежне право на апелювання не є благом. На нашу думку, до даної стадії судових процесів сьогодні потрібні нестандартні, креативні підходи. З урахуванням даних обставин наша пропозиція полягає в тому, що в судовий процес необхідно ввести, так званий, рівень «правової безпеки». суть якого полягає в обумовленому ціною позову доступі

[429] Курило Н. О возможности унификации института апелляционного производства в едином Судебном процессуальном кодексе / Н. Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 9 /2. – С. 230-233.

[430] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5 (117). – С. 20-35.

[431] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

[432] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – С. 28-42.

[433] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&.

до апелювання, тобто необхідності встановити граничний процесуальний поріг, з якого може допускатись апелювання. Так, заяви з ціною позову в межах законодавчо встановленого мінімуму заробітної плати повинні мати остаточне своє вирішення на рівні суду першої інстанції і в апеляційному порядку оскарженню не повинні підлягати. Цей граничний процесуальний поріг доступу до апеляції з часом може змінюватися. Разом з тим цивільно-правові, господарсько-правові та адміністративно-правові спори з ціною позову, що не перевищує розмір трьох установлених законом мінімумів заробітної плати, можуть бути предметом оскарження в апеляційному порядку, але після усної перевірки законності судових рішень. Спори з ціною позову, що перевищує три мінімальні заробітні плати, є предметом оскарження в апеляційному порядку завжди. Такий підхід дасть можливість зменшити навантаження на апеляційні суди. Як зазначає Грегор Гальке, суддя Федерального Верховного Суду ФРН, у правовій державі це досягається через застосування закону права [434] [80, 3]. Таким чином, рівень правової безпеки в судочинстві повинен досягатися не лише через верховенство закону, а в першу чергу, через верховенство права та широке застосування в судовій практиці прецедентного права. Так, у Німеччині до апеляційного провадження можуть бути допущені справи з ціною позову, що перевищує 600 євро, якщо ціна позову є нижчою, то апеляційна скарга може бути допущена лише в тому разі, коли справа має суспільне значення чи є гострою потреба у захисті такого права. Відразу можна подумати, що такий підхід порушує принцип доступу до правосуддя. Проте більш прискіплива увага до даного питання доводить, що порушень принципу доступу до правосуддя не відбувається. Відповідно до ст. 3 ЦПК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права, свободи чи інтересу, тобто процесуальний закон точно відтворює підстави звернення до суду першої інстанції і надає особі таку можливість.

[434] Гальке Г. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : міжнарод. науково-практ. конф., 15 лютого 2013 р. / Грегор Гальке // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4. – 48 с.

Апеляційне ж провадження не є в кожному випадку обов'язковим. Звернення до апеляційної інстанції повинно бути дійсно поважним і мати підстави для скасування рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення, або його зміни. Такі підстави чітко визначені процесуальним законодавством. Зокрема, у ч.1 ст. 309 ЦПК України передбачено низку підстав для визнання судового рішення суду першої інстанції незаконним та його скасування чи зміни. Такі підстави чітко визначені процесуальним законодавством, як, наприклад, неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи. Дана підстава є основою 90 % апеляційних скарг, оскільки вона є надто широкою як з погляду логіки, так і з погляду права, що дає підстави апелянту завжди говорити про те, що суд неповно з'ясував обставини, що мають значення для справи, а апеляційному суду говорити у своїй ухвалі, що суд повно і всебічно дослідив усі обставини у справі, давши їм правильну оцінку.

Треба зазначити, що сьогодні судовий процес ґрунтується на змагальній основі, тому відповідно до ч.1 ст. 60 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Таким чином, суд першої інстанції завжди досліджує всі докази, які надають сторони. На їх зміст сторони, треті особи, їхні представники, прокурори, Уповноважений з прав людини звертають увагу суду в судових дебатах. За яких же тоді обставин суд неповно з'ясував обставини, що мають значення для справи? Ми вважаємо, що таке положення процесуального закону, яке було ключовим для апелювання за радянського періоду і яке автоматично перейшло до нового ЦПК, є настільки відносним, що, виходячи з нього, можна скасувати будь-яке судове рішення суду першої інстанції, що і робилося в разі «необхідності». Залишаючи таке положення, законодавець не наважився відійти від радянських канонів, які завжди мали формулу «так потрібно про всяк випадок». Аналогічно це положення зазначено і в п. 1 ч. 1 ст. 104 ГПК та п. 1 ч. 1 ст. 202 КАС України. Таким чином, це положення дає підставу для захисту свого права не стільки апелянту, скільки надає можливість суддям апеляційних судів за

наявності відповідних обставин зловживати своїм правом, посилаючись на процесуальне законодавство, яке лише на перший погляд здається законним.

Так, колегією суддів Харківського апеляційного господарського суду від 05 лютого 2013 року було розглянуто апеляційну скаргу позивача на рішення Господарського суду Сумської області від 10 грудня 2012 року по справі № 5021/1546/12 за позовом фізичної особи-підприємця Синиці О.О. до Сумської міської ради про скасування рішення, визнання протиправною бездіяльність та зобов'язання вчинити певні дії. У своїй ухвалі суд зазначив:

«В обґрунтування апеляційної скарги позивач посилається на невідповідність висновків суду обставинам справи та порушення судом норм матеріального та процесуального права при прийнятті оскаржуваного рішення».

Колегія суддів дійшла висновку, що господарським судом порушено норми матеріального права, оскільки на думку суду суд першої інстанції не в повній мірі з'ясував та неправильно оцінив обставини справи в частині відмови в задоволенні позовних вимог про скасування рішення відповідача від 27.04.2011. З цих підстав рішення господарського суду Сумської області від 10.12.2012 не може вважатися обґрунтованим та підлягає скасуванню в зазначеній частині, як таке, що прийнято з порушенням норм матеріального права та при неповному з'ясуванні обставин, що мають значення для справи, у зв'язку з чим колегія суддів знаходить підстави для часткового задоволення апеляційної скарги позивача» [435] [387].

Аналогічне мотивування міститься в ухвалі колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Сумської області від 06 червня 2013 року (справа №1806/11281/12) за апеляційною скаргою ОСОБА_3 на рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 20 лютого 2013 року у справі за позовом ОСОБА_3 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Єрмак»,

[435] Спр. № 5021/1546/12, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 05 лютого 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29332059.

фізичної особи-підприємця ОСОБА_4 про визнання незаконним штрафу та відшкодування майнової шкоди.

У мотивувальній частині судового рішення зазначено: «В апеляційній скарзі ставиться питання про скасування рішення суду і постановлення нового рішення про задоволення позовних вимог з тих підстав, що судом неповно з'ясовані обставини, що мають значення для справи, що у справі не були доведені обставини, що мають значення для справи, які суд визнав встановленими, що висновки суду не відповідають обставинам справи та що судом були порушені норми матеріального і процесуального права. ….

Проте погодитися з такими висновками суду не можна, оскільки суд дійшов їх без повного і всебічного з'ясування дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін у даних правовідносинах, належної правової оцінки зібраних у справі доказів…» [436] [326].

Аналогічно здійснено мотивування колегією суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Сумської області під час розгляду цивільної справи № 813/5223/2012 за апеляційними скаргами ОСОБА_3 та ОСОБА_4 на рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 25 квітня 2013 року щодо припинення права власності на частку у спільному частковому майні, визнання права власності та відшкодування витрат по орендній платі.

У мотивувальній частині судового рішення колегія зазначила:

«В апеляційній скарзі ОСОБА_3, посилаючись на незаконність та необґрунтованість ухваленого рішення, неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими, невідповідність висновків суду обставинам справи, порушення норм матеріального та процесуального права, просить зазначене рішення скасувати і ухвалити нове рішення, яким у задоволенні позову відмовити скасовуючи рішення суду першої інстанції».

[436] Спр. № 1806/11281/12, розглянута Апеляційним судом Сумської області 06 червня 2013року, 2013 рік.

Колегія зазначила, що суд першої інстанції у порушення вимог ст. 212-214 ЦПК України належним чином не з'ясував фактичних обставин справи щодо заявлених вимог; чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги й заперечення сторін, та якими доказами вони підтверджуються, що має суттєве значення для правильного вирішення даного спору [437] [332]. Такі ж підстави для скасування рішень суду першої інстанції знаходимо у постановах справ № 22ц-14380/11 [438] [355], № 22ц-11210/10 [439] [353], № 40/5005/9554/2011 [440] [383], № 21/149-12 [441] [340].

Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові № 12 від 24.10.2008 року «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» в п.19 зазначає, що під «неповним з'ясуванням судом обставин, що мають значення для справи, слід вважати неправильне визначення предмета доказування чи нез'ясування обставин, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, або інших фактичних даних (пропущення строку позовної давності тощо), неправильну кваліфікацію правовідносин, які випливають із установлених обставин тощо» [442] [266].

Разом з тим Верховний Суд України в цій же постанові зазначає, що «апеляційним судам необхідно враховувати, що законне, обґрунтоване та правильне по суті й справедливе рішення суду не може бути скасовано з одних лише формальних міркувань». До таких формальних міркувань як формального недоліку суд відніс

---

[437] Спр. № 1813/5223/2012, розглянута Апеляційного суду Сумської області 28 травня 2013 року, 2013 рік

[438] Спр. № 22ц-14380/11, розглянута Апеляційним судом Дніпропетровської області 29 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22318230.

[439] Спр. № 22ц-11210/10, розглянута Апеляційним судом Донецької області 03 серпня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10710319.

[440] Спр. № 40/5005/9554/2011, розглянута Дніпропетровським апеляційним господарським судом 04 вересня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25975577.

[441] Спр. № 21/149-12, розглянута Київським апеляційним господарським судом 16 травня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31429261.

[442] Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 12 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 11.

«відсутність технічного запису» (п.18 Постанови). Якщо це так, то яким чином апеляційний суд може встановити «неповне з'ясування обставин». У практичній площині все це призводить до того, що судді апеляційних судів практично не слухають (можливо за винятком окремих справ) технічні записи судових засідань. Це призводить до того, що судді починають орієнтуватися в тих правовідносинах і доказах, які зазначені безпосередньо в матеріалах справи та судових рішеннях.

Якщо раніше під час фіксування судових процесів письмовими протоколами судових засідань судді апеляційних інстанцій мали можливість прочитати та усвідомити реальну суть тих правовідносин, які були встановлені судом у судових засіданнях судів першої інстанції, то сьогодні таку суть вловити на слух чи відтворити уявно на основі свого досвіду є завданням непосильним, оскільки правовідносини настільки ускладнилися, що не вислухавши пояснень сторін, кваліфікувати їх занадто складно.

В апеляційних же судах склалася практика, при якій судді ще не вислухали суті справи, але вже написали ухвалу суду. За таких обставин переписувати її не завжди є бажання. Тому судді роблять усе можливе для того, щоб підвести сторони до вже прийнятого ними рішення. Такі висновки підтверджуються судовою статистикою. Якщо Верховним Судом України в 1991 р. було скасовано 3,5 % судових рішень після їх розгляду обласними судами, то 1995 та 2000 роках такий відсоток становив 5,4 та 5,3 [443] [286, 15]. Така статистика підтверджує той факт, що процесуальне законодавство повинно бути не лише красиво сформульованим, але й точним, відтворюючи практичну реальність, а не теоретичні роздуми, які потім ще потрібно постійно уточнювати за допомогою постанов, пленумів вищестоящих судів, які віддзеркалюють суб'єктивне розуміння закону суддями цих судів.

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що кожен суд першої інстанції, спрямовуючи справу до апеляційної інстанції,

[443] Розгляд судами загальної юрисдикції справ різних категорій протягом 1990-2000 рр. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 1.

зобов’язаний надати суду письмово зафіксований хід усього судового засідання. Такий підхід повинен стосуватися лише тих справ, у яких оскаржуються судові рішення. Це дасть можливість апеляційним та касаційним судам не лише точно зрозуміти зміст тих правовідносин, про які говорили сторони в судових засіданнях, а не тих, які визначив сам суд першої інстанції. Крім того, це надасть особам, які не брали участь у розгляді справ, але їх права і обов’язки були вирішені судом без «оббивання порогів судів» про надання їм технічних засобів для прослуховування записів, які завжди є занятими, оскільки вони використовуються одночасно і для записів судових засідань, і для прослуховування записів судових засідань. Ми вважаємо, що є доцільним доповнити Цивільний процесуальний кодекс України новою статтею 296-1, виклавши її в такій редакції: «Направлення справи до апеляційного суду».

«1. Суд першої інстанції, отримавши апеляційну скаргу на рішення суду, зобов’язаний упродовж трьох днів роздрукувати на письмових носіях увесь хід судового засідання, створивши письмову копію електронної версії запису судового засідання.

2. Письмова копія всього ходу судового засідання приєднується до справи і разом з нею та електронною версією спрямовується до апеляційного суду».

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що в п.1 ч.1 ст. 309, як і п.1 ч.1 ст. 104 ГПК та п.1 ч.1 ст. 202 КАС України слова «неповне з’ясування судом обставин, що мають значення для справи» підлягає усуненню із процесуальних кодексів. Отже, поняття «неповне з’ясування» можна розуміти так: суд мав можливість повного з’ясування обставин, але не захотів чи не зміг цього зробити. Разом з тим таке поняття, безумовно, пов’язується із «недоведеністю обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими» (п. 2 ч. 1 ст. 309 ЦПК, ч. 1 п. 2 ст. 104 ГПК, ч. 1 п. 2 ст. 202 КАС України), оскільки «недоведеність обставин» і їх «неповне з’ясування» законодавець ділить за суб’єктами цивільних правовідносин, адресуючи поняття «недоведеності» до сторін, третіх осіб, їхніх представників, прокурора, а поняття «неповного

з’ясування» - до суду. Таким чином, законодавець на рівні апеляційного провадження по суті розриває поняття процесуальних правовідносин, у яких завжди наявні дві сторони: суд і учасники процесу.

Так, 30 травня 2013 року колегія суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Сумської області розглянула цивільну справу № 573/220/13-ц за апеляційною скаргою представника позивачки ОСОБА_3-ОСОБА_4 на рішення Білопільського районного суду Сумської області від 03 травня 2013 року у справі за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_5 про визнання правочину недійсним.

В апеляційній скарзі представник позивачки ОСОБА_3-ОСОБА_4, посилаючись на неповне з’ясування судом обставин, які мають значення для справи, недоведеність обставин, які суд вважав встановленими, порушення судом норм матеріального та процесуального права, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, просить суду скасувати і ухвалити нове рішення про задоволення позовних вимог. При цьому вказує, що судом не було належним чином оцінено пояснення свідків, та не взято до уваги ту обставину, що при укладанні договору дарування будинку…позивачка помилялась щодо правових наслідків договору, оскільки вважала, що укладає заповіт, через що позбавлена права власності на житловий будинок, в якому проживає…

У мотивувальній частині рішення зазначено, що «відмовляючи в задоволенні позову, суд першої інстанції виходив з того, що позивачка не надала переконливих доказів того, що уклала договір дарування внаслідок помилки. У той же час, висновки суду не відповідають зібраним у справі доказам та обставинам…» [444][395].

Аналогічно 06 червня 2013 року колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Сумської області розглянула цивільну справу №583/1167/13-ц. «В апеляційній скарзі ставиться питання про скасування рішення суду і постановлення нового

[444] Спр. № 573/220/13-ц, розглянута Апеляційним судом Сумської області 13 травня 2013 року, 2013 р.

рішення про відмову у задоволенні позовних вимог з тих підстав, що судом неповно з'ясовані обставини, що мають значення для справи, що у справі не були доведені обставини, що мають значення для справи, які суд визнав встановленими, що висновки суду не відповідають обставинам справи та що судом були порушені норми матеріального і процесуального права □ □ .

Проте погодитися з такими висновками суду не можна, оскільки суд дійшов їх без повного і всебічного з'ясування дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін у даних правовідносинах, належної правової оцінки зібраних у справі доказів…» [445] [396]. Такі ж підстави для скасування рішень суду першої інстанції знаходимо в постановах і рішеннях справ № 5027/1311-б/2011 [446][393], № 22-6457/08 [447] [350], № 22-ц-194/2012 [448] [356] тощо.

Іншою підставою для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або його зміни є невідповідність висновків суду обставинам справи (п. 3 ч. 1 ст. 309 ЦПК, п. 3 ч. 1 ст. 104 ГПК, п. 3 ч. 1 ст. 202 КАС). Безумовно, дана підстава часто має місце в апеляційних скаргах, оскільки апелянти за допомогою цієї підстави намагаються «виправити» судові помилки суддів, які змогли акумулювати зміст усіх доказів і встановлених у судових засіданнях фактів, зіставити їх з тими правовідносинами, які об’єктивно мали місце і, виходячи із цих обставин, ухвалити рішення.

Таким чином, відсутність комплексного підходу до оцінки доказів і призводить суддів до судових помилок, часто це трапляється з «молодими» суддями, які не мають досвіду роботи. Проте і

---

[445] Спр. № 583/1167/13-ц, розглянута Апеляційним судом Сумської області 06 червня 2013 року, 2013 р.

[446] Спр. № 5027/1311-б/2011, розглянута Львівським апеляційним господарським судом 18 березня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30117941.

[447] Спр. № 22-6457/08, розглянута Апеляційним судом м. Києва 23 жовтня 2008 року, 2008 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9121369.

[448] Спр. № 22-ц-194/2012, розглянута Апеляційний суд Чернігівської області 10 лютого 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21524024.

«досвідчені» судді, навіть маючи відповідний практичний досвід роботи, можуть неправильно оцінювати правову ситуацію.

Так, колегією суддів Харківського апеляційного господарського суду 18 грудня 2012 року було розглянуто апеляційну скаргу фізичної особи- підприємця Аліфанової Т.М. на рішення Господарського суду Сумської області від 26. 09. 2012 року по справі № 5021/992/12 про визнання договору недійсним. При цьому відповідач за первісним позовом зазначає, що висновки суду не відповідають фактичним обставинам справи, нормам матеріального та процесуального права. Свої мотиви до задоволення скарги колегія суддів виклала просто: «Перевіривши повноту встановлення судом обставин справи та докази по справі на їх підтвердження, їх юридичну оцінку та доводи апеляційної скарги в межах вимог, передбачених ст..101 ГПК України… колегія суддів приходить до висновку, що апеляційна скарга підлягає задоволенню…» [449] [391].

Колегія суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Сумської області 05 червня 2013 року, розглянувши цивільну справу № 1804/3312/12 за апеляційною скаргою Публічного акціонерного товариства «Дельта Банк» на рішення Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 24 грудня 2012 року про стягнення заборгованості за кредитним договором, свої мотиви при скасуванні рішення суду першої інстанції наводить узагальнено: «При розгляді справи суд першої інстанції належним чином не з'ясував та не перевірив доводи та заперечення сторін, не дав належної оцінки зібраним у справі доказам та дійшов неправильного висновку про відмову позовних вимог в частині стягнення з відповідачки комісії та безпідставно стягнув з ОСОБА_2 150 грн. пені, а тому суд першої інстанції при ухваленні рішення дійшов до необгрунтованого висновку про відмову в частині позову про стягнення з відповідачки комісійних нарахувань, посилаючись на те, що договором укладеним між сторонами і тарифами не передбачено комісійні нарахування.

[449] Спр. № 5021/992/12, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 18 грудня 2012 року, 2012 р.

Таким чином, суд першої інстанції ухвалив рішення, яке не в повній мірі відповідає обставинам справи, а тому підлягає частковому скасуванню з ухваленням нового рішення по суті позовних вимог». [450] [325]. Такі ж підстави для скасування рішень судів першої інстанції знаходимо у постановах справ № 22-ц-2937/11 [451][358], № 22ц-14380/11 [452] [355], № 22ц-1426/2011р [453] [354], № 2а/2570/1550/12 [454] [370].

Суттєве значення мають підстави пов'язані з порушенням або неправильним застосуванням норм матеріального або процесуального права, чи розгляд і вирішення справи неповноважним судом, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, при цьому заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою. До цих обставин належить і ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу (п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК, п. 4 ч. 1 ст. 104 ГПК, п. 4 ч. 1 ст. 202 КАС України).

Що ж стосується підстав, пов'язаних із відводом судді та підписанням судових рішень не тим суддею, який розглядав справу, то такі підстави є поодинокими, оскільки підстави для відводу судді чітко сформульовані у ст. 20 ЦПК, ст. 20 ГПК, ст. 29 КАС України. Судді, як правило, чітко дотримуються в цій частині процесуального законодавства, бо за даними судової статистики за останні чотири роки жодних скасувань судових рішень з цих підстав в Україні не

[450] Спр. № 1804/3312/12, розглянута Апеляційним судом Сумської області 05 червня 2013 року, 2013 р.

[451] Спр. № 22-ц-2937/11, розглянута Львівським апеляційним адміністративним судом 25 липня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18578629.

[452] Спр. № 22ц-14380/11, розглянута Апеляційним судом Дніпропетровської області 29 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22318230.

[453] Спр. № 22ц-1426/2011р., розглянута Апеляційним судом міста Севастополя 22 грудня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20673624.

[454] Спр. № 2а/2570/1550/12, розглянута Київським апеляційним адміністративним судом 21 листопада 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27728648.

виявлено, як не виявлено і скасування судових рішень з підстав підписання судових рішень не тим суддею, який розглядав справи.

Безумовно, суди часто порушують або неправильно застосовують норми матеріального права. Разом з тим є надія на зменшення кількості таких випадків, оскільки в Україні запроваджується прецедентне право, джерелом якого є внутрішні та зовнішні чинники. Так, до внутрішніх джерел прецедентного права необхідно віднести рішення Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України (ст. 360-7 ЦПК, ст. 11-28 ГПК, ст. 244-2 КАС України). До зовнішніх – рішення Європейського Суду з прав людини. На нашу думку, дані прецедентні рішення судів будуть сприяти стабілізації судової практики, у тому числі й судів апеляційної інстанції.

У той же час порушення норм процесуального права можуть бути підставами для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Процесуальні норми були об'єктом уваги багатьох представників галузевих юридичних наук. Так, у господарському процесуальному праві процесуальні норми визначено як встановлені чи санкціоновані державою та забезпечені засобами державного примусу визначені правила поведінки у сфері здійснення господарського судочинства[455] [88, 50].

Норми процесуального права в адміністративному праві – це встановлені державою та забезпечені її примусом (організаційними заходами) формально визначені, загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють суспільні відносини щодо визнання, реалізації та захисту прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, а також інтересів держави в публічній сфері, розгляду і вирішення адміністративних справ[456] [123, 55].

[455] Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

[456] Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

Отже, під процесуальними нормами треба розуміти чітко сформульовані правила поведінки, зумовлені необхідністю забезпечення прав учасників у сфері того чи іншого виду судочинства. Процесуальні норми призначені для регулювання суспільних відносин і містять у собі правила поведінки (у тому числі й строки, форми документів, види прийнятих рішень) суб'єктів, спеціально уповноважених державою на здійснення юрисдикційної діяльності, а також інших учасників процесу.

Під порушенням або неправильним застосуванням норм процесуального права Верховний Суд України пропонує розуміти порушення вимог ст. 59 ЦПК України щодо допустимості засобів доказування, необґрунтованої відмови суду в задоволенні клопотання осіб, які беруть участь у справі, дослідження доказів (ст. 60 ЦПК), порушення вимог ст. 215 ЦПК України щодо змісту рішення суду тощо (ч. 3 ст. 309 ЦПК).

Якщо порівняти таке розуміння порушення норм процесуального права з вимогами в цій частині Цивільного процесуального кодексу 1963 року, то ми звернемо увагу на те, що частина вимог чинного на той час ЦПК України дійсно є виваженою і такою, що потребує повернення до ч.3 ст. 309 ЦПК України. Так, ст. 314 ЦПК України 1963 року під порушенням та неправильним застосуванням норм процесуального права визнавала випадки коли справу розглянуто не уповноваженим на те складом суду. У цій частині п. 6 ч.3 ст. 104 ГПК України, яка діє й сьогодні, більш точно розкриває це питання, зазначаючи, що порушенням норм процесуального права є прийняття рішення «господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності». Таке формулювання повинно ввійти і до Судового процесуального кодексу, оскільки воно ставить процесуальну «стіну» для прийняття рішень у «рейдерських» справах. Це повинно посилити вимоги ст. 109 ЦПК України в тій частині, що справи повинні розглядатися за місцезнаходженням відповідача, а не там, де «необхідно».

Крім того, п.2 ст. 314 ЦПК України 1963 року відносив до порушень процесуального законодавства випадки, коли «справу

розглянуто з порушенням таємниці нарадчої кімнати». Сьогодні ж ч. 6 ст. 304 ЦПК України лише дипломатично констатує, що «після закінчення дебатів суд виходить до нарадчої кімнати». Такий підхід до цієї частини судового процесу у практичній площині сьогодення призводить до того, що судді апеляційних судів здебільшого йдуть у судове засідання вже із заздалегідь написаним рішенням. Судове засідання стає лише простою формальністю, оскільки пояснення сторін жодного значення не мають. Їх просто вислуховують через те, що вони з'явилися в судове засідання. Після цього суд іде до нарадчої кімнати, з якої повертається за хвилину і тут же зачитує ухвалу чи рішення суду впродовж 10-15 хвилин. Після цього сторони розуміють, що їх присутність по суті й не була обов'язковою, оскільки судове рішення вже було ухвалено до судового розгляду справи. Сьогодні це вважається формальністю. Якщо це так, то тоді й у суді першої інстанції можна ухвалювати судові рішення на підставі лише тих доказів, які надали сторони. Судові ж засідання можна проводити швидко без жодних затримок. Ми вважаємо, що оперативність у розгляді справ, безумовно, є першоосновою, але якщо вона не сприяє якості розгляду справ, то така «оперативність» надає сторонам ще більше проблем, оскільки в подальшому особа звертається до касаційного суду. Так, у 2009 році в касаційний суд надійшло 33,7 тис. справ, із яких було скасовано 3,7 тис. рішень. [457] [14]. У 2010, 2011 та 2012 роках відповідно 11,5 тис., 52 тис., 54,9 тис. касаційних скарг, із яких було скасовано відповідно 3,2 тис., 8 тис., 2,4 тис. судових рішень. Аналогічна ситуація і в адміністративному судочинстві. Так, у 2009 році в адміністративні апеляційні суди надійшло 539,4 тис. апеляційних скарг. У 2010 [458] [18], 2011 [459] [15] та 2012 [460] [16] роках відповідно таких скарг

[457] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики)// Вісник Верховного Суду України, 2010.- №5.- 49 с.

[458] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

[459] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – 49 с.

[460] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу:

надійшло 189,9 тис., 1 млн. 154 тис. скарг, 1 млн. 239 тис. справ. Після цього в касаційному порядку надійшло відповідно 84,1 тис., 96 тис., 49,5 тис. касаційних скарг.

Таким чином, судова статистика свідчить про те, що судова система, маючи розрізнене процесуальне законодавство, працює неефективно. У зв'язку з цим необхідна уніфікація процесуального законодавства з формуванням єдиного Судового процесуального кодексу, оскільки країні необхідне законодавство, яке б не потребувало постійних роз'яснень щодо його правозастосування розрізненими вищими судовими інстанціями.

Як бачимо, сьогодні процесуальне законодавство є розрізненим, що по суті ігнорує його порушення, не передбачаючи жодної відповідальності за недотримання процесуальних норм. На нашу думку, «такий підхід дає можливість судам виконувати вимоги процесуальних норм формально, іноді – спрощувати судові процедури, а іноді – затягувати судові процеси. При цьому жодної відповідальності за це судді не несуть. Лозунг, який сьогодні культивується, «оперативність понад усе», призводить до того, що суди, часто ігноруючи процесуальне законодавство, поступово стають адміністративними органами, оскільки ігнорують судові процедури»[461] [199, 101].

Крім того, ми вважаємо, що положення п. 3 ч. 1 ст. 314 ЦПК України 1963 року є актуальним і сьогодні, оскільки дана норма відносила до порушень процесуального законодавства: «порушення правил про мову». Сьогодні ми можемо сказати, що Закон України «Про мови» є складовою частиною всіх видів процесуального законодавства, оскільки підстави до його застосування є складовими принципу мови [462] [261]. Порушення законодавства про мову в судових засіданнях є порушенням процесуального закону, оскільки

---

http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&.

[461] Курило М. П. Щодо уніфікації підстав порушень норм процесуального права / М. П. Курило // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 99-103.

[462] Про мови в Українській РСР : Закон Української РСР № 8312 від 28 жовтня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T831200.html. – Назва з екрану.

відповідно до ст. 7 ЦПК «цивільне, господарське, адміністративне судочинство здійснюється державною мовою. Особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою… мають право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою».

Так, окремою ухвалою апеляційного суду Сумської області від 19 січня 2012 року колегія суддів з розгляду справ цивільного судочинства апеляційного суду Сумської області (справа № 2-0-129/11) відреагувала на адресу судді при розгляді апеляційної скарги Терентьєвої Вікторії Михайлівни на ухвалу судді Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 28 листопада 2011 року зазначивши, що: «Оскаржувана ухвала судді складена іноземною мовою - російською.

Цивільне судочинство здійснюється і судові документи складаються державною мовою. ЦПК України не містить винятків із зазначених положень.

Складення ухвали російською мовою є грубим порушенням процесуального закону» [463] [337].

Так, ухвалою Окружного адміністративного суду м. Києва від 25 липня 2013 року було залишено без руху позовну заяву у справі за позовом Інспекції з питань захисту прав споживачів в Автономній Республіці Крим до повного товариства «Золотий ломбард «Фінансовий супермаркет «Аріс» і компанія на підставі того, що адміністративний позов було подано "на російській мові, що суперечить .... положенням чинного законодавства та зумовлює порушення відповідних прав іншого учасника судового процесу – відповідача, що є не припустимим для органу держаної влади – суб'єкта владних повноважень", що було визнано грубим порушенням ст. 15, 104, 105 та 106 Кодексу адміністративного судочинства України [464] [433]. Такі ж підстави для залишення позову

[463] Спр. № 2-0-129/11, розглянута Апеляційним судом Сумської області 19 січня 2012 року, 2012 рік.

[464] Ухвала Окружного адміністративного суду м. Києва від 25 липня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/32628827.

без руху знаходимо і в ухвалах Личаківського районного суду м. Львова від 16 травня 2013 року [465] [432] та Приморського районного суду м. Одеси від 12 травня 2011 року [466] [434] тощо

До порушень процесуального законодавства законодавець відносив і відсутність протоколу судового засідання (п. 6 ч. 1 ст. 314 ЦПК України 1963 року), оскільки відсутність протоколу судового засідання не давала можливості реально перевірити, які факти були встановлені, а які не отримали свого підтвердження в судовому засіданні [467] [456]. Безумовно, складання письмових протоколів судових засідань має свої недоліки, оскільки в них не в повному обсязі фіксуються всі події, які мали місце в судовому засіданні. Але й повне фіксування судового процесу технічними засобами також має свої недоліки, незважаючи на те, що для відправлення правосуддя дуже важливим є повне збереження словесної інформації. Так, використовуючи звукозаписувальні прилади, може фіксуватися багато зайвої, незначної інформації, вся багатослівність живої мови, повтори, жаргонна лексика тощо [468] [500, 45].

Ми вважаємо, що до явних порушень процесуального законодавства належить і розгляд справ за відсутністю будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце розгляду справи. Поверненням такої вимоги процесуальний закон посилив би дію принципу безпосередності в усіх видах судових процесів (ст. 159 ЦПК України). Крім того, це має збалансувати процесуальне законодавство, оскільки проголосивши процесуальні принципи і закріпивши їх у процесуальному законодавстві в окремих нормах, законодавець не ввів процесуальної відповідальності за їх порушення, чим послабив дію як процесуальних принципів, так і процесуального

[465] Ухвала Личаківського районного суду м.Львова від 16 травня 2013 р., 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/31438223.

[466] Ухвала Приморського районного суду м. Одеси 12 травня 2011 р., 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/17108005.

[467] Цивільний процесуальний кодекс Української РСР : офіц. текст із змін. і доп. на 11 січня 1982 р. – К. : Політвидав. України, 1983. – 199 с.

[468] Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2007. – 152 с.

закону. У практичній площині це призвело до того, що суди почали формально підходити до виклику сторін. Практика показує, що судові повістки відповідачі часто отримують після ухвалення рішень, яке за неявки, наприклад, відповідача ухвалюється в порядку заочного провадження. Судова статистика показує, що кількість заочних рішень із року в рік зростає. Разом з тим даній тенденції увага взагалі не приділяється, вона ніким не аналізується, хоча ця тенденція пов'язується саме з порушенням судами процесуальних прав відповідачів, оскільки останні в таких випадках не мають реальної можливості захистити свої права.

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що ч.3 ст. 309 ЦПК України необхідно викласти в новій редакції: «Порушеннями норм процесуального права є:

1) розгляд справи в незаконному складі суду;

2) розгляд справи без належного повідомлення сторін про час і місце розгляду справи;

3) рішення суду не підписане судом, або підписано не тим складом суду, які розглядали справу;

4) рішення суду прийнято з порушенням правил предметної або територіальної підсудності чи правил виключної підсудності». Такі підстави для скасування судових рішень існують у господарському судочинстві (ч.3 ст. 104 ГПК України). Вони є логічними і стосуються процесуального законодавства всіх видів судових проваджень, а тому в порядку уніфікації процесуального законодавства можуть мати своє закріплення в Судовому процесуальному кодексі України.

Ми вже говорили про межу доступу до апеляції, оскільки, на нашу думку, не всі судові справи потрібно вносити до апеляційного розгляду. Так, заяви з ціною позову в межах 1147 грн., тобто в межах законодавчо встановленого мінімуму заробітної плати, повинні мати остаточне своє вирішення на рівні суду першої інстанції і в апеляційному порядку оскарженню не повинні підлягати. Цей граничний процесуальний поріг доступу до апеляції з часом може змінюватися. Разом з тим цивільно-правові, господарсько-правові та

адміністративно-правові спори з ціною позову, що не перевищує розмір трьох установлених законом мінімумів заробітної плати, можуть бути предметом оскарження в апеляційному порядку, але після усної перевірки законності судових рішень. Апеляційним судом вони можуть бути допущеними або не допущеними до апеляції. У таких випадках справи не вносяться до судового засідання і ухвалою про усний розгляд апеляції остання повертається до суду першої інстанції з направленням копії ухвали про усний перегляд справи лише апелянту. Під час виявлення порушень норм матеріального чи процесуального права апеляційний суд відкриває апеляційне провадження і розглядає апеляцію по суті. Крім того, така справа може бути допущена до апеляції в разі суспільної значущості чи для відпрацювання єдиної судової практики з таких категорій справ. Спори з ціною позову, що перевищує три мінімальні заробітні плати, є предметом оскарження в апеляційному порядку завжди.

Такий підхід дає можливість систематизувати справи на: а) справи, які не є складними і мають ціну позову не більше ніж 1147 гривень; б) справи, середньої складності з ціною позову, що не перевищує розмір трьох установлених законом мінімумів заробітної плати на час його розгляду; в) складні справи, ціна позову яких перевищує розмір трьох установлених законом мінімумів заробітної плати.

З урахуванням даних обставин є всі підстави доповнити ч. 3 ст. 296 ЦПК України: «Судові рішення суду першої інстанції, у яких ціна позову визначена в межах мінімальної заробітної плати в державі, апеляційному оскарженню не підлягають і набувають чинності одразу після проголошення судового рішення».

Крім того, Цивільний процесуальний кодекс України необхідно доповнити новою статтею 301-1, яка має назву «Усне апеляційне провадження», виклавши її в такій редакції: «1. Судові рішення суду першої інстанції, у яких ціна позову визначена в межах трьох мінімальних заробітних плат, установлених у державі, розглядаються колегією апеляційного суду в порядку усного провадження За наявності порушень матеріального чи процесуального законодавства

відкривається апеляційне провадження і справа розглядається за всіма правилами апеляційного судочинства. Якщо жодних порушень не встановлено, апеляційним судом приймається ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження, а справа повертається до суду першої інстанції з повідомленням про це апелянта.

Судові рішення суду першої інстанції, у яких ціна позову перевищує три мінімальні заробітні плати, підлягають обов'язковому розгляду в апеляційному провадженні за умови подання апеляційної скарги».

Як бачимо, апеляційне провадження має місце в кожній процесуальній галузі права незалежно від предмета розгляду справ.

Право на апеляційне оскарження судових рішень у всіх трьох процесуальних галузях права мають одні й ті ж суб'єкти в одні й ті ж процесуальні строки. Однотипними є і вимоги до всіх апеляційних скарг відповідно до їх форми, структури та змісту. Однаковими є процедура та межі розгляду справ, а також підстави для скасування судових рішень та ухвал судів першої інстанції. Ідентичними є повноваження апеляційних судів.

Ухвали апеляційних судів є однаковими за формою, структурою та підставами щодо розгляду апеляційних скарг та скасування судових рішень. Усе це дає можливість і підстави говорити про безумовні уніфікаційні можливості процесуального законодавства, яке регулює апеляційне провадження. Уніфікований підхід до процесуальних норм надасть можливість не просто створити єдине процесуальне законодавство з можливістю оперативного внесення до нього змін, але й напрацювати єдину судову практику, єдине застосування прецедентних рішень, точно визначити процесуальні поняття для всіх процесуальних галузей права, спростити праворозуміння процесуального законодавства населенням і спеціалістами.

4.2 Проблемні питання розгляду цивільних справ у касаційному провадженні та шляхи їх уніфікації

Право на захист порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави пов'язується не лише з питаннями доступу до правосуддя, але і з можливістю оскарження судових рішень судів першої та другої інстанції в касаційному порядку.

Безумовно, не всі судові рішення цивільних, господарських та адміністративних судів будуть предметом такого оскарження. Як показує практика, в касаційному порядку оскаржуються лише 10 % від загальної кількості розглянутих справ у судах першої інстанції*. На сьогодні касаційними інстанціями є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України.

Як бачимо, касаційна інстанція сформована з цілої системи судів, які являють собою відокремлені спеціалізовані сегменти, кожен з яких у безумовному порядку самостійно визначає і формує судову практику свого сегменту, у який входять нижчі за своїм процесуальним статусом суди. Незважаючи на те, що судочинство в кожній процесуальній галузі права формується на основі однакових процесуальних принципів, процесуальних інститутів, однотипної процедури розгляду всіх судових справ незалежно від їх виду, усе ж визначення основних понять, оцінка тих чи інших доказів у кожному з вищих спеціалізованих судів неоднакові, що призводить не лише до розбалансованості самої системи вищих судів, але й до напружених відносин із Верховним Судом України, який фактично перебуває за межами безпосереднього судочинства.

* У 2011 році загальними судами України з урахуванням судових рішень розглянуто 756,3 тис. справ. У касаційному порядку оскаржено 50,3 тис. судових рішень // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – №6. – С. 28-42.

У 2012 році загальними судами України з урахуванням судових рішень ухвалено 722,9 тис. цивільних справ. У касаційному порядку оскаржено 57,8 тис. справ // Вісник Верховного Суду України. –2013. – №6. – С. 20-41.

До цього часу процесуальний статус останнього залишається невизначеним у жодному із процесуальних кодексів. Така ситуація зумовлює неконтрольовану судову практику, яка спрямовується самостійно кожним вищим спеціалізованим судом. Такий підхід до судочинства, на нашу думку, впливає на правову безпеку в державі, оскільки відсутність єдиного підходу до одних і тих же правових, процесуально-правових понять зумовлює прийняття різних за своїм змістом і суттю судових рішень в однотипних справах. Постійне збільшення кількості таких рішень може призвести до кризових ситуацій, оскільки Вищий спеціалізований суд як відокремлена самостійна касаційна інстанція не має права втручатися в роботу іншого Вищого спеціалізованого суду, який є також процесуально незалежним від інших вищих спеціальних судів. Намагання законодавця надати Верховному Суду України роль екстраординарного касаційного суду результатів не принесло, оскільки Верховний Суд України позбавлений права розглядати справи, які надходять на його адресу, оскільки може брати до розгляду лише ті справи, на які він отримав дозвіл Вищих спеціалізованих судів (ст. 360 ЦПК, ст. 111-21 ГПК, ст. 240 КАС України).

Отже, касаційне провадження – це спеціалізоване судове провадження, передбачене і врегульоване процесуальними кодексами (ЦПК, ГПК, КАС), у ході якого в ревізійному порядку від імені та іменем держави перевіряється законність судових рішень судів першої та другої інстанції на предмет відповідності таких рішень нормам матеріального і процесуального права. Треба зазначити, що можливість звернення до касаційної інстанції є правом, а не обов’язком сторін, третіх осіб, їхніх представників, прокурора, осіб, які хоча й не брали участі в розгляді справи, але суд з тих чи інших підстав вирішив їх права і обов’язки, інших осіб, які брали участь у справі (ст. 324 ЦПК, ст. 107 ГПК, ст. 211 КАС України).

У той же час умовами для виникнення касаційного провадження є не лише: а) диспозитивна воля суб’єктів, яким законом надано право на подання касаційної скарги, але і б) наявність перегляду

рішень чи ухвал суду першої інстанції в апеляційному порядку (ст. 324 ЦПК, ст. 107 ГПК, ст. 211 КАС України), оскільки такі судові рішення набули чинності; в) дії касаційного суду щодо відкриття і розгляду касаційної скарги; г) наявність диспозитивної волі осіб; д) виконання всіх передбачених законом процесуальних дій такими особами; ж) процесуальні дії самого спеціалізованого суду щодо відкриття і розгляду касаційних скарг.

Зазначимо, що касаційне провадження: а) не є обов'язковим; б) виникає на підставі процесуального законодавства, яким встановлено перелік осіб, що за законом мають право на подання касаційної скарги; в) виникає на підставі обов'язкового рішення апеляційного суду.

Разом з тим ч. 1 ст. 324 ЦПК, ст. 107 ГПК та ст. 211 КАС України зазначають, що в касаційному порядку мають право подати касаційні скарги «особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки». У той же час, у разі неподання сторонами, 3-ми особами чи їх представниками апеляційної скарги і закінчення строку на таке оскарження, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, не зможуть оскаржити судове рішення суду першої інстанції ні в апеляційному, ні в касаційному порядку, оскільки для апеляційного оскарження вони пропустили десятиденний строк подання апеляційної скарги, а в касаційному порядку вони не можуть оскаржити судове рішення, оскільки останнє не розглядалося в апеляційному порядку.

Ми вважаємо, що в таких випадках апеляційні суди повинні поновлювати строки на оскарження судових рішень судів першої інстанції в межах річного строку. Такий підхід повинен бути винятком із загальних правил, оскільки про порушення своїх прав та обов'язків такі особи, як правило, дізнаються набагато пізніше ніж спливає строк на апеляційне та касаційне оскарження.

Історія свідчить, що в різні періоди розвитку нашої держави мали місце різні процесуальні строки, у межах яких сторони та інші

особи, які брали участь у розгляді справи, мали змогу оскаржувати судові рішення.

Так, згідно зі ст. 287 ЦПК УРСР 1929 року заяви про перегляд судових рішень у порядку нагляду (касаційних судів тоді не було) могли бути подані сторонами впродовж одного місяця від дня ухвалення рішення обласним судом (це по суті був суд апеляційної інстанції). Підставою для розгляду справ у порядку нагляду, коли рішення суду набирало чинності, була суперечливість судових рішень і засад радянського законодавства або загальної політики робітничо-селянського уряду чи взагалі порушення інтересів держави і трудящих (ст. 288 ЦПК УРСР 1929 р.). Такі рішення могли оскаржуватися прокурором республіки, його заступниками, прокурором Верховного Суду УРСР, але могли й оскаржуватися сторонами. Оскаржити такі рішення можна було у тримісячний строк з дня винесення рішення (ст. 290 ЦПК УРСР 1929 року) [469] [457]. Законом СРСР від 8 грудня 1961 року було затверджено Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік (далі – Основи) [470] [236]. Основами не встановлювалися строки для подання протестів прокурорами чи посадовими особами Верховного Суду УРСР в порядку судового нагляду на рішення, ухвали, постанови судів, які набули чинності, оскільки це обумовлювалося тим, що суд був підконтрольним органом прокуратури, яка, у свою чергу, була підконтрольна партійному керівництву. Такий підхід давав можливість за необхідності скасовувати будь-які рішення судів у будь-які строки з «метою охорони суспільного устрою СРСР, соціалістичної системи господарювання і соціалістичної власності, захисту соціально-економічних та політичних і особистих прав і свобод громадян,… їх інтересів, … а також прав і охоронюваних законом інтересів державних підприємств, установ, організацій, колгоспів» (ч. 1 ст. 2 Основ). Такий підхід до строків у наглядовому провадженні мав місце і в Цивільному процесуальному кодексі УРСР,

[469] Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 р. – К. : Політвидав., 1948. – 176 с.

[470] Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік. – М. : Юридична література, 1982. – 352 с.

у межах якого розглядалися цивільні справи і справи, які випливали з публічно-правових відносин. Таким чином, ми можемо говорити, що в наглядовому провадженні не існувало строків щодо перегляду цивільних справ, які набули чинності, оскільки це по суті диктувалося партійною доцільністю.

06 листопада 1991 року Постановою Верховної Ради України було прийнято Арбітражний процесуальний кодекс України, введений у дію 01 березня 1992 року, у якому також мало місце наглядове провадження, що також не мало строків для оскарження судових рішень, і лише Законом України від 21.06.2001 було внесено зміни до порядку судових рішень. Строк оскарження в касаційному порядку становив один місяць [471] [25]. Безумовно, радянський період розвитку процесуального права характеризувався повним контролем держави над судом і судочинством, оскільки, виходячи з державної, політичної чи економічної доцільності, можна було регулювати всю судову практику, усуваючи із правового поля ті судові рішення, які так чи інакше виходили за межі партійних настанов.

Наглядовий порядок у цивільному судочинстві, а відповідно і в питаннях публічно-правового характеру існував в Україні до 2001 року. Законом України від 21.06.2001 року в Україні було змінено порядок розгляду судових прав у справах цивільного та публічно-правового характеру.

Згідно з цим Законом для оскарження судового рішення в касаційному порядку відводилося три місяці з дня проголошення ухвали або рішення суду апеляційної інстанції або один рік з дня проголошення ухвали чи рішення суду першої інстанції, якщо ці ухвали або рішення не були оскаржені в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 321 ЦПК України) [472] [167]. Законодавець таким чином поєднав елементи наглядового і касаційного проваджень, намагаючись втілити новий для того часу процесуальний принцип доступу до

[471] Арбітражний процесуальний кодекс України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – № 5. – 160 с.

[472] Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України / Верховний Суд України ; відп. ред. В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

правосуддя в життя. Разом з тим це призвело до того, що люди припинили звертатися до апеляційного суду, а зачекавши рік, зверталися зі скаргами безпосередньо до касаційного суду. З урахуванням даних обставин Верховний Суд України, який на той час був касаційним судом, отримав більше 60 тис. касаційних справ, а апеляційні суди по суті не працювали. Такі процесуальні недоліки було усунуто Законом України від 07.03.2002 року, опублікованим у газеті «Урядовий кур'єр» № 64 від 04.04.2002 року [473].

18 березня 2004 року Законом України № 1618-IV в Україні було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України, у якому строк на касаційне оскарження становить один місяць. Ідентично строк на касаційне оскарження визначено і в Господарському процесуальному кодексі України, назву якого було змінено 21.06.2001 Законом України № 2539-III.

06 липня 2005 року в Україні було прийнято Кодекс адміністративного судочинства. Даний кодекс сприяв появі нової процесуальної галузі права – адміністративно-процесуальної.

Відповідно до ч. 2 ст. 212 КАС України касаційна скарга на судові рішення, які були предметом судового розгляду в апеляційному суді, подаються до касаційного суду протягом одного місяця після набрання законної сили судовим рішенням.

Таким чином, законодавець уніфікував строки оскарження судових рішень у касаційному порядку – один місяць – у всіх процесуальних галузях права. На нашу думку, це оптимальний процесуальний строк. Разом з тим Закон України від 07 липня 2010 року № 2453-VI установив для всіх процесуальних кодексів єдиний строк оскарження судових рішень у касаційному порядку, який сьогодні складає двадцять днів після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 212 КАС, ч. 1 ст. 325 ЦПК, ст. 110 ГПК України). У той же час усі три процесуальні кодекси зазначають, що в разі пропущення строку, встановленого даними кодексами з причин, визнаних поважними, суддя касаційної

[473] Газета «Урядовий кур'єр» № 64 від 4.04.2002 р.- зміни прийняті ЗУ 7.03.2002 р. вводилися в дію з дня їх опублікування.

інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк. Треба зазначити, що касаційна скарга, подана після закінчення строку на касаційне оскарження, повертається особі, яка її подала, якщо вона не порушує питання про поновлення цього строку, а також коли в поновленні строку відмовлено (ч. 2 та 3 ст.325 ЦПК, п. 5 ч. 1 ст. 111-3 ГПК, ч. 3 ст. 212 КАС України).

Як бачимо, законодавець більш жорстко підходить до строків можливого подання касаційних скарг на судові рішення всіх видів судочинства, уніфікувавши їх, створивши в такий спосіб єдиний стандарт щодо дотримання процесуальних строків та порядку їх поновлення. Разом з тим ми вважаємо, що такі строки є надто незначними, оскільки отримати рішення апеляційного суду через адміністративні зволікання, які пов'язуються з їх «оформленням», пересиланням справ у суди першої інстанції, неприйомні дні в судах, вихідні, святкові дні у практичній площині призводять до того, що лише на ці організаційні питання людина витрачає від семи до десяти днів, а якщо це господарське чи адміністративне судочинство, то на організацію отримання судових рішень іноді недостатньо й місяця, оскільки апеляційні суди знаходяться, як правило, на значних відстанях від сторін і судів, які направили до них свої справи. Апеляційні суди, перш ніж повернути справи, накопичують їх і лише потім спрямовують до областей. Таким чином, установлення таких занадто коротких процесуальних строків для касаційного оскарження судових рішень явно звужує можливості доступу до правосуддя, а тому касаторам часто доводиться ставити питання про поновлення строків на оскарження судових рішень, доводячи те, що вони пропустили такі строки з вини попередніх судів.

Заслуговує на увагу й питання сплати єдиного розміру судового збору в усіх процесуальних галузях права, оскільки й це питання законодавець на сьогодні уніфікував, визначивши єдиний його розмір для всіх процесуальних галузей права. На сьогодні він складає 70% від суми судового збору, який сплачував позивач під час звернення до суду першої інстанції. Збільшення плати судового збору з 50 %, тобто суми, передбаченої Декретом Кабінету Міністрів України від 21 січня

1993 р. №7-93 «Про державне мито», до 70 %, безумовно, звужує можливості для касаційного оскарження судових рішень, оскільки економічна криза призводить до зниження рівня заробітної плати. Так, у 2009 році до касаційних судів з розгляду цивільних справ (на той час це Верховний Суд України) звернулося 33,7 тис. громадян, з господарських справ – 6,2 тис. громадян, з адміністративних справ – 2,8 тис. [474] [14, 20-35]. У 2012 році Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ було відкрито 18,4 тис. касаційних проваджень, в адміністративних справах було – 44,2 тис. касаційних проваджень, а в господарських справах – 13,7 тис. касаційних проваджень [475] [16]. Крім того, необхідно звернути увагу на необхідність і значення саме правової допомоги на стадії касаційного провадження, оскільки це є непростим питанням, так як підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 ЦПК, ч. 1 ст. 111-10 ГПК, ч. 3 ст. 211 КАС України). Для того, щоб визначити зміст і судову практику та практику прецедентних судових рішень у питаннях матеріального та процесуального права, безумовно, потрібні знання юриспруденції. Такі надто звужені підстави для касаційного оскарження, без сумніву, звужують і можливості для звернення з касаційною скаргою, оскільки іноді, навіть за явно несправедливого судового рішення, касатору складно без отримання правової допомоги визначити, які норми матеріального чи процесуального права порушено судом. У той же час законодавець взагалі не обмежує звернення до касаційних судів із підстав незначної ціни позовів. Разом з тим суд відмовляє у відкритті касаційного провадження в разі подання необґрунтованої скарги, при цьому викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи (п. 5 ч. 3

[474] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5 (117). – С. 20-35.

[475] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&.

ст. 328 ЦПК, п. 6 ч. 1 ст. 111-3 ГПК, п. 5 ч. 4 ст. 214 КАС України). Як бачимо, усі організаційні питання, які стосуються касаційного провадження в усіх процесуальних галузях права вирішуються однаково з єдиними підходами і навіть однаковим змістом процесуальних норм, що вказує на те, що більшість норм цивільного, господарського та адміністративного судочинства є уніфікованими, хоча й містяться в різних процесуальних кодексах, що створює незручності для адвокатів, фахівців у галузі права, прокурорів, пересічних громадян. Це ж стосується і питань вивчення студентами на перший погляд різних процесуальних галузей права, які за своїм змістом є майже однаковими. Це сприяє плутанині та казуїстичності, витраті великої кількості навчального часу на вивчення однотипних процесуальних галузей права, незручності в користуванні процесуальним законодавством.

Як відомо, відповідно до ч. 1 ст. 330-1 ЦПК касаційна скарга на рішення суду апеляційної інстанції має бути розглянута Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ протягом місяця, а на ухвалу – протягом п’ятнадцяти днів із дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження.

Аналогічний підхід до строків розгляду касаційних скарг на рішення судів і їх ухвал містить і Господарський процесуальний кодекс України (ст. 111-8 ГПК). Разом з тим Кодекс адміністративного судочинства України, передбачаючи місячний строк розгляду касаційної скарги, переносить початок дії такого строку на день одержання судом касаційної інстанції адміністративної справи (ч.1 ст. 214-1 КАС). Такий підхід до уніфікації строків розгляду лише на перший погляд є однотипним у частині самого строку розгляду касаційних скарг, але, маючи різний відлік початку місячного строку в різних процесуальних кодексах, призводить до того, що в різних Вищих спеціалізованих судах наявні різні підходи до строків розгляду касаційних справ. На нашу думку, вимоги Кодексу адміністративного судочинства, де строк розгляду касаційних скарг починає спливати із дня одержання судом касаційної скарги, а не з дня відкриття касаційного провадження, як

це має місце в Цивільному процесуальному та Господарському процесуальному кодексах, є доцільними. Це не дозволить суддям Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, як і суддям Вищого господарського суду України, на свій погляд регулювати строки розгляду справ у касаційній інстанції, не відкриваючи при цьому касаційного провадження.

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що процесуальний закон повинен бути не лише справедливим за змістом, але й має усувати з судочинства можливості до зловживання своїми процесуальними правами як судом, так і всіма іншими учасниками судового процесу. З цих підстав є необхідність внести зміни до ч.1 ст. 330-1 ЦПК України, усунувши з даної норми слова «постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі» і доповнивши дану норму після слів «з дня» такими словами: «одержання судом касаційної інстанції касаційної скарги».

Відповідно до ст. 331 ЦПК України суддя-доповідач готує по справі доповідь, у якій зазначає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду. Передбачає підготовку справи до касаційного розгляду і Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 215 КАС). Господарський процесуальний кодексу не передбачає стадії підготовки справ до їх касаційного розгляду. Частина 1 ст. 111-4 ГПК надає право суду одразу виносити ухвалу про відкриття касаційного провадження, у якій зазначається час і місце розгляду скарги, а також вказівки про необхідність витребування справи чи копії матеріалів справи, необхідних для розгляду справи. Безумовно, ми надаємо перевагу позиції законодавця, викладеній у Цивільному процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства, оскільки кожна касаційна скарга, як і рішення суду, підлягає детальному вивченню. З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що «касатор зобов’язаний подати не лише правильно складену касаційну скаргу, сплативши судовий збір та надавши копії судових рішень, але й надати до касаційної інстанції диск із технічним записом судових засідань суду першої та другої інстанції.

Це надасть можливість суду касаційної інстанції, не маючи матеріалів цивільної, господарської чи адміністративної справи, оперативно прослухати запис судових засідань як першоджерела і зробити точний висновок щодо порушень процесуального права чи неправильного застосування норм матеріального права» [476] [181, 169].

Це реальна гарантія для правильного розуміння дійсних правовідносин, які мали місце у справі та відповідної їх кваліфікації нормами матеріального права. Крім того, це допоможе уникнути критики процесуального законодавства щодо порушення принципу судової присутності касатора в ч. 1 ст. 332 ЦПК України, ч. 3 ст. 215 КАС України, згідно з якими попередній розгляд справи проводиться в «нарадчій кімнаті» без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Більше того, ч. 1 ст. 333 ЦПК України, порушуючи процесуальні принципи безпосередності, змагальності, усності, зазначає, що касаційна справа розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. А.О. Селіванов у цій частині зазначає, що присутність осіб, які мають право безпосередньо брати участь у судовому засіданні і виступати в суді, є їх невід'ємним правом, а для суддів усіх інстанцій – важливим елементом законного і справедливого правосуддя [477] [302, 25]. Ми підтримуємо таку думку, оскільки законодавець, приймаючи процесуальне законодавство, повинен створювати найбільш зручні для людини процесуальні закони для безумовного і належного захисту своїх приватних чи публічних прав.

За чинним процесуальним законодавством особи, які брали участь у справі, лише в разі необхідності можуть бути викликані для надання пояснень. При цьому судова процедура розгляду справ за участю осіб у судовому засіданні касаційної інстанції врегульована

[476] Курило М. П. Касаційне провадження: можливості його уніфікації / М. П. Курило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – Ужгород, 2013. – Вип. 22, Ч. І., Т. І. – С. 167-170.

[477] Селіванов А. О. Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9. – С. 24-27.

ч. 2, 3, 4, 5 та 6 ст. 333 ЦПК України і в той же час процедура розгляду касаційних скарг без участі осіб не є врегульованою.

Разом з тим ч. 1 ст. 111-5 ГПК України та ч. 1 ст. 221 КАС України зазначають, що справи в касаційній інстанції розглядаються колегією суддів за правилами розгляду справ у суді першої інстанції з урахуванням особливостей, установлених даними Кодексами.

Таким чином, уніфікуючи дані позиції ми більше схиляємося до редакції норм ГПК і КАС України, оскільки за Цивільним процесуальним кодексом України Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ розглядає справи навіть за участі осіб у спрощеній формі, не передбачаючи відводу суддів, роз'яснення процесуальних прав сторін тощо. Отже, ми вважаємо, що розгляд касаційних скарг без участі касатора та інших осіб не має своєї процедури розгляду, тобто справи розглядаються колегіями суддів кулуарно без жодного дотримання процесуального законодавства, оскільки процесуальний кодекс навіть формально не передбачає того, що даний суд розглядає справи за правилами, установленими для розгляду справ у суді першої чи другої інстанції. Таким чином, ця стадія судового процесу є по суті закритою не лише для суспільства, а і для самих сторін, які є заінтересованими особами в ході розгляду їх справи. З урахуванням даних обставин взагалі є незрозумілим, як процесуально працює касаційна інстанція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Стаття 331 ЦПК України 1963 року зі змінами у ЦПК України 2001 року чітко визначала порядок розгляду касаційних справ, зокрема: головуючий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа, за чиєю скаргою та на рішення якого суду розглядається, а також з'ясовує, хто з осіб, які брали участь у справі, з'явився, установлює їх особу.

Сьогодні ж відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України суд касаційної інстанції лише перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права.

Крім того, ч. 3 ст. 335 ЦПК України передбачає, що суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Господарський процесуальний кодекс України в ч. 1 ст. 111-7 повторює зміст ч. 1 ст. 335 ЦПК України. У той же час ч. 2 ст. 111-7 ГПК України зазначає, що «касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази». Аналогічні обмеження касаційної інстанції закріплені й у ст. 220 КАС України. Якщо порівняти в цій частині вимоги Болгарського Цивільного процесуального кодексу, то останній не підходить до цих питань узагальнено, а вводить обмеження на касаційне оскарження судових рішень. Так, процесуальне законодавство допускає до касаційного оскарження цивільні й торгові справи лише з ціною позову до 5000 левів. Крім того, сюди належать і колективні трудові спори, рішення по захисту від незаконного звільнення, інші трудові справи (ст. 218 ЦПК Болгарії).

На відміну від такого підходу Федеральний Верховний Суд Німеччини, являючи собою ревізійний суд, може розглянути будь-яку справу, якщо вона має принципове значення, або якщо прийняття рішення судом ревізійної інстанції вимагають інтереси забезпечення подальшого розвитку права або забезпечення єдності судової практики.

Така структура ревізії в першу чергу зорієнтована на вплив права на суспільство, на його розвиток та забезпечення єдності судової практики, надаючи ревізійному суду максимально широких

можливостей. При цьому розмір вартості предмета спору не відіграє в цьому випадку важливої ролі [478] [80].

Такий підхід до касаційного провадження можна застосувати і в Україні, оскільки спрямування лише на відновлення матеріального чи виправлення порушень процесуального права є надто вузьким для повноважень касаційної інстанції.

Якщо ст. 338 Цивільного процесуального кодексу України зазначає загальні підстави для скасування рішення судів на підставі порушень норм матеріального чи процесуального права, то ст. 111-10 ГПК України конкретно визначає, які порушення норм процесуального права є безумовними підставами для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного суду: 1) справу розглянуто в незаконному складі колегії суддів; 2) справу розглянуто судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду; 3) суд прийняв рішення, що стосується прав і обов'язків осіб, які не були залучені до участі у справі; 4) рішення не підписані кимось із суддів або підписані не тими суддями, що зазначені в рішенні або постанові; 5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу; 6) рішення прийнято судом із порушенням правил предметної або територіальної підсудності чи з порушенням правил виключної підсудності.

З цього приводу Кодекс адміністративного судочинства України в ч. 2 ст. 224 зазначає, що не може бути скасовано судове рішення з мотивів порушення судом норм процесуального права, якщо це не призвело і не могло призвести до неправильного вирішення справи. Аналогічне правило закріплено й у ч.2 ст. 337 ЦПК України. Якщо порівняти дані правила з конкретизацією порушень процесуального законодавства, які законодавець відніс до суттєвих у ст. 110-10 ГПК України, то можна сказати, що судове рішення є «правильним по суті

[478] Гальке Г. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : міжнарод. науково-практ. конф., 15 лютого 2013 р. / Грегор Гальке // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4. – 48 с.

і справедливим» (ч. 2 ст. 337 ЦПК України) навіть тоді, коли воно підписано іншими суддями чи в незаконному їх складі.

Практика показує, що суди часто розглядають непідвідомчі чи територіально непідсудні їм справи, заздалегідь знаючи, що це незаконно. Трапляється, що проекти рішень, написані помічниками суддів, містять прізвища суддів, які взагалі не приймали рішення у справі. Ці судді підписують такі рішення автоматично, оскільки кожен суддя кожного дня підписує стільки рішень, супровідних документів, їх копій, що в разі їх прочитання, суддя тільки тим і буде займатися, що читатиме документи, тому судді, як правило, довіряють своїм помічникам, підписуючи документи автоматично. Але, незважаючи на це, суд не звільняється від процесуальної відповідальності й такі рішення, безумовно, є незаконними і підлягають скасуванню.

Відповідно до п.2 ч.1 ст. 336 ЦПК України касаційна інстанція має право постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції. У той же час п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України надає право касаційній інстанції скасовувати судові рішення, ухвалювати нове рішення або змінювати рішення, не передаючи справу на новий розгляд.

Ми вважаємо, що ці два положення є нелогічними одне щодо одного. Якщо залишити чинним п. 2 ст. 336 ЦПК України, то суд касаційної інстанції здебільшого не прийматиме остаточних рішень, а намагатиметься спрямовувати справи на повторний розгляд, як правило, до апеляційного суду. Такий підхід затягує остаточний розгляд справ і збільшує судові витрати, пов’язані з наданням правової допомоги, витрати на дорогу, проживання тощо. Тому касаційна інстанція повинна діяти за правилами апеляційної, тобто під час скасування судового рішення касаційний суд в обов’язковому порядку повинен ухвалити нове рішення, не повертаючи справу на повторний розгляд. Тим більше, що таке право останній має відповідно до процесуального законодавства. З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що п. 2 ч. 1 ст. 336 ЦПК України і ст. 338

ЦПК України, яка регулює порядок скасування рішення і передачі справ на новий розгляд, потрібно виключити з Цивільного процесуального кодексу України.

Треба зазначити, що касаційне провадження фактично не має своєї процесуальної процедури, тому весь процес проводиться без його технічної фіксації. Так, ч.1 ст. 332 ЦПК України зазначає, що «попередній розгляд справи має бути проведений протягом п'яти днів після складання доповіді суддею-доповідачем колегією у складі трьох суддів у нарадчій кімнаті без повідомлення осіб, які беруть участь у справі». З цього приводу виникають питання: як можна перевірити, що касаційний суд діє саме так? чи мало місце попереднє судове засідання і за якою процедурою воно проводилося? На ці питання ми отримати відповіді не зможемо, оскільки, по-перше, процесуальний закон обмежує доступ громадян до судочинства настільки, що весь процес є закритим, по-друге, касаційне провадження не має своєї процедури, а відповідно і фіксації судового процесу. Такий підхід дає можливість не вникати в суть касаційних скарг. Цей висновок підтверджується і судовою статистикою за 2011 рік, коли Верховним Судом України було скасовано 5,4 тис. судових рішень, які вже пройшли касаційну інстанцію. Такий показник неякісного судочинства в суді по суті останньої судової інстанції вказує на певні проблеми касаційного судочинства.

Ми вважаємо, що участь касатора в попередньому судовому засіданні дійсно може бути необов'язковою, що й закріплено в ч.1 ст. 332 ЦПК України, але за наявності клопотання касатора про розгляд справи за його участю касаційна інстанція зобов'язана допустити касатора до участі в судовому засіданні суду останньої інстанції. Про свою участь у судовому засіданні касаційного суду касатор повинен зазначати у своїй касаційній скарзі. Такий підхід, з одного боку, усуне закритість касаційної інстанції, а з іншого – надасть можливість сторонам бути вислуханими, що для демократичного суспільства є дуже важливим моментом. Небезпека того, що всі касатори та учасники процесу неодмінно скористаються таким правом, є передчасною, про що свідчить практика апеляційних

спеціалізованих судів. З урахуванням даних обставин ст. 326 ЦПК України можна доповнити частиною четвертою в такій редакції: «До касаційної скарги додається письмова заява, у якій зазначається, буде брати участь у розгляді своєї касаційної скарги касатор чи ні». У такому випадку частини 4 та 5 даної статті відповідно треба вважати частинами 5 та 6 даної норми.

Крім того, відповідно до ст. 347 ЦПК України «Про прийняте рішення (ухвалу) суд касаційної інстанції в судовому засіданні оголошує особам, які беруть участь у справі». Безумовно, це так, оскільки інститут оголошення судового рішення був обов'язковим ще з часів античного Риму. Він є обов'язковим і сьогодні як в суді першої, так і другої інстанції, оскільки неоголошене судове рішення є таким, що не ухвалено. На рівні касаційної інстанції рішення чи ухвала оголошуються лише в разі наявності осіб, які беруть участь у справі, але якщо такі особи не беруть участі в розгляді справи, то судові рішення за змістом процесуальних норм касаційним судом не оголошуються. І це дійсно так, оскільки за змістом ч. 6 ст. 333 ЦПК України суд касаційної інстанції, «вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, виходить до нарадчої кімнати». У той же час за відсутності осіб, які беруть участь у справі, суд не перебуває в нарадчій кімнаті, а відповідно ухвалює судові рішення кулуарно, оскільки процесуальний закон не дає роз'яснень, як повинен діяти касаційний суд у подальшому. Таким чином, якщо суди першої та другої інстанції зобов'язані суворо дотримуватися норм процесуального законодавства, то касаційні суди можуть таке законодавство ігнорувати. У такому випадку суди касаційних інстанцій порушують принцип законності, оскільки касаційний суд у такому разі стає ще одним адміністративним органом, який просто відписує касаційні скарги. Безумовно, такий підхід необхідно змінити, що й повинно знайти своє відображення в Судовому процесуальному кодексі України.

4.3 Проблемні питання розгляду цивільних справ у Верховному Суді України та шляхи їх вирішення

У теорії судового права особливе місце посідає принцип інстанційності, який відіграє ключову роль у побудові судової системи. Даний принцип тісно пов'язаний з іншим унікальним принципом – принципом спеціалізації судів. Безумовно, дані принципи, синтезуючись, впливають не лише на якість судочинства, але й на його місце в системі різних судових стадій. Звичайно, дані положення стосуються і Верховного Суду України. Для дослідження даної стадії судового процесу, яку можна назвати екстраординарною, необхідно визначити процесуальний статус Верховного Суду України в судових процесах різних процесуальних галузей права, оскільки на сьогодні процесуальний статус Верховного Суду України залишається предметом дискусій. Така ситуація призводить не лише до нелогічної побудови судової системи, у якій Верховний Суд України усунутий від безпосереднього судочинства, а й до розбалансованості судової системи та судової практики.

Процесуальний статус Верховного Суду України ґрунтується на консолідації його правових інститутів з інститутами судоустрою. Проте саме правовий статус Верховного Суду України сьогодні є предметом численних наукових дискусій, оскільки на конституційному рівні він визначений найвищим судовим органом у судовій системі (ст. 125 Конституції України), у законопроекті Президента України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [479] [256] (зміни до ст. 125 Конституції України) зазначено, що як найвищий судовий орган Верховний Суд «у визначені законом порядку та спосіб забезпечує однакове застосування норм законодавства України всіма судами загальної юрисдикції, а також здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією та законами України», а насправді останній є квазісудом, позбавленим реальних можливостей впливу на

[479] Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів : Закон України : проект Президента України № 2522 а/П від 04.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47765.

поточну судову практику та усунутим з реального судочинства. «Позбавлення найвищого судового органу права здійснювати касацію і тлумачити закон, – справедливо стверджує С. В. Оверчук, – ставить під сумнів його місце на вершині судової піраміди» [480] [232, 60]. Ця суперечлива ситуація і зумовила актуальність нашого дослідження.

Розглянемо етапи становлення інституту Верховного Суду України.

У грудні 1922 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УРСР», відповідно до якої судову систему УРСР очолив Верховний Суд, який розпочав свою діяльність 11 березня 1923 року.

Безумовно, Верховний Суд тієї епохи працював з огляду на ідеологічні складові державної політики, яка характеризувалася постійною зміною поточного законодавства, судоустрою та судової практики.

З 28 квітня 1992 року починається реформування судової системи як складової державної влади, коли Верховна Рада України прийняла Концепцію судово-правової реформи (далі – Концепція), за якою судова влада звільнялася від контролю за судочинством з боку політичних інститутів України. Саме в Концепції судово-правової реформи гарантувалися самостійність та незалежність суддів, у тому числі й суддів Верховного Суду України.

Відповідно до Концепції Верховний Суд України став найвищою судовою інстанцією в системі загальних судів, до підсудності яких належали цивільні справи та справи, які випливали з публічно-правових відносин.

Конституція України 1996 року закріпила принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України). Щодо найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, то ним проголошувався Верховний Суд України (ч. 2 ст. 125 Конституції України).

[480] Оверчук С. В. Верховний Суд України в системі судів загальної юрисдикції / С. В. Оверчук // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. праць всеукр. наук.-практ. конф. / Київський ун-т права НАН України. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – С. 59-61.

Вищими спеціалізованими судами проголошувалися відповідні вищі суди (ч. 3 ст. 125 Конституції України).

Таким чином, на конституційному рівні було визначено статус Верховного Суду України як найвищого органу в системі судів загальної юрисдикції, що визначалося навіть порядком розташування частин ст. 125 Конституції України, якою регулювалася система майбутнього судоустрою. Такий підхід мав місце і в Законі України «Про судоустрій України», прийнятому Верховною Радою 7 лютого 2002 року.

У липні 2010 року в Україні було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон), відповідно до якого змінилися повноваження та структура Верховного Суду України. Верховний Суд України тепер позбавлений процесуальних можливостей перегляду справ у касаційному порядку. Сьогодні він не має права надавати роз'яснення судам з питань застосування законодавства на підставі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, визнавати нечинними роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів.

Таким чином, Верховний Суд України з найвищого судового органу перетворився у квазісуд із позбавленням його реальних можливостей впливу на поточну судову практику та відстороненням його від реального судочинства. У зв'язку з цим Закон обмежив можливості доступу громадян до правосуддя в найвищому судовому органі країни. У той же час правові положення Верховного Суду України вперше отримали новий статус, статус прецедентних рішень. Так, відповідно до ч. 1 ст. 360-7 ЦПК України «Рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України». Ідентичні

вимоги до обов'язковості судових рішень Верховного Суду України отримали своє закріплення й у ст. 111-28 Господарського процесуального кодексу України та у ст. 244-2 Кодексу адміністративного судочинства України.

Як бачимо, законодавець уніфікував процесуальне законодавство в частині судових рішень вищих спеціалізованих судів, яке стосується повноважень, підстав перегляду, увівши в усі процесуальні кодекси дослівно одинакові процесуальні норми, посиливши таким чином роль Верховного Суду України в питаннях обов'язковості судових рішень. Тепер Верховний Суд з огляду на внутрішнє законодавство, вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського Суду з прав людини та рішень Конституційного суду України формує єдині європейські підходи до правозастосування норм матеріального права в різних видах судочинства на предмет їх відповідності принципу верховенства права, що, безумовно, підвищує ефективність судової системи.

Якщо проаналізувати судову статистику на предмет ефективності роботи Верховного Суду України, його завантаженості порівняно із завантаженістю Вищого господарського суду України, то привертає увагу той факт, що з кожним роком кількість звернень до цих судів постійно зростала. Так, у 2001 році Верховний Суд України розглянув 17 336 справ та матеріалів. Вищий господарський суд України розглянув 2124 справи. Відповідно у 2002 р. у цих же судах було 31 812 та 16 988 справ. У 2003 р. цими ж судами було розглянуто 39 694 справи та 23 549 справ. У 2004 році – відповідно 51 289 та 25 703 справи. У 2005 відповідно – 52 493 та 25 698 справи. При цьому у 2005 році Верховним Судом України було скасовано 194 ухвали та 271 рішення Вищого господарського суду України. У 2006 році відповідно було скасовано 224 ухвали та 255 рішень, при цьому 129 рішень було скасовано з підстав різного застосування

Вищим господарським судом України одного й того ж матеріального законодавства [481] [19, 33-47].

У 2006 році до Верховного Суду України, незважаючи на роботу Вищих спеціалізованих судів з господарських та адміністративних справ, надійшло 66 900 справ та матеріалів, з яких 993 рішення у цивільних справах та 445 ухвал судів було скасовано. Було скасовано 77 постанов Вищого адміністративного суду України та 361 постанова Вищого господарського суду України [482] [17, 30-44]. У 2009 р. Верховний Суд України розглянув 60, 6 тис. справ і матеріалів, з яких скасував 3,8 тис. судових рішень у цивільних справах, 164 постанови Вищого адміністративного суду України та 275 рішень Вищого господарського суду України [483] [14, 20-35]. У 2012 році Верховний Суд України скасував рішення по 95 справах після їх перегляду в касаційному порядку [484] [16].

Отже, якість роботи квазісудів, якими на той час були Вищі спеціалізовані суди України, була не найкращою, і в цьому аспекті Верховний Суд України, незважаючи на по суті подвійну касацію, відігравав роль останньої інстанції, після якої справа набувала остаточності у своєму розгляді й вирішенні її по суті. Разом із тим ще Рішенням Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) по суті було розставлено акценти, за якими касаційна функція організаційно не могла бути поширеною, оскільки касаційна розгалуженість повноважень, на думку Конституційного суду України, є проблематичною. Таким чином, у 2003 році було закладено питання про неможливість подвійної касації. Така суперечлива, на нашу

[481] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2005 році (за даними судової статистики) / Верховний Суд України // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6(70) – С. 33-47.

[482] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – №6. – 49 с.

[483] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5 (117). – С. 20-35.

[484] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&.

думку, концепція була реалізована в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році. У зв'язку з цим Верховний Суд України сьогодні має право розглядати цивільні, господарські, адміністративні справи лише за умови допуску такої справи Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ (ст. 360 ЦПК), Вищим господарським судом України (ст. 111-21 ГПК), Вищим адміністративним судом України (ст. 240 КАС).

Таким чином, Верховний Суд України втратив власне начало, характерне для нього як для найвищого судового органу. На думку В.В. Сердюка, Верховний Суд України став винятковою інстанцією, що втратила свої завдання і повноваження з питань забезпечення однакового застосування судами законодавства. Реорганізація ж Верховного Суду України призвела до появи «визначеної кількості почесних сенаторів, які в судочинстві виконуватимуть роль «весільних генералів» з позбавленням будь-яких дієвих процесуальних повноважень» [485] [303, 41].

Відповідно до ст. 360-3 ЦПК України до повноважень Верховного Суду України віднесено право повного або часткового задоволення заяви або відмова в задоволенні такої заяви. Аналогічні повноваження Верховного Суду України зазначені й у ст. 111-24 ГПК України.

Як бачимо, у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві на рівні Верховного Суду України склалася парадоксальна ситуація: рішення Верховного Суду України є обов'язковим не лише для судів, а й для всіх органів, які займаються правозастосовною діяльністю, і в той же час Верховний Суд України не може скасувати судові рішення нижчестоящих судів, навіть якщо відповідно до правових позицій Верховного Суду України вони є незаконними. У зв'язку з цим такі судові рішення продовжують своє існування у просторі й часі. Так, у 2012 році Верховний Суд України переглянув 250 справ, але лише у двох випадках удалося ухвалити

[485] Сердюк В. В. Дублювання касаційних повноважень судів як викривлення суті касації / В. В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 39-42.

нові судові рішення. У зв'язку з цим відсутність повноважень для скасування незаконних судових рішень дає можливість залишатися таким рішенням у силі [486] [287, 15]. Безумовно, така ситуація є проблемною, разом з тим її можна вирішити шляхом уніфікації процесуального законодавства з метою внесення подальших змін до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». З урахуванням даних обставин є доцільним внести зміни до ч. 1 ст. 360-3 Цивільного процесуального кодексу України, виклавши частину першу даної норми в такій редакції: «1. За наслідками розгляду справи Верховний Суд України більшістю голосів від складу суду приймає постанову:

1) про повне або часткове скасування всіх судових рішень і прийняття на цій основі нового судового рішення;

2) про скасування повністю чи частково рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ і залишення в силі рішення апеляційного суду;

3) про відмову в задоволенні заяви».

Такий підхід до повної ревізії всіх судових рішень Верховним Судом України є, безумовно, необхідним, особливо сьогодні, коли судочинство переживає кризу, коли довіра до суду падає. Так, довіра українців до судів за європейським соціальним дослідженням становить 2,1 бала за 5-ти бальною шкалою [487] [220,17]. Така ситуація призвела до того, що у 2010 році до Європейського суду з прав людини звернулося 61 тис. 300 українців, а у 2011 році вже було 64 тис. 500 таких звернень. При цьому за рішенням Європейського суду з державного бюджету у 2010 році було сплачено 29 174 853 грн. 54 коп., а в 2011 році такі сплати склали 25 021 734 грн. 79 коп. [488] [251, 24].

---

[486] Романюк Я. М. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : виступ на науково-практичній конф. / Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2.

[487] Матеріали XI чергового з'їзду суддів України // Вісник Верховного суду України. – 2013 – № 3. – С. 10-27.

[488] Пошва Б. М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні / Б. М. Пошва // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 10. – С. 20-33.

Ми вже говорили про закритість Вищих спеціалізованих судів, які розглядають справи в касаційному порядку, оскільки розгляд касаційних скарг суди проводять без виклику касаторів та інших осіб, які брали участь у розгляді справи, а відповідно до цього по суті відсутнє процесуальне законодавство, яке повинно регулювати порядок розгляду касаційних справ. Чинне процесуальне законодавство в усіх процесуальних кодексах регулює лише ті випадки, коли касаційний суд викликає сторони для надання пояснень. У цьому зв'язку ч.5 ст. 360-2 ЦПК України зазначає, що «особа, яка подала заяву про перегляд судових рішень, та особи, що приєдналися до неї, у разі їх прибуття в судове засідання мають право надати пояснення по суті заявлених вимог. Якщо такі заяви подали обидві сторони, першими дає пояснення позивач. Для з'ясування сутності норми матеріального права, яка неоднаково застосована, можуть заслуховуватися пояснення представників органів державної влади». Порівнюючи в цій частині касаційну і екстраординарну інстанції, ми, безумовно, доходимо висновку про більшу демократичність судової процедури екстраординарного суду, оскільки чинне процесуальне законодавство надає можливість доступу до правосуддя в найвищу судову інстанцію – Верховний Суд України, на відміну від вибірковості касаційної процедури.

Безумовно, фактична втрата Верховним Судом України права на правосуддя негативно позначилася на міжнародному іміджі України [489] [234, 12], оскільки кожна гілка судової влади, діючи відокремлено, обирає сьогодні самостійний шлях розвитку. Такий підхід є небезпечним, особливо за проголошеного принципу верховенства права, коли право ґрунтується не лише на праві закону, але й на звичаях, природних правах, справедливості. Це потребує безумовної синхронізації судової практики в єдиному центрі, щоб судові рішення в усіх видах судочинства ґрунтувалися на єдиних підходах і процесуальних принципах, поняттях, процедурі. Замість цього

[489] Онопенко В. В. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : Виступ на науково-практичній конференції / В. В. Онопенко // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2.

сьогодні кожна судова гілка формує свою судову практику, що призводить не до синхронізації, а до розбалансованості судової практики в Україні. Сьогодні ж Верховний Суд України має можливість скеровувати судову практику лише у вузькому процесуально-правовому сегменті. Так, відповідно до ч.1 ст. 355 ЦПК України «Заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана виключно з підстав: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визначена Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом».

Такий же підхід до цього питання мають Господарський процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства України, дублюючи дану норму із Цивільного процесуального кодексу (ст. 111-16 ГПК, ст. 237 КАС). Таким чином, законодавець у цій частині вже уніфікував процесуальне законодавство, увівши в усі процесуальні кодекси однакові за змістом глави, які мають одну й ту ж назву: «Перегляд судових рішень Верховним Судом України», зазначаючи при цьому, що перегляд судових рішень можливий потягом одного місяця із дня ухвалення судового рішення, щодо якого подано заяву про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилання на підтвердження підстав щодо неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права. Таке рішення повинно бути ухвалене не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява (ч. 1 ст. 356 ЦПК).

Заява про перегляд судових рішень на підставі встановлення міжнародною установою, юрисдикція якої визначена Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, може бути подана не пізніше одного місяця з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною установою, стало відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного (ч. 2

ст. 356 ЦПК). Безумовно, такі строки обмежують право особи на судовий захист. Разом з тим такий підхід є необхідністю, оскільки це диктується оперативністю судового розгляду справ, необхідністю збереження доказів, швидкоплинністю змін у законодавстві тощо. На нашу думку, «розширення повноважень Верховного Суду України в частині формування в Україні прецедентного права, з одного боку, призведе до стабільності матеріального законодавства, а з іншого – надасть Верховному Суду України всіх повноважень найвищого судового органу в країні» [490] [176, 134], оскільки лише одне положення про обов'язковість судових рішень Верховного Суду України для всіх судів України ще не можна розглядати як наявність прецедентного права в Україні. Це лише пролог, оскільки прецедентне право є джерелом права. Звичайно, ми говоримо про право як цілісний комплекс, який об'єднує в собі матеріальне і процесуальне право. Діяльність Верховного Суду України пов'язана з дозвільним правом, обмеженим лише двома повноваженнями Верховного Суду України. З цих підстав ми говоримо про обмежений прецедент, в основу якого покладаються лише ті випадки, з якими вимушені погоджуватися вищі спеціалізовані суди. Але якщо є хоча б найменша можливість полеміки щодо неоднакового застосування касаційним судом одних і тих самих норм матеріального права, касаційні інстанції відмовляють у дозволі на перегляд своїх рішень, що, безумовно, призводить до порушень принципу верховенства права. Разом з тим позиції Верховного Суду України по суті не є судовими рішеннями в розумінні ст. 215 ЦПК України. Це лише Постанови судових палат Верховного Суду України, які ухвалюються від імені держави з викладенням своєї правової позиції. Наприклад: Постанова Верховного Суду України від 12 березня 2011 року щодо заяви ПАТ «Лігобуд» і ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» про виконання зобов'язань за гарантією перед ТОВ «Іст Гейт Логістик» у

[490] Курило М. П. До питання про можливість уніфікації повноважень Верховного Суду України в Судовому процесуальному кодексі [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3/1. – С. 132-135. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/3/Kurylo%20M.P..pdf. – Назва з екрану.

зв’язку з різним застосуванням касаційним судом ст. 200 та ч.1-3 ст. 563 ЦК України. У своєму правовому висновку Верховний Суд України зазначив: «Обов’язок гаранта сплатити кредиторові грошову суму відповідно до умов гарантії настає у разі порушення боржником зобов’язання, забезпеченого гарантією та направлення кредитором гаранту письмової вимоги разом із зазначенням в гарантії документів. За відсутності однієї із вказаних умов відповідальність гаранта не настає» [491] [249, 20]. Такою є, наприклад, і Постанова Верховного Суду України від 20 лютого 2012 року, де Верховний Суд надав правовий висновок по заяві М.О.С., який діяв в інтересах В.Д. та В.К. щодо встановлення факту проживання однією сім’єю без реєстрації шлюбу, поділу спільного майна подружжя, визнання недійсним договорів дарування житлового будинку та земельної ділянки, визнання права власності на ½ частину житлового будинку та земельної ділянки.

На обґрунтування неоднакового застосування судами касаційної інстанції норм матеріального права заявник надав рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 серпня 2011 р., ухвали колегії суддів цієї ж судової палати від 13 липня 2011 р. та від 25 серпня 2011р., правовідносини в яких подібні до правовідносин у справі. З урахуванням даних обставин Верховний Суд України у своїй Постанові від 20 лютого 2012 року висловив правову позицію, яка в подальшому стала обов’язковою для судової практики. Зокрема, Верховний Суд України зазначив, що згідно зі ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім’єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Отже, застосовуючи ст. 74 СК України, слід виходити з того, що ця норма стосується випадків, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-

[491] Постанова Верховного Суду від 12 вересня 2011 р. у господарській справі // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 12.

якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, які притаманні подружжю [492] [249,26]. У подальшому Верховний Суд України, об'єднуючи справи єдиної категорії, публікує найсуттєвіші рішення в об'єднаних висновках. Так, Верховний Суд України опублікував свої правові висновки, викладені, наприклад, у прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України за 1 півріччя 2012 року [493] [78, 30].

Треба зазначити, що кожна постанова Верховного Суду України є спеціальним процесуальним документом, у змісті якого виражено правило правової поведінки, обов'язкове для нижчестоящих судів, оскільки Постанова надає такому правилу сили норми права. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що сьогодні в Україні діє кодексове право і прецедентне право. Якщо кодексове право має своє закріплення в нормах права, то прецедентне право утворюється шляхом тлумачення норм права, розширення сфери їх правозастосування. На цій підставі формується не лише судова практика, а й закладаються основи судової правотворчості, які в подальшому сприяють появі нових норм права. Усе це має місце через прийняття Верховним Судом України своїх постанов, рішень Конституційного Суду України, рішень Європейського суду з прав людини. Кожне з таких рішень є джерелом права. У зв'язку з цим ми погоджуємося з О.Ф. Скакун, яка стверджує, що наслідком визнання прецеденту джерелом права є констатація того факту, що судові органи здійснюють не тільки юрисдикційну функцію, але й займаються правотворчістю [494] [307, 593]. Разом з тим ми не можемо сказати, що прецедентні рішення, у яких сформовані правові позиції найвищих судових органів у країні, можуть підміняти чинне законодавство і бути панацеєю в питаннях стабільності судової

[492] Постанова Верховного Суду України від 20 лютого 2012 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 7.

[493] Висновки Верховного Суду України викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України за 1 півріччя 2012 р.// Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 3. – 49 с.

[494] Скакун О. Ф. Теория государства и права : ученик / О. Ф. Скакун ; Ун-т внутр.дел. – Х. : Консум; 2000. – 704с.

практики. Безумовно, суспільні відносини у країні розвиваються стрімко. З урахуванням даних обставин змінюється і чинне законодавство. Наявні правові позиції вищих судових органів через три-п'ять років можуть не відповідати фактичним законодавчим позиціям, але ж вони не скасовуються і будуть діяти. У цій частині слушним є зауваження С.І. Запари про те, що законодавчо неврегульованим залишається питання, як діяти тоді, коли правові позиції Верховного Суду України не будуть відповідати вже зміненому чинному законодавству. У зв'язку з цим «виникають серйозні ризики прийняття значної кількості судових рішень, які можуть суперечити одне одному та можуть зробити національну систему ще більш відкритою до прийняття «неправових рішень» [495] [453, 664]. З урахуванням даних обставин необхідно розширити повноваження Верховного Суду України для того, щоб на цій підставі Верховний Суд України мав право змінювати свої правові позиції за своєю ініціативою, як це робить Європейський суд з прав людини. Відповідно до цього необхідно доповнити Цивільний процесуальний кодекс України (та інші процесуальні кодекси) новою статтею – 355-1, яка матиме назву «Право Верховного Суду України щодо зміни своїх правових позицій», оскільки в усіх цих кодексах глави про перегляд судових рішень Верховним Судом України є ідентичними. Таким чином, дану норму необхідно викласти в такій редакції: «У разі зміни матеріального чи процесуального законодавства, якому будуть суперечити правові позиції Верховного Суду України, які були висловлені за раніше чинного законодавства, Верховний Суд України за своєї ініціативи може змінювати свої правові позиції під час розгляду нових справ відповідно до його юрисдикції». Такий підхід дасть можливість усунути із правового поля ті правові позиції, які не відповідають суспільним відносинам, що мають місце в країні на день розгляду справ. Безумовно, це буде сприяти оновленню судової практики та скасуванню абстракції судових рішень, прагматичності судових

[495] Цивільний процес України : підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. д.ю.н., доц. Ясинка М. М.]. – Суми : Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

рішень та поєднанню наукових досліджень із чинною практикою судочинства.

Разом з тим, аналізуючи сучасний стан цивільного, господарського, адміністративного судочинства, ми дійшли висновку, що прецедентне право з його високим ступенем застосування принципу верховенства права поступово буде залучати до своєї «орбіти» положення звичаїв, традицій, які мають місце на території України, оскільки саме в Україні надзвичайно високий рівень суспільного відчуття доброти, справедливості, чесності. Такий стиль є суто англійським підходом до формування прецедентного права, яке формувалося на основі загального права ще з давніх часів [496] [3, 41]. Україна може досягти в цьому напрямі значних успіхів, оскільки має потужний науковий потенціал, сучасне законодавство і високого рівня спеціалістів у вищих судових органах.

Отже, Верховний Суд України не створює нових законів. У своїх правових позиціях він декларує суть і зміст норм права, тлумачить їх з точки зору справедливого правозастосування. При цьому тлумачення норм права не є абстрактним. Воно здійснюється відповідно до встановлених фактів, схожих за своєю суттю і змістом з іншими судовими справами, поєднуючи їх і пропонуючи єдиний підхід до розгляду однотипних справ однієї і тієї ж категорії справ, які ґрунтуються на одних і тих же матеріальних нормах права, єдиних принципах, єдиному розумінні справедливості. При цьому, якщо парламент створює норми права, урегульовуючи правовідносини на майбутнє, то суд, застосовуючи такі норми, поступово напрацьовує практику їх правозастосування [497] [441, 104]. Разом з тим сьогодні ми маємо парадоксальну ситуацію, коли Верховний Суд України, маючи можливості, пов’язані з обов’язковістю своїх правових позицій для нижчестоящих судів, цими ж судами обмежується у своїх повноваженнях. Це прослідковується навіть у тому, що Верховний

[496] Stephen H. J. New Commentaries on the Laws of England / H. J. Stephen. – L. : Butterwopths, 1863. – Vol. I. – 736 p.

[497] Фуллер Лон Л. Анатомія права : / Фуллер Лон Л. ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. – 144 с.

Суд України не має права приймати безпосередньо заяви до свого провадження, оскільки відповідно до ч.1 ст. 358 ЦПК України заява про перегляд судових рішень подається до Верховного Суду України через Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ та інші Вищі спеціалізовані суди. Таким чином, Верховний Суд України перебуває за межами безпосереднього реального судочинства. Він уводиться в його межі лише тоді, коли це дозволить йому один із Вищих спеціалізованих судів. Такий підхід щодо надання або відмови в наданні права на перегляд своїх судових рішень Вищими спеціалізованими судами дає привід підозрювати суддів цих судів у можливих зловживаннях, оскільки Верховний Суд України може скасувати їх рішення. А це означає, що такі судді допустили порушення у своїй роботі. Такий підхід підриває довіру до судової системи. Принцип верховенства права застосовується тоді, коли для цього дається дозвіл нижчестоящого суду.

Безперечно, з огляду на це вважаємо доцільним і актуальним законопроект Президента України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [498] [256] (зміни до ст. 125 Конституції України), у якому зазначено, що як найвищий судовий орган Верховний Суд «у визначені законом порядку та спосіб забезпечує однакове застосування норм законодавства України всіма судами загальної юрисдикції, а також здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією та законами України». Ми, без сумніву, підтримуємо запропоноване президентом повернення Верховному Суду його повноважень.

Безумовно, «право судді на ухвалення судових рішень усіма судовими інстанціями повинно ґрунтуватися на вимогах принципу верховенства права, який полягає в інтерпретації суддями принципів матеріального і процесуального права з урахуванням нових, установлених у судових засіданнях фактів, їх аналізу з точки зору правових позицій Верховного Суду України. Такими правовими

[498] Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів : Закон України : проект Президента України № 2522 а/П від 04.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47765.

позиціями ущільнюється зміст норм права, що усуває правовий «люфт» під час правозастосування таких норм»[499] [176, 135]. З урахуванням даних обставин рішення Верховного Суду України повинні: а) відповідати принципам справедливості; б) бути суспільно доцільними; в) ураховувати наявні прецеденти; г) бути раціональними; д) відповідати здоровому глузду.

З урахуванням критеріїв, які висуваються до рішень Верховного Суду України, необхідна: а) наявність високого професійного рівня суддів; б) незалежність суддів, у тому числі й у питаннях матеріального забезпечення; в) уміння акумулювати різні точки зору при колегіальній формі прийняття рішення.

Незмінною повинна залишатися лише доктрина судового прецеденту, за якою судді зобов'язані вирішувати те чи інше правове питання таким же чином, як воно було вирішено раніше [500] [1, 173-174]. У той же час необхідно зауважити, що за відсутності певного прецеденту судді, безумовно, повинні ухвалювати судові рішення, виходячи із «власного розуміння справедливості та суспільної доцільності» [501] [67, 76].

Доктрина сучасного прецедентного права в Україні, незважаючи на те, що таке право лише починає формуватися в Україні Верховним Судом, полягає в тому, що не лише суддя пов'язаний із судовими прецедентами вищих судів (Верховного Суду України, Конституційного суду України, Європейського суду з прав людини), але такі рішення є обов'язковими і для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права. Таким чином, прецедентне право в Україні вже сьогодні виходить за межі поняття

[499] Курило М. П. До питання про можливість уніфікації повноважень Верховного Суду України в Судовому процесуальному кодексі [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3/1. – С. 132-135. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/3/Kurylo%20M.P..pdf. – Назва з екрану.

[500] Griffith J. A. G. The Politics of the Judiciary / J. A. G. Griffith. – L. : Fontaua Press, 1991. – 352 p.

[501] Блакстон Г. Истолкования англійскихъ законовъ Г. Блакстона, переведенные по всевысочайшему повелению великой законодательницы всероссийской с подлинника Английского / Г. Блакстон. – [М.?] : Университетская типография у Н. Новикова, 1780. – Кн. І. – 376 с.

«судовий прецедент» і формує поняття «адміністративний прецедент», за яким рішення державних органів, їх службових та посадових осіб повинні ґрунтуватися на правових позиціях Верховного Суду України. Отже, прецедентні рішення ретранслюються не лише на судові рішення, але й на адміністративні рішення, які приймаються в нашій державі. Безумовно, це нові, ще досконало не досліджені інститути, які в даній главі отримали лише схематичні доктринальні напрями.

4.4 Судове процесуальне право як складова частина судового права

Наприкінці XIX століття, досліджуючи структуру та принципи побудови цивільного і кримінального процесів, В.А. Рязановський, М.М. Розін, І.В. Михайловський, І.Я. Фойницький звернули увагу на те, що ці судові процеси, незважаючи на різний предмет їх розгляду, є схожими, оскільки вони ґрунтуються на однакових процесуальних принципах та інститутах, мають подібну структуру судового процесу, єдину процесуальну форму – судове засідання. У 1912 році І.Я.Фойницький як представник кримінальної юстиції писав: «Примыкая к уголовному праву по содержанию и задачам, уголовное судопроизводство стоит в самой тесной связи с гражданским процессом по построению и по форме. Вместе с ним оно образует систему судебного права»[502] [440, 4]. В.А. Рязановський також зазначав, що завданням суду в усіх процесах (цивільному, господарському, кримінальному, адміністративному) є встановлення права і в разі необхідності його захист. Учений писав, що в усіх процесуальних галузях права збігаються не лише завдання й мета процесуальної діяльності, але і їх юридична природа (конструкція) процесу, основні принципи судоустрою та судочинства[503] [294, 31].

До ідеї судового права вчені повернулися лише в 1927 році. Визначальною в цьому плані була робота М.М. Полянського «Очерки общей теории уголовного процесса», а в 1983 році, більше ніж через п'ятдесят років, до цієї ідеї звернувся авторитетний колектив науковців (М.М. Полянський, М.С. Строгович, В.М. Савицький, А.А. Мельников) у монографії «Проблемы судебного права»[504] [269]. У даній роботі було зроблено спробу сформулювати єдине поняття юридичної процесуальної форми та широко інтерпретувати цивільне процесуальне право в межах єдиної науки судового права. Структура такого права обумовлювалася наявністю процесуальних галузей

---

[502] Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 607 с.

[503] Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М., 1996. – 75 с.

[504] Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников. – М. : Наука, 1983. – 223 с.

права та судоустрою. Незважаючи на те, що ця теорія зазнала критики[505] [77], вона мала і своїх прихильників[506] [280].

Сучасний об'єктивний процес розвитку цивільного процесуального права сприяв не лише виділенню з Цивільного процесуального кодексу господарських та адміністративно-правових відносин, а і утворенню на цій основі двох самостійних процесуальних галузей права: господарсько-процесуального та адміністративного процесуального права.

Сьогодні дані галузі процесуального права відповідно регулюються Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України та Кодексом адміністративного судочинства. При цьому, незважаючи на різні предмети процесуального регулювання, усі три процесуальних кодекси ґрунтуються на одних і тих же принципах, маючи однакові процесуальні інститути, процедуру судового розгляду справ, інстанційність оскарження й розгляду справ в апеляційному і касаційному порядку.

У той же час розвиток процесуального права в Україні сприяв розвитку і судової системи, суть і зміст якої в 1996 р. було втілено в Законі України «Про судоустрій». Після прийняття у 2004 році нового Цивільного процесуального кодексу змінилися і підходи до судоустрою в державі, що втілено в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів». При цьому інстанційна система судочинства, яка має своє закріплення в кожному процесуальному кодексі, є відтворенням інстанційної структури судоустрою в Україні.

Разом з тим для процесуальної науки кінця XX століття суттєвим був «оновлений» підхід до співвідношення матеріального і процесуального права, згідно з яким за наявності процесуальних джерел, які випливають із матеріальних галузей права і регулюють їх, правомірним буде процес пошуку самостійної процесуальної форми

[505] Вильнянский С.И. Принципы построения системы советского социалистического права / С.И.Вильнянский. – Х., 1956.

[506] Ривлин А.Л. Судебное право в системе социалистического права / А.Л.Ривлин. – Х., 1956.

для кожної такої галузі права [507] [107]. Такий концептуальний підхід сприяв появі цілої низки дисертацій із цивільного процесу, у яких критикувався Цивільний процесуальний кодекс України, а разом з тим і саме процесуальне право, яке ввібрало справи, що випливали з адміністративно-правових правовідносин, а також справи за участю колгоспів, оскільки останні були юридичними особами, а тому їх справи повинні були розглядатися в порядку арбітражного провадження (сьогодні господарського судочинства), хоча насправді вони розглядалися в загальному суді. Вимоги до створення самостійних господарської і адміністративної ланки судів обумовлювалися наявністю ефективного механізму правового захисту як фізичних, так і юридичних осіб, що, безумовно, посилить змагальну форму судових процесів. Разом з тим сплинув час і, підводячи перші підсумки, можна однозначно сказати, що утворення цілої низки нових процесуальних кодексів, нових судових систем господарської та адміністративної юрисдикції нічого, окрім плутанини в однотипних поняттях, безкінечної судової тяганини з одного суду до іншого не привнесло. Створення відокремлених судових систем за відсутності єдиного судового центру призвело до розбалансованості судової системи. Зміни в судоустрої та поява нових процесуальних галузей права, а сьогодні вже мова йде про нові процесуальні кодекси з розгляду трудових і сімейних справ, не привнесли в судочинство бажаної оперативності та якості судових процесів і судових рішень.

Розуміючи таку ситуацію, науковці ведуть пошук нових підходів як до питань судоустрою, так і до єдиних вимог і процедур судових засідань. При цьому науковці знову звернулися до ідеї створення нового напряму в юриспруденції, який отримав назву «судове право». Разом з тим, на нашу думку, така увага є надто звуженою. Так, Є. Кімінчіжі у своїй роботі «Судебное право: основные направления и тенденции развития» зазначає, що судове право являє собою юридичну науку, об'єктом вивчення якої є судова

[507] Гукасян Р. Е. [Рецензия] / Р. Е. Гукасян // Правоведение. – 1984. – № 5. – С. 105-107. – Рец. на кн.: Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский. – М. : Наука, 1983. – 219 с.

влада [508] [141]. Н.А. Колоколов стверджує, що об'єктом вивчення судового права все ж є знання про судову владу. При цьому це питання потребує загального тлумачення в межах єдиної фундаментальної науки [509] [152,6]. Звертає на себе увагу той факт, що питання Судового права завжди актуалізується в період становлення судової влади. Уперше про судове право заговорили після Судової реформи 1864 року. При цьому И. Я. Фойницький звертав увагу на тісний зв'язок кримінального судочинства з цивільним і адміністративним процесами. «Судебный порядок состоит в разбирательстве спорного вопроса судебными листами при участии заинтересованных в том сторон. Существенными элементами его, следовательно, является суд и стороны, а наличность этих органов предусматривает особые приемы процессуального исследования» [510] [440,8].

В.Н. Протасов у зв'язку з цим зазначає, що взагалі немає необхідності в окремій галузі судового права. Як теорія це допустимо, оскільки вона має свій предмет дослідження, а у практичному плані це не потрібно [511] [270, 20].

Разом з тим ще в 1919 році В.А. Рязановский стверджував, що на той час «говорити про єдиний процес і про єдину процесуальну науку … ще зарано, але разом з тим … тенденція розвитку сучасного процесу веде до об'єднання різних його видів і створення єдиного процесуального права» [512] [293].

Сьогодні цю думку в Україні підтримав А.О. Селіванов, який у своїй роботі «Судове право: нова галузь права чи теоретична думка» зазначає, що в сучасному вітчизняному правознавстві створено передумови для формування нових поглядів учених-юристів та суддів

---

[508] Киминчижи Е. Судебное право: основные направления и тенденции развития / Е. Киминчижи // Актуальные порблемы эффективного правосудия: статьи, комментарии, практика : сб. научных работ / под ред. Киминчижи Е. Н. – Белгород: Константа, 2006. – С. 22-30.

[509] Колоколов Н. А. Судебная власть: о сущем феномена в логосе : монография / Н. А. Колоколов. – М. : Издат. группа «Юрист», 2005. – 560 с.

[510] Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 607 с.

[511] Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. – М., 1991. – 380 с.

[512] Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Городец, 2005. – 80 с.

на зміст і форми судової діяльності, контрольні функції судової влади, застосування доктринальних підходів у здійсненні правосуддя як форми правозастосування і правотворчості. У той же час спрямування змісту судових актів пропонується розглядати як виконання безпосередньо регулюючої функції стосовно учасників (сторін) судового процесу. У сукупності це утворює цілісне правове явище, яке позитивно сприймається науковцями, суспільством і державою. Таким чином, є можливість об'єднати погляди вчених-юристів і практиків щодо предмета нової доктрини – судового права, що становить зміст вчення про судову сферу професійної діяльності [513] [301, 77]

Ми підтримуємо думку А.О. Селіванова в цій частині, але зазначимо, що судове право необхідно розуміти як факт, який уже має місце в нашому суспільстві. На сьогодні науковці не надають йому значення, займаючись лише розбудовою судової системи та коригуванням чинних процесуальних кодексів. Безумовно, це питання, які також потребують вирішення, але вони не мають кардинального впливу на всю процесуальну систему у країні, оскільки такі дослідження стосуються лише окремих процесуальних галузей права. Міжгалузевих комплексних досліджень, які б акумулювали нові ідеї на стику суміжних галузей права, у країні немає.

Разом з тим процесуальна наука перебуває на тій стадії розвитку, коли потрібно не приймати все нові й нові процесуальні кодекси відповідно до кожної галузі матеріального права, як це робилося донедавна, а навпаки – необхідно розробити концепцію єдиного підходу до судового захисту. При цьому така концепція не повинна бути певним напрямом з удосконалення діяльності окремих спектрів судової влади чи судово-процесуальних кодексів, а єдиним функціональним судово-процесуальним законодавством, яке б застосовувалося однотипно в усіх судових процесах, незалежно від того це цивільне, господарське чи адміністративне судочинство.

[513] Селіванов А.О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? / А.О.Селіванов // Щорічник українського права. – 2009. - № 1. – С. 77-85.

Безумовно, можна заперечувати такий підхід, посилаючись на різні предмети спорів, які потребують регулювання різними процесуальними галузями права, але, крім цього, аргументів для заперечення об'єднання всіх процесуальних кодексів в єдиний Судовий процесуальний кодекс, який повинен діяти в галузі судового права, утворюючи собою підгалузі цивільного, господарського та адміністративного права, навести неможливо. Звичайно, не можна не погодитися, що і цивільний, і господарський, і адміністративний процес, а переважно і кримінальний процес, є спорідненими суміжними галузями права, які мають одні й ті ж правові завдання, принципи, інститути, інстанційну структуру, структуру і зміст процесуальних документів тощо.

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що «вчення про цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне процесуальне право сьогодні не може вважатися перспективним, якщо ці галузі будуть розвиватися відокремлено. Таким чином, на нашу думку, структуру судового права повинні складати питання: а) судоустрою і статусу суддів; б) єдиного Судового процесуального кодексу; в) прецедентного та доказового права як самостійних дисциплін»[514] [188, 228].

Безумовно, якщо поставитися до цього питання лише як до доктрини, то практичного результату це не принесе, оскільки це питання так і залишиться на рівні наукової полеміки, не впливаючи ні на конституційні норми в питання судоустрою, ні на розвиток і організацію судової влади, ні на саме процесуальне законодавство, яке й далі буде дублювати одне одного, але в різних судових процесах. Студенти по декілька разів будуть вивчати одні й ті ж предмети лише з різною їх назвою, пересічні громадяни будуть плутатися між різними процесуальними кодексами, а науковці, досліджуючи одні й ті ж інститути, але в різних процесуальних

[514] Курило М. П. Судове процесуальне право як складова частина судового права/ М. П. Курило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – Ужгород, 2013. – Вип. 23, Ч. І., Т. І. – С. 226-230.

галузях права, будуть говорити про одні й ті ж підходи, але різними словами.

Разом з тим кодифікація єдиного Судового процесуального кодексу України, як і сама доктрина судового права «не має безпосереднього регулятивного впливу на відносини між суддями, між судами різної інстанції,… між судами та органами публічної влади» [515] [301, 78-79]. Разом з тим така позиція, безумовно, потребує змін великого кодифікованого масиву. Але це той перспективний шлях, який веде до застосування принципу верховенства права та єдиного процесуального підходу до всього судочинства як єдиного мегаінституту.

Якщо йти новим шляхом, який відкриває нові підходи та перспективи щодо зміни судоустрою та утворює єдині процедури в усіх судових процесах, то судове право потрібно розглядати як нову галузь права. Так, це буде мегагалузь, яка охоплюватиме всі чотири сьогоднішні процесуальні галузі, що в такому разі стануть самостійними підгалузями права. Безумовно, якщо розглядати судове право з позиції уніфікації процесуального права, що є неминучим, то можна говорити про судове право як про комплексну галузь права, яка буде формуватися із трьох складових, про які ми говорили вище. Разом з тим такий підхід не треба розглядати з точки зору посилення незалежності судової влади. Сьогодні суд уже отримав таку незалежність, якої ще ніколи не було на теренах України. Але це не призвело до оперативності та якості судочинства. Якщо додати до цього початок дії прецедентного права в Україні з постійним посиленням правових позицій через рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного та Верховного Судів України за різних, хоча і схожих форм судочинства, то ми неодмінно в підсумку отримаємо хаос у судочинстві.

Безумовно, можна критикувати запропоновану концепцію створення мегагалузі права – Судового права через поєднання в ньому уніфікованого процесуального законодавства в цивільних,

[515] Селіванов А.О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? / А.О.Селіванов // Щорічник українського права. – 2009. - № 1. – С. 77-85.

господарських та адміністративних справах і законодавства про судоустрій з тих позицій, що судове право повинно об'єднувати в собі лише законодавство про судову владу. У цій частині навіть написаний проект Великого судового кодексу України (автор проекту М.І. Хандурін та М.Д. Катеринчук 2003 р.). Разом з тим це показує, що судова влада, з одного боку, і процесуальне законодавство як інструмент такої влади – з іншого, набувають свого відокремленого соціально-політичного статусу, який дає право і можливість даній концепції не лише посісти гідне місце в теоретично-прикладній сфері управління судом і судовими процесами, а й дозволяє поглянути на це з практичної точки зору. Це дає можливість говорити про те, що судове право і його складова частина Судове процесуальне право має реальну можливість посісти своє місце в публічно-правовій системі нашої держави. З прийняттям у 1996 році Конституції України конституційно було закріплено те, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» (ч. 1 ст. 55 Конституції України). «Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» (ч. 2 ст. 124 Конституції України). Таким чином, у державі поступово стираються пріоритети суспільного (публічного) над індивідуальним (приватним). У зв'язку з цим потребує універсальності судовий захист за єдиними уніфікованими правилами в усіх видах судових процесів. З урахуванням даних обставин можна сказати, що дане дослідження і сам Судовий процесуальний кодекс України дає початок для нових наукових досліджень, формування нової комплексної мегагалузі процесуального права – судового процесуального права, яка є складним синтезованим утворенням, що об'єднує в собі цілу низку суміжних підгалузей процесуального права.

Судовий процесуальний кодекс України в розділі, присвяченому провадженням по окремих категоріях справ, повинен містити розгляд цивільних справ із урахуванням особливостей їх предмета звернення, включаючи наступні провадження: наказне, заочне, окреме. Необхідно приділити увагу особливостям розподілу рухомого та нерухомого майна, визнання права власності, справ у шлюбно-

сімейних відносинах та спорів у справах щодо житлових та земельних правовідносин. Окремий розділ повинен регулювати господарські правовідносини та спори, зокрема порядок розгляду справ про банкрутство, трудові правовідносини і спори; правовідносини і спори, які випливають із авторських і суміжних прав та справ з інтелектуальної власності. Безумовно, потребують виділення в окремий розділ адміністративні провадження. Зокрема, справи про визнання незаконними адміністративних актів, дій та бездіяльності посадових осіб та вищих державних органів; про особливості провадження у справах з питань виборів та референдуму, про дострокове припинення повноважень народних депутатів, про провадження щодо рішень, дій та бездіяльності державних виконавчих служб, про справи щодо реалізації прав на мирні зібрання, примусове відчуження земельної ділянки для суспільних потреб, скорочене провадження.

В окремому розділі Судового процесуального кодексу України необхідно закріпити питання апеляційного провадження з перевірки рішень судів першої інстанції, зокрема питань щодо права особи на апеляційне оскарження судових рішень та ухвал, строків такого оскарження, форми і змісту апеляційних скарг, порядку подання та прийняття апеляційних скарг, приєднання, доповнення, зміни або відкликання апеляційних скарг чи відмови від них, підготовки, призначення та меж розгляду апеляційних скарг, строків та порядку розгляду справ апеляційним судом, процедури розгляду апеляційних скарг по суті, змісту рішення та ухвали апеляційного суду.

Касаційне провадження по перевірці рішень судів першої та апеляційної інстанцій, які набули чинності, екстраординарне касаційне провадження Верховним Судом України, провадження по перевірці судових постанов у зв’язку з нововиявленими обставинами, а також справи, пов’язані з виконанням судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), як і провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів потребують окремих глав. Судовий контроль за виконанням судових рішень та за

визнанням і виконанням рішень іноземних судів в Україні та рішень Європейського суду з прав людини, а також провадження у справах за участю іноземних осіб також повинні бути закріплені в окремих главах.

Таким чином, за назвами розділів Судового процесуального кодексу України чітко простежується концепція судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави з позицій єдності судових процедур, при цьому цивільні, господарські та адміністративні справи являють собою самостійні частини судово-процесуального права.

Методологія дослідження судового права і його складових частин у доктринальному їх розумінні полягає у виявленні тих гносеологічних зв'язків предмета і об'єкта, якими є ті управлінсько-правові функції суду як однієї з гілок державної влади, що потребують вивчення в питаннях судоустрою, його формування, функціонування та дії у сфері суспільних відносин. У той же час інша складова частина судового права – судове процесуальне право як комплексна галузь процесуального права регулює судову діяльність, яка спрямована на охорону прав, свобод та інтересів людини, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави на рівні цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Такий підхід ґрунтується на сутності єдиного процесуального регулювання міжгалузевої сфери судової діяльності, яка повинна стати предметом як вивчення, так і подальших наукових досліджень.

Таким чином, уніфікація процесуального законодавства в галузі цивільного, господарського, адміністративного процесуального права зумовлює інтеграційні процеси, які вже назріли в суспільстві, оскільки відносини, які регулюються у сфері публічного і приватного процесуального права, не пов'язані рівноправними відносинами суб'єктів. Такі суб'єкти, незалежно від місця їх процесуальних дій, діють виключно на підставі та в межах закону з урахуванням наданих їм повноважень. З урахуванням даних обставин вони повинні діяти не за розрізненим процесуальним законодавством, а за єдиним процесуальним кодексом.

ВИСНОВКИ

Концепція процесуально-правової уніфікації, на основі якої поведене наше наукове дослідження, виявляється в інтеграції цивільної, господарської та адміністративної процесуальних галузей права і їх процесуального законодавства та, в першу чергу, покликана із максимальною повнотою і точністю врегулювати коло всіх процесуальних правовідносин на підставі їх однозначності в усій судовій системі України. Суть такої уніфікації полягає у створенні на основі цивільного, господарського та адміністративного процесуального законодавства єдиного кодифікованого Судового процесуального кодексу України з відтворенням у його нормах нових узагальнених та зведених в одному акті положень, які мають стрункy систематизовану структуру, єдині процесуальні принципи, процесуальні інститути тощо.

Універсальність такого підходу полягає в поєднанні однотипних родових процесуальних правовідносин та окремих процесуальних дій з метою підвищення ефективності судочинства та якості систематизованого процесуального законодавства, яке б регулювало і створювало єдину судову процедуру в усіх видах судових процесів та розкривало б особливості судового розгляду судових справ, пов’язані з різними галузями матеріального права.

1. Уніфікація процесуального законодавства – це детермінований процес, спрямований на створення універсальних процесуальних норм, що регулюватимуть усі судові процеси, впливаючи на стан усієї системи процесуального законодавства нашої держави.

2. Основні принципи як цивільного, так і адміністративного та господарського процесуального права (принцип законності; рівності учасників судового процесу перед законом і судом; змагальності сторін; диспозитивності; безпосередності; гласності судового процесу та повного його фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження; обов’язковості постанов суду тощо) є особливими, обов’язковими публічними категоріями, що регулюють увесь процесуальний механізм, дію всіх учасників

судового процесу, надаючи при цьому діям суду нормативної імперативності, яка відтворює волю законодавця.

Як фундаментальні основи всіх чинних процесуальних галузей права вони уніфікуються в єдину систему, яка повинна отримати закріплення в загальній частині єдиного Судового процесуального кодексу.

3. Досліджуючи можливості уніфікації процесуального законодавства, ми використовували такі методи дослідження правових явищ, як історико-правовий метод, метод системного аналізу, компаративістський метод, системно-структурний метод, формально-догматичний метод, логічний метод, метод дедукції, статистичний метод, лінгвістичний метод тощо. Зрозуміло, що зазначені методи дослідження не існують відокремлено. Вони кожного разу взаємодіють між собою, створюючи методологічну групу, на підставі якої відбувається не лише дослідження якогось окремого питання, але і здійснюється комплексне дослідження такого питання в цілому.

4. Усіх суб'єктів процесуальних галузей права під час їх уніфікації можна класифікувати на підгрупи залежно від їх процесуального становища: 1) суд; 2) сторони та їхні представники; 3) треті особи; 4) особи, які не претендують на предмет спору(свідки, експерти, перекладачі); 5) потенційні суб'єкти судових процесів (прокурор, уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування); 6) суб'єкти, що займаються технічним обслуговуванням судових процесів (секретарі судових засідань, судовий розпорядник, спеціаліст).

Юридична характеристика процесуальних суб'єктів різних процесуальних галузей права дає можливість стверджувати, що всі суб'єкти мають не лише однакову назву, але й діють в однаковій формі судового процесу з однаковим змістом щодо їх процесуальних прав і обов'язків. Однотипними є і їх процесуальні дії в усіх судових процесах незалежно від їх юрисдикції. Крім того, є однаковими й завдання суб'єктів у судових процесах. Отже, такі суб'єкти

процесуальних галузей права, як сторони правовідносин, 3-ті особи, їх представники, суд, особи, які сприяють здійсненню правосуддя, мають усі можливості для їх уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

5. Проведене нами дослідження дозволяє говорити про об'єкт правовідносин як єдине поняття у процесуальному праві. Об'єкт – це матеріальне та нематеріальне благо, ціль чи мета, які є результатом заявленої матеріально-правової вимоги суб'єкта, що досягається останнім через низку його процесуальних дій та процесуальних правовідносин і отримує закріплення в судовому рішенні. Безумовно, об'єкт правовідносин варіюється, але його варіативність змістовно залежить від предмета матеріально-правового спору. У той же час суть залишається незмінною, оскільки сторони в усіх судових процесах намагаються досягти того блага чи цілі, які обумовлені конкретним їх інтересом.

6. Суд на всіх стадіях судового процесу залишається центральним суб'єктом правосуддя. Централізм суду в судовому процесі полягає в: а) організаційно-правовій функції; б) процесуально-правовій функції; в) контрольно-правовій функції; г) владно-правовій функції; д) виховній функції. Функції суду безпосередньо пов'язані з відправленням правосуддя в усіх процесуальних галузях права, а значить, їх можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

7. Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що суд є унікальним інструментом з розгляду і вирішення матеріально-правових спорів у всіх сферах суспільного життя. З огляду на це, можна зробити висновок, що правосуддя повинно бути доступним для всіх без винятку верств населення з точки зору матеріального і процесуального права, фінансових і правових можливостей, соціального і майнового статусу особи.

Сьогодні ми не можемо говорити про те, що всі питання доступу до правосуддя вирішено, оскільки для цього потрібно перш за все забезпечити саму судову систему належним фінансуванням, переглянути систему судових зборів і витрат, спростити

процесуальне законодавство через його уніфікацію для єдиного підходу в питаннях звернення людини і громадянина до суду за захистом своїх прав, свобод чи інтересів на кожному рівні судової системи.

8. Поняття «захист» права, свободи та інтересу не є тотожним поняттю «відновлення» прав, свобод та інтересів. Це різні правові категорії, які мають різну функціональну спрямованість. Так, «захист» цивільних прав у суді передбачає певні процесуальні заходи, які здійснює суд у судовому засіданні з метою встановлення обсягу та глибини порушених чи оспорюваних прав. Таким чином, проводячи дії процесуального характеру щодо дослідження всього обсягу матеріально-правового спору в судовому засіданні суд з'ясовує яке право порушено, обсяг порушень тощо.

«Відновлення» прав, свобод та інтересів є наслідком захисту, оскільки якщо право не захистити, то його неможливо й відновити.

9. Процесуальні строки – це один із основоположних процесуальних інститутів, який регулює плинність судових процедур, зберігає процесуальне право у своїх межах і обмежує процесуальне право із закінченням строку. З огляду на те, що зміст поняття процесуальних строків ідентичний у всіх процесуальних галузях права, пропонуємо уніфіковане його визначення. Процесуальні строки – це проміжки процесуального часу, які обумовлені процесуальними нормами права чи на встановлення яких суд отримав законодавчий дозвіл, у межах яких здійснюється охорона процесуального права суб'єктів судового процесу та із завершенням яких така охорона закінчується.

Синтез процесуальних строків впливає на щільність судових процесів, оскільки чим щільніше відбуваються на процесуальній часовій прямій процесуальні правовідносини, незалежно від галузей процесуального права, тим коротшими стають судові процеси, чим забезпечується прискорення захисту або відновлення порушених прав та законних інтересів учасників процесу.

10. Пропонуємо класифікувати процесуальні строки за їх функціями:

а) загальні процесуальні строки (строки, які встановлюються судом для всіх учасників судового процесу в межах процесуальної форми судових процесів);

б) точні – абсолютно визначені – строки, установлені законом (строки, які встановлюються законом у цифровому вимір з метою виконання контролюючих функцій);

в) неуточнені – відносно визначені – строки (строки, які не обумовлені у процесуальних нормах, але вони впливають на динаміку процесуальних дій і є їх часовим відображенням);

г) індивідуальні процесуальні строки (строки, які визначають загальний обсяг усіх процесуальних дій суду і кожного учасника судового процесу від початку до закінчення судової справи);

д) інстанційні процесуальні строки (строки, пов’язані з переходом судового процесу від однієї стадії до іншої).

11. Доказування – це комплекс процесуальних дій усіх учасників судового процесу, який передбачений процесуальним законодавством з метою відтворення історії виникнення, розвитку та закінчення тих чи інших дій чи подій, учасниками яких були сторони.

Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновки, що підходи до визначення понять доказів та доказування, їх суб’єктів, процесу доказування в усіх процесуальних галузях права є ідентичними. Доказування є міжгалузевим інститутом, який існує в межах усіх процесуальних галузей права. Особливості доказового процесу також збігаються в усіх процесуальних деталях у всіх процесуальних галузях права. Отже, зазначені поняття можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі з метою єдиного підходу до природи й розуміння змісту процесуальних дій та інститутів, засобів і процесів доказування та їх суб’єктів.

12. Під судовим процесом пропонуємо розуміти процесуальну форму, у межах якої змінюються і закінчуються не лише процесуальні правовідносини, а й сам предмет спору, оскільки законодавець, наділяючи суд владними функціями, надає йому право в межах процесуальної форми судових процесів впливати на сторони в питаннях їх примирення, добровільності усунення проблемних

питань відповідачем і на цій підставі зміни або усунення предмета спору в межах процесуальної форми судових процесів.

З урахуванням даних обставин можна виділити певні елементи процесуальної форми судових процесів: а) процесуальні норми; б) процесуальні права; в) процесуальні правовідносини; г) процесуальні факти; д) судові рішення та постанови.

Уніфікація поняття процесуальної форми можлива в межах загальної процесуальної форми судових процесів. Такий підхід призведе до єдиного розуміння процесуальної форми судових процесів, сприятиме дійсному застосуванню процесуальних процесів із урахуванням особливостей справ різної категорії з єдиним підходом до розуміння процесуальних принципів та інститутів. Безперечно, це зумовить зміни у процесуальному законодавстві та сприятиме стабільності правосуддя, реальному правозастосуванню принципу верховенства права, швидкому впровадженню у правосуддя прецедентного права і, звичайно, зміні судоустрою.

13. Основною процесуальною формою судових процесів є позовне провадження, характерне для всіх процесуальних галузей права.

Позовне провадження є універсальною спеціалізованою процесуальною формою судових процесів, у межах якої розглядаються всі справи, у яких має місце спір про право.

Позов – це спеціально передбачене законом звернення фізичної чи юридичної особи до держави в особі суду з метою повідомлення про те, що її законні права, свободи чи інтереси порушені та з проханням захистити чи поновити їх.

Вимоги до змісту судового позову на сьогодні є уніфікованими і відрізняються лише тим, що мають закріплення в різних процесуальних кодексах. З урахуванням даних обставин ми можемо стверджувати, що вони мають одні й ті ж елементи: а) підстави позову та б) його предмет.

Підставами позову незалежно від його процесуальної належності визначаємо: 1) об’єктивні обставини, які зумовили виникнення спору та 2) порушення прав позивача з погляду чинних

норм матеріального права. Предметом кожного позову є матеріалізована вимога позивача, яку він пред'являє відповідачу, вважаючи останнього порушником його законних прав.

Форма, структура, процедура позовного провадження однотипні в усіх процесуальних галузях права, а значить, цей процесуальний інститут можна уніфікувати в Судовому процесуальному кодексі України, який повинен мати окремі глави, у яких відтворюватимуться особливості розгляду кожної категорії справ, що полегшить користування процесуальним законодавством пересічних громадян, спеціалістів і суду.

14. Прискорення судових процесів ми вбачаємо в можливості перенесення акцентів усіх підготовчих дій на рівень примирних процедур у позасудовому їх порядку. Пропонуємо запровадити позасудовий розгляд усіх матеріальних спорів, крім майнових спорів з ціною позову понад 60 тис. грн. Якщо запропоновану нами модель взяти за основу, то це надасть можливість, з одного боку, уникнути створення системи мирових суддів, як це має місце в Російській Федерації, а з іншого – призведе до оперативності розгляду цивільних справ, оскільки стадії попереднього розгляду справи можна буде уникнути у 80% справ.

15. Інститут процесуального представництва в усіх процесуальних галузях права є самостійним, відокремленим процесуальним інститутом, природа якого ґрунтується на диспозитивній волі довірителя і згоді на це довіреної особи.

У всіх процесуальних галузях права представництво характеризується: а) наявністю представника, який виконує процесуальні дії від імені і в інтересах іншої особи – довірителя; б) наявністю письмової довіреності, посвідченої нотаріальною чи юридичною особою; в) наявністю одних і тих же процесуальних прав, які викладаються в довіреностях; г) наявністю ордера та витягу з договору про обсяг процесуальних прав, наданих адвокату.

Інститут процесуального представництва має місце і діє в усіх процесуальних галузях права з однотипним змістом. Процесуальне оформлення інституту представництва, процесуальних прав, які

надаються довірителями своїм представникам, природа договірного і законного представництва та правозаступництва, суб'єктний склад представництва є аналогічними. Таким чином, інститут процесуального представництва є міжгалузевим інститутом з однотипним змістом у всіх галузях процесуального права, а тому він має всі можливості для уніфікації в Судовому процесуальному кодексі.

16. Під процесуальними правами учасників судових процесів треба розуміти легітимні дозволи, перелік яких закріплено у процесуальних нормах права і які надаються законодавцем учасникам судових процесів з метою здійснення ними окремих процесуальних дій та процесуальних правовідносин у межах процесуальної форми судових процесів.

Процесуальними обов'язками учасників судових процесів вважаємо легітимні вимоги процесуального характеру, спрямовані на сумлінне здійснення ними своїх процесуальних прав та окремих процесуальних дій.

Досліджуючи правову сутність та особливості процесуальних прав і обов'язків суду, сторін, третіх осіб, їхніх представників, інших учасників судових процесів, організацій і осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, ми спостерігаємо їх ідентичність у всіх видах судових процесів, а отже, вважаємо, що є достатньо підстав говорити про можливість уніфікації цих процесуальних інститутів в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

17. Пропонуємо уніфіковане визначення поняття судового рішення як спеціалізованого процесуально-правового документа. Судове рішення – це письмовий процесуальний документ, який має узаконену структуру, ухвалюється судом від імені держави і свідчить про закінчення судової справи.

До основних уніфікаційних ознак інституту судового рішення відносимо такі: а) судове рішення є процесуально-правовим документом, який має виключно письмову форму; б) судове рішення є юридичним фактом, зміст якого є обов'язковим для виконання всіма

фізичними та юридичними особами без винятку на всій території України; в) ухвалення судового рішення здійснюється виключно судом відповідно до норм процесуальних кодексів іменем держави і проголошується від імені держави; г) у судовому рішенні зазначається суть матеріально-правового спору та порядок його вирішення відповідно до норм матеріального та процесуального права; д) судові рішення є структурованими, з притаманним кожній із його частин змістом; є) у судовому рішенні зазначається можливість його оскарження в інстанційно-процесуальному порядку.

Уніфікація інституту судового рішення, безумовно, призведе до єдиного розуміння його змісту, структури, форми, підстав для його оскарження, скасування та ухвалення нових рішень. Такий підхід надасть можливість сконцентрувати вимоги до цього важливого процесуального документа в одному процесуальному кодексі з єдиним розумінням процесуально-правових понять та їх правозастосування.

18. Апеляційне провадження має місце в кожній процесуальній галузі права незалежно від предмета розгляду справ.

Сьогодні апеляційні суди цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції розглядають справи за єдиними процесуальними правилами, маючи ідентичні за змістом процесуальні норми права, хоча вони й закріплюються в різних процесуальних кодексах.

Право на апеляційне оскарження судових рішень у всіх трьох процесуальних галузях права мають одні й ті ж суб’єкти в одні й ті ж процесуальні строки. Однотипними є і вимоги до всіх апеляційних скарг відповідно до їх форми, структури та змісту. Однаковими є процедура та межі розгляду справ, а також підстави для скасування судових рішень та ухвал судів першої інстанції. Ідентичними є повноваження апеляційних судів.

Ухвали апеляційних судів є однаковими за формою, структурою та підставами щодо розгляду апеляційних скарг та скасування судових рішень. Усе це дає можливість говорити про безумовні уніфікаційні можливості процесуального законодавства, яке регулює

апеляційне провадження. Уніфікований підхід до процесуальних норм надасть можливість не просто створити єдине процесуальне законодавство з можливістю оперативного внесення до нього змін, але й точно визначити процесуальні поняття для всіх процесуальних галузей права, спростити праворозуміння процесуального законодавства населенням і спеціалістами, сформувати єдине розуміння процесуального наукового матеріалу і єдину наукову дисципліну – судове процесуальне право.

19. Касаційне провадження – це спеціалізоване судове провадження, передбачене і врегульоване процесуальними кодексами (ЦПК, ГПК, КАС), у ході якого в ревізійному порядку від імені та іменем держави перевіряється законність судових рішень судів першої та другої інстанції на предмет відповідності таких рішень нормам матеріального і процесуального права.

Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що визначення основних понять, порядок подання і порядок розгляду касаційної скарги, ухвалення судового рішення є аналогічними в різних галузях процесуального права, а тому вважаємо, що є всі підстави для уніфікації касаційної інстанції в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

20. На рівні Верховного Суду у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві України склалася парадоксальна ситуація: рішення Верховного Суду України є обов’язковим не лише для судів, а й для всіх органів, які займаються правозастосовною діяльністю, і в той же час Верховний Суд України не може скасувати судові рішення нижчестоящих судів, навіть якщо відповідно до правових позицій Верховного Суду України вони є незаконними.

Проведений нами аналіз дозволяє зробити висновки, що вимоги до обов’язковості судових рішень Верховного суду для всіх суб’єктів владних повноважень та для всіх судів є аналогічними в усіх процесуальних кодексах. Однотипно визначені також і повноваження Верховного Суду України. Ідентичними є підстави і строки для перегляду судових рішень Верховним Судом у різних видах судочинства. Таким чином, ми вважаємо, що інститут Верховного

Суду України має всі можливості для уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі з метою однакового судового тлумачення правових принципів, Конституції, законів, єдності судової практики в усіх судах України та недопустимості обмежень повноважень Верховного Суду України і звуження гарантій судового захисту.

21. Треба визнати, що сьогодні процесуальна наука перебуває на тій стадії розвитку, коли потрібно не приймати все нові й нові процесуальні кодекси відповідно до кожної галузі матеріального права, а навпаки – необхідно розробити концепцію єдиного підходу до судового захисту. При цьому така концепція повинна бути єдиним функціональним судово-процесуальним законодавством, яке б застосовувалося однотипно в усіх судових процесах, незалежно від того це цивільне, господарське чи адміністративне судочинство.

Судове право ми розуміємо як нову галузь права – мегагалузь, яка охоплюватиме всі чотири сьогоднішні процесуальні галузі права, що в такому разі стануть самостійними підгалузями права. Безумовно, якщо розглядати судове право з позиції уніфікації процесуального права, то можна говорити про нього як про комплексну галузь права, яка буде формуватися із трьох складових: а) судоустрій і статус суддів; б) єдиний Судовий процесуальний кодекс; в) прецедентне та доказове право.

Судове право, яке буде поєднувати питання судоустрою і судовий процес, жодним чином не замінить процесуальні галузі права. Вони, безумовно, будуть відокремлені, проте з єдиними підходами до загальних положень судового провадження, які є однотипними для всіх галузей права.

Без сумніву, у державі поступово стираються пріоритети суспільного (публічного) над індивідуальним (приватним). У зв’язку з цим потребує універсальності судовий захист за єдиними уніфікованими правилами в усіх видах судових процесів. З урахуванням даних обставин можна сказати, що дане дослідження і сам Судовий процесуальний кодекс України дають початок для нових наукових пошуків, формування нової комплексної мегагалузі процесуального права – судового процесуального права, яка є

складним синтезованим утворенням, що об’єднує в собі цілу низку суміжних підгалузей процесуального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Griffith J. A. G. The Politics of the Judiciary / J. A. G. Griffith. – L. : Fontaua Press, 1991. – 352 p.
2. Hartland S. E. Primitiv Law / S. E. Hartland. – Wach. Etc., 1924.
3. Stephen H. J. New Commentaries on the Laws of England / H. J. Stephen. – L. : Butterwopths, 1863. – Vol. I. – 736 p.
4. Абова Т. Е. Арбитражный процесс в СССР: понятия, основные принципы / Т. Е. Абова. – М., 1985.
5. Абрамов Н. А. Хозяйственно-процессуальное право Украины / Н. А. Абрамов. – Х. : Одиссей, 2003. – 336 с.
6. Абрамов С. Н. Гражданский процесс : учебник / С. Н. Абрамов. – М. : Госюриздат, 1948. – 483 с.
7. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс / С. Н. Абрамов. – М. : Госиздат, 1952. – 420 с.
8. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / В. Б. Аверьянов ; за ред. В. Б. Аверьянова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 260 с.
9. Александров Н. Г. Теория государства и права / Н. Г. Александров ; под ред. Н. Г. Александрова. – М., 1974. – С. 542-545.
10. Александрова Н. В. Основи адміністративного судочинства в Україні : навч. посіб. / Н. В. Александрова, Р. О. Куйбіда. – К. : Конус-Ю, 2006.
11. Алексеев П. В. Философия / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М., 1999. – 384 с.
12. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / С. С. Алексеев. – М. : Госюрисдат, 1961.
13. Амеліна А.С. Поняття, сутність і значення представництва в цивільному праві України / А.С.Амеліна // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2011. – № 3 (54). – С. 310-315.

14. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5 (117). – С. 20-31.

15. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – С. 28-42.

16. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&.

17. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – №6. – 49 с.

18. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.

19. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2005 році (за даними судової статистики) / Верховний Суд України // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6(70) – С. 33-47.

20. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. В. Андрійчук. – К., 2009. – 20, [1] с.

21. Арбитраж в СССР / под ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1981. – 248 с.

22. Арбитражный процесс : учебник для вузов / под ред. М. Треушникова. – М., 1993. – 416 с.

23. Арбитражный процесс в СССР : учебник / А. А. Добровольский, С. А. Иванова, П. В. Логинов, М. С. Фалькович ; отв. ред.: А. А. Добровольский. – 2-е изд. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 325 с.

24. Арбітражний процес : навч.посіб. / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. С. Щербина [та ін.]. – Х. : Консум, 1999. – Ч. ІІ. – 416 с.
25. Арбітражний процесуальний кодекс України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – № 5. – 160 с.
26. Аргунов В. Н. Участие в гражданском процессе третьих лиц с самостоятельными требованиями / В. Н. Аргунов // Советская юстиция. – 1982. – № 8. – С. 30–31.
27. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
28. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
29. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
30. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
31. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
32. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
33. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
34. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
35. Архів Апеляційного суду Сумської області, м. Суми.
36. Архів Господарського суду Сумської області, м. Суми.
37. Архів Господарського суду Сумської області, м. Суми.
38. Архів Господарського суду Сумської області, м. Суми.
39. Архів Господарського суду Сумської області, м. Суми.
40. Архів Зарічного районного суду, м. Суми.
41. Архів Зарічного районного суду, м. Суми.
42. Архів Зарічного районного суду, м. Суми.
43. Архів Зарічного районного суду, м. Суми.
44. Архів Ковпаківського районного суду м. Суми.
45. Архів Ковпаківського районного суду м. Суми.
46. Архів Ковпаківського районного суду м. Суми.
47. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.
48. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.
49. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.
50. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.
51. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.
52. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.
53. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.

54. Архів Ковпаківського районного суду, м. Суми.

55. Архів Сумського окружного адміністративного суду, м. Суми.

56. Архів Харківського апеляційного господарського суду, м. Харків.

57. Архів Харківського апеляційного господарського суду, м. Харків.

58. Архів Харківського апеляційного господарського суду, м. Харків.

59. Архів Шосткинського міськрайонного суду Сумської області, м. Шостка.

60. Бандурка О. М. Адміністративний процес : [підруч.для вищ.навч.закл.] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2002. – 288 с.

61. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. –- С. 6 -17.

62. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Вид-во Україна, 1999. – 554 с.

63. Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України : нав. посібник / С. С. Бичкова. – К. : Атака, 2006. – 384 с.

64. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження : монографія / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.

65. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец.12.00.04 / К. М. Біда. – К., 2005. – 20 с.

66. Білоусов Ю. В. Цивільний процес : навчальний посібник / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – 60 с.

67. Блакстон Г. Истолкования английскихъ законовъ Г. Блакстона, переведенные по всевысочайшему повелению великой законодательницы всероссийской с подлинника Английского / Г. Блакстон. – [М.?] : Университетская типография у Н. Новикова, 1780. – Кн. І. – 376 с.

68. Борисова Е. Апелляция в гражданском и арбитражном процессе / Е. Борисова. – М. : Городец, 1997. – 224 с.

69. Бородін М. Перегляд судових рішень в касаційному порядку // Право України. – 2006. – № 7. – С. 72-76.

70. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К. : Центр учбової літератури. – 2004. – 238 с.

71. Бужинскас Г. П. Процессуальные строки в советском гражданском судопроизводстве : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бужинскас Гинтаутас Петрович. – М., 1987. – 206 с.

72. Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х. : Одіссей, 2008. – 480 с.

73. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – М. : Изд. Бр. Башмаковых , 1914. – Т. 1. – 571 с.

74. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.

75. Венедіктов В. С. Роль науки трудового права в контексті розбудови громадянського суспільства / В. С. Венедіктов // Трудове право в контексті розбудови громадянського суспільства : мат. наук.-практ. конф., м. Путівль, 14-16 червня 2012 р. / за ред. В.С. Венедіктова ; Українська асоціація фахівців трудового права ; Сумський національний аграрний університет ; Путивльський коледж Сумського НАУ. – Путивль, 2012. – 294 с.

76. Ветютнев Ю. Ю. Синергетика в праве / Ю. Ю. Ветютнев // Государство и право. – 2002. – №4. – С. 64-69

77. Вильнянский С. И. Принципы построения системы советского социалистического права / С. И. Вильнянский. – Х., 1956.

78. Висновки Верховного Суду України викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України за 1 півріччя 2012 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 3. – 49 с.

79. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К., 1907. – 634 с.

80. Гальке Г. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : міжнарод. науково-практ. конф., 15 лютого 2013 р. / Грегор Гальке // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4. – 48 с.

81. Глухарева Л. И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека / Л. И. Глухарева // История государства и права. – 2009. – № 7. – С. 25-27.

82. Глущенко С. В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст / С. В. Глущенко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1. – С. 37-52

83. Горбунова Л.М. Представництво / Л.М.Горбунова, С.В.Богачов, Г.В.Красій; М-во юстиції України. – К. : ТОВ "Поліграф-Експрес", 2006. – 49 с.

84. Гордон В. М.Понятие процесса в науке гражданского судопроизводства [Текст] : вступ. лекция / В. М. Гордон. – Ярославль : Тип. Губерн. Правления, 1901. – 19 с.

85. Горевий В. І. Господарський процес. Практикум : навч. посіб. / В. І. Горевий, А. М. Куліш, В. Д. Чернадчук. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – 308 с.

86. Городовенко В.В. Проблеми незалежності судової влади : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.10 / Городовенко Віктор Валентинович. – Х., 2006. – 196 с.

87. Горшенев В. М. О системе процессуального права в советском государстве / В. М. Горшенев, П. С. Дружков // Вопросы правоведения. – 1970. – № 5. – С. 16-22.

88. Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

89. Господарське процесуальне право: Підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, Т. В. Степанова та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного, М. Ю. Картузова. – Х. : Одіссей, 2011. – 400 с.

90. Господарський процесуальний кодекс України : затв. 6 листопада 1991 р. // Бюллетень законодавства і юридичної практики України. – 2010. – № 9. – С. 235-301.

91. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 6. – ст.56. – Режим доступу : http: //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12.

92. Гражданский процесс / отв. ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1993. – 559 с.

93. Гражданский процесс : учеб. пособие / под ред. В. А. Кройтора, М. М. Ясынка. – 5-е изд., перераб. и доп. – Х. : Эспада, 2010. – 264 с.

94. Гражданский процесс : учебник / [В. В. Комаров, В. В. Баранкова, В. И. Тертышников [и др.] ; под ред. В. В. Комарова]. – Х. : Одисей, 2001. – 704 с.

95. Гражданский процесс : учебник / И. П. Гришин, Н. М. Корсунов, Ю. Л. Мареев, М. К. Треушников ; под ред. М. К. Треушникова – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Новый юрист, 1998. – 512 с.

96. Гражданский процесс : учебник / М. А. Викут, Г. В. Воронков, Р. Е. Гукасян, И. М. Зайцев [и др.] ; под ред. К. С. Юдельсон. – М. : Юрид. лит., 1972. – 440 с.

97. Гражданский процесс : учебник / под ред. А. В.Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : Проспект, 1998. – 480 с.

98. Гражданский процесс : учебник / С. Н. Абрамов, В. П. Чапурский, З. И. Шкундин ; под общ. ред. Абрамова С. Н. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 483 с.

99. Гражданский процесс. Хрестоматия : учеб. пособие / В. В. Аргунов, Е. А. Борисова, Е. В. Салогубова, И. А. Скрипников [и др.] ; под ред.: М. К. Треушникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2005. – 896 с.

100. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова : опубл. 30.05.2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=286229&lang=2. – Назва з екрану.

101. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. – М. : ИД Юриспруденция, 2003. – 176 с.

102. Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР : офиц. текст с изм. и доп. на 01.01.1982 г. – К. : Политиздат Украины, 1983.

103. Гражданский процессуальный кодекс. – София : Нова Звезда, 2005. – 176 с.

104. Грицанов А. Кассационное производство в советском гражданском процессе / А. Грицанов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 379 с.

105. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : Вид. Фурса С. Я, 2007. – 272 с.

106. Грошевий Ю. М. Органи судової влади в Україні / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. – К., 1997. – 20 с.

107. Гукасян Р. Е. [Рецензия] / Р. Е. Гукасян // Правоведение. – 1984. – № 5. – С. 105-107. – Рец. на кн.: Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский. – М. : Наука, 1983. – 219 с.

108. Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософсько-правовий аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Н.А. Гураленко; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Львів, 2009. – 18 с.

109. Гурвич М. А. Виды исков по советскому, гражданскому процессуальному праву / М. А. Гурвич // Известия отделения экономии и права АН СССР. – 1945. – № 2. – С. 4-12.

110. Гурвич М. А. Советское гражданское процессуальное право / М. А. Гурвич. – М. : Высшая школа, 1964. – 245 с.

111. Гусаров К. В. Апеляційне провадження цивільного процесу : новелізація законодавства [Текст] / К. В. Гусаров // Проблеми процесуальної науки: історія і сучасність : матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф., присв. світлій пам’яті вчених-процесуалістів Київської школи. – К., 2010. – С. 161–163.

112. Гусаров К. В. Гражданская процессуальная правосубъектность суда апелляционной инстанции и его предметные полномочия / К. В. Гусаров // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С. 80–83.

113. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф… дис. докт. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Гусаров. – Х., 2011. – 37 с.

114. Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності : автореф. дис. … наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Гусаров. – Х., 2000. – 19 с.

115. Гусаров, К. В. Модели апелляционного и кассационного пересмотра судебных решений в гражданском и административном судопроизводстве [Текст] / К. В. Гусаров // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наукових повідомл. учасників міжнародної науково-практ. конф. (25-26 січ. 2007 р.). – Х., 2007. – С. 111–116.

116. Гуськова А.П. Судебное право: история и современность судебной власти в сфере уголовного судопроизводства / А.П. Гуськова, Н.Г. Муратова. – М. : ИГ "Юрист", 2005. – 176 с.

117. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии / А. Г. Давтян. – М. : Городец, 2000. – 320 с.

118. Дайси А. В. Основы государственного права Англии: Введение в изучение английской конституции : перевод, дополненный по 6-му английскому изданию / А. В. Дайси ; под ред. П. Г. Виноградова ; пер. О. В. Полторацкой. – 2-е изд. – М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1907. – 707 с.

119. Дегтярев Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права / Т. В. Дегтярев // Право и политика. – 2009. – № 1. – С. 157-165.

120. Декрет «Про суд» // Законодательство Украины. – 1919. – № 1.

121. Дем'янова О. В. Оскарження ухвал в цивільному судочинстві : автореф… дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Дем'янова. – К., 2008. – 16 с.

122. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. – №4. – С. 14-22.

123. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

124. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Аверьянова. – К., 2003. – 384 с.

125. Джафарова М.В. Представництво в адміністративному судочинстві України / М.В. Джафарова // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 115-120.

126. Добровольский А. А. Арбитражный процесс в СССР / А. А. Добровольский. – М., 1983. – 325 с.

127. Довгерт А. С. Принцип верховенства права у приватно-правовій сфері : навч. посібн. для суддів з цив. права / А. С. Довгерт ; Центр суддівських студій. – К., 2007.

128. Елисейкин П. Ф. Объект гражданских процессуальных правоотношений и предмет судебной деятельности в Советском гражданском процессе / П. Ф. Елисейкин // Вестник Ярославского университета : Проблемы процессуальной формы в юридической науке и практике : тематич. сб. / под ред.: Горшенева В. М. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1972. – Вып. 4. – С. 24-55.

129. Елисейкин П. Ф. Соотношение общего понятия юридического процесса и организационных форм реализации материального права / П. Ф. Елисейкин // Проблемы соотношения материального и процессуального права : Труды ВЮЗИ. – М., 1980. – С. 26-37.

130. Ермолаева Е. В. Объект правоотношения: историко-теоретическое исследование : автореф. … дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. В. Ермолаева. – Ульяновск, 2004. – 19 с.

131. Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини. – К. : Київська правда, 1998. – 71 с.

132. Ємельянова І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти / І. Ємельянова // Право України. – 2004. – № 2. – С. 16-21.

133. Заворотько П. П. Судове рішення / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – К. : Вид-во Київський університет, 1971. – 187 с.

134. Законы XII таблиц // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под ред. З. М. Черниловского ; сост. В. Н. Садиков. – М. : Ф. Гардарика, 1996. – С. 46-55.

135. Ильинская И.М. Судебное представительство по гражданским делам / И. М. Ильинская, Л. Ф. Лесницкая // Советская юстиция. – 1971. – № 11. – С. 22-24.

136. Исаева Е. В. Процессуальные сроки в гражданском процессуальном и арбитражном процессуальном праве : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15 / Е. В. Исаева . – М., 2004. – 32 с.

137. История государства и права СССР : [учеб. для вузов по спец. «Правоведение»] / под ред. Ю.П. Титова. – Москва : Юрид. лит., 1988. – Ч. 1 / [Г.К. Амелин, В.Д. Гончаренко, Б.С. Громаков и др.], 1988. – 542 с.

138. Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

139. Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – 228 с.

140. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права: 4-е изд./ Д. А. Керимов. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.

141. Киминчижи Е. Судебное право: основные направления и тенденции развития / Е. Киминчижи // Актуальные порблемы эффективного правосудия: статьи, комментарии, практика : сб. научных работ / под ред. Киминчижи Е. Н. – Белгород: Константа, 2006. – С. 22-30.

142. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейман. – М. : Изд-во МГУ, 1954. – 407 с.

143. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М. : Изд-во МГУ, 1964. – 453 с.

144. Клейнман А. Ф. Судебное решение в советской науке гражданского процессуального права / А. Ф. Клейнман // Правоведение. – 1966. – № 3. – С. 68-80.

145. Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток : автореф. … дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В. М. Коваль. – Одеса, 2004. – 212 с.

146. Кодекс адміністративного судочинства України : із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35/36, №37. – ст. 446. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

147. Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / С. В. Ківалов, О. Є. Харитонов, О. І. Харитонова [та ін.] ; за ред. С. В. Ківалова [та ін.]. – Х. : Одіссей, 2005. – 552 с.

148. Козлов А. Ф. Советский гражданский процесс : учебник / А. Ф. Козлов ; под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. – 2-е изд.перераб и доп. – М. : Юридическая литература, 1988. – 480 с.

149. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права : монография / А. Ф. Козлов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1983. – 165 с.

150. Козлов А. Ф.Советское гражданское процессуальное право : ученик / А. Ф. Козлов ; под общ. ред. К. С. Юдельсона. – М. : Юридическая литература, 1965. – 471 с.

151. Колісник О. В. Суд як суб’єкт цивільних процесуальних правовідносин *:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Колісник. – Харків, 2008. – 20 с.

152. Колоколов Н. А. Судебная власть: о сущем феномена в логосе : монография / Н. А. Колоколов. – М. : Издат. группа «Юрист», 2005. – 560 с.

153. Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Харків : Нац. юрид. акад.України, 2007. – 42 с.

154. Комаров В. В. Гражданский процесс : учебник / В. В. Комаров. – Х., 2001. – 136 с.

155. Комаров В. В. Процесуальні строки. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Барнакова ; за заг. проф. В. В. Комарова. – Х., 2008. – 928 с.

156. Комаров В. В. Становлення арбітражної юрисдикції / В. В. Комаров // Законодавство про арбітражний суд: теорія і практика його застосування : тези доповідей та наукових повідомлень Всеукр. науково-практ. конф. – Х. : Укр. юр. академія, 1992. – С. 5-6.

157. Комаров В. В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : навч. посібн. / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – К. : УМКВО, 1991. – 104 с.

158. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

159. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : ВЕЛЕС, 2003. – 64 с.

160. Конституція України. – Х. : Веста: Вид-во «Ранок», 2007. – 64 с.

161. Копиленко О. Л. Хрестоматія держави і права України : підручник / О. Л. Копиленко ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 273 с.

162. Косюта Н. М. Правове регулювання представницької функції прокуратури / Н. М. Косюта // Право України. – 1997. – № 12. – С. 53-57.

163. Котенко В. М. Окремі аспекти реалізації процесуальних прав і обов'язків учасників адміністративного процесу / В. М. Котенко.// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: «Юридические науки». – 2012. – № 1. – Т. 25 (64). – С. 103-108.

164. Кравчук С. С. Советское государственное право : учебн. / С. С. Кравчук ; под ред. С. С. Кравчука. – М. : Политиздат, 1980. – 601 с.

165. Краснов Н. И. Процессуальные вопросы советского земельного права / Н. И. Краснов, А. А. Шпонницкая. – М. : Наука, 1975. – 151 с.

166. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – ст. 88. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

167. Кримінально-процесуальний кодекс України. Цивільний процесуальний кодекс України /відп. ред. В. Т. Маляренко ; Верховний Суд України. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 351 с.

168. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР // Законодавство України. – 1922. – № 41.

169. Кройтор В.А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду / В.А.Кройтор // Право і безпека. – 2009. – №1. – С. 198-205.

170. Кузів Г. С. Процесуальні обо’язки суду в цивільному судочинстві [Електронний ресурс] / Г. С. Кузів // Адвокат. – 2012. – № 4. – С. 42-45. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?. – Назва з екрану.

171. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України : підручник / О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій. – К. : Атіка, 2007. – 416 с.

172. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія / Оксана Володимирівна Кузьменко. – К. : Атіка, 2005. – 352 с.

173. Курилев С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск / С. В. Курилев // Труды иркутского государственного университета. Серия юридическая. – Томск, 1957. – Вып. 3. – С. 191-193.

174. Курило М. П. Виконання судових рішень як стратегічна мета судово-правової реформи в Україні / М.П. Курило, М.М. Ясинок

// Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 2. – С. 66-69.

175. Курило М. П. До питання про можливість уніфікації змісту судового позову / М.П.Курило // Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні : мат. міжнарод. науково-практ. конф. 21-22 червня м.Львів. – Львів, 2013. – С. 51-53.

176. Курило М. П. До питання про можливість уніфікації повноважень Верховного Суду України в Судовому процесуальному кодексі [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3/1. – С. 132-135. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/3/Kurylo%20M.P..pdf. – Назва з екрану.

177. Курило М. П. До проблеми визначення поняття об'єкта правовідносин у процесуальних галузях права / М. П. Курило // Актуальні проблеми господарського та цивільного права у світлі модернізації системи законодавства України : мат. міжвузівської наук. конф., 14 травня 2013 р., м. Донецьк / Донецький державний університет управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2013. – С. 67-69.

178. Курило М. П. Докази та доказування в судових процесах різних галузей процесуального права: можливості уніфікації / М. П. Курило // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 12. – С. 119-125.

179. Курило М. П. Етапи становлення міжгалузевого процесуального інституту представництва / М. П. Курило // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип.4, Т.І. – С.92-95.

180. Курило М. П. Історичні передумови становлення цивільного процесуального права в Україні та світі [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 556-566. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/fp/2013-1/13kmputc.pdf с.556-566. – Назва з екрану.

181. Курило М. П. Касаційне провадження: можливості його уніфікації / М. П. Курило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – Ужгород, 2013. – Вип. 22, Ч. І., Т. І. – С. 167-170.

182. Курило М. П. Організаційно-правова функція суду в різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Розвиток юридичної науки на сучасному етапі : мат. міжнарод. науково-практ. інтернет-конф. – Тернопіль, 2013. – С. 20-24.

183. Курило М. П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 64-68.

184. Курило М. П. Правосуб'єктність як процесуально-правова категорія / М. П. Курило // Проблеми цивільного права та процесу : мат. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті професора О. А. Пушкіна / Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 585-590.

185. Курило М. П. Процесуальне право України та можливості щодо його уніфікації: методологічний аспект / М. П. Курило // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 26 (65). – № 2-1 (Ч.1). – С. 75 – 82.

186. Курило М. П. Процесуальні права та обов'язки учасників судових процесів : можливості уніфікації [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 343-346. – Режим доступу: http://pap.in.ua/2_2013/Kurylo.pdf. – Назва з екрану.

187. Курило М. П. Процесуальні строки в різних галузях процесуального права : можливості уніфікації / М. П. Курило // Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства : міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 травня 2013 р., Київ : у 2-х ч. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2013. – Ч. ІІ. – С. 113-115.

188. Курило М. П. Судове процесуальне право як складова частина судового права/ М. П. Курило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – Ужгород, 2013. – Вип. 23, Ч. І., Т. І. – С. 226-230.

189. Курило М. П. Судові рішення в різних галузях процесуального права : можливості уніфікації / М. П. Курило // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2013. – Том 2. № 6-1. – С. 57-60.

190. Курило М. П. Судові рішення процесуальних галузей права та можливості їх уніфікації / М. П. Курило // Держава і право : проблеми становлення і стратегії розвитку : зб. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 травня, м. Суми). – Суми : Друкарський дім «Папірус», 2013. – С. 139-142.

191. Курило М. П. Уніфікація суб'єктів правовідносин у різних галузях процесуального права України / М.П.Курило // Підприємництво, господарство і право. – 2013 (211). – № 7. – С. 6-11.

192. Курило М. П. Уніфікація функцій суду як суб'єкта процесуального права / М. П. Курило // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8 (142). – С. 54-60.

193. Курило М. П. Цивільний позов та напрямки відшкодування спричиненої шкоди в сучасному кримінальному провадженні / М. П. Курило, М. М. Ясинок // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 4. – С. 62-66.

194. Курило М. П. Чи просто мати доступ до правосуддя в Україні? [Електронний ресурс] / М. П. Курило : Розвиток єдиного європейського простору : поєднання зарубіжного досвіду з національними традиціями : XXVI Міжнародна наук.-практичн. конф. (Україна – Угорщина – Словаччина) (21-24 травня 2013 р.). Режим доступу: http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/1496.

195. Курило М. П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 266-271. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_41.pdf. – Назва з екрану.

196. Курило М. П. Щодо можливості уніфікації інституту процесуальних строків у Судовому процесуальному кодексі/ М. П. Курило // Правничий вісник Університету «Крок». – Вип.16. – К., 2013. – С. 100-105.

197. Курило М. П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права / М. П. Курило // Право України. – 2013. – № 8. – С. 271-278.

198. Курило М. П. Щодо необхідності подовження окремих процесуальних строків / М. П. Курило // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 167-170.

199. Курило М. П. Щодо уніфікації підстав порушень норм процесуального права / М. П. Курило // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 99-103.

200. Курило Н. П. О возможности унификации института апелляционного производства в едином Судебном процессуальном кодексе / Н. П. Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 9 /2. – С. 230-233.

201. Курило Н. П. Представительство как межотраслевой институт процессуального права : возможность унификации / Н. П. Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 8 /2. – С. 225-229.

202. Курило Н. П. Способы оптимизации доступа к правосудию в Украине / Н. П. Курило // Закон и жизнь. – 2013. – № 12/2. – С. 128-132.

203. Курило Н. П. Унификация процессуальной формы судебных процессов в разных отраслях процессуального права / Н. Курило // Scientific Letters of Michal Baludansky. – 2013. – Volume 1. № 4. – P. 179 – 182.

204. Кучер Т. М. Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес;сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. М. Кучер. – К., 2009. – 19 с.

205. Лебедева К. Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15 / К. Ю. Лебедева. – Томск, 2003. – 24 с.

206. Ленин В. И. Полное собрание починений / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1980. – Т. 36. – 162 с.

207. Лесницкая Л. Ф. Пересмотр решения суда в кассационном порядке / Л Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1974. – 192 с.

208. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2008. – 456 с.

209. Логин Н. В. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Н. В. Логин ; под. ред. М. В. Жогина – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.

210. Лужанський А. В. Доступ до правосуддя як суб'єктивне конституційне право / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 1. – С. 41-44.

211. Лук'янчиков Є. Д. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення / Є. Д. Лук'янчиков, В. П. Євтушок // Вісник Запоріжського юридичного інституту. – 1999. – № 3 (8). – С. 47-52.

212. Луспеник Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) / Д.Луспеник, Н.Сакара // Право України. – 2008. – № 7. – С. 99-107.

213. Луспеник Д. Д. Доказові презумпції та фікції у розподілі обов'язків із доказування. Теорія та практика судової діяльності : науково-практичний посібник / Д. Д. Луспеник. – К. : Атика, 2007. – 42 с.

214. Луспеник Д. Д. Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення – основні чинники авторитету судової влади / Д. Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України – 2010. – № 1. – С. 10–12.

215. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01: «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Б. В. Малишев ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 229 с.

216. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства : [в 3-х т.] / К. И. Малышев. – СПб., 1876. – 454 с.

217. Малышев П. Косвенные иски акционеров в судебной практике США / П. Малышев // Российский юридический журнал. – 1996. – № 1. – С. 95-104.

218. Марогніні І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації / І. Є. Марогніні // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : мат. наук. практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – Х., 2002. – С. 31-34.

219. Марчук В. М. Нариси з теорії права : навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2004. – 304 с.

220. Матеріали XI чергового з'їзду суддів України // Вісник Верховного суду України. – 2013 – № 3. – С. 10-27.

221. Матузов Н. И. Исследование проблем юридических обязанностей граждан СССР / Н. И. Матузов, Б. М. Семененко // Советское государство и право. – 1980. – № 12. – С. 28-37.

222. Мельник М. П. Поняття доказів у адміністративному судочинстві України / М. П. Мельник // Держава і право: юридичні і політичні науки : зб. наук. праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; [редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.ред.) та ін.]. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 269-274.

223. Мельников Ю. И. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе / Ю. И. Мельников. – Ярославль, 1976. – 22 с.

224. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескье ; сост., пер.и коментатор А. В. Матешук. – М., 1999. – 672 с.

225. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України / за заг. ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитонової. – Х. : ТОВ "Одисей", 2005. – 787 с.

226. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 156 с.

227. Недбайло П. Е. Юридическая процессуальная форма : теория и практика : моногр. / П. Е. Недбайло, В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с.

228. Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2002. – 832 с.

229. Нескороджена Л. Л. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві теорія і практика : наук.-практ. посібн. / Л. Л. Нескороджена ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 416 с.

230. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. В. Захватаева. – К. : Истина, 2004. – 544 с.

231. О строжайшем соблюдении процессуальных норм в гражданском процессе : пост. 52-го Пленума Верховного Суда СССР от 28 октября 1935 года // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1929-1963). – М. : Изд-во известия советов Депутатов трудящихся СССР, 1964. – 479 с.

232. Оверчук С. В. Верховний Суд України в системі судів загальної юрисдикції / С. В. Оверчук // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. праць всеукр. наук.-практ. конф. / Київський ун-т права НАН України. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – С. 59-61.

233. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10 / О.М. Овчаренко. – Харків, 2007. – 21 с.

234. Онопенко В. В. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : Виступ на науково-практичній конференції / В. В. Онопенко // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2.

235. Організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції України у 2006 році : інформаційно-аналітичні матеріали / Державна судова адміністрація України. – К. : Державна судова адміністрація України, 2007.

236. Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік. – М. : Юридична література, 1982. – 352 с.

237. Основы государства и права : учебник / под ред. В.А. Ржевского и В.Т. Гайкова. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 512 с.

238. Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. – М. : Юрид. лит., 1987. – 347 с. – (Основы законодательства союза ССР и союзных республик).

239. Осокина Г.Л. Иск (теория и практика) / Осокина Г.Л. – М. : Городец, 2000. – 192 с.

240. Павловский Р. С. Советское административное право / Р. С. Павловский. – К. : Вища школа,1986. – 416 с.

241. Павлунік І. А. Представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. … наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. А. Павлунік. – К., 2002. – 20 с.

242. Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – К., 2009. – 21 с.

243. Пашков А. С. Проект нового Трудового кодекса / А. С. Пашков // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 76-85.

244. Підопригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підопригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

245. Підопригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс : підручник / О. А. Підопригора. – вид. 3-є перероб. та доп. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.

246. Побирченко И. Г. Советский арбитражный процесс / И. Г. Побирченко. – К., 1988. – 272 с.

247. Положення про народний суд : від 26.10.1920 р. // Законодавство України. – 1920. – № 25.

248. Пономаренко В. А. Мотивированность судебного решения в гражданском и арбитражном процессе : автореф. … дис. канд. юрид. наук : 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / В. А. Пономаренко. – М., 2007. – 24 с.

249. Постанова Верховного Суду від 12 вересня 2011 р. у господарській справі // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 12.

250. Постанова Верховного Суду України від 20 лютого 2012 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 7.

251. Пошва Б. М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні / Б. М. Пошва // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 10. – С. 20-33.

252. Права, по которымъ судится малороссійскій народъ : изъ трехъ книгъ [Електронний ресурс]. – Киевъ, 1879. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/819276/.

253. Притика Д. Конституційні засади правосуддя і напрями вдосконалення господарського судочинства / Д. Притика // Право України. – 1997. – № 1. – С. 19-23.

254. Притика Д. М. Арбітражний процес / Д. М. Притика, М. І. Тітов. – Х. : Консум, 2000. – 544 с.

255. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України № 5076 від 5 липня 2012 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – ст. 282. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17. – Назва з екрану.

256. Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів : Закон України : проект Президента України № 2522 а/П від 04.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47765.

257. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : пост. № 3 Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13. – Назва з екрану.

258. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова № 5 Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09.

259. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023 від 12 травня 1991 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради

України. – 1991. – № 30. – ст. 379. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12. – Назва з екрану.

260. Про Конституційний Суд України : Закон України № 422 від 16 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. –№ 49. – ст. 272. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр. – Назва з екрану.

261. Про мови в Українській РСР : Закон Української РСР № 8312 від 28 жовтня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T831200.html. – Назва з екрану.

262. Про основні норми цивільного процесу : Інструкція № 2 // Бюлетень Народного Комісаріату Юстиції. – 1923. – № 16/17. – 354 с.

263. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України № 137 від 3 березня 1998 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34. – ст. 227. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%d0%b2%d1%80. – Назва з екрану.

264. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789 станом законодавства на 09.06.2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – ст. 793. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12. – Назва з екрану.

265. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – ст.87. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17. – Назва з екрану.

266. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08. – Назва з екрану.

267. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17. – Назва з екрану.

268. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. №776 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – ст. 99 – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр. – Назва з екрану.

269. Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников. – М. : Наука, 1983. – 223 с.

270. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. – М., 1991. – 380 с.

271. Процессуальные вопросы советского земельного права / Н. И. Краснов, И. А. Иконницкая. – М. : Наука, 1975. – 151 с.

272. Пуданс-Шушлебіна К. Ю. Зустрічний позов як засіб захисту інтересів суб'єктів публічної влади / К. Ю. Пуданс-Шушлебіна // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 4.

273. Пухан И. Римское право : (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская ; пер. с македонского В. А. Томсинова. – М. : Зерцало-М, 2003. – 411 с.

274. Ратинов А. Р. Вопросы познания в судебном доказывании / А. Р. Ратинов // Советское государство и право. – 1964. – № 8. – С. 106-113.

275. Решетникова И. В. Гражданский процесс / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М., 2000. – 323 с.

276. Решетникова И. В. Гражданский процесс / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – 2-е изд., перераб. и доп.– М. : Норма, 2001. – 337 с.

277. Решетникова И. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М. : Норма, Екатеринбург, 1999. – 302 с.

278. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве / И. В. Решетникова. – М. : Норма, 2000. – 288 с.

279. Ривлин А. Л. Понятие и система принципов советского правосудия / А. Л. Ривлин. – М., 1962. – 157 с.

280. Ривлин А. Л. Судебное право в системе социалистического права / А. Л. Ривлин. – Х., 1956.

281. Ринг М. П. К вопросу о гражданских процессуальных отношениях / М. П. Ринг // Ученые записки ВИЮН. – 1963. –Вып. 16. – С. 46-74.

282. Рішення Європейського Суду України Нуутен проти Фінляндії від 27 червня 2000 р. : науково-практичний посібник / О. В. Гашицький, М. В. Мархай. – К. : Атіка, 2007. – С. 318-323.

283. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України : від 02.11.2011 № 13-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11. – Назва з екрану.

284. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 6-15.

285. Рішення XI чергового з’їзду суддів України // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 23-27.

286. Розгляд судами загальної юрисдикції справ різних категорій протягом 1990-2000 рр. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 1.

287. Романюк Я. М. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : виступ на науково-практичній

конф. / Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2.

288. Романюк Я. М. Матеріали XI чергового з'їзду суддів України / Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 11-22.

289. Руда Т. В. Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Руда. – К., 2012. – 24 с.

290. Руденко М. І. Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспект) / М. І. Руденко, В. А. Глаговський // Право України. – 1997. – № 4. – С. 59-63.

291. Руська Правда : (Просторова редакція) // Хрестоматія з історії і права України / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. І.

292. Рябченко О. П. Основи адміністративного судочинства в Україні : навч. посібн. / О. П. Рябченко. – Суми : Вид. «Мак Ден», 2008.

293. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Городец, 2005. – 80 с.

294. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М., 1996. – 75 с.

295. Рясенцев В. А. Понятие и юридическая процедура полномочия представителя в гражданском праве / В. А. Рясенцев // Методические материалы ВЮЗИ. – М., 1948. – Вып. 2.

296. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. … канд. юрид. наук / Сакара Наталя Юріївна. – Х., 2006. – 209 с.

297. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія / Н.Ю.Сакара – Х. : Право, 2010. – 256 с.

298. Салищева Н. Г. Административный процесс в СССР / Н. Г. Салищева. – М., 1964. – 156 с.

299. Салічна правда // Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібн. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К. : ЦУЛ, 2004.

300. Сахнова Т. В. Гражданское процессуальное право России: перспективы развития / Т. В. Сахнова // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 31-37.

301. Селіванов А.О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? / А.О. Селіванов // Щорічник українського права. – 2009. – № 1. – С. 77-85.

302. Селіванов А. О. Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9. – С. 24-27.

303. Сердюк В. В. Дублювання касаційних повноважень судів як викривлення суті касації / В. В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 39-42.

304. Сєверова О. С. Види представництва за римським правом / О. С. Сєверова // Вісник інституту внутрішніх справ. – Одеса, 2000. – № 2. – С. 130-134.

305. Сидоренко В.М. Принцип доступности правосудия и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. ... науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / В.М.Сидоренко. – Екатеринбург, 2002. – 24 с.

306. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини / Н. Сиза. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 119 с.

307. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун ; Ун-т внутр.дел. – Х. : Консум; 2000. – 704 с.

308. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. : [пер. з рос.] / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2008. – 655 с.

309. Соборное уложение 1649 года : текст, комментарии / коммент. Г. В. Абрамовича [и др.] ; руко вод. авт. коллектива А. Г. Маньков. – Л. : Наука, 1987. – 448 с.; – (Законодат. памятники Рус. централиз. государства XV-XVII вв.).

310. Советский гражданский процесс : [учеб. для вузов по спец. «Правоведение»] / [В. П. Воложанин, Н. А. Земченко, А. К. Кац и др.] ; отв. ред. К. И. Комиссаров, В. М. Семенов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит. , 1988. – 479 с.

311. Советский гражданский процесс : учебник / В. Н. Аргунов, А. А. Добровольский, С. А. Иванова, П. В. Логинов [и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 463 с.

312. Советское государственное право : учебник / под ред. С. С. Кравчука. – М. : Юрид. лит, 1980. – 626 с.

313. Советское гражданское процессуальное право : учебник / В. П. Воложанин, А. Ф. Козлов, К. И. Комиссаров, Ю. К. Осипов [и др.] ; под общ. ред.: К. С. Юдельсон. – М. : Юрид. лит., 1965. – 471 с.

314. Сорока М. О. Поняття «процесуальний строк» в адміністративному судочинстві [Електронний ресурс] / М. О. Сорока // Кримський юридичний вісник / Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ. – Сімферополь, 2009. – Вип. 3 (7). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_3/22.pdf. – Назва з екрану.

315. Сорока М. О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. О. Сорока. – Ірпінь, 2011. – 20 с.

316. Спр. № 0101/5233/2012, розглянута Алуштинським міським судом Автономної Республіки Крим м. Алушта 14 листопада 2012 року. 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27440363.

317. Спр. № 01-16/10054- 05-63, розглянута Господарським судом Черкаської області 30 травня 2007 року, 2007 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/712324.

318. Спр. № 05-5- 13 / 6543, розглянута Господарським судом м. Києва 17 червня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний

державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10362273.

319. Спр. № 1109/10106/12, розглянута Кіровським районним судом м. Кіровограда 29 квітня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31425949.

320. Спр. № 1109/2330/2012, розглянута Кіровським районним судом м. Кіровограда 07 травня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23877434.

321. Спр. № 127/2378/13-а, розглянута Вінницький міський суд Вінницької області 07 липня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32863887.

322. Спр. № 15/43/2012/5003, розглянута Господарським судом Вінницької області від 19 жовтня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26402395.

323. Спр. № 17/108-10, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 05 лютого 2013 року, 2013 р.

324. Спр. № 174781/12/9104, розглянута Львівським апеляційним адміністративним судом 31 травня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32103805.

325. Спр. № 1804/3312/12, розглянута Апеляційним судом Сумської області 05 червня 2013 року, 2013 р.

326. Спр. № 1806/11281/12, розглянута Апеляційним судом Сумської області 06 червня 2013року, 2013 р.

327. Спр. № 1806/13833/12, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 21.12.2012, 2012 рік.

328. Спр. № 1806/2-1129/11, розглянута 23.01.2012 Ковпаківським районним судом м. Суми, 2012 рік

329. Спр. № 1806/2-3032/11, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 02.02.2012, 2012 р.

330. Спр. № 1806/2-а-5170/11, розглянута 09.08.2012 Ковпаківським районним судом м. Суми, 2012 р.

331. Спр. № 1806/6767/12, розглянута Ковпаківським районним судом м.Суми 18 травня 2012 року, 2012 р.

332. Спр. № 1813/5223/2012, розглянута Апеляційного суду Сумської області 28 травня 2013 року, 2013 р.

333. Спр. № 1817/2578/12, розглянута 15 травня 2013 року Апеляційним судом Сумської області, 2013 р.

334. Спр. № 2 – 2642/2009, розглянута Шевченківським районним судом м. Львова 26 серпня 2009 року, 2009 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6086758.

335. Спр. № 2/0301/71/2012, розглянута Володимир-Волинським міським судом Волинської області 26 березня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22105305.

336. Спр. № 2/2511/3/12, розглянута Куликівським районним судом Чернігівської області смт. Куликівка 04 квітня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25288022.

337. Спр. № 2-0-129/11, розглянута Апеляційним судом Сумської області 19 січня 2012 року, 2012 рік.

338. Спр. № 2018/2-а-7039/11, розглянута Київським районним судом м. Харкова 06 вересня 2011року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20415671.

339. Спр. № 2018/4806/2012, розглянута Київським районним судом м. Харкова 22 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24253589.

340. Спр. № 21/149-12, розглянута Київським апеляційним господарським судом 16 травня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31429261.

341. Спр. № 2-1159/11, розглянута Личаківським районним судом м. Львова 10 січня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13853986.

342. Спр. № 2-1337/2011р розглянута Краматорським міським судом Донецької області м. Краматорськ 30 березня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14661442.

343. Спр. № 2-1566/11, розглянута Сєвєродонецьким міським судом Луганської області 03 травня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30103566.

344. Спр. № 22 ц - 420\09, розглянута Апеляційним судом Миколаївської області 12 лютого 2009 року, 2009 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8905763.

345. Спр. № 2-2130/10р., розглянута Бабушкінським районним судом м. Дніпропетровська 03 червня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12621609.

346. Спр. № 2214/1148/2012, розглянута Славутським міськрайонним судом Хмельницької області 30 травня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25423058.

347. Спр. № 2-2215/12, розглянута Солом`янським районним судом м. Києва 16 березня 2012 року, 2012 р. .[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21877489.

348. Спр. № 2-2220/11, розглянута Апеляційним судом Волинської області 08 листопада 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19196540.

349. Спр. № 2-251/2007р., розглянута Могилів-Подільським міськрайонним судом Вінницької області м. Могилів-Подільський 21 березня 2007 року, 2007 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1334981.

350. Спр. № 22-6457/08, розглянута Апеляційним судом м. Києва 23 жовтня 2008 року, 2008 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9121369.

351. Спр. № 2-273/07, розглянута Яготинським районним судом Київської області 18 червня 2007 року, 2007 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2340897.

352. Спр. № 22ц -2190/1930/2012, розглянута Апеляційним судом Херсонської області 03 липня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25074769.

353. Спр. № 22ц-11210/10, розглянута Апеляційним судом Донецької області 03 серпня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10710319.

354. Спр. № 22ц-1426/2011р., розглянута Апеляційним судом міста Севастополя 22 грудня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20673624.

355. Спр. № 22ц-14380/11, розглянута Апеляційним судом Дніпропетровської області 29 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22318230.

356. Спр. № 22-ц-194/2012, розглянута Апеляційний суд Чернігівської області 10 лютого 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21524024.

357. Спр. № 22-ц-203/12, розглянута Апеляційним судом Київської області 11 січня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21259681.

358. Спр. № 22-ц-2937/11, розглянута Львівським апеляційним адміністративним судом 25 липня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18578629.

359. Спр. № 230/921/2012, розглянута Шаргородським районним судом Вінницької області м. Шаргород 07 березня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21852271.

360. Спр. № 2-3355/12, розглянута Печерським районним судом м. Києва 29 березня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30355243.

361. Спр. № 2-4074/2010 р., розглянута Залізничним районним судом м. Львова 10 листопада 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12262022.

362. Спр. № 2-4650/11, розглянута Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська 27 квітня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15960395.

363. Спр. № 256/439/13-ц, розглянута Калінінським районним судом м. Донецька Донецької області 16 травня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31207706.

364. Спр. № 2-573/2011, розглянута Перемишлянським районним судом Львівської області 25 травня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25805903.

365. Спр. № 2604/544/2012, розглянута Дніпровським районним судом м. Києва 08 лютого 2012 р., 2012 р [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26297191.

366. Спр. № 2-6093/08, розглянута Деснянським районним судом м. Києва 27 листопада 2008 року, 2008 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу:http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9073877.

367. Спр. № 2-651/11, розглянута Богуславським районним судом Київської області м. Богуслава 21 листопада 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20723896.

368. Спр. № 2-859/11, розглянута Апеляційним судом Сумської області 20 травня 2012 року, 2012 р.

369. Спр. № 29/517-10, розглянута Господарським судом Одеської області 18 травня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10765281.

370. Спр. № 2а/2570/1550/12, розглянута Київським апеляційним адміністративним судом 21 листопада 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27728648.

371. Спр. № 2-а/344/259/13, розглянута Івано-Франківським міським судом Івано-Франківської області 30 травня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31500039.

372. Спр. № 2а-0870/7493/11, розглянута Запорізьким окружним адміністративним судом 14 вересня 2011 року, 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18249901.

373. Спр. № 2-а-1597/11 р., розглянута 04.05.2011 р. Шосткинським міськрайонним судом Сумської області, 2011 р.

374. Спр. № 2-а-1961/11/0812, розглянута Комунарським районним судом м. Запоріжжя 01 квітня 2011 року, 2011 р.

[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17984468.

375. Спр. № 2-а-24/2012, розглянута Миколаївським районним судом Одеської області 13 січня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20770540.

376. Спр. № 2а-26583/10/0570, розглянута Донецьким окружним адміністративним судом 24 листопада 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13325881.

377. Спр. № 2-а-441/12, розглянута 08 червня 2012 року Зарічним районним судом м. Суми, 2012 рік.

378. Спр. № 2а-5064/10/0870, розглянута Дніпропетровським апеляційним адміністративним судом, 21 лютого 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23884539.

379. Спр. № 2-а-6865/11, розглянута 30 вересня 2011 року Зарічним районним судом м. Суми, 2011 рік.

380. Спр. № 2-а-6867/11, розглянута 30 вересня 2011 року Зарічним районним судом м. Суми, 2011 рік

381. Спр. № 2-а-7255/11, розглянута 04 жовтня 2011 року Зарічним районним судом м. Суми, 2011 рік

382. Спр. № 2ц-4-1192/10 р, розглянута Центральним районним судом м. Миколаєва 17 травня 2010 року, 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10398646.

383. Спр. № 40/5005/9554/2011, розглянута Дніпропетровським апеляційним господарським судом 04 вересня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25975577.

384. Спр. № 48/410, розглянута Київським апеляційним господарським судом 20 червня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24968950.

385. Спр. № 5002-12/426-2012, розглянута Господарським судом Автономної Республіки Крим 26 липня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25409789.

386. Спр. № 5015/801/12, розглянута Господарським судом Львівської області 02 липня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24944977.

387. Спр. № 5021/1546/12, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 05 лютого 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29332059.

388. Спр. № 5021/29/12, розглянута Господарським судом Сумської області 16.02.2012, 2012 рік

389. Спр. № 5021/2986/2011, розглянута Господарським судом Сумської області 05.01.12 р., 2012 р.

390. Спр. № 5021/2988/2011, розглянута Господарським судом Сумської області 05.01.12 р., 2012 р.

391. Спр. № 5021/992/12, розглянута Харківським апеляційним господарським судом 18 грудня 2012 року, 2012 р.

392. Спр. № 5023/2131/12, розглянута Господарським судом Харківської області 08 червня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24795594.

393. Спр. № 5027/1311-б/2011, розглянута Львівським апеляційним господарським судом 18 березня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30117941.

394. Спр. № 537/3428/13-ц, розглянута Крюківським районним судом м. Кременчука Полтавської області 23 липня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32544897.

395. Спр. № 573/220/13-ц, розглянута Апеляційним судом Сумської області 13 травня 2013 року, 2013 р.

396. Спр. № 583/1167/13-ц, розглянута Апеляційним судом Сумської області 06 червня 2013 року, 2013 р.

397. Спр. № 584/346/13, розглянута Апеляційним судом Сумської області 19 червня 2013 року, 2013 р.

398. Спр. № 585/558/13, розглянута 05 червня 2013 року Апеляційним судом Сумської області, 2013 р.

399. Спр. № 592/1681/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми, 2013 р.

400. Спр. № 592/3160/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 10.04.2013, 2013 р.

401. Спр. № 592/3961/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 20.05.2013, 2013 р.

402. Спр. № 592/525/13, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 20 лютого 2013 року, 2013р.

403. Спр. № 592/5849/13-ц, розглянута Ковпаківським районним судом м.Суми 05 червня 2013 року, 2013 р

404. Спр. № 592/730/13, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 29 квітня 2013 року, 2013 р.

405. Спр. № 6/5-Б-11, розглянута Господарським судом Херсонської області 14 серпня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25630056.

406. Спр. № 654/1026/13-ц, розглянута Голопристанським районним судом Херсонської області 23 квітня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32126994.

407. Спр. № 701/671/12, розглянута Берегівським районним судом Закарпатської області м. Берегово 22 травня 2012 року, 2012 р. .[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24174771.

408. Спр. № 801/3567/13-а, розглянута Окружним адміністративним судом Автономної Республіки Крим 07 травня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр

судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31430520.

409. Спр. № 818/1046/13-а, розглянута Сумським окружним адміністративним судом 20 лютого 2013 року, 2013 р.

410. Спр. № 822/2359/13-а, розглянута Хмельницьким окружним адміністративним судом м. Хмельницький 12 червня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31854940.

411. Спр. № 905/2828/13, розглянута Господарським судом Донецької області 05 травня 2013 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31254968.

412. Спр. № 920/577/13, розглянута Господарським судом Сумської області 03 червня 2013 року, 2013 р.

413. Спр. № Б8/104-12, розглянута Господарським судом Київської області 29 серпня 2012 року, 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26062441.

414. Спр. № 1806/14071/12, розглянута Ковпаківським районним судом м. Суми 28 лютого 2013 року, 2013р.

415. Степаненко Т.В. Нові позови у цивільному процесі (поняття, класифікація та значення) / Т.В Степаненко // Право і безпека. – 2004. – №3 (3). – С. 143 – 147.

416. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навчальний посібник / В. С. Ковальський (керівник авт. колективу), В. Т. Білоус, С. Е. Демський [та ін.] ; відповід. ред. Я. М. Кондратьєв. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 320 с.

417. Судова статистика за 2002 – 1 півріччя 2005 років // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 11. – С. 34-35.

418. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917-1967 рр.) / Д С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 217 с.

419. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р. /

В. Е. Теліпко ; за ред. Ю. Д. Притики. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 696 с.

420. Терехова Л. А. Межинстанционные периоды в гражданском процессе и их фиксация / Л. А. Терехова // Российская юстиция. – 2008. – № 10. – С. 60-62.

421. Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ.посіб./ В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп.і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

422. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В. І. Тертишніков. – Х. : ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. – 608 с.

423. Тимофеев Ю. А. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе: современные проблемы / Ю. А. Тимофеев ; под ред. В. В. Яркова. – М. : Волтерс Клувер, 2008 – 81 с.

424. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … д-ра. юрид.наук. / Г. П. Тимченко. – К., 2012. – 40 с.

425. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. П. Тимченко. – Х., 2002. – 20 с.

426. Трач О. М. Порядок розгляду справ судом апеляційної інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. М. Трач. – К., 2009. – 19 с.

427. Удальцова І. В. Окреме провадження та проблеми визнання громадянина обмежено дієздатним та недієздатним : автореф. дис. … канд. юрид. наук / І. В. Удальцова. – Х., 1999. – 20 с.

428. Уложення про покарання кримінальне і виправне // Хрестоматія з історії держави і права України : в 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. І. – 275 с.

429. Ульянова Л. Т. Уголовный процесс : ученик / Л. Т. Ульянова [и др.]; под ред. К. Ф. Гуценко. – Изд-во 3-е, перераб. и доп. – М. : Зерцало, 1997. – 509 с.

430. Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. – М. : Юрид. лит., 1980. – 631 с.

431. Уставъ гражданского судопроизводства [Електронний ресурс]. – Санктпетербургъ, 1866. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/292113/.

432. Ухвала Личаківського районного суду м.Львова від 16 травня 2013 р., 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/31438223.

433. Ухвала Окружного адміністративного суду м. Києва від 25 липня 2013 року, 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/32628827.

434. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси 12 травня 2011 р., 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/17108005.

435. Учебник русского гражданского судопроизводства. [Текст] / Е. А. Нефедьев. – 2-е изд. (для студентов). – М. : Тип. Императорского Московского Университета, 1909. – 388 с.

436. Фазикош Г. Юридична та соціальна природа судового рішення в цивільному судочинстві: сучасні наукові погляди / Г. Фазикош // Право України. – 2001. – № 3. – С. 57-60.

437. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Фазикош Ганна Василівна. – Х., 2008. – 193 с.

438. Фархтдинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права / Я. Ф. Фархтдинов. – Казань, 1986. –174 с.

439. Федотов А. В. Понятие и классификация доказательственных презумпций /А. В. Федотов // Журнал российского права. – 2001. – № 4. – С. 45 – 55.

440. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 607 с.

441. Фуллер Л. Л. Анатомія права / Фуллер Лон Л. ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. – 144 с.

442. Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі : науково-практичний посбник / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2005. – 256 с.

443. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2-х т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурса. – К. : КНТ, 2006. – Т. 1. – 913 с.

444. Халатов С. А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе / С. А Халатов. – М. : Издательство «НОРМА», 2002. – 208 с.

445. Харитонов Є. О. Цивільне право України / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – К. : Істина, 2007. – 816 с.

446. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права україни: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. Ю. Хорошковська. – К., 2006. – 20 с.

447. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Хотинська Оксана Зіновіївна. – К., 2006. – 195 с.

448. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібн. / упоряд.: А. С. Чайковський [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

449. Цивільне процесуальне право України : навч. посібник / за ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2006. – 384 с.

450. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Н. Ю. Голубєва [та ін.]. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008 . – 740 с.

451. Цивільний процес : навчальний посібник / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко ; за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – 262 с.

452. Цивільний процес України : академічний курс / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

453. Цивільний процес України : підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. д.ю.н., доц. Ясинка М. М.]. – Суми : Вид-во «Макден», 2013. – 808 с.

454. Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

455. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18 березня 2004 р. № 1618 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40/41, 42. – ст. 492. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15. – Назва з екрану.

456. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР : офіц. текст із змін. і доп. на 11 січня 1982 р. – К. : Політвидав. України, 1983. – 199 с.

457. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 р. – К. : Політвидав., 1948. – 176 с.

458. Червоний Ю. С. Представительство в гражданском процессе / Ю. С. Червоний // Суспільство, держава, право. – 2003. – Вип. 2. – С. 28-31

459. Червоний Ю. С. Цивільний процес України : підручник / Ю. С. Червоний ; за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

460. Черниловский З. М. Римское частное право. Элементарный курс / З. М. Черниловский. – М. : Новый юрист, 1997. – 220 с.

461. Чернооченко С. І. Цивільний процес : навч. посібник / С. І. Чернооченко – вид. 2-е переробл. та доп. – К. : ЦУЛ, 2005. – 472 с.

462. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є. А. Чернушенко. – Одеса, 2004. – 22 с.

463. Чечина Н. А. Воспитательная функция советского гражданского процессуального права / Н. А. Чечина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 112 с.

464. Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская, И. А. Иконицкая [и др.] ; под ред.: Горшенева В. М., Недбайло П. Е. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 173-232.

465. Чечина Н. А. Рассмотрение судами дел, возникающих из административно-правовых отношений : к проекту ГПК ПФ / Н. А. Чечина // Правоведение. – 1994. – № 5/6. – С. 115-120.

466. Чечот Д. М. Постановление суда первой инстанции по гражданским делам / Д. М. Чечот. – М., 1958. – 165 с.

467. Чечот Д. М. Судебные представители: Гражданский процесс : учебник / Д. М. Чечот. – М., 1968. – С. 109-118.

468. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М. : Госюриздат, 1960. – 190 с.

469. Шакарян М. С. Гражданский процесс : учебник / М. С. Шакарян ; под ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1993. – 560 с.

470. Шакарян М. С. Гражданское процессуальное право России / М. С. Шакарян. – М. : Юрист,1999.

471. Шакарян М. С. К вопросу о теории «юридической процессуальной формы» / М. С. Шакарян, А. К . Сергун // Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального процессуального права / отв. ред. М. С. Шакарян. – М., 1980.

472. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн / О. О. Шевченко. – К. : Вентурі, 1995. – 176 с.

473. Шевчук С. В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: Європейський досвід та українські реалії / С. В. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 8. – С. 31-36.

474. Шерстюк В. М. Представительство в суде / В. М. Шерстюк // Советский гражданский процесс : учебник / В. Н. Аргунов, А. А. Добровольский, С. А. Иванова, П. В. Логинов [и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 97-105.

475. Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права / В. М. Шерстюк. – М. : МГУ, 1989. – 298 с.

476. Шерстюк В. М. Советский гражданский процесс : учеб. / В. М. Шерстюк. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 463 с.

477. Ширвинский В.И. Предупреждение преступлений – важная функция советского суда / В. И. Ширвинский, Е. Г. Ковальчук, А. С. Шляпочников // Советское государство и право. – 1963. – № 1. – С. 124–129.

478. Шишка Р. Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт: Навчальний посібник. / Р. Б. Шишка. – Харків: Еспада, 2007. – 543 с.

479. Шишка Р. Б. Підходи до змісту цивільної дієздатності юридичних осіб / Р. Б. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу : мат. міжнародної науково-практичної конф., присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна. – Х., 2007. – С. 30-33.

480. Штефан М. Й. Гражданское процессуальное право Украинской ССР / М. Й. Штефан. – К. : Высшая школа, 1989.

481. Штефан М. Й. Представительство граждан в суде : учебное пособие / М. Й. Штефан, Е. Г. Дрижчаная, Е. А. Гусев. – К. : Лыбидь, 1991. – 231 с.

482. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

483. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник / М. Й. Штефан. – вид. 2-е перероб. та доп. – К. : Ін Юре, 2001. – 696 с.

484. Штогун С.Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.10 / Штогун Сергій Григорович. – Х., 2004. – 205 с

485. Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. В. Шутенко. – Х., 2003. – 19 с.

486. Щеглов В. Н. Иск о судебной защите гражданского права : лекции для студентов / В. Н. Щеглов. – Томск : Университет, 1987. – 166 с.

487. Юдельсон К. С. Гражданский процесс : учеб. / К. С. Юдельсон. – М., 1965. – 344 с.

488. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс / К. С. Юдельсон. – М. : Госюриздат, 1956. – 439 с.

489. Юдельсон К. С. Советское гражданское процессуальное право / К. С. Юдельсон, В. П. Воложанин. –М. : Юрид. лит., 1965. – 470 с.

490. Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) / М. А. Юнусов, Э. А. Юнусов // История государства и права. – 2010. – № 7. – С. 45-48.

491. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская, И. А. Иконицкая [и др.] ; под ред.: Горшенева В. М., Недбайло П. Е. – М. : Юрид. лит., 1976. – 279 с.

492. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства / Т. М. Яблочков. – Ярославль : Типо-лит. торг. д. А. Г. Фальк и К°, 1910 – 260 с.

493. Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М. : Изд-во Норма, 1999. – 312 с.

494. Ярков В. В. Корпоративное право: косвенные иски / В. В. Ярков // Рынок ценных бумаг. – 1997. – № 18. – С. 78-81.

495. Ярков В. В. Современные проблемы доступа к правосудию гражданами Российской Федерации / В. В. Ярков // СНГ: реформа гражданского процессуального права : мат. междунар. конф. – М. : Изд-во «Городец», 2002. – С. 49-73.

496. Ясинок М. М, Представництво як міжгалузевий інститут : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор, М. І. Логвиненко. – Суми : Вид-во «Мрія-1», 2006. – 180 с.

497. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя в Україні у світлі сьогоднішніх реалій / М. М. Ясинок // Питання та проблеми розвитку правової держави в Україні : зб. наук. статей. – Суми : Козацький Вал, 2009. – С. 37-48.

498. Ясинок М. М. Інститут відводу – яким йому бути? / М. М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 6. – С. 46-51.

499. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

500. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2007. – 152 с.

501. Ясинок М. М. Строки розгляду цивільних справ в окремому провадженні [Текст] / М. М. Ясинок // Всеукраїнська науково-практична конференція «Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України». Секція 1. «Проблемні питання цивільного права та процесу України, 27 лист.2009 р. – Донецьк : ДЮІ, 2009. – С. 74-76.

502. Ясинок М. М. Судове рішення в позовному та окремому провадженні Цивільного процесуального права України (теоретичний аспект) [Текст] / М. М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України : Офіційне видання. – 2008. – № 5. – С. 56-61.